

ARCHEO LOGICKE ROZHLEDY

Archeologické rozhledy LVI–2004, sešit 2
Recenzovaný časopis
Vydává Archeologický ústav Akademie věd České republiky v Praze.

Peer-reviewed journal published by the Institute of Archaeology, Prague.

<http://www.arup.cas.cz>

<http://www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm>

Adresa redakce

Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1; e-mail: jezek@arup.cas.cz
tel.: 00420/607942455, 257014321; fax: 00420/257532288

Vedoucí redaktor – Editor in chief

Martin Ježek

Redakční rada – Editorial board

Andrea Bartošková, Martin Bartelheim, Jan Blažek, Jan Klápště,
Jiří Macháček, Martin Oliva, Vladimír Salač, Josef Unger

Pokyny pro autory viz AR 1/2004, s. 276, nebo internetové stránky AR. – Instructions to authors on the AR Internet pages, or in AR 1/2004, p.276.

Redakce: Michala Markvartová. Sazba: Marcela Hladíková. Tisk: PBtisk Příbram.
Vychází čtyřikrát ročně. Rozšiřuje, informace o předplatném podává a objednávky přijímá DUPRESS, Podolská 110, CZ-147 00 Praha 4; tel. 241433396, dupress@tnet.cz
Orders from abroad: SUWECO CZ s.r.o., Českomoravská 21, CZ-180 21 Praha 9, Czech Republic, nakup@suweco.cz; Kubon & Sagner, P.O.Box 341018, D-80328 München 34, Germany, postmaster@kubon-sagner.de

Tento sešit vyšel v srpnu 2004.

Doporučená cena 75,– Kč

© Archeologický ústav AV ČR Praha 2004

ISSN 0323–1267

**NOVÉ PUBLIKACE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU AV ČR PRAHA
NEW BOOKS FROM THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY IN PRAGUE**

Miroslav Richter – Rudolf Krajc: SEZIMOVO ÚSTÍ. ARCHEOLOGIE STŘEDOVĚKÉHO PODDANSKÉHO MĚŠTA 2. Levobřežní předměstí – archeologický výzkum 1962–1988. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor 2001. 195 s. + přílohy. Czech with German summary. 390 Kč / 32 €.

Kateřina Tomková: LEVÝ HRADEC V ZRCADLE ARCHEOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ. Díl I. Castrum Pragense 4. Praha 2001. 284 s. Czech with German summary. 250 Kč / 26 €.

Natalie Venclová: VÝROBA A SÍDLA V DOBĚ LATÉNSKÉ. PROJEKT LODĚNICE. S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové, P. Valterové. Praha 2001. 399 s. Czech with English summaries. 350 Kč / 34 €.

ARCHEOLOGIE NENALÉZANÉHO. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencla. Evžen Neustupný red. Plzeň – Praha 2002. 299 s. Czech with English summaries. 150 Kč / 20 €.

BYLANY VARIA 2. Ivan Pavlů ed. Praha 2002. 227 s. Czech with English summaries. 350 Kč / 30 €.

CASTELLOLOGICA BOHEMICA 8. Tomáš Durdík ed. Praha 2002. 624 s. Czech with English and German summaries. 623 Kč / 26 €.

FERNKONTAKTE IN DER EISENZEIT – DÁLKOVÉ KONTAKTY V DOBĚ ŽELEZNÉ. Konferenz Liblice 2000. Amei Lang – Vladimír Salač Hg. Praha 2002. 441 S. Souhrny česky. 400 Kč / 35 €.

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 4. Jan Klápště ed.: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226). Praha – Most 2002. 382 s. Czech with English summaries. 240 Kč / 30 €.

RURALIA IV. The rural house from the migration period to the oldest still standing buildings. Památky archeologické – Suppl. 15. Jan Klápště ed. Prague 2002. 362 pp. 350 Kč / 20 €.

Jiří Hošek: METALOGRAFIE VE SLUŽBÁCH ARCHEOLOGIE. Praha – Liberec 2003. 252 s. Czech with English summary. 250 Kč / 26 €.

Marek Suchý: SOLUTIO HEBDOMADARIA PRO STRUCTURA TEMPLI PRAGENSIS. Stavba svatovítské katedrály v letech 1372–1378. Díl I. Castrum Pragense 5. Praha 2003. 176 s. Czech with English summary. 200 Kč / 20 €.

VÝZKUMY V ČECHÁCH 2000. Praha 2003. 455 s. 150 Kč.

Orders:

- Archeologický ústav AV ČR, Knihovna, Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1, Czech Republic; knihovna@arup.cas.cz
- Beier & Beran – Archäologische Fachliteratur, Thomas–Müntzer–Str. 103, D–08134 Langenweissbach, Germany; verlag@beier-beran.de
- Kubon & Sagner, Buchexport–Import, P.O.Box 341018, D–80328 München, Germany; postmaster@kubon-sagner.de
- Oxbow Books, Park End Place, Oxford OX1 1HN, United Kingdom
- Rudolf Habelt GmbH, Am Buchenhang 1, D–53115 Bonn, Germany; info@habelt.de

OBSAH

<i>René Kyselý</i> , Kvantifikační metody v archeozoologii – Quantification methods in archaeozoology	279–296
<i>Jan Bouzek</i> , Nadregionální systém váhových jednotek doby bronzové a přechod k lokálním systémům na počátku doby železné – Supra-regional weight units and the coming of the Age of Iron in Europe	297–309
<i>Andrea Bartošková</i> , Dvorec hradskeho správce na Budči? Srovnání publikovaných závěrů s výpovědí terénní dokumentace – Ein Gehöft des Burgverwalters in Budeč? Eine Gegenüberstellung der veröffentlichten Interpretationen und der Aussage der Grabungsdokumentation	310–320
<i>Paweł Rzeźnik – Henryk Stoksik</i> , Silesian graphittonkeramik of the 12th – 13th centuries in the light of specialist analyses of vessels from Racibórz – Grafitová keramika ze Slezska 12.–13. století ve světle analýz nádob z Ratiboře	321–342
MATERIALIA	
<i>Karel Valoch</i> , Příspěvek k otázce bifasů v paleolitu východní Moravy – A propos des bifaces dans le Paléolithique de la Moravie de l'est	343–347
<i>David Vích</i> , Pohřebiště kultury lužických popelnicových polí ve Ptení, okr. Prostějov – Ein Gräberfeld der Lausitzer Urnenfelderkultur in Ptení (Kr. Prostějov)	348–382
DISKUSE	
<i>Petr Květina</i> , Mocní muži a sociální identita jednotlivců – prostorová analýza pohřebiště LnK ve Vedrovicích – Powerful Men and individual social identity: spatial analysis of the LBK cemetery at Vedrovice	383–392
<i>Libor Jan</i> , Causa Cruciburgensis monetae magister rediviva – Causa Cruciburgensis monetae magister rediviva	393–400
<i>Jiří Doležel</i> , Cruciburgensis monetae magister: několik poznámek k problému jeho identifikace – Cruciburgensis monetae magister: several comments on the problem of his identification	401–416
AKTUALITY	
<i>Milan Lička – Vladimír Slunečko</i> , Internetová databáze archeologické sbírky Oddělení prehistorie a protohistorie Národního muzea v Praze	417
<i>Alžběta Danielisová – Petr Květina</i> , Archeologická prospekce pomocí detektorů kovů v Hedeby 1.–5. 10. 2003	418
<i>Soňa Krásná – Petr Kostrhun</i> , The First Nordark Workshop 2003	418–419
<i>M. Šmíd</i> , 22. pracovní setkání „Otázky neolitu a e neolitu našich zemí“	419–420
<i>Michal Bureš</i> , Archeologie a veřejnost	421–423
<i>Magdalena Beranová</i> , Zemřela Květa Reichertová	423
<i>Michal Živný</i> , Šedesátiny doc. Josefa Ungera	424
<i>M. Živný</i> , Bibliografie prací doc. PhDr. Josefa Ungera, CSc.	425–432

NOVÉ PUBLIKACE

- Slavomil Vencl*, Tomasz Płonka: The Portable Art of Mesolithic Europe (Wrocław 2003) 433–435
- Tomáš Klír*, Claudia Derrix: Frühe Eisenfunde im Odergebiet. Studien zur Hallstattzeit in Mitteleuropa (Bonn 2001) 435–444
- Zdeněk Smetánka*, Jan Klápště ed.: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226) – The archaeology of a medieval house (No. 226) in Most (Praha – Most 2002) 444–463
- Rudolf Procházka*, Jan Klápště ed.: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226) (Praha – Most 2002) 463–467
- Eva Čujanová*, Antaeus 25. Prehistoric studies in memoriam Ida Bognár-Kutzián (Budapest 2002) 468–470
- Jiří Hošek*, Archeologia technica 14 – Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami 2003 (Brno 2003) 471–472
- René Kyselý*, László Bartosiewicz – Haskel J. Greenfield eds.: Transhumant Pastoralism in Southern Europe. Recent Perspectives from Archaeology, History and Ethnology (Budapest 1999) 472–474
- Petr Květina*, N. David – C. Kramer: Ethnoarchaeology in action (Cambridge 2001) 474–476
- Jan Horák*, Dějiny staveb 2001. Sborník vybraných referátů z konference Dějiny staveb 2001 (Plzeň 2002) 476–478
- Dějiny staveb 2002. Sborník vybraných referátů z konference v Nečtinách konané ve dnech 5. 4. – 7. 4. 2002 (Plzeň 2003)
- Gabriela Dubská*, Tomasz Janiak: Kafle gotyckie w zbiorach Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie (Gniezno 2003) 478–479
- I. Pavlů*, Erzsébet Jerem – Pál Raczky Hrsq.: Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschenheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag (Budapest 2003) 479–481
- Ondřej Wolf*, Christine Keller: Gefässkeramik aus Basel. Untersuchungen zur spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Gefässkeramik aus Basel. Text, Katalog (Basel 1999) 481–484
- Petr Kostrhun*, Landscapes vol. 1-4/2000-2003 484–486
- M. Zápotocká*, Vladimír Podborský a kolektiv: Dvě pohřebiště neolitického lidu s lineární keramikou ve Vedrovicích na Moravě – Zwei Gräberfelder des neolithischen Volkes mit Linearbandkeramik in Vedrovice in Mähren (Brno 2002) 486–489
- Ondřej Chvojka*, Pravěk – Nová řada 11/2001 (Brno 2002) 489–491
- D. Frolíková-Kaliszová*, A. Ruttkay – M. Ruttkay – P. Šalkovský: Slovensko vo včasnom stredoveku (Nitra 2002) 491–492
- A. Šilhová*, Sborník z konzervátorského a restaurátorského semináře, konaného ve dnech 16.–18. září 2003 v Brně (Brno 2003) 492–493
- Klára Křenková*, Skramle. The true story of a deserted medieval farmstead (Nossebro 2001) 493–494
- Petr Meduna*, Reinhard Spehr: Der Brakteatenschatz von Schmochtitz. Eine Untersuchung zur historischen Bedeutung des Brakteatenschatzes (Schmochtitz 1999) 494–495
- L. Jiráň*, Vít Vokolek: Gräberfeld der Urnenfelderkultur von Skalice / Ostböhmen (Praha 2002) 495–496

Kvantifikační metody v archeozoologii

Quantification methods in archaeozoology

René Kyselý

Problematika kvantifikace archeozoologických nálezů v sobě skrývá jevy, s nimiž je vhodné se obeznámit při vyhodnocování osteologických souborů i při využívání výsledků archeozoologických rozborů. Popsány a srovnány jsou v tomto textu metody: počet kostí/fragmentů (NISP), minimální počet jedinců (MNI), redukovaný počet fragmentů (DZF), váha a další. Cílem není navrhnout novou metodiku, ale zhodnotit význam a použitelnost již existujících metod a upozornit na faktory ovlivňující a zkreslující původní stav, tj. např. původní zastoupení jednotlivých druhů.

archaeozoologie – kvantifikační metody – minimální počet jedinců (MNI) – NISP – DZF

The problem of the quantification of archaeozoological finds hides within itself phenomena with which it is advantageous to be acquainted both in the evaluation of osteological assemblages, and in the use of the results of archaeozoological analyses. The following methods are described and compared: number of identified specimens (NISP), i.e. the number of bones/fragments, the minimum number of individuals (MNI), the reduced fragment number (DZF), weight etc. The aim is not to propose a new methodology, but to assess the significance and utility of existing methods, while drawing attention to factors influencing and distorting the original state, i.e. the original representation of individual species for example.

archaeozoology – quantification methods – minimum number of individuals (MNI) – NISP – DZF

I. Úvod

Archeozoologie jako věda u nás působí již řadu desetiletí, na rozdíl od mnoha dalších stře-doevropských zemí však v naší republice nevznikla rozvinutá archeozoologická škola. Tato situace si nevyžádala metodické zázemí, alespoň ne v důsledné podobě. Protože však od metodiky se odvíjejí i výsledky, je potřeba ujasnit a sjednotit řadu metodických otázek a metodických postupů. Předložený text snad bude mít smysl obzvláště v dnešní době, kdy dochází k rozvoji enviromentálních přístupů v archeologii a kdy je oprávněný předpoklad, že počet nových archeozoologů poroste.

Archeozoologie je ve svém základu přírodovědnou disciplínou, opírá se v hojně míře o údaje vyjádřitelné čísly. Číselné údaje používá k vyjádření základních zjištění, jako jsou zastoupení druhů, zastoupení věkových kategorií, zastoupení pohlaví, rozměry kostí a po-tažmo velikost zvířat. Často jsou tato čísla (předložená v přehledných tabulkách, popř. gra-fech) jedinými údaji, které čtenář archeozoologických článků čte a které dále používá ve své práci. Z těchto důvodů je nutno číselným údajům věnovat zvláštní pozornost i z hle-diska metodologického a osvětlit si, co vlastně znamenají.

V této práci bude kladen důraz především na obratlovce, zejména savce. Ostatní sku-piny živočichů budou brány v úvahu jen okrajově. Předmětem kvantifikačních metod bu-dou tedy hlavně kosti.

Důležité je uvědomit si, že archeozoologický soubor má svá specifika, a tudíž i přístup k jeho zpracování se liší např. od paleoantropologie (kde lze většinou operovat s celými skelety), zoologie i paleontologie (kde při posuzování tafonomických procesů nepočítáme se spoluúčastí člověka). Protože nálezy celých zvířecích skeletů¹ nejsou příliš častým jevem, týkají se kvantifikační metody v archeozoologii zejména běžných souborů „kuchyňských odpadků“.

Cílem článku je podat přehled a rozbor kvantifikačních metod používaných v archeozoologii a nabídnout představu o tom, co číselné údaje o zpracovaném souboru zvířecích kostí říkají nebo říci mohou a co naopak neříkají nebo říci nemohou. V zahraniční literatuře je k metodice kvantifikace publikována řada prací (např. *Chaplin 1971; Grayson 1979; Klein – Cruz-Urbe 1984; souhrnně Reitz – Wing 1999*), v české literatuře souhrnný přehled chybí. I když metodou počtu fragmentů a minimálního počtu jedinců se zabývali již *Novotný (1967)* a *Neustupný (1981)* a obě tyto základní metody jsou běžně v archeozoologických posudcích a publikacích používány, budeme se i jim věnovat podrobněji.

II. Tafonomie – osud kostí od smrti zvířete po jejich nalezení

Procesy, které ovlivňují zachování kostí, se zabývá tafonomie. O základních tafonomických procesech se v tomto článku zmíníme jen ve stručnosti – zejména o těch, které mají vliv na kvantifikaci.

Je třeba vzít v úvahu všechny procesy a vlivy, které původní stav souboru změnil (zredukovaly). Po poražení nebo ulovení zvířete obvykle následovalo (s výjimkou pohřbených zvířat) porcování těla. Různé anatomické části pak mohly mít různý osud a zároveň i různou šanci být nalezeny (mohly být například uloženy v jiných kontextech). Vedle toho byly jednotlivé kosti hojně lámány, sekány, štípany (např. k získání morku nebo mozku), běžně z nich byly vyráběny nástroje a další předměty.

V naprosté většině byly v pravěkých i středověkých komunitách přítomni psi, podíl kostí okousaných nebo přímo sežraných psy nelze dost dobře odhadnout, ale může být značný (psi dokážou i relativně velkou kost sežrat celou). Jen zhruba lze úbytek z původního souboru kostí způsobený psy posuzovat dle podílů zachovaných kostí, na kterých je zaznamenán okus.

Podobně je obtížné odhadnout, jak velký podíl kostí byl spálen. Část kostí mohla být spálena při „úklidu“, jiné mohly posloužit také jako topivo.

Již nezávisle na člověku na kosti dále působí různé biotické (mrchožrouti, dekompozitoři) a abiotické faktory (vlhkost, teplota, kyselost půdy, podíl vápníku v půdě). Ty mohou jinak působit při vystavení kosti na povrchu půdy a jinak u kostí již v půdě uložených (některé kosti/fragменты mají zřetelně jiný stupeň eroze jen na jedné své straně nebo na jednom konci – zřejmě té, která čněla určitou dobu z půdy, a byla tak vystavena povětrnostním vlivům). Jsou-li kosti nebo jejich fragmenty již v půdě, pak zásadní úlohu hraje pH půdy

¹ Nálezy celých skeletů zvířat jsou jevem relativně vzácným a jsou zpravidla posuzovány odděleně od běžných souborů „kuchyňských odpadků“, na jejichž fragmentaci se podílejí nejen přírodní tafonomické procesy (okus a rozvlečení mrchožrouty, rozdupání na povrchu, eroze, kyselost půdy, váha nadloží), ale i člověk (sekání, lámání, drčení kostí). U celých skeletů nebo jejich částí můžeme za příznivých okolností zjistit nejen minimální, ale i reálný počet jedinců.

a obsah vápníku v ní. Vysoké pH kosti doslova rozpouští, nízký podíl vápníku má podobný efekt. V naší republice existují oblasti, kde se kosti kvůli nepříznivým hodnotám těchto dvou faktorů téměř nezachovaly (např. mnohé lokality v jihozápadních Čechách).

Všechny tyto faktory ovlivňují nejen výslednou velikost souboru kostí, ale i zastoupení jednotlivých zvířecích druhů, neboť kosti drobnějších druhů a kosti mladších jedinců odolávají zmíněným jevům hůře. Kromě zachování kostí ovlivňují výše uvedené procesy určitelnost (možnost identifikace) jednotlivých kostí a jejich fragmentů. Tím mají dopad na všechny níže uvedené kvantifikační metody.

Jednotlivé tafonomické procesy jsou pokusně zkoumány. Například vliv okusu psy na kosti různých starých ovcí/koz demonstruje pokus *Munsona a Garniewiczze (2003)*. V jiných pracích je sledována rychlost rozpadu volně pohozeného zvířecího těla (bez zásahu člověka) atd.

III. Kvantifikační metody – cesta od souboru kostí k číselné tabulce

1. Počet fragmentů (NISP)

Výsledkem osteologického rozboru může být prostý výčet zjištěných druhů. Ten nám ale přináší jen slabou informaci. Z toho důvodu se dnes již v naprosté většině kromě výčtu uvádí i poměrné zastoupení jednotlivých druhů². V celém textu většinou předpokládáme, že jsou srovnávány jednotlivé druhy, nicméně je možno porovnávat i jiné kategorie (např. *ovikapridi* = ovce a koza, *Bos/Bizon*, šelmy ad.). Určitá kategorie pak shrnuje více druhů, např. kategorie ovce/koza udává zastoupení dvou druhů, které pak běžně srovnáváme se zastoupením jednoho druhu (např. se psem – viz *tab. 1*).

Druh	fragments	min. počet jedinců	diagnostic zone fragments	váha	pozn.	skutečný (původní) počet jedinců
	NISP	MNI	DZF	m (g)		
tur	40	1	18	2000		6
prase	40	4	20	300		6
ovce/koza	20	3	12	150		7
pes	2	1	0	10		1
kur	1	1	1	0,5		1
jelen	2 (+8)*	2	2	150		2
křeček	1 (22)	1	10		1 skelet	1
škeble	2	1	**	0,5		1

Tab. 1. Srovnání různých kvantifikačních metod (hypotetický soubor).

* = 8 drobných fragmentů parohu

** metoda nepoužita

Základní a stále nejčastěji používanou metodou je jednoduchý **počet kostí nebo fragmentů** (NISP = „number of identified specimen“; *Payne 1975* – používány ale bývají i jiné zkratky). Přestože pojem kost a fragment kosti představují každý něco jiného, při kvantifi-

² Jedním z výsledků analýzy je počet přítomných druhů, pro účely archeozoologie je však tento údaj nepostačující, běžně se ale používá při studiu biodiverzity (tzv. Jaccardův a Sørensenův index porovnávací podobnost jednotlivých souborů).

kaci jsou brány jako rovnocenné a jejich zaměňování nečiní problémy. Jinak tomu je při posuzování fragmentárnosti kostí a při dalších analýzách. Řešením může být použití pojmu „počet (osteologických) nálezů“, který zahrnuje jak kosti, tak fragmenty a může zahrnovat i celé skelety nebo jejich části. V anglosaské literatuře (vysvětlení viz *Reitz – Wing 1999*) se rozlišují pojmy *specimen* a *element*. První odpovídá výše ujasněnému pojmu „nález“ nebo pojmu „exemplář“ (např. fragment čelní kosti, distální diafýza vřetenní kosti, prstní článek). Pojem *element* pak odpovídá určité anatomické jednotce, tj. vždy celé kosti (např. stehenní kost, lopatka, prstní článek). V následujícím textu bude vedle dalších používán termín „počet kostí/fragmentů“.

I toto řešení (počet kostí/fragmentů) nese řadu problematických situací, které budou popsány v následujících bodech:

a) Fragmentace kostí. Významným faktorem, který ovlivňuje výsledný počet kostí/fragmentů (a tím i procentuální zastoupení příslušného taxonu v souboru), je stupeň fragmentace kostí (popř. skeletů).

Příklad: V některém z objektů je nalezena lebka rozdrobená do 14 fragmentů: otázkou je, zda tyto fragmenty započítat jako jeden nález, nebo jako 14 nálezů (analogicky se to může vyskytnout i u jiných typů kostí). V jiném objektu byl přítomen skelet křečka a v dalším objektu část kostry kočky. Započítání všech nalezených kostí skeletu (např. u křečka, žáby, kočky apod.) může nápadně zvýšit jejich procentuální zastoupení.

Pokud je evidentní, že fragmenty patří k sobě (např. jsou-li slepitelné), kloním se k názoru, že by měly být započítány jako jeden nález, protože původně bezpečně jeden celek tvořily. Vhodným řešením je (zejména změnil-li by se celkový výsledný počet zásadně) uvést u příslušného údaje vysvětlující poznámku (např. tab. 1 – fragmenty parohu). Analogicky lze postupovat při nálezech celých souvislých skeletů nebo jejich částí. S podobnými problémy se setkáváme u materiálu z nevápnitých půd, kdy kosti (včetně zubů) jsou do značné míry rozdrobené na mnoho drobných fragmentů, někdy se doslova rozpadajících pod rukama. Výsledkem mohou být až desítky drobných neslepitelných fragmentů, jež mohou pocházet třeba z jediného zubu. V této souvislosti je také otázkou, jaké nejmenší fragmenty (které svou velikostí mohou přecházet až v prach) ještě započítat. V takových případech vystupuje jistý stupeň subjektivit.

Chaplin (1971) navrhuje ve výše uvedených případech započítat každý **samostatně** určitelný fragment, bez ohledu na to, zda je možno jej s jiným slepit nebo ne. Analogicky v případě skeletů navrhuje započítat každou (určitelnou) kost. Jiní autoři doporučují započítat k sobě patřící (slepitelné) fragmenty jako jednu položku (*Clason 1972*), navrhovány jsou i další alternativní přístupy (viz *Reitz – Wing 1999*).

V některých případech autoři započítávají všechny zuby přítomné v jediné čelisti jako zvláštní položky – i takto pak mohou vzniknout odlišné (v tomto případě vyšší) číselné hodnoty.

b) Jiným problémem je porovnatelnost jednotlivých druhů. V tomto ohledu hraje významnou roli **velikost zvířat**. Ve většině rozborů bývají podhodnocovány malé živočišné druhy. Příčinou je buď menší šance jejich zachování (zejména v kyselých půdách), nebo nepoužití plavicích technik. Většina domácích druhů je dostatečně velká, takže při ručním výběru jejich kostí nebývají přehlédnuty, ale již u druhů velikosti kura nebo kočky může být někdy obtížné kosti v terénu rozpoznat. Drobné prstní články a karpální/tarsální kůstky mo-

hou být přehlednutelné například i u druhů velikosti ovce. Při absenci plavení nebo při přítomnosti agresivních půd ztrácíme informaci především o a) hlodavcích a hmyzožravcích, b) obojživelnících a plazech, c) ptácích, d) rybách a e) měkkýších. Posuzování některých skupin (měkkýši) je bez plavicích metod nemyslitelné. V případě některých obratlovců (skupiny *a* a *b*) vždy existuje, vzhledem k jejich hrabavým aktivitám či využívání podzemních dutin, nebezpečí kontaminace, a závěry plynoucí z nálezů těchto druhů jsou diskutabilní (výjimku tvoří kosti se záseky, opálením nebo jinými známkami indikujícími účast člověka). Je-li absence plavicích metod v případě obratlovců typu *a* a *b* ospravedlnitelná, není tomu tak v případě ryb (popř. i ptáků), neboť u těch výše uvedený způsob kontaminace většinou nehrozí. Na mnohých lokalitách se ukazuje, že při aplikaci plavení se výrazně zvýší zastoupení ryb.

Konkrétním příkladem je materiál z lokality Lovosice (*Kyselý v tisku*). Zastoupení ryb v celkovém počtu kostí při použití plavicích metod stoupl z 0 % na 9,8 % oproti neplavenému (ručně vybranému) materiálu (u žab vzrostl počet z 0 % na 0,8 %, u drobných savců z 0 % na 2,1 %). Dalším zjištěním v Lovosicích bylo, že při plavení připadá na jeden litr zeminy v průměru asi 16 kostí (celkem bylo proplaveno asi 105 litrů zeminy a získáno 1668 drobných kostí).

Kromě různé míry schopnosti dochování vystupuje u různě velikých zvířecích druhů i různá potřeba těla dělit (porcovat). Aby bylo možno stehenní kost tura vařit v menší nádobě, je nutno ji rozdělit na více kusů. U stehenní kosti ovce to nezbytně být nemusí, u ptačích kostí to většinou není třeba vůbec. Tím dochází ke zmnožení počtu fragmentů u větších druhů. I způsoby kuchyňského zpracování tedy mohou mít vliv na kvantifikaci. Schopnost zachování kostí a zmnožení počtu fragmentů při porcování různě velkých druhů mají na výsledný počet kostí/fragmentů antagonistický vliv.

c) Anatomické rozdíly. I u stejně velkých druhů mohou při jejich vzájemném porovnávání vzniknout problémy: jiný počet kostí a strukturu kostry mají ptáci, jiný savci, ještě odlišnější je situace u ryb (např. větší počet obratlů a samostatných kostí lebky, naopak absence kostí končetin, typických pro suchozemské obratlovce). Rozdíly existují i mezi běžnými domácimi druhy jako jsou prase a ovce/koza: prase má více zubů a metapodií než ovce/koza (tato metapodia jsou však znatelně drobnější). Podobně kůň má víc zubů než skot, ale méně prstních článků (počet kosterních elementů udává pro vybrané druhy *tab. 4*, podrobnější údaje o anatomických rozdílech, o počtu a morfologii kostí u jednotlivých druhů najde čtenář v anatomických učebnicích a atlasech). I přes tyto rozdíly jsou běžní savci o podobné velikosti (např. skot a kůň; prase a ovce/koza; jelen a skot) navzájem relativně dobře srovnatelní. Naopak obtížně srovnatelná jsou data zjištěná u zcela odlišných forem s odlišným počtem elementů (savci a měkkýši; ptáci a ryby atd.).

Rozdíly existují i mezi jedinci různého **stáří a pohlaví**. Nejmladší kategorie (neonatus) představují teprve tvořící se, a tudíž křehké kosti, které se špatně zachovávají nebo se nezachovávají vůbec, a v celkovém počtu pak nejsou zahrnuty. Parohy jelenovitých sudokopytníků³ jsou velmi hojným nálezem, přitom šanci projevit se v osteologickém souboru touto anatomickou částí mají pouze samci, nikoliv samice (podobně to platí o dalších samčích útvarech: penisová kost, špičáky koně, ostruhy kura). Věkové složení populace

³ V případě nálezů parohu je třeba si uvědomit, že může jít o sebrané shozy, a nemusí se tedy jednat o doklad lovu a konzumace příslušného druhu.

Druh	?	2/65	4a/65	6/65	7/65	8/65	10/65	11/65	19/65	24/65	26/65	28/65	29/65	CELKEM
	f./MNI	f./MNI	f./MNI	f./MNI	f./MNI	f./MNI	f./MNI	f./MNI	f./MNI	f./MNI	f./MNI	f./MNI	f./MNI	f./MNI
<i>Bos primigenius</i> f. <i>taurus</i>			11/2	3/1	1/1			2/1	1/1	4/1	2/1		30/3	54/4
<i>Bos primigenius</i> f. ?													1/1	15/1
<i>Bos/Bison</i>				8/1					1/1				5	
<i>Ovis/Capra</i>		2/1		2/1					1/1		1/1			7/1
<i>Capra aegagrus</i> f. <i>hircus</i>			1/1											
<i>Sus scrofa</i> f. <i>domestica</i>		1/1		9/2	1/1	1/1	6/1						2/1	25/4
cf. <i>Sus scrofa</i> f. <i>domestica</i>			1	2										
<i>Sus scrofa</i> f. ?				1				1						
<i>Canis lupus</i> f. <i>familiaris</i>					1/1									1/1
<i>Lepus europaeus</i>				41/3										58/3
cf. <i>Lepus europaeus</i>				17										
Large mammal			12	10	1		1	3	1		2	17	9	56
Medium mammal	1		2	22	2				2				3	32
Small mammal				2										2
Undetermined mammal	1	1	61	40	2	1		5	9				12	132
<i>Anatidae</i>			1/1											1/1
Piscis			1/1											1/1
CELKEM	2	4	90	157	8	2	7	11	15	4	5	17	61	383/16

Tab. 2. Vikletice 1965–1966: zastoupení zvířecích druhů v objektech kultury nálevkovitých pohárů.
f. = fragmenty, MNI = minimální počet jedinců

a poměr pohlaví určitého druhu tímto může mít vliv na celkové výsledné zastoupení příslušného druhu.

d) Další jev, který může ovlivnit zastoupení druhů, je **zkušenost autora**. Některé typy kostí, např. většina obratlů nebo žebra, zůstávají zpravidla neurčitelné⁴, nebo jim není věnována pozornost. V případě, že se autor věnuje určení i těchto anatomických částí, může to vést k odlišnému procentuálnímu zastoupení. Vliv může mít i specializace badatele na určitou skupinu živočichů. Vedle toho některé nálezy (některé taxony) jsou hůře určitelné obecně, zůstávají proto nezařazeny a příslušný taxon podhodnocen (tak tomu může být například v případě ryb nebo obojživelníků – k možnostem determinace viz *tab. 4*). Výslednou kvantifikaci může ovlivnit i zastoupení anatomických částí v studovaném souboru:

Například: Fragmenty obratlů a diafýz dlouhých kostí jsou obtížněji určitelné, mohou tudíž zůstat neurčeny, a tím pádem nebudou zahrnuty do výsledného podílu k příslušnému druhu. Naopak, jsou-li u jiného druhu přítomny jen zuby a epifýzy, budou snadno určeny, a ve výsledku bude tento druh početně zvýhodněn.

e) Kromě zmíněných jevů mohou mít na zastoupení druhů vliv další faktory: eroze, která může působit nerovnoměrně a selektivně; podobnost blízce příbuzných druhů, kdy nejsme schopni kosti nebo fragmenty přesně přiřadit některému z druhů (např. ovce/koza, kuna skalní/kuna lesní, pes/vlk a mnoho dalších případů), import – export atd.

2. Minimální počet jedinců (MNI)

Druhou standardně používanou metodou je **minimální počet jedinců** (MNI = „minimum number of individuals“, používány jsou i jiné zkratky: NMI, MIND). Tato metoda je časově i technicky náročnější (nejde o prostý součet kostí). Při stanovení MNI působí některé ze zkreslujících faktorů zmíněných již u metody NISP, zejména pak velikost zvířat (druhů) – nebudeme je zde znovu rozebírat.

⁴ V této souvislosti je vhodné rozlišovat mezi materiálem neurčeným a neurčitelným.

MNI udává nikoliv skutečný (popř. přibližný) počet jedinců, ale minimální počet jedinců, který bylo možno na základě souboru kostí rozpoznat. Skutečný počet jedinců⁵, ze kterých kosti pocházejí, může být (a zpravidla je) vyšší, může být vyšší i několikanásobně (přijmeme-li extrémní předpoklad, že každý jednotlivý fragment musí pocházet z jiného jedince, pak skutečný počet jedinců se dokonce rovná NISP, viz *Klein – Cruz-Urbe 1984*). V tomto ohledu je údaj MNI spíše pomocný, a jde tedy již o jakousi interpretaci. Lze jej klasifikovat jako údaj sekundární (*Reitz – Wing 1999*).

V souboru je 100 fragmentů, které pocházejí z 20 jedinců. Jednomu autorovi se podaří zjistit, že soubor představuje minimálně 8 jedinců, jiný autor (např. za použití jiné metodiky a jiné úrovně zkušeností) rozpozná 16 jedinců. Oba mají pravdu, přestože se údaje liší dvojnásobným rozdílem.

Metoda MNI nicméně vykazuje vlastnosti, které metoda prostého počtu kostí/fragmentů nemá. V řadě případů je vysoký počet kostí/fragmentů určitého druhu efektem přítomnosti velkého počtu kostí z jednoho jedince, což metoda MNI rozpozná, a eliminuje tak případné chybné závěry z tohoto stavu plynoucí.

Ke stanovení MNI existuje řada cest, zpravidla se postupuje s použitím následujících údajů:

- přítomnost shodných anatomických částí shodné strany (např. v hypotetickém souboru 10 levých distálních vřeteních kostí s přirostlou epifýzou dokládá 10 adultních jedinců),
- různé stáří (jsou-li vedle 10 distálních vřeteních kostí přítomny 2 pravé spodní čelisti právě narozeného (neonatálního) jedince, dokládají další 2 jedince, celkem tedy 12 jedinců),
- různé pohlaví,
- různé rozměry (např. je-li v souboru jediná pravá distální vřetení kost, která však rozměry evidentně přesahuje zmíněné levé vřetení kosti, máme důkaz o dalším, tedy třináctém jedinci).

Zahrnutý mohou být i další anatomické znaky (robusticita, patologie atd.).

Všech těchto zoologických kategorií si většinou archeozoolog při stanovení MNI standardně všímá, přesto je vhodné použít postup uvést v metodickém úvodu archeozoologického rozboru. Metodické postupy ke zjištění MNI byly publikovány řadou autorů. Výše zmíněné body v podstatě respektují tyto publikované metodiky s tím, že hlavní používané znaky při zjišťování MNI jsou věk, pohlaví a velikost (mnohdy je tudíž nutné provést metrické zhodnocení, a to i u kostí nedospělých jedinců). Zřejmě nejběžněji je používána metodika *Chaplina (1971)*⁶. Existuje však i odlišné chápání MNI a odlišný postup při jeho stanovení (podrobně viz *Klein – Cruz-Urbe 1984; Reitz – Wing 1999*). Na způsobu stanovení MNI pak závisí možnosti jeho porovnání mezi jednotlivými lokalitami nebo analýzami.

Vedle toho ale existuje další faktor, který může zásadně ovlivnit hodnotu MNI. Tím je příslušnost k archeologickým kontextům.

Například: Je-li v souboru 50 kostí prasete, z nichž každá pochází z jiného objektu, a opřeme-li se o předpoklad, že kosti z různých objektů nemohou patřit stejným jedincům (jak předpokládá *Neustupný*

⁵ Někteří autoři se pokusili o výpočet skutečného počtu jedinců s použitím tzv. Petersonova (nebo Lincolnova) indexu, běžně používaného v zoologii, nicméně tato metoda naráží na mnohé komplikace, a není standardně v archeozoologii používána (*Klein – Cruz-Urbe 1984*).

⁶ Chaplin nebere ve svých ilustrujících příkladech v úvahu pohlaví.

//1981// na základě analogických zjištění u keramiky)⁷, dojdeme k hodnotě minimálně 50 jedinců. Je-li ale MNI stejného souboru zjišťováno bez ohledu na příslušnost k objektům (tj. jako kdyby šlo o jediný celek), bude minimální počet jedinců mnohem nižší. V případě, že některé kosti z různých objektů budou skutečně patřit jednomu jedinci (což není vyloučeno, jsou-li objekty shodného stáří)⁸, bude výše uvedená hodnota 50 pro MNI naprosto nesprávná, neboť skutečný, a tím i minimální počet jedinců bude menší. Řešením této situace je uvedení MNI pro každý objekt zvlášť a navíc uvedení MNI stanoveného na základě celého souboru bez ohledu na archeologické kontexty (jak jsem například provedl na materiálu z Vikletic: *Kyselý 2002*, tab. 2). Celkové MNI takto není pouhým součtem MNI z jednotlivých objektů.

V každém případě by měl autor sdělit, zda při výpočtu MNI bral v úvahu archeologické kontexty a pokud ano, jakým způsobem. S velkými problémy se setkáváme u složitých nálezových situacích zejména v lokalitách středověkých a novověkých (např. u složitých sledů vrstev, u sekundárně narušených a pomíchaných kontextů atd.), kdy si nejsme jisti časovým vztahem jednotlivých kontextů, a nevíme proto, zda je vyloučena příslušnost kostí z různých kontextů k jednomu jedinci. V takových situacích je někdy užitečné separátně zjistit MNI pouze pro vybrané uzavřené celky (např. rychle zaplněné odpadní jámy, bezpečně uzavřené v konkrétním období). Je patrné, že zjišťování MNI úzce souvisí s otázkou zaplňování objektů, kterýžto proces mohl být u jednotlivých lokalit a jednotlivých objektů různý, a vyžaduje proto individuální přístup.

V souvislosti s počtem jedinců je často diskutována otázka **velikosti stáda**. Předně je třeba si uvědomit, že zjištěné poměry jednotlivých taxonů v souboru kostí vypovídají o jídelníčku a ne o skladbě stáda.

Jako vysvětlující příklad uvedme: Během života desetileté krávy se vystřídalo deset jednoročních telat – poměr desetileté a jednoletých krav ve stádě byl vždy 1 : 1, v kosterním materiálu bude ale výsledný poměr 1 : 10. I věková skladba zvířecí populace tedy může mít zkreslující efekt na některé typy kvantifikací. Zejména může dojít ke zkreslení při 1) odhadu poměru MNI různých druhů ve stádě a 2) odhadu poměru pohlaví (například kumulace deseti juvenilních – púločních – samců a jedna stará – pětiletá – samice v osteologickém materiálu představuje průměrný poměr pohlaví 1 : 1 ve stádě).

Vedle toho vstupuje do úvah o velikosti stáda tolik proměnných, že výsledné odhady jsou většinou velmi nepřesné, a tudíž jen pomocné. Zpravidla máme k dispozici jen odkryv části sídliště (někdy jen velmi malou část), a neznáme tedy celkový počet kostí nebo celkový MNI. Extrapolovat hodnoty získané z části lokality na celou lokalitu je možné, většinou ale nemáme jistotu, že jsou kosterní nálezy rozloženy na lokalitě homogenně. Pro některé lokality je oprávněný předpoklad importu a exportu zvířat (ve vrcholném středověku a novověku zcela běžné). Tyto pohyby stád, jedinců nebo i částí jejich těl mají svůj odpovídající odraz ve studovaném souboru kostí. Míru importu/exportu není možno na základě kostí stanovit, ale musíme počítat, že v některých případech byla značná (např. zásobování elitních/vládnoucích skupin venkovem ve středověku, při transhumanci atd.).

⁷ Neustupný nabízí propracovaný model zachování kostí na pravěkých sídlištích, mimo jiné dochází na základě jím použitých dat k závěru, že z jednoho jedince se na pravěkých sídlištích zachová v průměru pouze 1,74 kosti. Tento výpočet je založen na předpokladu, že ve dvou různých objektech se nemohou vyskytovat kosti téhož jedince.

⁸ Například v lokalitě Dänemark zanikly objekty první fáze řivnáčského osídlení při úklidu sídliště tak, že materiál z prostoru sídliště (včetně kostí) byl do těchto objektů jednorázově nahrnut (M. Zápotocký: ústní informace), tak se kosti jednoho jedince mohly dostat do různých objektů, k tomuto faktu bude přihlédnuto při výsledné kvantifikaci.

Alternativním kvantifikačním postupem, který umožní vyhnout se některým výše zmíněným problémům (např. problém různého počtu anatomických částí u různých živočišných druhů), je srovnávat zastoupení shodných anatomických částí (např. porovnávat jen pažní kosti nebo spodní čelisti stejně velkých zvířat). Velká část materiálu bude sice z této analýzy vyloučena, avšak zajistíme mezidruhovou srovnatelnost (tento postup navrhuje již *Neustupný 1981*). V mnohých případech by ale takto výrazná redukce dat vedla spíše ke zkreslení. Myšlenku zmíněného přístupu částečně využívá následující metoda DZF.

3. DZF

Jinou alternativní metodou, kterou je možno považovat za střední cestu mezi oběma výše popsány metodami (NISP a MNI), je metoda **DZF** („diagnostic zone fragments“, též „modified fragments“). Tím, že nezapočítává všechny fragmenty, ale pouze ty, které jsou dobře použitelné k výpočtu MNI, spojuje DZF vlastnosti obou výše popsanych metod. Tato metoda započítává pouze předem definované anatomické části (kosti nebo jejich části).

Standardně jsou započítávány: rohové výběžky, occipitální kondyly (reprezentují mozkovnu), *maxilla (corpus)*, *mandibula (corpus)*, *atlas a axis (centrum)*, *scapula (glenoid)*, *humerus a radius* (proximální a distální část), *ulna* (prox. část), *pelvis (acetabulum)*, *femur*, *tibia*, *metacarpus a metatarsus* (vždy prox. a dist. části), *astragalus*, *calcaneus*, *phalanges I, II a III* (prox. část). V tomto smyslu v české odborné literatuře prvně tuto metodu použil *Beech (1998)*.

Tím je zajištěno, že se nezapočítávají obtížně lokalizovatelné anatomické části (žebra, u nichž většinou nelze rozpoznat, zda jde o třetí, čtvrté, páté atd., analogicky je přesná anatomická pozice obtížně stanovitelná u většiny obratlů, které nejsou rovněž započítávány) a malé úlomky diafýz a lebek. V podstatě se započítávají anatomické části, které jasně určují jednoho jedince (levý distální humerus určuje jednoho jedince, další levý distální humerus určuje dalšího jedince, na rozdíl od žeber, kdy další levé žebro nemusí představovat dalšího jedince).

Použitím této metody se mimo jiné vyhneme problémům se stupněm fragmentace (jeden femur může být započítán pouze dvakrát /proximální a distální část/, ať už je rozláman na 2 nebo 20 fragmentů).

Metoda DZF je jen jednou z mnoha možností, lze nalézt i další alternativní postupy jak započítat jen vybrané kosti/fragmenty (např. *Mlíkovský 2003*; souhrnně k těmto postupům *Klein – Cruz-Urbe 1984*; *Reitz – Wing 1999*).

4. Váha

Známá, ale ne běžně využívaná metoda vychází z **váhy** kostí. Podobně jako počet kostí a fragmentů je také váha kostí primárním údajem odečteným přímo z materiálu. Váha nám obvykle nic neříká o počtu, neboť je závislá nejen na počtu nálezů, ale i na velikosti fragmentů, popř. na způsobu zachování (např. petrifikované kosti jsou poměrně těžší). Její nespornou výhodou je, že nám zhruba udává množství masa dodávaného příslušným druhem, neboť kromě množství nálezů (nebo MNI) v sobě obsahuje i jejich absolutní hmotnost.

Kosti domácích kopytníků tvoří v průměru 7,5 % hmotnosti těla: i když u různých taxonů se může toto procento trochu lišit, používá se zmíněná hodnota i pro mnohé jiné savce a ptáky. Maso tvoří u dlouhonožých savců zhruba 50 % váhy těla, u ostatních (krátko-

nohých) savců a ptáků zhruba 70 % váhy těla, pro ryby se uvádí 84 %⁹. Známe-li celkovou hmotnost kostí pro určitý druh, jsme schopni jednoduchým přepočtem vypočítat množství masa, které kosti nesly. Musíme však mít na paměti, že analyzovaný materiál představuje obvykle jen malou část celkového množství kostí, které lidé „vyprodukovali“, a proto vypočítané hmotnosti masa nepředstavují celkovou spotřebovanou hmotnost, lze však mezi-druhově porovnávat jejich relativní zastoupení. V některých případech není toto srovnávání prosto problémů. Běžnou praxí při lovu mnohdy bylo, že do sídliště byla transportována jen část těla kořisti popř. jen maso, v tomto případě je v lokalitě přítomno menší množství kostí a tomu odpovídá i menší vypočítaná váha masa.

Vedle dalších problémů spojených s erozí, plavením, importem/exportem, pojednaných výše, vystupuje u váhové metody otázka **nutriční hodnoty** různých anatomických částí těla. Je faktem, že distální části končetin (metapodia, prstní články) nesou jen minimální (nebo žádné) množství masa, tuku a dalších potravně využitelných tkání ve srovnání s proximálními částmi končetin, s trupem a hlavou. Nutriční hodnotu pro jednotlivé části těla (např. prox. femur, dist. femur, mandibula atd.) stanovil prvně *Binford (1978)* pro soby a ovce (tzv. koeficienty: GUI = „general utility index“ a MGUI = „modified general utility index“). Následně se tímto problémem zabývala řada autorů a byly stanoveny indexy i pro další druhy a vytvořeny nové modifikace indexů (např. index FUI = „food utility index“, souhrnně *Reitz – Wing 1999*). Koeficient započítává nejen množství masa, ale i morek a tukové tkáně¹⁰. Porovnáme-li hmotnosti s různou nutriční hodnotou, např. stehenní kost a metatarsus, říká nám to, že každá kost obsahovala různé množství masa, takto můžeme ke každému osteologickému nálezu přiřadit odpovídající množství masa přesněji. Na druhé straně ale zmíněné kosti patřily jedinci, který byl spotřebován celý, tudíž musely být přítomny i ostatní části těla (pro jednoduchost zde nebereme v úvahu import/export, transport). To do jisté míry ospravedlňuje použití výše uvedené metody výpočtu váhy masa i v případě, kdy jsou u různých druhů nalézány odlišné anatomické části.

Jak již bylo řečeno, určité hmotnosti kostí odpovídá v těle zvířete odpovídající množství masa (nebo měkkých tkání obecně). U menších osteologických souborů může vzniknout situace, kdy na základě jediné (přítomné) kosti bude výsledné množství masa např. v případě skotu pouze např. 0,5 kg, přičemž je jasné, že i jediná kost dokládá celého jedince (a tudíž příslušné množství masa). Tento paradoxní stav nenastane, použijeme-li jinou metodu výpočtu váhy masa, a to s použitím MNI. Známe-li minimální počet jedinců a známe-li hmotnost jednoho jedince (průměrnou hmotnost jedince lze odhadnout u různých druhů na základě průměrné kohoutkové výšky), můžeme vypočítat (minimální) hmotnost všech jedinců přítomných v souboru. Tato metoda v sobě skrývá všechna potenciální zkreslení, která jsou spojená s výpočtem MNI.

Je jasné, že hmotnost jedince závisí nejen na druhu, ale i na velikosti, pohlaví, stáří, geografické lokalizaci, kondici zvířete, na ročním období atd. Chceme-li přesněji zjistit hmotnosti jednotlivých jedinců přítomných v souboru, musíme tyto hmotnosti vypočítat s při-

⁹ Uvedené procentuální hodnoty jsou převzaty z publikace *Reitz – Wing 1999*, kde jsou diskutovány zdrojové práce a další metodické aspekty váhové metody.

¹⁰ Tukové tkáně jsou dokonce dvakrát víc nutričně hodnotnější, neboť určité množství tuku poskytuje dvakrát více energie než stejné množství zbývajících dvou základních zdrojů – bílkovin nebo cukrů, z toho důvodu byly tkáně obsahující tuk zřejmě více ceněny.

hlédnutím k těmto faktorům. K tomu lze zejména využít jednotlivé rozměry nalezených kostí (celkovou hmotnost zvířete ovlivňuje především velikost, tj. rozměry). Pro přepočítání je nezbytné mít k dispozici referenční data k jedincům o známých příslušných rozměrech kostí a zároveň o známé hmotnosti. Především u stále rostoucích organismů (např. ryb) jsou tyto přepočty užitečné.

Vedle výše uvedených postupů lze celkovou váhu použít k výpočtu průměrné váhy fragmentu, což do jisté míry vypovídá o stupni fragmentace, a tudíž o tafonomických procesech.

5. Alternativní přístup – distribuce kostí v prostoru

Zcela odlišnou metodou k porovnání zastoupení jednotlivých druhů je zjišťování přítomnosti druhů v archeologických kontextech, např. v kolika objektech je příslušný druh přítomen. Tato metoda nám udává počet (z hlediska přítomnosti příslušného druhu pozitivních) objektů, ale nic neříká o počtu fragmentů v jednotlivých objektech (nezapočítává fragmenty, nýbrž kontexty). Nebere také v úvahu různou velikost objektů, pokud je ovšem při vyhodnocování nezohledníme. V některých nálezových situacích (např. složité sledy vrstev přecházejících v objekty) není zcela jasné, jak příslušné kontexty, které se budou počítat, vymezit. Metoda je dobře použitelná v případech, že je výzkumná plocha rozdělena na rozměrově stejné jednotky (např. čtverce o hraně 5 m nebo 1 m apod.) se stejnou výškou vrstvy. V tomto případě máme k dispozici rovnocenné, tudíž porovnatelné jednotky. Takto topograficky podrobně byl zatím probádán pouze omezený počet lokalit (např. Praha-Hostivař¹¹). Výhodou této metody je, že částečně vypovídá o rozsahu prostorového (plošného) výskytu druhu.

IV. Srovnání jednotlivých metod

Pro srovnání použijeme tabulku výsledků hypotetického souboru obsahujícího kosti pěti běžných domácích druhů, kosti jelena, křečka a lastury škeble (*tab. 1*).

Pro ilustraci předpokládáme, že známe původní reálný počet jedinců (což v praxi není možné): tur – 6 jedinců, prase – 6, ovce/koza – 7, pes – 1, kur – 1, jelen – 2, škeble – 1 jedinec. V hypotetickém souboru jsou dle počtu fragmentů tur a prase zastoupeny stejně. Ovce/koza (na základě tabulky neznáme poměr zastoupení ovce a kozy, a nevíme ani, zda jsou přítomny oba druhy) je zastoupena polovinou fragmentů, pes pouze dvěma fragmenty, kur jedním. Jeden fragment představuje vždy jednoho jedince (jako v případě kura). Naleznou-li se 2–3 fragmenty, jsou obvykle také přiřazeny jednomu jedinci (jako v případě psa). S rostoucím počtem fragmentů roste i pravděpodobnost, že se podaří rozpoznat více jedinců. Z původních šesti jedinců se podařilo u tura rozpoznat pouze 1 jedince, v případě praseta ze šesti jedinců 4, u ovce/kozy ze sedmi jedinců byli identifikováni 3. Hodnota DZF je téměř vždy někde uprostřed mezi NISP a MNI. Například v případě tura nám relativně vysoká hodnota DZF sděluje, že nízká hodnota MNI není zřejmě výsledkem nízkého počtu jedinců, ale nemožnosti tyto jedince rozpoznat. Právě z tohoto důvodu je vhodné metodu DZF využívat. V případě psa přítomné fragmenty nespádají do žádné diagnostické zóny (např. jde o fragmenty hrudních obratlů), a výsledná hodnota DZF je tak paradoxně nula.

Obecným rysem metody MNI (myšleno relativně ve srovnání s NISP) je, že nadhodnocuje málo zastoupené druhy. Naopak hodnota NISP je může podhodnocovat. Vyplývá to

¹¹ GA ČR 404/01/1407 (P. Vařeka: Struktura sídlištního areálu z mladší doby bronzové, 2001–2002). V rámci tohoto grantu byla na zvířecí kosti aplikována i metoda počtu kontextů.

i z našeho hypotetického souboru. Všimějme si pouze tura a psa: dle MNI je jejich poměr 1 : 1, přitom je evidentní, že tur v souboru představuje větší podíl než pes. To se odráží v poměru počtů fragmentů (20 : 1), i v poměru DZF (17 : 1). Obě základní metody (NISP a MNI) jsou různě citlivé k fragmentárnosti materiálu. Fragmentárnost ovlivňuje daleko více hodnotu NISP než hodnotu MNI (počet fragmentů se může fragmentací zmnožovat, MNI ale ne – může to být případ tura v našem hypotetickém souboru, např. ve srovnání s ovci/kozou; viz *tab. 1*).

V případě větších souborů je vhodné (jako alternativní metodu) srovnávat navzájem jen určité dobře srovnatelné typy kostí (např. jen všechny dlouhé kosti nebo jen femury). Toto srovnání může být mezidruhové, nebo v rámci jednoho druhu (např. mezi lokalitami, objekty atd.). Tato varianta poskytne nejvěrohodnější výsledky. U málo početných souborů není možné uvedený způsob aplikovat, neboť k dispozici jsou jen nízká čísla.

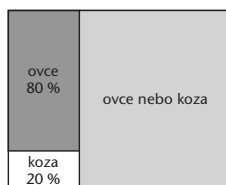
Poslední výše popsaná metoda (váha) v sobě zahrnuje (jak již bylo řečeno) i velikost druhu, tak určitý počet kostí/fragmentů tura bude logicky vážit více než stejný počet fragmentů prasete.

Z výše nastíněné charakteristiky jednotlivých metod plyne, že srovnání dvou čísel nemusí ještě odpovídat skutečnému poměru přítomných druhů. Předem je třeba si položit otázku, zda chceme srovnávat příspěvek masa od jednotlivých druhů (pak bychom měli brát ohled na metodu váhovou), zda chceme zjistit poměrnou velikost stád jednotlivých druhů (pak zohledňujeme minimální počet jedinců) a podobně.

Metoda počtu kostí/fragmentů a váha představují primární údaje zjištěné přímo ze souboru. Ostatní metody již obsahují jistou míru interpretace, a představují tedy sekundární údaje. I když různí autoři preferují různé metody, základní metodou zůstává počet kostí/fragmentů, dále pak MNI. Protože metoda MNI nadhodnocuje a NISP naopak podhodnocuje málo zastoupené druhy, je vhodné použít i jinou alternativní metodu (např. DZF), jež tyto tendence obou metod centruje a v některých případech pomáhá odhalit náhodné nebo nepředvídatelné odchylky v hodnotách předešlých metod, které by zkreslily původní reálný stav.

Vzhledem k odlišnému počtu elementů u různých širších taxonů (měkkýši, členovci, ryby, žáby, ptáci, savci) je vhodnější k porovnání taktó vzdálených zoologických taxonů použít MNI než NISP. Uvnitř užší taxonomické jednotky je dobře použitelná metoda NISP, zejména srovnáváme-li stejně nebo podobně velká zvířata (př.: ovce – koza – srnec – větší pes; kuň – skot – jelen apod.).

Kvantifikační metody jsou součástí metodiky i v dalších přírodovědných oborech, v mnohém se však liší. Například antropologové mají obvykle k dispozici celé skelety a mohou většinou zacházet s reálným počtem jedinců. Naopak archeobotanici mají situaci obtížnější v tom, že přiřadit rostlinné zbytky (např. kousky dřev, pyl, semena) k jednotlivým jedincům (např. stromům), a zjistit tak MNI, je nemožné. Jejich přístup ke kvantifikaci mu-

ovce/kozy celkem: 300 fragmentů = 100 %
 ovce nebo koza (blíže neurčeno do druhu): 200 fragmentů = 66 %
 ovce: 80 fragmentů = 26,4 % ze všech, **80 %** z určitelných
 koza: 20 fragmentů = 6,6 % ze všech, **20 %** z určitelných

Tab. 3. Grafické znázornění zastoupení ovce/kozy (*ovicapridi*): hypotetický soubor.

sí být tudíž od archeozoologického přístupu odlišný, a archeobotanické a archeozoologické kvantifikace jsou jen obtížně navzájem srovnatelné. V této souvislosti je možno zmínit některé shody mezi kostmi a keramikou: obě tyto skupiny archeologických nálezů mají mnohé styčné body, např. v problematice fragmentace.

Pro grafické znázornění zastoupení druhů existuje nepřehledné množství typů grafů. Smyslem článku není tyto rozebírat, rád bych však upozornil na jeden velmi jednoduchý, ne příliš využívaný způsob (*tab. 3*), který použil *Bartosiewicz (1999)*¹². Tímto způsobem je možno přehledně znázornit poměr ovcí a koz a blíže neurčených ovikapidů, analogicky je možno takto znázornit poměr kostí divokých a domácích druhů ve srovnání s neurčenými kostmi.

V. Kvantifikační metody v dílčích archeozoologických analýzách

Kvantifikační přístupy jsou běžně využívány i při vyhodnocování dalších charakteristik souborů: zastoupení anatomických částí, zastoupení věkových kategorií, poměr pohlaví, zastoupení velikostních kategorií ad. Při těchto analýzách je především důležité sdělit, zda jsou počítány jednotlivé nálezy (např. počty čelistí a zubů patřících do určité věkové kategorie), nebo zda jsou počítány minimální počty jedinců (např. minimální počty jedinců zjištěné pro příslušné věkové kategorie). Ve většině případů je při jednotlivých analýzách nutno počítat se značnou redukcí původního množství materiálu.

Například kosti skotu tvoří zpravidla jen část celkového souboru, z toho metapodia představují opět jen část, neporušených metapodií použitelných k stanovení pohlaví je opět jen určité množství z celkové počtu metapodií – pro poměr pohlaví u skotu tak získáme jen silně zredukovaný počet dat.

Porovnání **zastoupení anatomických částí** lze provést jednoduše tak, že zjišťujeme zastoupení jednotlivých kostí (kosterních elementů: např. femur, mandibula, ...), lze ale zjišťovat zastoupení (a v mnoha případech je to účelnější) i jiných anatomických jednotek. Hojně je např. používáno dělení na 1) lebku, 2) axiální část těla (páteř), 3) proximální části končetin (scapula, humerus, radius a ulna na přední končetině, pelvis, femur, tibia, fibula na zadní končetině) a 4) distální části končetin (většinou metapodia a prstní články). Je ale možno tělo rozdělit i jiným způsobem – v závislosti na cíli, který máme (např. jednoduše hlava, páteř, končetiny, nebo na kulinářsky hodnotné a nehodnotné partie). V každém případě je nutno v metodice uvést, které anatomické elementy (kosti) jsou započítány do příslušného anatomického oddílu. Naopak detailnějším způsobem vyhodnocení je porovnávat nejen anatomické elementy, ale i jejich části (např. proximální femur, distální femur nebo *corpus mandibulae*, *ramus mandibulae*). Tento přístup se ukazuje jako užitečný, neboť distální a proximální části kostí mají často velmi rozdílnou relativní četnost (srov. *Kyselý 1998*).

Při vyhodnocování zastoupení anatomických částí je třeba si uvědomit, do jaké míry jsou anatomické části navzájem porovnatelné. Existují výrazné mezidruhové rozdíly v počtu anatomických částí (např. zubů, prstů atd.). Např. prasata mají na každé končetině

¹² *Bartosiewicz* navrhuje, jak podle počtu fragmentů kostí ovcí, koz a neurčených ovikapidů stanovit (s 95% pravděpodobností) skutečný poměr těchto dvou druhů ve stáde: poměr je představen vždy rozsahem procent. Rozsah je tím užší, čím je soubor větší a čím více kostí se podařilo zařadit přímo do druhu.

Druh	celkový počet kostí ¹	živá váha	poznámka ²	počty v rámci některých anatomických úseků		
				počet ocasních obratlů	počet metapodií přední končetiny ⁵	počet samostatných elementů lebky
<i>kůň</i>	182–186	300 kg (průměr)	všechny kosti většinou určitelné	15 až 19	3	2–3 + 6 ³
<i>tur</i>	178–183	500–800 kg (uherský stepní)	všechny kosti většinou určitelné	16 až 21	1 (+ 1)	3 + 6 ³
<i>jelen</i>	192–198	100–250 kg	všechny kosti většinou určitelné	10 až 16	3	3 + 6 ³
<i>prase</i>	190–193	50–200 kg (divočák)	všechny kosti většinou určitelné	20 až 23	4	2–3 + 6 ³
<i>pes</i>	209–226	velké rozpětí	většina kostí obvykle určitelná	6 až 23	5	3 + 6 ³
<i>kur domácí</i>	124	1,5–8 kg (moderní plemena)	žebra, obratle a prstní články obvykle neurčitelné	5	2	2 + 2 ³
<i>žába (skokan)</i>	ca 132	40 g (samec skokana hnědého)	jen některé kosti jsou určitelné	10 ⁶		20
<i>ryba (kapr)</i>	ca 225	do 32 kg (kapr)	velká část kostí obtížně určitelná, popř. neurčitelná	ca 40 ⁶		86 ⁴
<i>škeble</i>	2 (levá a pravá miska)	do 300 g	obě misky určitelné			

Tab. 4. Počty kosterních elementů a váhy vybraných druhů živočichů. Sestaveno dle různých zdrojů.

- 1 Započítány samostatné kostěné elementy, včetně nejdrobnějších kůstek (např. sluchových), u ryb nezapočítány šupiny, radialia a ploutevní paprsky (samostatným kostěným elementem se rozumí ten, který zůstane samostatný po zániku měkkých tkání, tj. i chrupavek a vaziv; započítávány jsou elementy dospělých jedinců s plně zkostnatělou kostrou).
- 2 Určitelnost mimo jiné závisí na příslušnosti k živočišné třídě, fragmentáristi, erozi, individuálním stádiu jedince, srovnávacích sbírkách a zkušenosti badatele, otázky obtížného rozlišení příbuzných druhů (př. ovce / koza) jsou ponechány stranou.
- 3 Sluchové kůstky. Spodní čelist může u koně a prasete představovat 1 nebo 2 elementy.
- 4 Bez žaberního aparátu.
- 5 Menší počet metapodií je většinou vyrovnán jejich větší velikostí, např. ovce oproti praseti.
- 6 Celkový počet obratlů.

ně čtyři metapodia na rozdíl od tura, který má jen jednu odpovídající kost (*os canon*). U přežvýkavců na jednu stehenní kost připadají dva prsty, u koně, který patří mezi licho-kopytníky, jen jeden. Podobných problematických situací lze najít celou řadu a většinou se řeší metodickými úpravami tak, že nalezený počet kostí se vydělí počtem příslušných kostí vyskytujících se v těle (např. 10 nalezených metacarpů tura se dělí dvěma, neboť se v těle vyskytuje dvakrát – levý a pravý, počet křížových kostí se již nedělí – vyskytuje se v těle jen jednou). I když ošetříme data dle tohoto schématu, je třeba vzít v úvahu faktory, které ovlivňují možnost zachování různých typů kostí. Odlišná struktura a morfologie různých typů kostí má například vliv na způsob fragmentace a eroze (a tudíž na výsledný počet fragmentů daného typu kosti). Problematické je rovněž srovnání sériově se opakujících kostí (zejména žebra a obratle, u kterých nelze většinou přesně určit pořadí) s neopakujícími se (např. dlouhé kosti, čelisti): je při kvantifikaci nález jedné levé stehenní kosti rovnocenný s jedním žebrem nebo celou levou polovinou hrudníku (tj. s ca třinácti žebry)? Jinými slovy: je vhodnější porovnávat zastoupení stehenní kosti s jedním žebrem, nebo s mnoha (ca třinácti) žebry?

Z těchto důvodů je při odpovídajících analýzách vhodné porovnávat jen porovnatelné kosti. Jako pomůcku lze vyčlenit několik skupin kostí, v rámci těchto skupin je pak možno kosti srovnávat: 1) dlouhé kosti končetin, 2) spodní čelisti, 3) obratle, 4) prstní články. Hůře jsou porovnatelné 5) fragmenty lebky a 6) žebra. Srovnáváme tak obratle s obratli, čelisti s čelistmi atd., přitom je třeba vzít v úvahu již zmíněné mezidruhové anatomické rozdíly.

I když porovnávání různých anatomických částí s sebou nese výše uvedená rizika a omezení, je zjištění zastoupení anatomických částí velmi přínosné při řešení různých otázek: „kuchyňské“ zpracování, transport, otázky lovu, distribuce částí těl v čase a prostoru, činnost mrchožroutů atd. Běžně se zastoupení anatomických částí vyhodnocuje graficky v závislosti na jejich nutričních hodnotách (indexy MGUI, FUI – viz výše).

Vyhodnocujeme-li zastoupení věkových kategorií, je třeba mít na paměti, že mladší věkové kategorie se hůře zachovávají (kosti mladších jedinců jsou křehčí). Také výsledný poměr pohlaví stanovený často dle přídatných struktur (např. parohy u jelena) může být zkreslen ve prospěch samců (samice tyto struktury nemají, nebo je mají slaběji vyvinuté).

Osteologické soubory většinou nezobrazují stav v konkrétním čase, nejde o fotografii určitého okamžiku, ale o výsek z delšího časového úseku (příčemž délku doby kumulace materiálu často neznáme) – výjimku tvoří jednorázově zaniklé situace, zvířecí pohřby apod., které pak zachycují stav v určitém okamžiku. To je jeden z důvodů, proč zastoupení věkových kategorií zjištěných z kostí neodpovídá přímo poměru věkových kategorií ve stádě (viz úvaha o velikosti stáda).

Při kvantifikacích je zásadní otázkou velikost souboru (odráží míru reprezentativnosti souboru). Obecně: čím větší je soubor, tím menší je pravděpodobnost náhodně vzniklé chyby. Nicméně i při relativně velkých souborech je pro jednotlivé dílčí analýzy často k dispozici jen omezené množství nálezů, a tudíž i hodnot (např. čelisti jednoho zvířecího druhu k posouzení věkových kategorií, nefragmentované dlouhé kosti k výpočtu kohoutkových výšek atd.). V případě použití procentuálního vyjádření zastoupení je proto nutno jasně uvést původní počet posuzovaných nálezů (50 % může znamenat i jednu kost ze dvou).

Reprezentativnost souboru je ovlivněna i dalšími faktory, tj. zejména způsobem zachování: obvykle se zachová jen malé procento z původního množství kostí, což může také

zkreslit původní stav (náhodné odchylky), roli hraje i množství a typ kontextů (př. objektů), ze kterých kosti pocházejí.

Vždy bychom se měli snažit rozdělit soubor v rámci možností dle citlivějších měřítek na podsoubory (např. vývojové fáze, vrstvy, různé oblasti lokality, různé objekty nebo typy kontextů). To je důležité hlavně u rozsáhlých a komplikovaných nálezových situací, zejména ve středověku a novověku. Nevýhodou tohoto postupu je, že jednotlivé podsoubory mohou obsahovat jen malé počty fragmentů, jejichž statistické vyhodnocení pak může být značně zkreslené. Pro některé typy analýz není chybou, když sloučíme všechny fragmenty stejného stáří, neboť všechny představují doklady přítomnosti zvířat v dané lokalitě a v daném čase (ať už na místě přímo poražených, nebo ne). Takto můžeme například vyhodnocovat velikost plemene (tj. kohoutkovou výšku a její variabilitu). U jiných typů otázek je vhodnější posuzovat jednotlivé kontexty zvlášť (např. o jídelníčku nejlépe vypovídají kontexty potenciálně obsahující přímý kuchyňský odpad). Jako nejvhodnější se jeví kombinace obou přístupů. Při vyhodnocování jednotlivých podsouborů (tj. výběrů z celku) je třeba mít na paměti, že byly-li kosti určitých zvířecích druhů nebo kosti určitého anatomického typu selektivně vybrány pro konkrétní účel a uloženy v určitém kontextu, budou tyto logicky chybět v kontextech jiných (např. selektivní pohřby určitého zvířecího druhu, selekce kostí určitého typu pro výrobu nástrojů apod.).

VI. Závěr

Z výše uvedených potenciálních zkreslení vyplývá, i když to možná nezní povzbudivě, že jednotlivé kvantifikační metody nestanovují přesně reálné (tj. původní) zastoupení jednotlivých druhů zvířat (zde se navíc musí rozlišovat zastoupení v studovaném souboru, zastoupení v potravě člověka a zastoupení v chovném stádu). I když různí autoři upřednostňují tu či onu kvantifikační metodu, nelze striktně prohlásit, že některá z výše popsaných kvantifikačních metod je lepší nebo horší, každá má své výhody a své nevýhody, každá má jinou vypovídací schopnost. Každá nám jiným způsobem přibližuje původní stav. Za základní (a nejpoužívanější) považujeme metody NISP (počet kostí/fragmentů) a MNI (minimální počet jedinců).

Je třeba důsledně rozlišovat, která metoda byla v konkrétním případě použita a jak bylo postupováno. Od toho se odvíjejí i možnosti srovnávání výsledků z různých lokalit, popř. výsledků různých autorů. Použití té které metody (metod) je závislé na možnostech, na charakteru souboru a lokality a na cíli práce. Je vhodné, především u velkých souborů, aplikovat více kvantifikačních metod. To nám umožní nahlédnout na řešené téma z více úhlů.

Jednotlivé metody je možno použít pro celý soubor, vždy je ale žádoucí rozdělit soubor v rámci možností na podsoubory (vrstvy, objekty atd.) a u těchto podsouborů jednotlivé metody aplikovat v závislosti na cíli práce.

Přestože bylo načrtnuto velké množství komplikací, které jednotlivé kvantifikační metody doprovázejí, nebylo cílem snížit hodnotu těchto metod. Předpokládáme-li, že zkreslující faktory působí na porovnávaných lokalitách stejně nebo podobně, pak lze kvantifikace z těchto lokalit považovat za srovnatelné. Mějme ale na paměti, že mnohdy tuto podmínku splněnou nemáme (jiný typ půdy, různé stáří lokality, jiný způsob uložení kostí, jiný typ bourání a využití zvířecích těl atd.).

Na závěr připojuji několik rad či zásad, které stručně vyjadřují pojednávané téma a s ním související komplikace.

1. Zastoupení druhů v potravě člověka a zastoupení druhů v chovném stádu jsou dvě různé skutečnosti, a jejich kvantifikace se liší. Studium osteologických souborů a jejich kvantifikace je cesta, jak se k oběma skutečnostem přiblížit. Zpracovávaný soubor kostí je většinou jen úzký výsek původního celku.
2. Je třeba vzít v úvahu všechny tafonomické procesy a import/export, které mohly změnit původní stav souboru kostí, a tím i původní zastoupení druhů (například stupeň fragmentace má mnohem větší vliv na NISP než na MNI);
3. Výsledné hodnoty jsou ovlivněny řadou metodických faktorů, jakými jsou např. způsob získání materiálu (prosívání a plavení), použitá kvantifikační metoda, zkušenost a přístup badatele.
4. Je vhodné využívat pokud možno více kvantifikačních metod.
5. Je nezbytné přesně uvádět metodiku, tj. postup, jak se k číselným hodnotám došlo.
6. Některé metody (MNI, DZF) již obsahují jistý stupeň interpretace (redukce).
7. Existuje specifčnost jednotlivých, zejména taxonomicky vzdálených druhů zvířat (např. mezidruhové anatomické rozdíly v počtu elementů).
8. Je nutné srovnávat srovnatelné, tj. srovnávat druhy (taxony) odpovídající velikosti a stavby těla, srovnávat navzájem si odpovídající typy kostí nebo anatomické části.
9. Některé metody (v porovnání s jinými metodami) nadhodnocují málo zastoupené druhy (MNI v porovnání s NISP). Metody zohledňující váhu jedince silně zviditelňují druhy větších rozměrů (váha roste s třetí mocninou délky).
10. Výsledné kvantifikace jsou více či méně zkresleným obrazem skutečnosti a většinou popisují soubory kostí nahromaděné v delším časovém úseku a ne obraz stavu v konkrétním okamžiku (to je důležité zejména při vyhodnocování zastoupení věkových kategorií a zjišťování aktuálních poměrů ve stádě).

Článek vznikl v rámci programu rozvoje badatelského výzkumu v klíčových oblastech vědy, reg. č. K 8002119.

PRAMENY A LITERATURA

- Bartosiewicz, L. 1999:* The role of sheep versus goat in meat consumption at archaeological sites. In: L. Bartosiewicz – H. J. Greenfield eds., *Transhumant Pastoralism in Southern Europe. Recent Perspectives from Archaeology, History and Ethnology*. Archaeolingua Series Minor 11, Budapest, 47–60.
- Beech, M. 1998:* Animal Bones from Mšecké Žehrovice. In: N. Venclová, *Mšecké Žehrovice in Bohemia*, Kronos B.Y. Editions, 225–258.
- Binford, L. R. 1978:* *Nunamiut ethnoarchaeology*. Academic Press, New York.
- Clason, A. T. 1972:* Some remarks on the use and presentation of archaeozoological data. *Helinium* 12, 139–153.
- Grayson, D. K. 1979:* On the quantification of vertebrate archaeofaunas. *Advances in Archaeological Method and Theory* 2, 199–237.
- Chaplin, R. E., 1971:* *The study of animal bones from archaeological sites*. Seminar Press, London – New York.
- Klein, R. G. – Cruz-Urbe, K. 1984:* *The analysis of animal bones from archaeological sites*. Chicago.
- Kyselý, R. 1998:* *Archeozoologická problematika slovanských hradíšť Rubín a Stará Boleslav*. Diplomová práce PFF UK v Praze.
- 2002: Zvířecí kosti ze sídliště kultury nálevkovitých pohárů ve Vikleticích (okr. Chomutov). In: *Sborník Drahomíru Kouteckému, Most*, 315–322.

- Kyselý, R. v tisku:* Lovosice 1996 – archeozoologická analýza.
- Mlíkovský, J. 2003:* Zvířata a jejich role na raně středověkém hradě Stará Boleslav (střední Čechy). In: I. Boháčová ed., Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku. *Mediaevalia archaeologica* 5, Praha, 347–365.
- Munson, P. J. – Garniewicz, R. C. 2003:* Age-mediated survivorship of ungulate mandibles and teeth in canid-ravaged faunal assemblages. *Journal of Archaeological Science* 30, 405–416.
- Neustupný, E. 1981:* Zachování kostí z pravěkých sídlišť. *Archeologické rozhledy* 33, 154–165.
- Novotný, A. 1967:* K hodnocení nálezů zvířecích kostí z archeologických výzkumů. *Archeologické rozhledy* 19, 246–249.
- Payne, S. 1975:* Partial recovery and sample bias. In: A. T. Clason ed., *Archaeozoological studies*, North-Holland Publ. Comp., Amsterdam, 7–17.
- Reitz, J. R. – Wing, E. 1999:* *Zooarchaeology*. Cambridge manuals in archaeology. Cambridge University Press, Cambridge.

Quantification methods in archaeozoology

For the quantification of archaeozoological finds it is necessary to distinguish between the representation of species in the bone assemblage studied, their representation in the food of humans and their representation in reared herds. Quantification methods do not establish the exact, true (i.e. original) representation of individual animal species. It is therefore necessary to take account of all the distorting factors that are active in particular cases. These distorting factors are different for the different quantification methods. While certain authors give priority to this or that quantification method, it is not, strictly speaking, possible to proclaim that any of the quantification methods described above is better or worse than the others – each has its advantages and disadvantages. In the authors' view the most basic (and most widely used) methods are NISP (number of identified specimens) and MNI (minimum number of individuals), while the weight method also appears to be very useful. While the MNI method overrates less well-represented species, the NISP method, by contrast, can over-emphasise heavily represented species. Reduced fragment number methods (e.g. DZF) help to eliminate such aberrations.

English by *Alastair Millar*

Nadregionální systém váhových jednotek doby bronzové a přechod k lokálním systémům na počátku doby železné

Supra-regional weight units and the coming of the Age of Iron in Europe

Jan Bouzek

Příspěvek je věnován systémům váhových jednotek v pravěké Evropě a ve Středomoří. Během střední a počátku pozdní doby bronzové (16.–13. stol. př. Kr.) platily po většině Evropy v podstatě váhové jednotky mykénské, ve 12.–11. století př. Kr. předovýchodní šekely a na začátku doby železné existoval větší počet měrných systémů lokálních. Tvary závaží jsou mnohdy různé, společně jsou váhové systémy. Jejich studium je jednou z cest, jak přejít od archeologie objektů k archeologii idejí.

míry – váhové jednotky – doba bronzová – raná doba železná

This paper is devoted to the systems of weight units in prehistoric Europe and the Mediterranean. During the Middle Bronze Age and the beginning of the Late Bronze Age (16th – 13th centuries BC) Mycenaean weight units were used for metals in most parts of Europe. In the 12th – 11th centuries BC these were replaced by Near Eastern shekels, and a number of local weight systems existed in the Early Iron Age Europe. While the weight units are the same, the shapes and materials of the weights differ. A study of weight systems is one approach to enlarging the field of study from archaeology of objects to archaeology of ideas.

measures – weight units – Bronze Age – Early Iron Age

Metalurgie

Srovnání způsobu zemědělství a chovu dobytka, architektury, tesařských prací a mnoha tvarů bronzových nástrojů, zbraní a ozdob ukazuje dobu bronzovou v prehistorické Evropě jako kulturní celek (Harding 2000). Zvláště zajímavá je shoda váhových systémů v mnoha částech Evropy i v Egejské oblasti. Jejich studium v posledních letech ověřilo, že tato shoda nemůže být náhodná (Briard 1987). Shoda váhových systémů není ojedinělým jevem, je součástí širšího systému vzájemné komunikace, sledovatelné v šíření technologií těžby a zpracování kovů, náboženských představ a v dalších jevech. Nejen nové nálezy ingotů obdobných tvarů, ale také pokrok ve studiu pravěkého náboženství učinil pravděpodobnějším výklad, že mytologické a náboženské představy o kovech a jejich užití byly součástí technologických návodů k zacházení s kovy v mnoha částech světa.

Přírodní měď začala být užívána v Turecku a v severním Iráku v 7. tisíciletí př. Kr., odlévání začalo být běžné v raném 6. tisíciletí. První měděné předměty v jihovýchodní Evropě jsou datovány do pozdního 6. tisíciletí př. Kr., těžba měděných rud, známá zejména z nalezišť Privina Glava a Ajbunar, se rozšířila ve druhé čtvrtině 5. tisíciletí př. Kr. Technologie výroby cínového bronzu se šířila z jihovýchodu, kde se objevila v raném 4. tisíciletí, dále se šířila přes Anatólii a Egejskou oblast (tam začala v pozdním 4. tisíciletí).

letí př. Kr.) a až o hodně později dosáhla na jihovýchodní Balkán (okolo r. 2500 př. Kr.) a do střední Evropy (okolo r. 2000 př. Kr.). Na Britských ostrovech se cínový bronz poprvé objevil asi v téže době, zřejmě díky ložiskům cínu v jihozápadní Anglii (srov. *Pare ed. 2000*, 1–8; *Nikolova ed. 2000*).

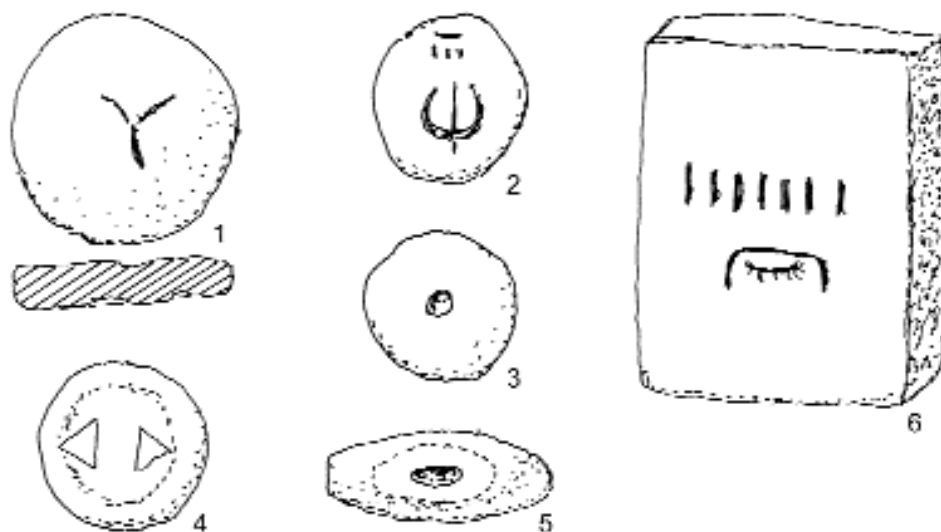
Jiné příměsi mědi byly méně intencionální. Ve 4. tisíciletí byly na Předním východě někdy užívány arsen, antimon či olovo. Krize dovozu cínu na konci 4. tisíciletí vedla na jihovýchodě k návratu k bronzu arsenovému. Tento vývoj se ale střední Evropě skoro nedotkl. Za dnešního stavu vědomostí není už důvodu pokládat vznik doby měděné na Balkáně za zcela autonomní, jak se o to pokoušel C. Renfrew. Podobně byl překonán Renfrewův výklad o předčasnosti wessexské kultury před dobou šachtových hrobů v Mykénách (*Renfrew 1968; 1969*). Základní chronologické vztahy jsou dnes v podstatě jasné, a tak umožňují uspokojivě vysvětlit i vztahy kulturní (*Bouzek 1996*). To samozřejmě neznamená, že by balkánské měděné a bronzové předměty byly horší kvality. I v jihovýchodní Evropě měli bronzíři dostatek zdrojů a schopností. Jako obvykle byly nové technologie zprvu vyvinuty bez tvarových předloh, teprve později se tvarosloví stalo běžným na velkých územích. To je ostatně známo už od studie *Deshayesovy (1960; srov. Bouzek 1985, 21–27)*.

Už ve 3. a raném 2. tisíciletí př. Kr. rozlišovalo koiné tvary bronzových předmětů a jejich technologie, zejména potom v tzv. circumpontské oblasti, jak ji definoval *Černých (1977)*. Také velké oblasti pravěké Evropy vykazovaly jevy inspirované egejským bronzířstvím a zlatnictvím. Ještě zřetelnější byly tyto obdoby od 18.–17. století př. Kr.: tvary bronzových předmětů a lehké vozy s koly se čtyřmi loukotěmi, které umožnily vojenské úspěchy Hyksosů i Mykéňanů, byly dobře známy nejen ve velké části Evropy, ale i v oblasti Arkaimu na západní Sibiři a v severní Indii (*Zdanovič et al. eds. 1999; Zdanovič 2002*).

Ingoty tvaru stažené býčí kůže a jiných tvarů, závaží

Nové nálezy měděných ingotů tvaru stažené býčí kůže ze severozápadního Bulharska (dva jsou dnes v expozici varnenského muzea, třetí v soukromé sbírce) potvrzují obchodní styky mezi východním Středomořím a Černomořím. Zlomek dalšího byl identifikován v pokladu z Oberwilflingen ve Švábsku (*Primas – Pernicka 1998; doplňují tak mapy in: Gale 1991 a Bouzek 1985*). Počet nálezů se zvětšil zejména na Sardinii, kde jsou dnes známy ingoty z 26 lokalit roztroušených po celém ostrově. Podle analýz provedených v posledních letech se zdá, že všechny pocházejí z jednoho velkého dolu na středním Kypru (*Lo Schiavo 2001, 139–141*), zatímco v jiných důlních oblastech byly preferovány okrouhlé bochníkovité a pravouhlé „koláče“. Tak na Sardinii byly odlévány ingoty okrouhlého plankonvexního tvaru (*Lo Schiavo 2001, 140*). V jiných oblastech byly běžné i další tvary pravouhlé. Tvary ingotů nebyly ale libovolné: obchod s kovy měl svá pravidla, respektovaná ve velkých oblastech.

Situaci v měření váhy kovů v Egejské oblasti a na Předním východě studovala A. *Mitchailidou (2001a; 2001b)*, situaci v pravěké Evropě se zabývá sborník z nedávné konference (*Pare ed. 2000*). Všude byl kov považován za vzácnou substanci a byl pečlivě měřen. To se týkalo všech kovů doby bronzové: mědi, cínu, jejich slitiny, stříbra i zlata. Velká množství kovů byla obvykle ve státním nebo veřejném majetku (královský dvůr, chrámy, nositelé vysokých administrativních funkcí), menší množství v soukromém majetku bron-

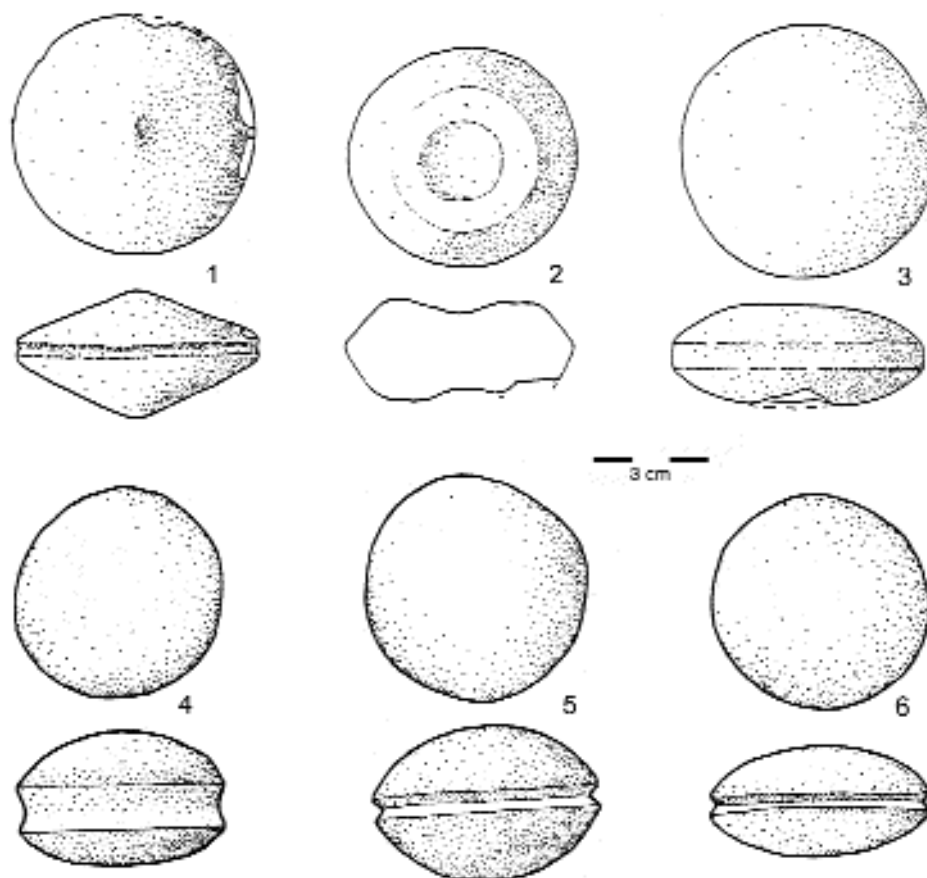
Obr. 1. Egejská a předovýchodní závaží: 1 Akrotiri (Théra), 2, 5 Knossos, 3, 4 Kea, 6 Egypt, XII. dynastie (1, 2, 6 podle Michailidou 2001b, 3–5 podle Petruso 1992). Překresby A. Waldhauserová. Různá měřítká. – Fig. 1. Aegean and Near Eastern weights: 1 Akrotiri, 2, 5 Knossos, 3, 4 Kea, 6 Egypt, XIIth dynasty (1, 2, 6 after Michailidou 2001b, 3–5 after Petruso 1992). Drawing A. Waldhauserová. Not to scale.

zírů, zlatníků i jiných osob. Tyto kovy pak bývaly děděny, prodávány, nebo jinak převáděny do jiného vlastnictví. Cena kovů byla přitom vždy vysoká. Systém distribuce a redistribuce kovů byl obdobný na Předním východě i v Egejské oblasti (srov. též Gillis et al. eds. 1996). V pravěké Evropě tento systém fungoval na bázi redistribuce, akceptované na velkém teritoriu a umožňující přístup ke kovové surovině i v malých vesničkách ve všech evropských kulturách doby bronzové.

Závaží byla z bronzu, olova či kamene. Jsou známa závaží různých tvarů i z různých materiálů (obr. 1; 2). Typická středomořská závaží jsou známa z vraku v Uluburun (Pulak 2000) a z ostrova Kea (Petruso 1992), dobrý přehled závaží evropských podávají Pare (1999) a Ruiz Gálvez (2000). Řada užitečných přehledů existuje o závažích italských (Cardarelli et al. 2001; Peroni 2001; Bossi 2001; Cattani 2001; Maggiani 2001). Drobná závaží jsou známa nejen ze Středomoří a z Předního východu, ale také z mnoha částí střední Evropy, včetně Milavčí u Klatov. Ani na Předním východě a v Egyptě nejsou závaží jen z jediného materiálu (obr. 1). Z italské doby bronzové je znám větší počet kamenných závaží (obr. 2), zatímco většina závaží známých ze střední a západní Evropy je z bronzu (obr. 3). Váhy jsou známy ze všech srovnávaných oblastí, závěsné váhy i z pravěké Evropy (obr. 4). Zatímco ideje vážení a váhových jednotek byly společné, tvary závaží bývaly různé.

Váhové jednotky

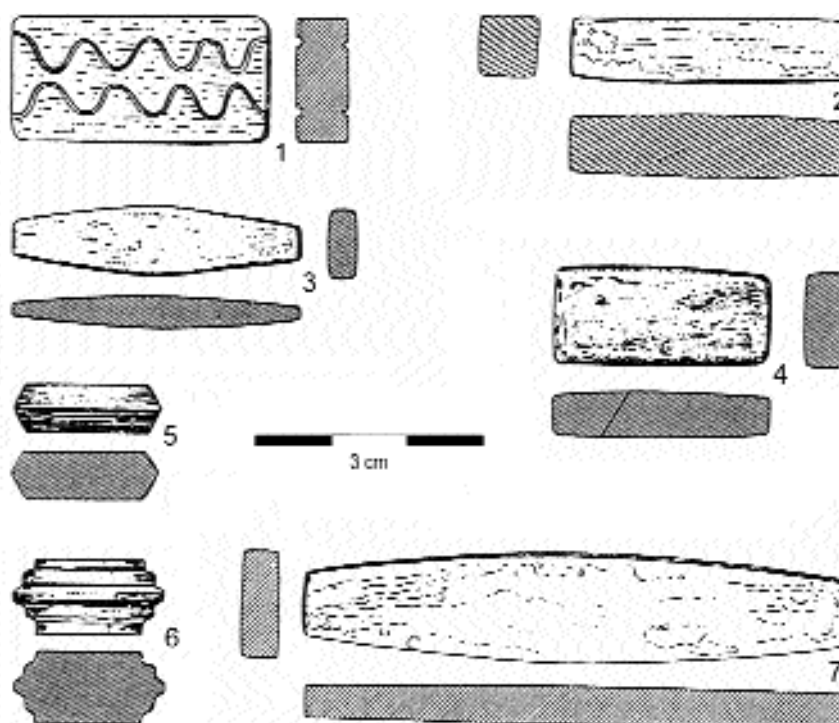
Egejské váhové jednotky byly studovány po léta jsou známy vcelku dobře. Pro malé váhové jednotky existují dvojí výpočty (srov. Michailidou ed. 2001; Ruiz Gálvez 2000). Pe-

Obr. 2. Typy kamenných závaží z doby bronzové z Itálie: 1–3 Frattesina, 4 Scandiano, 5 Gazzado, 6 Montale (podle Cardarelli et al. 2001). Překresby A. Waldhauserová. – Fig. 2. Italic types of weights of stone: 1–3 Frattesina, 4 Scandiano, 5 Gazzado, 6 Montale (after Cardarelli et al. 2001). Drawing A. Waldhauserová.

truso (1978) došel k „větší“ základní jednotce o váze 61,5 g, Parise k 65,27 g. Základní „malá“ jednotka byla patrně 6,7 g (kalkulace se pohybují mezi 6,5 a 6,8 g) a víme, že systém byl binární (srov. též Alberti 1995). S třicetinásobkem této jednotky lze srovnávat váhu měděných hřiven (ca 200 g).

J. Eiwanger (1989, 449) dospěl ve své analýze ke dvěma základním váhovým údajům pro talent: z depotu ve Féregyháze v Maďarsku mu vyšlo 31 439,7 g, z depotu v Eberswalde 31 437,3 g. Obojí je velmi blízké egejskému talentu. Standardní váhové jednotky ukazují zejména depoty zlatých předmětů. Typickou menší jednotkou v Egejské oblasti bylo 55,21 g, u bronzových předmětů Eiwangerovi vyšly dvě jednotky. Jedna o váze 12 g a druhá o váze 17 g (*Eiwanger* 1989, 462). I další výpočty ukazují na úzký vztah mezi egejskými a evropskými váhovými jednotkami. *Malmer* (1983) došel k základní jednotce 107,07 g, za významnou považoval i její čtvrtinu o váze 26,6 g, tedy zhruba trojnásobek Eiwangerovy základní jednotky. *Ch. Pare* (1999) považuje za základ jednotku o váze 12,2 g, tedy jed-

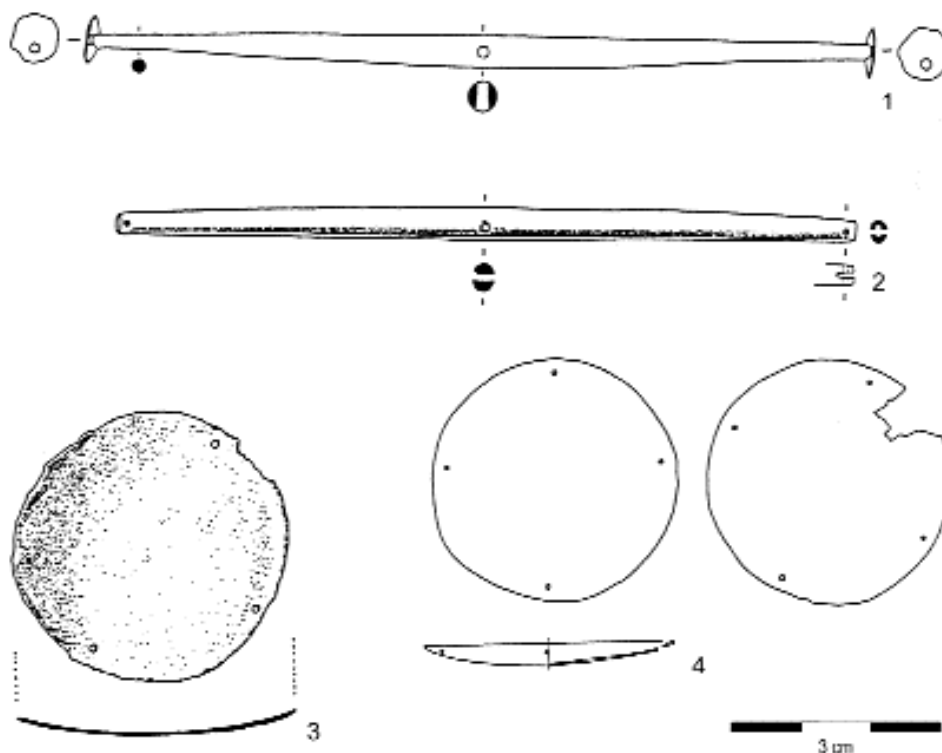

Obr. 3. Příklady závaží střední a pozdní doby bronzové ve střední a západní Evropě: 1, 2, 7 Richemont, Pépeville, Dépt. Moselle, 3–6 Steinfurth, Wetteraukreis (podle *Pare 1999*). Překresby A. Waldhauserová. – Fig. 3. Examples of weights in Central and West European Middle to Late Bronze Age: 1, 2, 7 Richemont, Pépeville, Dépt. Moselle, 3–6 Steinfurth, Wetteraukreis (after *Pare 1999*). Drawing A. Waldhauserová.

nu pětinu mykénské jednotky o váze 61,5 g. Dvojnásobek 12,2 g, 24,4 g, představuje 1/20 z 4888 g. V Reineckově stupni Br D měly být obvyklými jednotkami 69 g a 31 g, pro závěr doby bronzové (kvůli „inflaci“) asi 27 g. *R. Peroni (2001)* vykalkuloval o málo méně, 26 g. Počítá také s větší jednotkou, asi 62–63 g, a s jejich násobky a zlomky. I když jsou patrné drobné rozdíly, nejsou větší než mezi středověkými váhovými systémy. *Cardarelli et al. (2001)* došli pro Itálii k jednotce o váze 52–53 g, což je opět dvojnásobek jednotky o váze 26 či 27 g.

Teprve pád mykénské civilizace okolo r. 1200 př. Kr. přinesl změnu. Namísto jednotky o váze zhruba 6,5 g začal být jako základní váhová jednotka přijímán předovýchodní šekel o váze 7,9 g (*Ruiz Gálvez 2000*). Jeho obvyklé násobky jsou pak: 36–37 g = 5 šekelů, 79 g = 10 šekelů, 160 g = 20 šekelů, 296 g = 35 šekelů, 320 g = 40 šekelů.

Jednotky míry délkové z Předního východu jsou známy z různých pramenů. Dobrým příkladem je hůl Tutenchamonova finančního ministra jménem Maja v Louvru. Hůl je 52,3 cm dlouhá, tedy blízká lokti, je rozdělena na 28 palců, každý o délce 1,86 cm, a dále na půlpalce o délce 9,3 mm. Navíc je členěna ještě na šestnáctiny palce o délce 1,16 mm. Před lety jsme s Drahomírem Kouteckým zkusili vypočítat objemové míry velkých nádob a zásobních jam (sila) doby bronzové. V systému byla nápadná obdoba s mykénský-

Obr. 4. Příklady vahadel a misek vah z doby bronzové: 1 Maolles-sur-Seine, Dépt. Seine et Marne, 2 Bordjoš, Banat (kost), 3 Susa, 4 Kypr (podle *Pare 1999*). Překresby A. Waldhauserová. – Fig. 4. Examples of beams and dishes of balances: 1 Maolles-sur-Seine, Dépt. Seine et Marne, 2 Bordjoš, Banat (bone), 3 Susa, 4 Cyprus (after *Pare 1999*). Drawing A. Waldhauserová.

mi dutými mírami. Další studie byly věnovány hodnotovým vztahům kovových předmětů (např. *Eogan 1983*).

Obchodní partneři, společné jevy duchovního života, náboženský význam kovů

Publikace vydaná nedávno Římsko-germánským muzeem v Mohuči (*Die Eliten 1999*) přinesla paralelní analýzy systému společenských elit v době bronzové v Egejské oblasti a v mírném pásu Evropy. Pomohla připomenout obdoby společenského systému doby bronzové v různých částech Evropy: paralely v administrativě těchto společností, v diplomatických vztazích, v distribuci a redistribuci kovů. I když v mírném evropském pásu byly tyto administrativní systémy zřejmě na jednodušší úrovni, přece v mnohém připomenou minojské a mykénské palácové hospodářství.

Sociální systém a celkový způsob života elit (kněží-králů a jim podřízených vůdců, kněží, náčelníků atd.) byl ve všech těchto společnostech do jisté míry srovnatelný. Při jednáních

byly tyto systémy v zásadě pochopitelné i pro obchodní partnery ze vzdálenějších oblastí. Společný systém hodnot a zvyků v sociálním životě umožňoval i dálkový „obchod“ s kovy a dalšími substancemi (např. jantarem; srov. *Bouzek 1999; Orrling ed. 1999; Eogan 1997*).

Nejen technika metalurgie, také jiné civilizační prvky se šířily spolu se znalostí kovů. Jedním z nich byla astrologie, spojená s pozorováním hvězd a kalendáři, které určovaly pravidelný rytmus zemědělským pracím, svátkům a slavnostem. Dalším fenoménem byl způsob symbolického vyjadřování v umění, dávající přednost abstrakci vycházející z obecně srozumitelných symbolických znaků. Poslední bylo patrně spojeno i se znalostmi geometrie, což můžeme sledovat i na architektuře, vyměřování polí a způsobu orání. Praktická geometrie doby bronzové byla podobná té, jež byla zapotřebí pro konstrukci zikkuratů v Mezopotámii a pyramid v Egyptě.

Je také velmi pravděpodobné, že tento myšlenkový systém obsahoval i vztahy mezi kovy, planetami a jejich božstvy, jak je známe i ze středověké alchymie. Měď byla substancí Astarty, Afrodity/Venuše, cín byl spojován s předchůdci Dia/Jupitera, stříbro s měsíčním božstvem a zlato s nejvyšším božstvem slunečním. Literární prameny z Předního východu, Egypta, ale také z Rigvédy ukazují, že tavení kovů bylo spojeno s určitou alchymíí, s rituály a oběťmi, s vyvinutým systémem myšlenek a představ, které vytvářely mysl starých Evropanů i jejich příbuzných na Předním východě a dále směrem na východ (srov. *Zdanovič 2002* pro Arkaim na západní Sibiři; *Zdanovič et al. eds. 1999* pro Sibiř i pro Rigvédu; *Hansen 1999* pro Evropu).

Depoty doby bronzové mohly být patrně znovu užity v době zvláště velkého ohrožení, jako tomu bylo u chrámových pokladů starověku, ale do země uložené představují závěrečnou fázi a utvrzení rituálu, oběť přinesenou božstvu. *Müller-Karpe (1998)* ve velké šíři ukázal, že Jaspersův a Toynbeeho systém paralelních rytmů vývoje civilizací lze aplikovat také na prehistorický vývoj. Podobný vývoj myšlenkových přístupů k realitě byl zřejmě umožněn různými druhy vzájemných komunikací. Putování do vzdálených krajín, zejména za významnými svatyněmi, je popisováno v příběhu Gilgamešově, ve Starém zákonu (v příbězích o Abrahámovi a Sáře); nebylo zřejmě ničím neobvyklým. Vedle nich mezi vzdálenými oblastmi putovali obchodníci, postavení do zvláštní kategorie, jak to známe např. z dokumentů assyrské obchodní osady v Boghazköy. Výjimkou nebyly ani mezidynastické svazky, kde do ciziny provdané princezny plnily role prostředkujících vyslanek. Společným studiem materiálu a dalších pramenů tak můžeme pomalu pokročit ke zkoumání struktury nejen předmětů samých, ale také idejí stojících za nimi, a dospět tak k archeologii myšlenek a idejí, srovnatelných s idejemi psané kulturní historie. Možná i egejským podobná písma byla v Evropě známa více, než jak jsme si mysleli (srov. *Bartonek – Vladár 1977; Gebhard – Rieder 2002*).

Přechod od doby bronzové k době železné

Přechod od doby bronzové k době železné neproběhl naráz, ale změny byly podstatné. Nový společenský systém nahradil krále-kněže výraznými individualitami osobního charakteru. Podle Hesioda byla doba héraů přechodnou dobou mezi dobou měděnou a dobou železnou. Základem struktury nové společnosti rané doby železné se staly dvorce, *oikoi* výrazných osobností, podobných římským *patres familias*. Tyto osobnosti měly svoje do-

mácnosti s dětmi a služebníky, byly méně závislé na vyšším tradičním celku. Dionýsovské oddělení jednotlivců v samostatné osobnosti umožňovalo spojení nikoli už jen podle krve, ale i spojení mezi vůdcem a jeho družiníky, mezi družiníky navzájem. Zároveň dovolovalo dosáhnout kariéry vyššího bojovníka nejen na základě rodu, ale i vlastních zásluh.

Tato nová společnost přinesla nové myšlenky a filozofii. Napřed tyto nové kvality známe jako Istivost Odyssea či Davida, prvních typických osobností nového věku; první se proto stal oblíbencem Athéniným, druhý Hospodinovým. Také způsoby obchodu a dálkové výměny se velmi změnily, spočívaly především na iniciativě jednotlivců, nikoli vládců, jak to známe z literárních pramenů především Foiničanů a Řeků z doby zakládání kolonií (*Bonfante – Karageorghis eds. 2001*). V této době se také rozpadl celoevropský systém váhových měrných jednotek. Vznikly lokální systémy, podobně jako v archaickém Řecku (*Maggiani 2001; Cattani 2001; Neri 2001; Peroni 2001*). Ovšem – i když je bylo potřeba navzájem přepočítávat – váhové systémy si udržely svou důležitost, podobně jako v jiných částech světa (*Bossi 2001*).

Řada jevů ukazuje, že Evropa nebyla zcela izolována od Předního východu a Egypta. Egejské váhové jednotky střední a pozdní doby bronzové platily po většinu Evropy, astrologie a mytologická učení o kovech byly součástí obecných představ, podobně jako byly obecné i základní tvary bronzových nástrojů a zbraní, technologie dolování, extrakce kovu z rudy, techniky odlévání, stavby domů atd. Obecný systém hodnot a vzájemné porozumění byly také předpokladem dálkové distribuce a redistribuce kovů i na místa od dolů velmi vzdálená.

Systém distribuce kovů evropské doby bronzové byl bližší státně-direktivnímu systému států doby bronzové ve východním Středomoří než „privatizovaný“ obchod rané doby železné, jak jej známe od Foiničanů a od Řeků. Mírný pás Evropy prodělal v raném prvním tisíciletí př. Kr. podobnou změnu v redistribučním systému, jaká proběhla o něco dříve ve Středomoří (srov. *Bouzek 1997; Sherrat 1993*); ekonomický systém počátků doby železné byl blízký systému známému z Iliady a Odysseje (srov. *Del Lungo 1995*).

První, kratší anglická verze tohoto příspěvku byla připravena před třemi lety pro sborník věnovaný Ch. Eoganovi, který by měl vyjít v Dublinu v tomto roce. Příprava současné verze byla podporována z prostředků vědeckého záměru MSM J13/98: 11200004 (Vývoj společnosti českých zemí v kontextu evropských a světových dějin).

LITERATURA

- Alberti, A. M. 1995: Aya Irini : Les poids de balance dans leur contexte, Quaderni Ticinesi di Numismatica e Antichità Classica 24, 9–38.*
- Bartoněk, A. – Vladár, J. 1977: Zu den Beziehungen des ägäischen, balkanischen und karpathischen Raumes in der mittleren Bronzezeit und die kulturelle Ausstrahlung der ägäischen Schriften in die Nachbarländer, Slovenská archeológia 25, 371–342.*
- Bonfante, L. – Karageorghis, V. eds. 2001: Italy and Cyprus in Antiquity. 1500–1400 BC. Proceedings of an international symposium held at the Italian Academy for Advanced Studies in America at Columbia University, November 16–18, 2000, Nicosia, Leventis Foundation.*
- Bosi, F. 2001: Rinvenimenti di elementi ponderali nelle culture delle steppe dell'Europa orientale. In: Corti – Giordani eds. 2001, 29–32.*
- Bouzek, J. 1985: The Aegean, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the 2nd Millennium BC. Lund – Prague.*

- Bouzek, J. 1996: Greece and the Aegean area and its relationship with continental Europe. In: *Absolute Chronology. Archaeological Europe 2500–500 BC. Acta Archaeologica København – Suppl. I*, 175–182.
- 1997: Greece, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations during the Early Iron Age. *Jonsered, Åström.*
- 1999: Communications in Late Bronze Age Europe: the Case of the Urnfields. In: *Orrling ed. 1999*, 57–62.
- 2002: K depotům v Českém středohoří, *Archeologické rozhledy* 54, 811–812.
- Briard, J. 1987: Systèmes prémonétaires en Europe protohistorique : fiction ou réalité. In: G. Depyrot et al. eds., *Rhythmes de la production monétaire d'antiquité à nos jours*, Louvain – La Neuve, 731–743.
- Cardarelli, A. – Pacciarelli, M. – Pallante, P. 2001: Pesì i bilance dell'età del bronzo italiana. In: *Corti – Giordani eds. 2001*, 33–58.
- Cattani, M. 2001: I pesi in pietra in Etruria padana. In: *Corti – Giordani eds. 2001*, 89–94.
- Černych, E. N. 1977: Ob evropejskoj zone circumpontijskoj metalurgičeskoj provincii, *Acta Archaeologica Carpathica* 17, 29–53.
- Corti, C. – Giordani, N. eds. 2001: *Pondera, Pesì i misure nell'Antichità*. Modena, Museo della Bilancia.
- Cour-Marty, M.-A. 1990: Les poids égyptiens, de précieux jalons archéologiques. In: *Sociétés urbaines en Egypte et au Sudan (Cahiers de recherches de l'Institut de papyrologie et d'égyptologie de Lille 12)*, Lille, 17–55.
- Courtois, J.-C. 1983: Le trésor de poids de Kalavassos – Aghios Dimitrios 1982, *RDA Cyprus*, 117–130.
- 1990: Poids, prix, taxes et salaires a Ougarit (Syrie) au IIe millénaire. In: R. Gyselen ed., *Prix, saleries, poids et mesures. Res Orientales II*, Paris, 119–127.
- Del Lungo, S. 1995: Rapporti economici premonetari nella società greca descritta da Omero, *Quaderni Tici-nesi di Numismatica e Antichità Classica* 24, 73–96.
- Deshayes, J. 1960: *Les outils de bronze de l'Indus au Danube*. Paris.
- Dialismas, A. 2001a: Metal artefacts as recorded in the Linear B tablets. In: *Michailidou ed. 2001*, 121–143.
- 2001b: The databases on the quantities recorded in Linear B tablets. In: *Michailidou ed. 2001*, 337–349.
- Eiwanger J. 1989: Talanton, ein bz. Goldstandard zwischen Ägäis und Mitteleuropa, *Germania* 67, 443–462.
- Die Eliten 1999: Die Eliten in der Bronzezeit. *RGZM Monographien 43/2*. Mainz, Römisch-Germanisches Zentralmuseum.
- Eogan, G. 1983: *The Hoards of the Irish Later Bronze Age*. Dublin, University College.
- 1990: Possible connection between Britain and Irland and the East Mediterranean region during the Bronze Age. In: *Orientalisch-ägäische Einflüsse in der europäischen Bronzezeit*, Bonn, 155–163.
- 1997: Hair-rings and European Late Bronze Age society, *Antiquity* 71, 308–320.
- Gale, N. H. 1991: Copper oxhide ingots, their origin and their place in the Bronze Age metal trade in the Mediterranean. In: N. H. Gale ed., *Bronze Age Trade in the Mediterranean*, *Jonsered, SIMA* 90, 197–239.
- Gebhard, R. – Rieder, K.-H. 2002: Zwei bronzezeitliche Bernsteinobjekte mit Bild- und Schriftzeichen aus Bernsdorf (Ldkr. Freising), *Germania* 80, 115–133.
- Gillis, C. – Risberg, Ch. – Sjöberg, B. eds.: *Trade and Production in Premonetary Greece: Acquisition and Distribution of Raw Materials and Finished Products*. *Proceedings of the 6th International Workshop 1996*. *Jonsered (SIMA pocket-book 154)*.
- Hänsel, B. ed. 1995: *Tausch und Verkehr in bronze- und früheisenzeitlicher Südosteuropa. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 11*. Rahden/Westf., Maria Leidorf.
- Hansen, S. 1999: Migration and Kommunikation während der späten Bronzezeit. Die Depotfunde als Quelle für ihren Nachweis, *Dacia* 40–42 (1996–1998), 5–28.
- Harding, A. F. 2000: *European Societies in the Bronze Age*. Cambridge.
- Lassen, H. 2000: Introduction to weight systems in the Bronze Age East Mediterranean, the case of Kalavassos – Aghios Dhimitrios. In: *Pare ed. 2000*, 233–246.
- Lo Schiavo, F. 2001: Late Cypriot bronzework and bronzeworkers in Sardinia, Italy and elsewhere in the West. In: *Bonfante – Karageorghis eds. 2001*, 131–152.
- Maggiani, A. 2001: Pesì i bilance in Etruria. In: *Corti – Giordani eds. 2001*, 67–74.
- Malmer, M. 1992: Weight systems of the Scandinavian Bronze Age, *Antiquity* 66, 377–388.
- Marazzi, M. – Tusa, S. – Vagnetti, L. eds. 1986: *Traffici micenei nel Mediterraneo*. Taranto.
- Michailidou, A. 2001a: Script and metrology: practical processes of cognitive inventions. In: *Michailidou ed. 2001*, 43–82.
- 2001b: Recording quantities of metal in Bronze Age societies in the Aegean and the Near East. In: *Michailidou ed. 2001*, 85–119.

- Michailidou, A. ed. 2001: Manufacture and Measurement, Counting, Measuring and Recording: Craft Items from Early Aegean Societies. Athens. Meletemata 33. Research Centre of Greek and Roman Antiquity – National Hellenic Research Foundation.*
- Müller-Karpe, H. 1998: Grundzüge früher Menschheitsgeschichte. Bd. 1. Von den Anfängen bis zum 3. Jahrtausend v. Chr.; Bd. 2. 2. Jahrtausend v. Chr. Darmstadt – Stuttgart.*
- Neri, D. 2001: I ripostigli di metallo nell'Etruria padana. In: Corti – Giordani eds. 2001, 95–102.*
- Nikolova, L. ed. 2000: Technology, Style and Society: contributions to the innovations between the Alps and the Black Sea in prehistory. BAR int. ser. 409. Oxford.*
- Orientalisch-ägäische Einflüsse 1990: Orientalisch-ägäische Einflüsse in der europäischen Bronzezeit Conference Mayence. Bonn.*
- Orrling, C. 1999: Communication in Bronze Age Europe. In: Transaction of the Bronze Age Symposium in Tanumstrand, September 7–5, 1995. Museum of National Antiquities Studies 9. Stockholm.*
- Pare, C. F. 1999: Weights and weighing in Bronze Age Central Europe. In: Die Eliten 1999, 421–514.*
- 2000: Bronze and the Bronze Age. In: *Pare ed. 2000*, 1–38.
- Pare, C. F. ed. 2000: Metals Make the World Go Round. The Supply and Circulation of Metals in Bronze Age Europe. Oxbow.*
- Parise, N. F. 1986: Unità ponderali egee. In: Marazzi et al. 1986, 303–314.*
- Peroni, R. 2001: Sistemi ponderali nella circolazione dei metalli dell'età del bronzo europea. In: Corti – Giordani eds. 2001, 21–28.*
- Petruso, K. M. 1978a: Systems of Weights in the Bronze Age. Ann Arbor, University Microfilms.*
- 1978b: Marks on some Minoan balance weights, *Kadmos* 17, 26–42.
- 1992: Aia Irini. The Balance Weights. *Keos VIII*. Mayence.
- Primas, M. – Pernicka, E. 1998: Der Depotfund von Oberwilflingen. Neue Ergebnisse zur Zirkulation von Metallbarren, Germania 76, 25–65.*
- Pulak, C. 2000: The balance weights from the LBA shipwreck at Uluburun. In: Pare ed. 2000, 247–266.*
- Renfrew, C. 1968: Wessex without Mycenae, Annual of The British School at Athens 63, 277–285.*
- 1969: The Autonomy of the East European Copper Age, *Proceeding of The Prehistoric Society* 35, 12–47.
- Ruiz Gálvez, M. 2000: Weight system and exchange networks in BA Europe. In: Pare ed. 2000, 267–279.*
- Sherrat, A. 1993: What would a Bronze Age world system look like. Relations between temperate Europe and the Mediterranean in Later Prehistory, Journal of European Archaeology 1.2, 59–72.*
- Stoss-Gale, S. 2000: Trade in metals in the Bronze Age Mediterranean: an overview. In: Pare ed. 2000, 56–69.*
- Zdanovič, A. G. 2002: Zapovednik Arkaim. Čeljabinsk.*
- Zdanovič, A. G – Ivanova, N. O. – Predejna, I. V. eds. 1999: Kompleksnyje obščestva Centralnoj Eurazii v III.–I. tys. do n. e. – Complex Societies of Central Eurasia in IIIrd – Ist Millennia BC. Čeljabinsk.*

Počátkem letošního roku vyšla nová publikace k tématu tohoto příspěvku – akta konference Metroon, Measuring the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 9th International Aegean Conference. New Haven, Yale University, April 2002. *Aegaeum* 24. Liège 2003, eds. K. P. Foster a R. Laffineur; přináší nové poznatky o váhových jednotkách 3. tisíciletí př. Kr. (srov. zejména L. Rahmstorf, The identification of Early Helladic weights and their wider implications, s. 293–299).

Supra-regional weight units and the coming of the Age of Iron in Europe

The identity of the weight units used in the Bronze Age across large parts of Europe has been widely studied in recent years, and their existence is now hard to doubt. New finds and recognitions of ox-hide ingots have enlarged the area of known distribution for this type, and the continuing study of ancient religions has made it even more likely than hitherto supposed that the mythological and religious connotations of metals and their melting shared common traits in many parts of the world.

The picture of Copper and Bronze Age metallurgy in Southeast Europe has changed much during the last thirty years, as has the picture of a similar development in Turkey and Mesopotamia. Native copper began to be used in SE Turkey and in Mesopotamia in the 7th millennium BC; casting was developed in the same area in the early 6th millennium BC. Some copper, however, is known from the Early Neolithic in SE Turkey, and its technology too probably spread westwards from there. The first copper objects in SE Europe date to the late 6th millennium BC; the copper mining known from Rudna Glava and Ajbunar dates to the 2nd quarter of the 5th millennium BC.

The spread of tin bronze technology from the southeast, where it started as early as during the early 4th millennium BC, through Anatolia & the Aegean (late 4th millennium) and the SE Balkans (25th cent. BC) to Central Europe (20th cent. BC) was rather slow. In the British Isles tin bronze was also known at roughly the same time as in Southeast Europe, probably due to the occurrence of tin ores there (cf. *Pare ed. 2000*, 1–8; *Nikolova ed. 2000*). The basic conclusion is that the slow spread of copper and bronze technologies can be understood in the framework of a kind of diffusion from its first Near Eastern centres. Other alloys than tin were less intentional: arsenic, antimony and lead were sometimes used in the 4th millennium Near East, while a collapse of production at the end of the 4th millennium BC was marked by a return to arsenical bronze in the Southeast; the latter process affected Central Europe only slightly.

It is no longer necessary to stress the “autonomy of the Balkan Copper Age” in the same way as Colin Renfrew in the 1960’s. This is, however, a fate similar to that of his study ‘Wessex without Mycenae’ (*Renfrew 1969; 1968*). The basic chronological framework is now safe, it is possible to return to a more balanced system which makes better sense in terms of mutual relations (*Bouzek 1995*). This does not, however, mean that the Balkan peoples were less able to produce attractive copper and bronze objects: the opposite is true. They had certainly enough ideas of their own in this respect, as well as sufficient resources to produce many elegant things. Initially, as might be expected, the technique was transmitted without the morphological vocabulary. Only later did shapes become common to larger areas, as has been known since Deshayes’ studies (*Deshayes 1960; cf. Bouzek 1985*, 21–27).

By as early as the 3rd and early 2nd millennia BC a general *koine* of bronze objects of the so-called circumponic production centre, as defined by *Černych (1977)*, was known, and large parts of Europe show phenomena inspired by Aegean bronze and gold working. Similarly, close links are known in the early 2nd millennium: the shapes of the bronze objects, and the vehicles with spoked wheels, with which the Hyksos people and the Mycenaean celebrated their military successes, were well known as far away as at Arkaim in western Siberia at the same time.

New finds of bronze ingots shaped like the ox-hide from NE Bulgaria (two now exhibited in the Varna museum, a third in a private collection in the area) confirm the trade links between the Black Sea and the Mediterranean. A fragment of another ox-hide ingot has been identified in a hoard found at Oberwilflingen in Swabia (*Primas – Pernicka 1998*; all added to the distribution maps of *Gale 1991; Bouzek 1985*). Their number has been much increased in Sardinia, where 26 sites are already known with them, distributed all over the island. It seems that all came from one specific mining area in Cyprus (*Lo Schiavo 2001*, 139–141), while other centres in Sardinia and Europe preferred other shapes of ingots: mainly round and rectangular “cakes”. In Sardinia, copper plano-convex ingots are of local Sardinian copper (*Lo Schiavo 2001*, 140). There are also other standard shapes of cast bronze objects known in many parts of Europe; this shows that the “trade” in metals had some general rules accepted over large territories.

The situation of recording quantities of metals in the Aegean and in the Near East has recently been thoroughly surveyed by *A. Michailidou (2001a; 2001b)*, and in a conference volume (*Pare ed. 2000*). In all of these areas metal was costly, and was measured and weighed carefully. This was true of all of the metals known in the Bronze Age – bronze, gold and silver. Large amounts of metal were usually in state or public possession (by royalty, temples, the holders of higher administrative posts), but the less valuable amounts held by private persons (and sometimes the larger quantities held by craftsmen) were also the subject of inheritance, sale and other changes in ownership. In general, there

is a close resemblance between the situations in the Near East and the Aegean in the distribution system for metals (cf. also *Gillis et al. eds. 1996*). In prehistoric Europe the system also worked as a kind of exchange/redistribution pattern, accepted over large territories and enabling access to metal even for small village units in all of the Bronze Age European “cultures”.

Weights were of bronze, lead or stone, in various shapes, and also of different materials in different parts of the Mediterranean and of temperate Europe (cf. esp. the series from the Uluburun shipwreck /*Pulak 2000*/, those from Kea /*Petruso 1992; Pare 1999; Ruiz Gálvez 2000*/, and the Italian weights /*Cardarelli et al. 2001; Peroni 2001; Bossi 2001; Cattani 2001; Maggiani 2001*/). Small balances are known not from the Eastern Mediterranean only, but also from several parts of Central Europe (see esp. *Pare 1999*, with examples illustrated). The shapes of weights were not identical even in the Near East and the Aegean, and they were of different materials (*fig. 1*). A group of stone weights is known from Bronze Age Italy (*fig. 2*), while most of the weights known from Central and Western Europe are of bronze (*fig. 3*). Balances are known from all of the areas considered here, and scale-beams even from prehistoric Europe (*fig. 4*). While the ideas behind weighing and weight units were common property, the shapes of weights show local variation.

The Aegean weight units have been studied for many years and are generally well known (cf. esp. *Michailidou ed. 2001; Ruiz Gálvez 2000*). For small weight units in the Aegean, there are two main calculations. *Petruso (1978)* came to 61.5 g and Parise to 65.27 g (*Ruiz Gálvez 2000*). The main Aegean sub-unit was probably 6.7 g (between 6.5 and 6.8 g); the system was binary.

J. Eiwanger (1989, 449), in his analysis, arrived at two possible weights for the talent in prehistoric Europe. One was calculated from the hoard of Főregyháza in Hungary (31439.7 g), and another from the Eberswalde hoard (31437.3 g). Both are reasonably similar to the Aegean talent, and the differences between the two are very small. Standard measures are especially typical for gold hoards. He takes the small unit known from many parts of Europe as 55.21 g. For bronze objects he sees standard units of around 12 g and 17 g (*Eiwanger 1989, 462*). The calculations of Bronze Age weight units across large parts of Europe show that these areas used Mycenaean weight units for weighing metals. *Malmer (1983)* has 26.6 g as a quarter unit, and 107.07 g as the basic unit.

C. Pare (1999) calculates with 12.2 g, a fifth of the Mycenaean unit of 61 g, while 24.4 g is a twentieth of 4,888 g. For the Br D the usual units were 6.9 g and 31 g, while for the final Bronze Age the unit was, as far is known, about 27 g. *R. Peroni (2001)* calculates the principal unit of weight to be 26 g, and a second 62–63 g; there were also multiples and fractions thereof. While there are small differences in contemporary calculations (and ancient peoples did not measure as precisely as modern machines), there is an apparent relationship between the Bronze Age Aegean, Italic and European systems. *Cardarelli et al. (2001)* came to a unit of 52–53 g, well comparable to the 26 g unit. The collapse of the Mycenaean civilisation around 1200 BC brought changes in the generally accepted system, and the shekel (7.9 g) became the main international unit of weight (*Ruiz Gálvez 2000*). Multiple units known are: 36–37 g = 5 shekels; 79 g = 10 shekels; 160 g = 20 shekels; 296 g = 35 shekels; 320 g = 40 shekels.

The units of length of the ancient Near East are known from various sources. A good example is the stick of Maya, finance minister of Tutenkhamon, now in the Louvre. Its total length of 52.3 cm is divided into 28 digits, each measuring 1.86 cm, and further into half digits of 9.3 mm and sixteenths of 1.16 mm. The author and his colleague D. Koutecký have tried to calculate the contents of some large vessels and of the storage pits (silos); the latter apparently bore some relation to the size of the field for which grain destined for sowing, but also to the hollow measures for dry substances used in the Mycenaean world. Many studies have examined objects in terms of their metal weight value, as well (e.g. *Eogan 1984*).

A volume published by the Römisch-Germanisches Zentralmuseum at Mayence (*Die Eliten 1999*) has provided parallel analyses of the elite systems of the Bronze Age in the Aegean and temperate Europe. This colloquium has been a reminder of the many similarities in the systems of Bronze Age societies in various parts of the ancient world considered. All areas with elites of similar character apparently had some compatible systems of administration, diplomatic interrelations, distribution

and redistribution of metals. Even if on a more primitive level in temperate Europe, the general traits of the Central European élite “administrations” resembled those of the Minoan and Mycenaean palace economy. These social systems and the general way of life of these elites (priest-kings and their sub-leaders, priests etc.) were compatible to a certain degree, understandable in their basic traits to political and economic partners even in distant areas. The common system of values in social life facilitated a large-scale “trade” in metals, the most important raw materials for any part of the Bronze Age world (cf. *Eogan 1990; 1997*).

The spread of metallurgy was accompanied by that of other civilisational traits as well. One of these was apparently a kind of astrology, connected with observatories and calendars providing a regular rhythm to annual feasts and agricultural activities. The second was a kind of artistic symbolic expression, preferring abstraction to the earlier Neolithic “naturalism”. The latter was probably also connected to some geometry as applied in various spheres: the construction of houses, the measuring of fields, ploughing. None of these innovations could have been introduced without some practical geometry, similar to that used for the ziggurats of Mesopotamia and the pyramids of Egypt.

It is also very likely that this spread of a system of ideas and beliefs included a connection between metals, planets and their divinities: copper was connected with Astarte and Aphrodite/Venus, tin with the predecessors of Zeus/Jupiter in the ancient world. All literary sources for the ancient Near East and Egypt document that the religious and secular domains were not separated, that the smelting of metals was connected with rituals and sacrifices, and the spread of metallurgy should thus be linked to a sophisticated system of thoughts and beliefs which formed the mindset of both ancient Europeans and their Near Eastern relatives (cf. also *Hansen 1999*).

Hoardings may well have been reused in times of need, but their deposition was the final phase and confirmation of a ritual, sacrifices to deities. *Müller-Karpe (1998)* has shown that Jaspers’ system of the structural chronological development of civilisations can also be applied to prehistory. Many cultural elements were common to many areas, which could not have been achieved without some kind of communication – formerly referred to as prospectors, pilgrims, etc. Long-distance pilgrimages are described in the stories of Gilgamesh, of Abraham and Sarah, etc., and were apparently not unusual.

The transition from the Bronze to the Early Iron Age was slow, but the changes were substantial. The new community turned from the priest-kings to strong individuals. In the language of Hesiod, the Age of the Heroes was a transitional period between the Copper and Iron Ages. The new communities were divided into small units, the smaller *oikoi* of important personages being more independent of larger communities; the Dionysiac separation of the individuals from the community brought a system of *Gefolgschaft*, arranged according to the personal relationship existing between the leader and his followers, or relations inside his *družina*.

This created a new society, the new Iron Age mind, preparing the rise of philosophy, first as a ruse of Odysseus and David. The trade and exchange network also changed substantially. At this time, too, weight units are no longer pan-European, and there are substantial local differences (*Maggiani 2001; Cattani 2001; Neri 2001; Peroni 2001*) – but the weighing systems for metals and other commodities were also indispensable, as they were in other parts of the world, too (*Bosi 2001*).

English by *author*, revised by *Alastair Millar*

Dvorec hradskeho správce na Budči? Srovnání publikovaných závěrů s výpovědí terénní dokumentace

Ein Gehöft des Burgverwalters in Budeč?
Eine Gegenüberstellung der veröffentlichten Interpretationen
und der Aussage der Grabungsdokumentation

Andrea Bartošková

Předmětem tohoto příspěvku je revize výsledků výzkumu Z. Váni v jižní části budečské akropole, kde autor vymezil palisádou hrazený mladohradištní dvorec, který se podle něj rozkládal v jižním a jihovýchodním sousedství staršího knížecího dvorce, jehož původní jižní část překryl. Mladohradištní dvorec byl interpretován jako hrazené sídlo hradskeho správce, které se po zániku staršího knížecího dvorce stalo vlastním centrem akropole (Váňa 1995). Existenci druhého hrazeného sídla na Budči však nelze na základě výpovědi terénní dokumentace potvrdit.

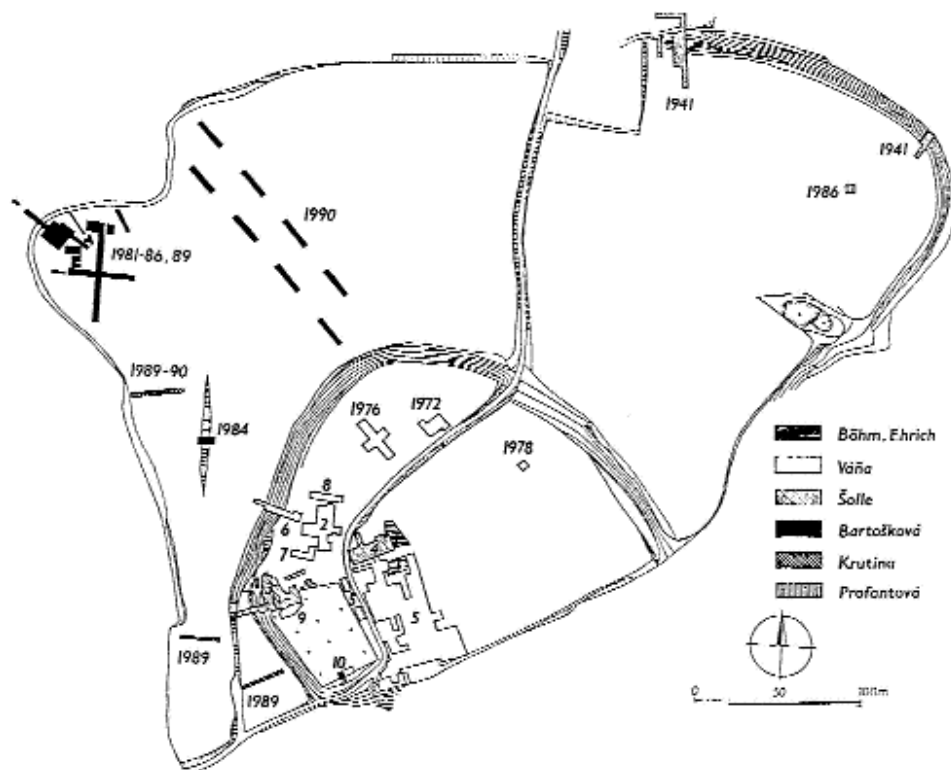
raný středověk – Budeč – akropole – dvorec – revize – interpretace

Defended residence of the hillfort administrator in Budeč? Comparison of the published results and the field documentation. *The aim of this article is a revision of the reported results concerning the excavations directed by Z. Váňa in the southern part of the acropolis at Budeč. According to the director the excavations revealed a residence and defensive palisade dating to the younger hillfort period. This residence was apparently superimposed over the southern part of an earlier dukery residence. The residence from the younger hillfort period was interpreted as the defended residence of the hillfort administrator, which after the destruction of the earlier residence became the centre of the acropolis (Váňa 1995). However the existence of a second defended seat at Budeč cannot be confirmed on the basis of the field documentation.*

Early Middle Ages – Bohemia – Budeč – acropolis – defended residence – revision – interpretation

Jedním z nejdůležitějších mocenských center doby vzniku českého státu je hradiště Budeč, o jehož významu na počátku 10. století jsme informováni z písemných pramenů. Zásadní poznatky o charakteru lokality přinesl zejména rozsáhlý archeologický výzkum prováděný v letech 1972–1990 Archeologickým ústavem ČSAV Praha (*obr. 1*).¹ Hlavní pozornost byla přitom zaměřena na akropoli hradiště, jejíž výzkum vedli Z. Váňa a M. Šolle. Na základě výsledků výzkumu budečské akropole bylo vytvořeno chronologické a vývojové schéma lokality (*Šolle 1990; 1991; Váňa 1995*), které je začleňováno do mnoha srovnávacích a shrnujících studií zabývajících se různými okruhy problematiky raného středověku. Stále zřetelněji se však ukazuje, že řada rozhodujících bodů tohoto schématu není podložena kontrolovatelnou analýzou disponibilních pramenů a dat. Proto je třeba klíčové body lokality,

¹ První dostatečně dokumentovaný výzkum provedl Státní archeologický ústav v Praze v letech 1929–1931, kdy byla pod vedením J. Böhma a za spoluúčasti americké expedice R. W. Ehricha zkoumána část pohřebiště u kostela P. Marie, jehož základy odkryl J. L. Pič. Státní archeologický ústav se zaměřil na Budeč ještě v roce 1941, kdy M. Šolle prováděl výzkum vnějšího valu.

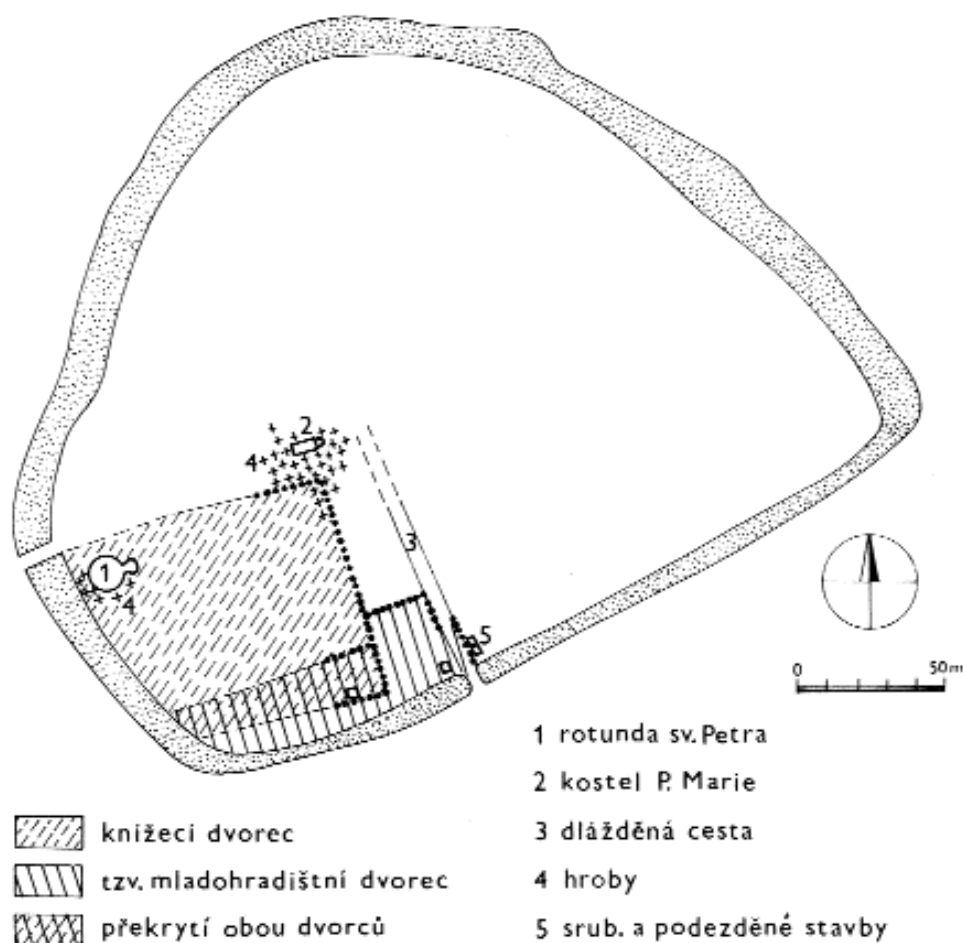

Obr. 1. Budeč (okr. Kladno). Grafické rozlišení archeologických sondáží podle autorů výzkumu a s uvedením doby realizace výzkumu – 1: 1929–1931; 2: 1973–1975; 3: 1975–1980; 4: 1976–1978; 5: 1976–1984; 6: 1978–1980; 7: 1981–1982; 8: 1984–1985; 9: 1985–1986; 10: 1989–1990. — Abb. 1. Budeč (Kr. Kladno). Grafische Unterscheidung der Sonden nach den Ausgräbern und mit Angabe des Grabungsjahrs – 1: 1929–1931; 2: 1973–1975; 3: 1975–1980; 4: 1976–1978; 5: 1976–1984; 6: 1978–1980; 7: 1981–1982; 8: 1984–1985; 9: 1985–1986; 10: 1989–1990.

k nimž patří zejména řezy vnitřním valem, nálezová situace u rotundy sv. Petra a Pavla nebo prostor předpokládaných dvorců, podrobit detailním revizním analýzám a rozhodnout o platnosti publikovaných závěrů, jež jsou zásadní pro historickou interpretaci vývojových etap budečského hradiště.

Dovolím si uvést některé poznatky, které vyplývají z dosud provedeného revizního zpracování vytipovaných archeologických situací na budečské akropoli. Presentovat budu výsledky revize Váňova výzkumu v jižní části akropole, kde autor vymezil mladohradištní dvorec, jež interpretoval jako hrazené sídlo hradskeho správce, které se po zániku staršího knížecího dvorce stalo vlastním centrem akropole (viz Váňa 1995, 100–102, 110–121, 144).

Podle Z. Váni (1995, 111, 144) byl mladohradištní dvorec založen v 2. pol. 10. stol. a rozkládal se v jižním a jihovýchodním sousedství staršího, knížecího dvorce, jehož původní jižní část překryl (obr. 2). Starší knížecí dvorec, jež zahrnoval Spytihněvovu rotundu sv. Petra, zaujímal prostor v jihozápadní části vnitřního areálu hradiště, kde však většína jeho plochy zůstává skryta pod současným hřbitovem, který se nachází v bezprostřední

Obr. 2. Schematický plán budečské akropole s vyznačením Z. Váňou předpokládaného rozsahu knížecího dvorce a tzv. mladohradištního dvorce. — Abb. 2. Schematischer Plan der Akropolis von Budeč mit dem von Z. Váňa vorausgesetzten Umfang des Fürstengehöftes und des sog. jungburgwallzeitlichen Gehöftes.

blízkosti západního úseku vnitřního valu. Archeologickým výzkumem proto mohlo být zachyceno jen východní ohrazení knížecího dvorce, zachované v podobě palisádového žlábků. Ten probíhal v délce 66 m ve směru S–J a na severu, v blízkosti kostela P. Marie, se pravouhle zalamoval k západu, k rotundě sv. Petra. Na jihu se pak pravouhle zalamoval k západu až na samém okraji hradiště, kde pravděpodobně v důsledku exponované polohy byla palisáda knížecího dvorce zdvojená. Ze zachyceného průběhu palisádového ohrazení lze odhadnout, že knížecí dvorec zaujímal přibližně obdélníkovou plochu o výměře okolo 4500 m² (Váňa 1995, 69–71). Protože do ohraničeného prostoru byla začleněna rotunda sv. Petra, nelze vyloučit, že o vznik knížecího dvorce se již někdy na přelomu 9./10. století zasloužil Svyatopluk I. (895–915), který byl podle historických zpráv zakladatelem svatopetrské rotundy. Zánik dvorce je pak na základě superpozice hrobu s denárem z ob-

dobí knížecí vlády Vratislava II. (1061–1085) s palisádovým žlábkem knížecího dvorce kladen do 1. pol. 11. století (*Váňa 1995*, 70, 144). Vznik mladohradištního dvorce je však řazen do 2. pol. 10. století. Je proto nelogické, že by podle Z. Váni mladohradištní dvorec (interpretovaný jako sídlo hradskeho správce) měl v prostoru při jižním okraji hradiště překrývat dvorec knížecí (*obr. 2*). Tento závěr zdůvodňuje Z. Váňa tak, že knížecí dvorec se zmenšil v době, kdy na hradišti vznikalo hrazené sídlo hradskeho správce. Dokladem tohoto zmenšení má být palisádový žlábek, který probíhal paralelně s jižním palisádovým ohraničením knížecího dvorce, o 15 m severněji (*Váňa 1995*, 70–71). Bez zdůvodnění stratigrafických pozorování však samotná existence žlábků není dokladem pozdějšího zmenšení knížecího dvorce ve prospěch nově budovaného dvorce hradskeho správce, neboť se stejnou pravděpodobností může jít o pozůstatek vnitřního členění prostoru knížecího sídla. Nepochybně pozdějšího zmenšení knížecího dvorce se zpochybňuje existence mladohradištního hrazeného dvorce, jehož vznik je kladen do 2. pol. 10. století.

Podle Z. Váni ohrazení mladohradištního dvorce tvořila lehčí dřevěná ohrada s řidčeji rozloženými kůly, které byly spojeny vodorovnými břevny. Pozůstatkem jižního ohraničení dvorce má být řada deseti kúlových jamek, která na samém okraji hradiště sledovala souběžně s průběhem vnitřního valu směr Z–V (*Váňa 1995*, 110, *obr. 78*). Její pokračování jak západním, tak východním směrem se pouze předpokládá, neboť do uvedeného prostoru archeologický odkryv nezasáhl. Nicméně směrem na západ měla podle Z. Váni jižní ohrada mladohradištního dvorce sahat až k západnímu úseku vnitřního valu a směrem na východ končit v prostoru jižní brány do hradiště, neboť od brány podle autora pokračovalo severním směrem východní ohrazení dvorce (*obr. 2*). To podle autora výzkumu probíhalo nejdříve podél východního okraje zachycené dlážděné cesty a v místě kamenného nároží objektu XXVII, interpretovaného jako součást východního vchodu do dvorce, se východní ohrazení dvorce přesunulo na protilehlý západní okraj cesty. Podél západní strany cesty pak podle Z. Váni pokračovalo v délce několika metrů k severu, kde se na něj ve vzdálenosti asi 30 m od jižní brány hradiště napojovalo severní ohrazení dvorce, které probíhalo k západu (*Váňa 1995*, 110–111, *obr. 70, 74–77, 79*). Nesměřovalo však do místa, kde se nachází již zmiňovaný palisádový žlábek, který autor výzkumu interpretoval jako dělící palisádu mezi jižním ohraničením zmenšeného knížecího dvorce a severním ohraničením západní části mladohradištního dvorce, nýbrž o 8 m na sever od něj směřovalo kolmo na průběh východního palisádového ohraničení knížecího dvorce (*obr. 2–3*). Z. Váňou vymezený rozsah mladohradištního hrazeného dvorce tak zaujímá poněkud nepravidelný prostor (přibližně ve tvaru „L“), který se na jihu a jihovýchodě přimyká k prostoru zmenšeného knížecího dvorce, s nímž má ve stykových úsecích společné palisádové ohrazení (*obr. 2*). S ohledem na skutečnost, že plocha akropole o výměře 3,3 ha poskytovala dostatek volného prostoru, je poněkud zvláštní, že část plochy fungujícího knížecího sídla byla postoupena nově budovanému sídlu hradskeho správce. Uvedme ale další pozorování vyplývající ze studia terénní dokumentace, která existenci druhého hrazeného sídla na Budči ještě více zpochybňují.

Za pozůstatek jižního ohraničení mladohradištního dvorce považuje Z. Váňa (*1995*, 110) již zmíněnou řadu několika kúlových jamek zachycených v těsné blízkosti vnitřního opevnění hradiště (*obr. 3*). Při absenci dokumentace jakéhokoliv v těchto místech provedeného stratigrafického řezu nelze tudíž vyloučit souvislost kúlových jamek s konstrukcí hradby. Východní ohraničení mladohradištního dvorce pak podle autora výzkumu (*Váňa 1995*, 110–111) reprezentuje již palisádový žlábek probíhající zpočátku podél východního okra-

Obr. 4. Budeč, jižní část akropole. Od jižní brány vedoucí cesta k severu, která je po obou stranách lemována palisádovým žlábkem. Pohled od S (foto Z. Váňa 1980). — Abb. 4. Budeč, Südteil der Akropolis. Vom Südtor nach Norden führender Kieselsteinweg, der zu beiden Seiten von einem Palisadengrübchen gesäumt ist. Blick von N (Foto Z. Váňa 1980).

je a posléze podél západního okraje oblázky dlážděné cesty, která od jižní brány hradiště vedla k severu a směřovala přibližně do míst, kde byly odkryty kamenné základy kostela P. Marie (obr. 2). Dlážděná cesta však byla žlábkem hned od brány lemována po obou stranách (obr. 3–6), tj. souběžně se žlábkem podél východního okraje cesty, interpretovaným autorem výzkumu jako palisádové ohrazení dvorce, probíhal žlábek také podél západního okraje cesty. Tam však byl interpretován jako odvodňovací stružka nebo otisk lehčího oplocení (Váňa 1995, 110–111). V dalším pokračování podél západního okraje cesty je pak tento žlábek překryt dvojím pruhem kamenů (obr. 3), což autor výzkumu považoval za pozůstatek kamenné výztuže ohrady dvorce. Z. Váňa uvedl, že východní ohrada dvorce směřovala podél východního okraje zachycené dlážděné cesty až k opukové podezdívce objektu XXVII, interpretovaného jako součást východního vchodu do dvorce, kde se přesunula na západní okraj cesty, a její další průběh k severu vyznačoval zmíněný dvojí pruh drobných kamenů (Váňa 1995, 110–111). Ten se však podle kresebné dokumentace výzkumu nezačal podél západního okraje cesty objevovat až od místa naproti objektu XXVII, kde se ohrada dvorce měla z východní strany cesty přemístit na protilehlou západní stranu, nýbrž byl zaznamenán již 4 m před tímto místem (obr. 3). Disponibilní terénní dokumentace přitom neumožňuje zjistit, zda žlábek probíhající od jižní brány podél západního okraje cesty nebyl drobnými kameny překryt po celé délce svého průběhu. Váňova interpretace východního palisádového ohraničení jím předpokládaného mladohradištního dvorce, které se z východního okraje zachycené dlážděné cesty mělo v místě kamenného nároží objektu XXVII přesunout na západní okraj cesty a pokračovat dále k severu (obr. 3), se tak dostává do značně diskutabilní roviny. Navíc fotografická dokumentace nálezové situace

Obr. 5. Budeč, jižní část akropole. Jižní brána do hradiště a od ní vedoucí cesta, která je po obou stranách lemována palisádovým žlábkem. Pohled od Z (foto Z. Váňa 1980). — Abb. 5. Budeč, Südteil der Akropolis. Das Südtor des Burgwalls und der zu beiden Seiten von einem Palisadengrübchen gesäumte Kieselsteinweg. Blick von W (Foto Z. Váňa 1980).

Obr. 6. Budeč, jižní část akropole. Jižní brána do hradiště. Pohled od V (foto Z. Váňa 1980). — Abb. 6. Budeč, Südteil der Akropolis. Südtor des Burgwalls. Blick von O (Foto Z. Váňa 1980).

Obr. 7. Budeč, jižní část akropole. Palisádový žlábek podél východní strany cesty, který nekončí u kamenného nároží objektu XXVII (v popředí), nýbrž probíhá pod ním dále k severu. Pohled od S (foto Z. Váňa 1979). — Abb. 7. Budeč, Südteil der Akropolis. Palisaden-gräbchen entlang des östlichen Wegrandes, das nicht bei der Ecke des Steinsockels von Objekt XXVII (im Vordergrund) endet, sondern darunter nach N weiterführt. Blick von N (Foto Z. Váňa 1979).

v okolí objektu XXVII ukazuje, že palisádový žlábek probíhající podél východního okraje cesty u kamenného nároží zmíněného objektu nekončí, nýbrž probíhá pod ním dále k severu (obr. 7). Jeho pokračování podél východního okraje cesty směrem ke kostelu P. Marie již nelze doložit, neboť tímto směrem byl terén buď narušen novověkou těžbou vápence, nebo nebyl archeologicky skrýván (viz Váňa 1995, obr. 69, 74, 77). Nicméně zmíněná fotografická dokumentace (obr. 7) vyvrací Váňovo tvrzení, že „žlábek na východním okraji cesty uzavírala stavba na opukové podezdívce (objekt XXVII)“, která podle něj „tvořila součást východního vchodu do dvorce (obydli strážce?)“ (Váňa 1995, 110). Z uvedené fotografie je naopak zřejmé, že tato opuková podezdívka výplň žlábků překrývá, a že tudíž její stavba souvisí až s dobou následující po zániku palisádové ohrady. Značně diskutabilní je i severní ohraničení předpokládaného dvorce, neboť autorem výzkumu vyznačené propojení kůlových jamek a dvou torz žlábků (Váňa 1995, 111, obr. 76, 79) vytváří nepravidelnou linii, přičemž tyto kůlové jamky včetně žlábků lze spojit s konstrukčními pozůstatky dvou nadzemních objektů – obj. XXI, XXII (obr. 3). Celkově považují z uvedených důvodů Váňovo vymezení palisádového ohrazení tzv. mladohradištního dvorce za zcela neprokázané.

Z. Váňa uvádí, že důležitým poznatkem archeologického výzkumu je souvislost mladohradištního dvorce, jenž byl sídlem hradskeho správce, s kostelem P. Marie. Naznačovala to podle něj především upravená cesta spojující vchod do mladohradištního dvorce s kostelem, jehož vznik v 2. pol. 10. století Z. Váňa dává do časové souvislosti se vznikem dvorce (Váňa 1995, 144). K tomu jen poznamenávám, že kostel P. Marie se nenachází ve Váňou vymezeném prostoru hrazeného dvorce, nýbrž o 54 m dále od něj na sever. Navíc existenci mladohradištního dvorce nelze potvrdit. Ze studia terénní dokumentace totiž vyplynulo, že jižní

palisádové ohraničení předpokládaného dvorce není spolehlivě doloženo, severní ohraničení není vůbec prokázáno a východní ohraničení „dvorce“ nutno spojovat s částí oplocení cesty, jehož doklady ve formě žlábků byly sledovatelné již od brány do hradiště po obou stranách této komunikace.² Soudím proto, že v uvedeném prostoru byla prokazatelně zjištěna pouze mladohradištní sídlištní zástavba, zachycená po obou stranách dlážděné cesty, která zprostředkovávala přístup z podhradí ke kostelu P. Marie, přičemž oboustranné oplocení cesty zamezovalo volnému přístupu do sídelního areálu akropole.

Otázkou ovšem zůstává datování mladohradištní zástavby reprezentované povrchovými stavbami, které představují objekty vymezené žlábků a kúlovými jamkami, srubové stavby a objekty budované na kamenných podezdívkách. Je totiž bez diskuse, že při jižním okraji akropole kamenné pozůstatky mladohradištní sídlištní zástavby překrývaly jižní část knížecího dvorce. Zcela prokazatelně se tak děje v případě objektu XXV, jehož dobře zachovaná kamenná podezdívka spočívala nad vnitřním palisádovým žlábkem zdvojeného jižního palisádového uzávěru knížecího dvorce (*obr. 3*). Tento podezděný objekt považuje Z. Váňa (1995, 127) za součást palácového komplexu, sloužícího jako obydlí hradskeho správce. Zatímco však vznik hrazeného sídla hradskeho správce, jež začleňovalo i zmíněné „palácové obydlí“, klade autor výzkumu do 2. pol. 10. století (Váňa 1995, 144), určujícím typem mladohradištní zástavby v 11. a 12. století byly podle něj povrchové stavby reprezentované především sruby a objekty na kamenných podezdívkách (Váňa 1995, 125, 127). V tom je evidentní rozpor, neboť podezděný objekt XXV, jenž má být spolu s dalšími povrchovými stavbami určujícím typem zdejší zástavby v 11. a 12. století, je zároveň autorem výzkumu prezentován jako součást sídla hradskeho správce, které v 2. pol. 10. století překrylo jižní část knížecího dvorce. Váňův závěr, že k tomuto překrytí došlo v 2. pol. 10. století, založil ovšem autor na hypotetické konstrukci, podle níž byl na Budči současně s kostelem P. Marie vybudován mladohradištní dvorec, jehož stavebníkem a vlastníkem byl stejně jako v případě kostela hradskeho správce (Váňa 1995, 144). Protože založení kostela P. Marie klade M. Šolle především na základě nálezu řezenského denáru Jindřicha I. (948–955) v jednom z okolních hrobů do 2. pol. 10. století (Šolle 1991, 258–260), datuje Z. Váňa do stejné doby i vznik mladohradištního dvorce. Existenci hrazeného sídla hradskeho správce však nemůžeme na základě poznatků vyplývajících z revizní analýzy Váňova výzkumu potvrdit. Váňova chronologická interpretace, že jižní část knížecího dvorce byla v 2. pol. 10. století překryta zástavbou mladohradištního dvorce, je nanejvýš předpokladem, neboť datování do 2. pol. 10. století staví Z. Váňa pouze na hypotéze, že současně s kostelem P. Marie vzniká na Budči hrazené sídlo hradskeho správce, který inicioval výstavbu obou objektů. Protože ale existence tohoto hrazeného sídla nebyla prokázána, ztrácí zmíněné Váňovo datování svoji „argumentační oporu“.

Kdy tedy došlo k překrytí jižní části knížecího dvorce mladohradištní sídlištní zástavbou? Při pokusu o řešení této otázky můžeme vycházet jen z datování zániku knížecího dvorce. Trvání mladohradištní zástavby, která v jižní části akropole představuje stratigraficky nejmladší sídlištní horizont, pak vyplývá z datování zániku tohoto osídlení, doprovázeného destruováním vnitřního opevnění hradiště.

² Ze srovnání kresebně dokumentované šířky palisádového žlábků knížecího dvorce a žlábků zachycených po obou stranách cesty vyplývá, že žlábek po palisádovém ohraničení knížecího dvorce byl daleko mohutnější. Proto lze žlábků po obou stranách dlážděné cesty pokládat za pozůstatek určité formy oplocení.

Uvedla jsem již, že zánik knížecího dvorce je datován do 1. pol. 11. století na základě překrytí palisádového žlábků knížecího dvorce kostrovým hrobem s denárem z období knížecí vlády Vratislava II., tj. z období mezi lety 1061–1085 (*Váňa 1995*, 144). Pod uvedeným hrobem se však nacházel ještě starší hrob, který výplň zmíněného palisádového žlábků překryl již dříve (*Váňa 1995*, 70, 99). Nelze proto vyloučit, že k zániku knížecího dvorce došlo již někdy na konci 10. nebo na počátku 11. století. Přibližně do stejné doby by pak spadal i vznik následující mladohradištní sídlištní zástavby, která ve formě objektů budovaných na kamenných podezdívkách převrstvila jižní část knížecího dvorce. Trvání této mladohradištní zástavby můžeme klást do průběhu 11. století, neboť její zánik někdy v 2. pol. 11. století umožnila stanovit následující absolutně datovaná stratigrafická situace.

V jižní části akropole byly do kamenných destrukcí mladohradištních sídlištních staveb a vnitřního opevnění hradiště zapuštěny hroby pohřebiště (*Váňa 1995*, 121, 125, obr. 70, 87), jehož fungování lze na základě mincovního nálezu v jednom z hrobů datovat již na poč. 12. století. Jde o nález denáru Bořivoje II., raženého v letech 1100–1107, 1109–1110, který byl záměrně vložen do dětského hrobu (hr. 34) (*Bartošková 1999*, 726–728). Ze statistického zpracování raně středověkých hrobových nálezů mincí z dnešního území Čech, Moravy, Slovenska, Polska a Maďarska (*Kolníková 1967*) vyplynulo, že pokud byly v hrobě rituálně uloženy dvě nebo tři mince, téměř vždy šlo o stejné nebo chronologicky blízké ražby. Tato skutečnost podporuje závěr, že rituálně byly do hrobů vkládány aktuální mince. Proto můžeme předpokládat, že denár Bořivoje II., ražený v prvním desetiletí 12. století, byl přibližně ve stejné době vložen do dětského hrobu v jižní části budečské akropole. Pohřbívalo-li se v těchto místech již někdy na počátku 12. století, pak zánik mladohradištních sídlištních staveb a vnitřního opevnění hradiště, do jejichž kamenných destrukcí byly hloubeny hroby tohoto pohřebiště bez kostela, nutno klást do průběhu 2. pol. 11. století (*Bartošková 1999*, 726–731).

Závěrem můžeme tedy shrnout:

V důsledku zjištění vyplývajících z revizního zpracování Váňova výzkumu v jižní části budečské akropole je nutno odmítnout autorem výzkumu prezentovaný závěr o existenci mladohradištního hrazeného dvorce na Budči. Ve zkoumaném prostoru byla prokazatelně zjištěna jen mladohradištní sídlištní zástavba, jejíž trvání lze klást do průběhu 11. století. Tato sídlištní zástavba se vyskytovala po obou stranách dlážděné cesty, jež zprostředkovávala přístup z podhradí (v dnešních Kovárech) ke kostelu P. Marie, přičemž žlábek zachycený podél obou okrajů cesty představuje pozůstatek jejího oboustranného oplocení, které zamezovalo volnému přístupu do sídelního areálu budečské akropole.

Článek je jedním z publikačních výstupů grantového projektu GA ČR reg. č. 404/04/0269 „Sídlně historický obraz raně středověkého hradiště Budeč“.

PRAMENY

- Váňa, Z. 1983a:* Budeč, k. o. Kováry, okr. Kladno (výzkum 1977). Nálezová zpráva čj. 3753/83. Archiv ARÚ Praha.
- *1983b:* Budeč, k. o. Kováry, okr. Kladno (výzkum 1978). Nálezová zpráva čj. 3758/83. Archiv ARÚ Praha.
- *1983c:* Budeč, k. o. Kováry, okr. Kladno (výzkum 1979). Nálezová zpráva čj. 975/83. Archiv ARÚ Praha.
- *1987a:* Budeč, k. o. Kováry, okr. Kladno (výzkum 1982). Nálezová zpráva čj. 2942/87. Archiv ARÚ Praha.
- *1987b:* Budeč, k. o. Kováry, okr. Kladno (výzkum 1983). Nálezová zpráva čj. 2943/87. Archiv ARÚ Praha.

- Váňa, Z. (†) 2000a: Budeč, k. o. Kováry, okr. Kladno (výzkum 1980). Nálezová zpráva čj. 5487/00. Archiv ARÚ Praha.
- (†) 2000b: Budeč, k. o. Kováry, okr. Kladno (výzkum 1981). Nálezová zpráva čj. 5488/00. Archiv ARÚ Praha.

LITERATURA

- Bartošková, A. 1999: Zánikový horizont budečské akropole (Ke chronologii raně středověké keramiky) — Der Untergangshorizont des Akropolisburgwalls von Budeč, *Archeologické rozhledy* 51, 726–739.
- Kolníková, E. 1967: Obolus mrtvých vo včasnostredovekých hrobech na Slovensku — Totenobolus in frühmittelalterlichen Gräbern der Slowakei, *Slovenská archeológia* 15, 189–254.
- Šolle, M. 1990: Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči — Die Rotunde der hl. Peter und Paul auf Budeč, *Památky archeologické* 81, 140–207.
- 1991: Kostel P. Marie na Budči (okr. Kladno) podle archeologického výzkumu v letech 1975–1980 — Die Kirche der Jungfrau Maria in Budeč (Bez. Kladno). *Archäologische Forschung in den Jahren 1975–1980, Památky archeologické* 82, 231–265.
- Váňa, Z. 1995: Přemyslovská Budeč. Archeologický výzkum hradiště v letech 1972–1986. Praha.

Ein Gehöft des Burgverwalters in Budeč? Eine Gegenüberstellung der veröffentlichten Interpretationen und der Aussage der Grabungsdokumentation

Budeč stellt eine der wichtigsten Burganlagen in der Anfangszeit des böhmischen Staates dar, über seine Bedeutung am Anfang des 10. Jh. sind wir aus den Schriftquellen informiert. Grundlegende Erkenntnisse über den Charakter des Fundortes erbrachte vor allem die 1972–90 vom Archäologischen Institut Prag durchgeführte großflächige Ausgrabung (*Abb. 1*). Die größte Aufmerksamkeit kam der Akropolis zu, deren Ausgrabung Z. Váňa und M. Šolle leiteten. Aufgrund der Ergebnisse der Grabung auf der Akropolis von Budeč wurde ein chronologisches Entwicklungsschema des Fundortes erstellt (*Šolle 1990; 1991; Váňa 1995*), das in vielen vergleichenden und zusammenfassenden Studien über verschiedene Aspekte des Frühmittelalters übernommen wurde. Es zeigt sich aber immer deutlicher, dass dieses Schema in vielen Punkten durch keine kontrollierbare Analyse der verfügbaren Quellen und Daten gestützt ist. Schlüsselaspekte des Fundorts müssen deshalb revidiert und die Gültigkeit der veröffentlichten Ansätze überprüft werden.

Gegenstand dieses Beitrags ist die Revision der von Z. Váňa im Südteil der Akropolis durchgeführten Ausgrabung, wo der Ausgräber ein palisadenumzäuntes Gehöft gefunden und dem Burgverwalter zugeschrieben haben will (*Váňa 1995*, 110–111). Dieses sog. jungburgwalzeitliche Gehöft hätte sich in der südlichen und südöstlichen Nachbarschaft des ältesten Fürstenhofes sowie über seinem ursprünglichen Südteil befunden (*Váňa 1995*, 69–71) — s. *Abb. 2*.

Das jungburgwalzeitliche Gehöft soll dem Autor zufolge durch eine leichte Umzäunung befestigt gewesen sein, die aus in weiten Abständen aufgerichteten Holzpfosten, verbunden mit waagrechten Balken, bestanden hätte. Als Rest der südlichen Umzäunung interpretiert Z. Váňa (*1995*, 110) eine Reihe von Pfostengruben in unmittelbarer Nähe der Innenbefestigung des Burgwalls (*Abb. 3*). Mit Rücksicht auf die Absenz einer Dokumentation irgendeines in diesem Raum durchgeführten stratigraphischen Schnittes ist somit nicht ausgeschlossen, dass die Pfostengruben ursprünglich Bestandteil der Konstruktion der Befestigungsmauer waren. Die östliche Umzäunung des Gehöftes sieht der Ausgräber (*Váňa 1995*, 110–111) dann in einem Palisadengrübchen, das entlang des Ostrandes und dann Westrandes eines Kieselsteinwegs führte, der vom Südtor des Burgwalls nach Norden und dann zu den Steinfundamenten der Marienkirche führte (*Abb. 2*). Den Kieselsteinweg ist jedoch zu beiden Seiten bereits beim Tor von Grübchen gesäumt (*Abb. 3–6*), d.h. parallel zum Grübchen entlang des

östlichen Wegrandes verlief ein Gräbchen entlang seines Westrandes, wo es jedoch als Wasserrinne oder Abdruck einer leichteren Umzäunung des Weges interpretiert wird (Váňa 1995, 110–111). Im weiteren Verlauf entlang des westlichen Wegrandes wird dann dieses Gräbchen von einer doppelten Steinreihe überdeckt (Abb. 3), die der Ausgräber wiederum für die steinerne Auskleidung der Umzäunung des Gehöftes hält. Z. Váňa führt an, dass die östliche Umzäunung des Gehöftes entlang des Ostrandes des Kieselsteinweges bis zum Plänersteinsockel von Objekt XXVII reichte, das als Bestandteil des östlichen Eingangs zum Gehöft interpretiert ist. An dieser Stelle verlagerte sich die Umzäunung an den westlichen Wegrund und den weiteren Verlauf nach Norden soll die bereits erwähnte doppelte Reihe aus kleinen Steinen markiert haben (Váňa 1995, 110–111). Jedoch erscheint diese Steinreihe aufgrund der Grabungsdokumentation am westlichen Wegrund nicht erst an der Stelle gegenüber Objekt XXVII, sondern ist bereits 4 m vor dieser Stelle erwiesen (Abb. 3). Die verfügbare Grabungsdokumentation ermöglicht dabei nicht festzustellen, ob das vom Südtor entlang des westlichen Wegrandes führende Gräbchen nicht auf seiner ganzen Länge von kleinen Steinen verdeckt war. Váňas Interpretation als östlicher Palisadenzaun des jungburgwallzeitlichen Gehöftes, das sich vom östlichen Wegrund des Kieselsteinweges an der steinernen Ecke von Objekt XXVII and den westlichen Wegrund verlagert und weiter nach Norden geführt haben soll (Abb. 3), gelangt so deutlich ins Schwanken. Zudem zeigt die fotografische Dokumentation der Lage in der Umgebung von Objekt XXVII, dass das entlang des östlichen Wegrandes geführte Palisadengräbchen hier nicht endete, sondern darunter nach Norden weiterführte (Abb. 7). Der weitere Verlauf entlang des Ostrandes in Richtung Marienkirche lässt sich nicht belegen, denn hier war das Gelände entweder durch neuzzeitlichen Steinabbau gestört oder ist nicht gegraben worden (s. Váňa 1995, Abb. 69, 74, 77). Nichtsdestoweniger widerlegt die fotografische Dokumentation (Abb. 7) Váňas Behauptung, dass „das Gräbchen am östlichen Wegrund beim Gebäude mit Plänersteinsockel (Objekt XXVII) endet“, das seiner Auffassung nach Bestandteil des östlichen Eingangs zum Gehöft gewesen sein soll (Wächterbehausung?) (Váňa 1995, 110). Aus der Fotografie geht dagegen hervor, dass dieser Sockel die Verfüllung des Gräbchens überdeckte und damit erst in die Zeit nach dem Untergang der Palisadenumzäunung zu setzen ist. Diskutabel ist auch die nördliche Umzäunung des Gehöftes, denn die vom Ausgräber markierte Verbindung der Pfostengruben und der zwei Gräbchenüberreste (Váňa 1995, 111, Abb. 76, 79) bildet eine unregelmäßige Linie, wobei diese Pfostengruben einschließlich der Gräbchen mit der Konstruktion der zwei oberirdischen Objekte XXI, XXII (Abb. 3) in Verbindung gebracht werden können. Insgesamt halte ich aus den oben angeführten Gründen Váňas Palisadenumzäunung des jungburgwallzeitlichen Gehöftes für vollkommen unbegründet.

Aus dem Studium der Grabungsdokumentation ergibt sich somit, dass die südliche Begrenzung des sog. jungburgwallzeitlichen Gehöftes nicht verlässlich belegt ist, die nördliche Begrenzung überhaupt nicht und die östliche Umzäunung des „Hofes“ mit der Umzäunung des Kieselsteinweges zu verbinden ist, denn das Gräbchen säumt den Weg zu beiden Seiten (Abb. 3–7). Ich schließe daraus, dass im besagten Raum nur jungburgwallzeitliche Bebauung zu beiden Seiten des Kieselsteinweges nachgewiesen wurde. Der Weg verband das Hinterland des Burgwalls (im heutigen Kováry) mit der Marienkirche, wobei die beidseitige Umzäunung des Weges den Zugang zum Siedlungsareal der Akropolis verhindern sollte.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

Obr. 3. Budeč, jižní část akropole. Půdorysný plán sestavený z disponibilní dokumentace (NZ čj. 3753/83, 3758/83, 975/83, 2942/87, 2943/87, 5487/00, 5788/00), která byla z převážné většiny publikována (Váňa 1995), zobrazuje nálezovou situaci v prostoru, kde byly podle Z. Váni odkryty relikty palisádou ohrazeného mladohradištního dvorce. — Abb. 3. Budeč, Südteil der Akropolis. Der Grundriss aufgrund der verfügbaren, größtenteils bereits veröffentlichten (Váňa 1995) Grabungsdokumentation (Nr. 3753/83, 3758/83, 975/83, 2942/87, 2943/87, 5487/00, 5788/00) stellt die Fundlage in dem Raum dar, wo Z. Váňa zufolge Überreste der Palisade des jungburgwallzeitlichen Gehöftes gefunden wurden.

Silesian graphittonkeramik of the 12th – 13th centuries in the light of specialist analyses of vessels from Racibórz

Grafitová keramika ze Slezska 12.–13. století ve světle analýz nádob z Ratiboře

Paweł Rzeźnik – Henryk Stoksik

The authors discuss three graphittonkeramik vessels from the stronghold at Ostróg in Racibórz (Silesia), which show diverse utilitarian qualities in terms of sizes, capacities and diverse wall thicknesses. All were produced in a style characteristic of 12th – 13th century North Moravian pottery. The examinations included physico-chemical analyses to determine the mineralogical and chemical composition of the ceramic masses, the temperatures of burning-out and the water permeability of the ceramic products. The aims were to determine the degree of homogeneity among the vessels in respect of ceramic mass competition and production techniques, and to compare the analysed features to those of other Silesian and Moravian products examined previously. The results obtained support the hypothesis of the local production of graphittonkeramik in the Racibórz area. The investigations did not reveal any special qualities in the graphite that would have improved the quality of the products. The authors believe that the admixture of graphite schist facilitated the preparation of the ceramic mass and working on a jolley. The exceptional softness of graphite and its grain slide characteristics were thus beneficial.

Early Middle Ages – pottery production – graphittonkeramik – physico-chemical analyses – Silesia

Na fragmentech tří grafitových nádob z raně středověkého hradu Ostróg v Ratiboři autoři prezentují rozdílné užitné vlastnosti, určené tloušťkou stěn, velikostí a obsahem nádob. Exempláře morfologicky odpovídají severomoravské keramice z 12.–13. století. Chemicko-fyzikální analýzy stanovily chemické a mineralogické složení hrnčírské masy i teplotu výpalu a nasákavost vodou. Cílem analýz bylo určení shod a rozdílů ve složení hrnčírské masy a výrobní technologie a porovnání těchto vlastností s dříve zkoumanými nádobami ze Slezska a Moravy. Získané výsledky svědčí o lokální produkci grafitové keramiky v regionu Ratiboře. Nebylo zjištěno, že by použití grafitu podstatně zvyšovalo jakost výrobků. Autoři se kloní k názoru, že grafitová příměs sloužila především k usnadnění práce s hrnčírskou masou při její přípravě a ve fázi vytváření. Využívána při tom byla výjimečná měkkost grafitu a jeho charakteristická klouzavost.

raný středověk – hrnčírství – grafitová keramika – chemicko-fyzikální analýza – Slezsko

I. Introduction

Assemblages of ceramic vessels from the period of urban formation centre in east Central Europe provide an interesting departure point for archaeologists interested in the socio-cultural changes that accompanied the 12th – 13th century transformations in settlement structures (Richter 1982; Procházka 1991; Rębkowski 1994; Dzieduszycki 1997; Buško 1998; Klápště 1998; Piekalski 2002). The heterogeneity resulting from the use in particular times and places of vessels made using diverse patterns and pottery traditions is characteristic of assemblages of this kind¹. The considerable diversity observed even in the traditional

¹ This diversity is observed in the complex techno-morphological systematisations of vessels, cf. e.g. Procházka 1991; Rębkowski 1995; Niegoda 1999.

pottery group, i.e. that made using techniques characteristic of the earlier stages of the Early Middle Ages, is a peculiarity of the ceramic materials from the early urban centres in Silesia, which formed in the late 12th and early 13th centuries. Graphittonkeramik vessels, assumed in the Polish literature to have originated in the Moravian pottery tradition, are a constant, though sparse, component in such assemblages (*Dzieduszycki 1979*, 75–79; 1980, 77ff.; *Lodowski 1979*, 100ff.; *Parczewski 1982*, 67–69). This applies both in the leading centres of an early urban character in Silesia, e.g. Wrocław (cf. *Kaźmierczyk 1970*, 314ff.; *Kaźmierczyk – Kramarek – Lasota 1974*, 273; 1975, fig. 5: k, l, 198), and in smaller settlements, e.g. Racibórz.

The growing list of sites in Silesia with graphittonkeramik dated to the 12th – 13th centuries begs inquiry into the reasons for its widening circle of users at that time². Without wishing to discuss this multi-faceted research problem in detail, the authors seek to consider the question – raised repeatedly in archaeological studies – as to whether the growing range of graphittonkeramik may be associated with a specific production technique or utilitarian quality.

This study is based on the results of tests conducted on pottery from Racibórz, comprising a complex analysis of the basic parameters of graphittonkeramik vessels determined for the purposes of characterising the ceramic products. This research will permit of a perspective revealing significant differences or similarities between the production techniques of graphittonkeramik vessels and the fully, superficially turned pottery representing the native trend in pottery production³.

II. Material for analysis

Graphittonkeramik vessels in pottery assemblages from earlier research at the Ostróg stronghold in Racibórz (*Kuźniar-Niedźwiedzka et al. 1967*) include a wide range of forms comprising variations on the themes of pot and storage vessel. Three examples of vessels obtained from various stratigraphic contexts and of varying utilitarian quality because of their diverse sizes, wall thicknesses and volumes were selected for this study⁴:

- a) a fragment of a small pot (*fig. 1: 1*);
- b) a fragment of a large, thick-walled pot (*fig. 1: 2*);
- c) a fragment of a massive storage vessel (*fig. 1: 3*).

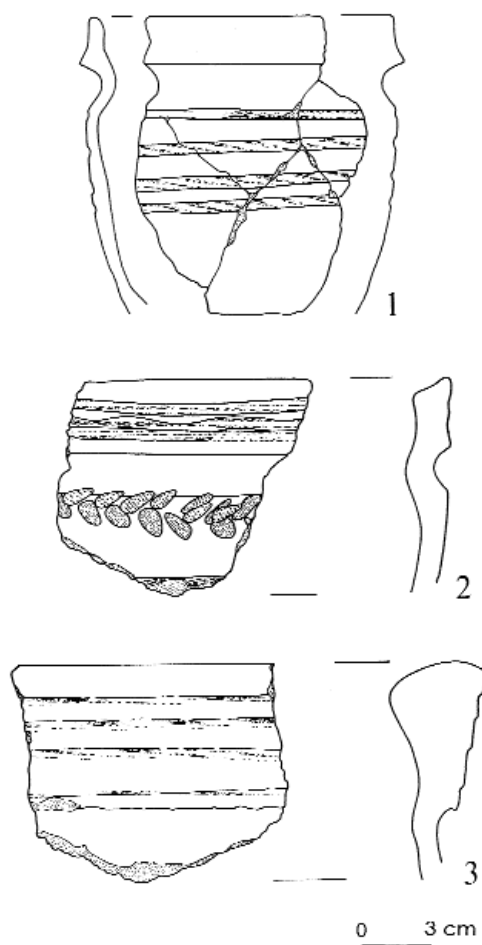
The vessels were obtained from settlement layers that included numerous organic remains, investigated using regular layers on a square metre grid. It is significant that they all occurred in assemblages with exclusively Early Medieval, fully superficially turned pottery represented by atypical body fragments. Only the materials accompanying the rim

² Other than the thus far isolated remarks by *M. Parczewski (1982, 67–69)*, the more intense occurrence of graphittonkeramik in Silesia during the 2nd half of the 12th – 13th centuries is insufficiently emphasised in the relevant literature. Even in studies on older sources, however, compatible with present knowledge without correction, the domination of finds from the 12th – 13th centuries is apparent (cf. *Kolenda 1998*, table 1; *Zamelska 1998*).

³ This article was written in course of work on the “Reconstruction pottery workshop technology in medieval Silesia” research project, No. 2 H01E 038 22, funded by the Committee for Scientific Research.

⁴ The authors are grateful to Krystyna Kozłowska and Roman Turakiewicz for facilitating examination of the graphittonkeramik in the Racibórz Museum collections.

Fig. 1. Racibórz-Ostróg. Fragments of graphittonkeramik vessels selected for specialist examination. The vessel number in the figure corresponds to the sample number in the analyses. Drawn by P. Rzeźnik. 1 – are No. 67, quarter A, m² No. 21, depth 330–340 cm, inventory No. 156/65; 2 – are No. 67, quarter A, m² No. 3, depth 290–300 cm, inventory No. 176/65; 3 – are No. 67, quarter D, m² No. 17, depth 190–200 cm, inventory No. 172/66. — Obr. 1. Ratiboř – Ostróg. Fragmenty analyzovaných grafitových nádob. Číslo na obrázku odpovídají označení analyzovaných vzorků. Kreslil P. Rzeźnik. 1 – sektor 67, čtverec A, 21. m², hloubka 330–340 cm, inv. č. 156/65; 2 – sektor 67, čtverec A, 3. m², hloubka 290–300 cm, inv. č. 176/65; 3 – sektor 67, čtverec D, 17. m², hloubky 190–200 cm, inv. č. 172/66.

of the storage vessel provided sherds of bodies ornamented with a rotating stamp, enabling a dating to the end of the 12th or first half of the 13th century (cf. *Rzeźnik 2002*). Other criteria used in dating the samples were technological and morphological features and the ornamentation of the graphittonkeramik vessels. Analysing these elements, it can be stated that all of the selected pieces represent the technology and styles widespread in the 12th – 13th century Moravian milieu. Pots were produced with a ceramic mass that included large graphite flakes. The rims of such vessels are strongly elongated upwards, narrow and not ornamented (*fig. 1: 1*) or thickened with incised ornament, referring to the cornice-shaped rims (*fig. 1: 2*; cf. *Goš 1973, 374ff.*; *1977, 293ff.*; *1991, 187ff.*). The rim of the storage vessel is cudgel-shaped, characteristic of forms of type III B, widespread in the 13th century (cf. *Goš 1973, 376ff.*, *fig. 3: 2*; *Goš – Karel 1979, 166ff.*, *fig. 1–2*). Close equivalents to these vessels are known from numerous sites in southern and northern Moravia (e.g. *Goš – Novák – Karel 1985, 213, fig. 10: 13*; *Procházka 1991, 236, fig. 1: 12*; *Poláček 1998, 141, fig. 9, fig. 48: 33–36*).

The selected samples can, therefore, be dated at the earliest to the end of the 12th century, and at the latest to the difficult to determine period of the first half of the 13th century (*fig. 1: 2, 3*), i.e. to the period preceding the spread of pottery produced using Late Medieval technology in Silesia and in Racibórz itself.

III. Research and methods

Initially those pieces of graphittonkeramik vessels selected for testing were submitted to a complex macroscopic analysis, and to microscopic analyses of light reflection and transmission, in an effort to identify significant differences and similarities between the specimens that were expected in the technical and technological features and in the nature of the ceramic mass. The assumption was that obvious distinctions and individual features in the vessels should indicate different manufacturing centres; the co-occurrence of such vessels should thus be treated as a result of distribution processes. If, however, the analyses were to show mutual similarities between all three samples, this would imply their association with one pottery centre, or a workshop circle. In the latter case, the graphittonkeramik vessels from Racibórz could be treated as local products.

The macroscopic analysis revealed that the occurrence in the ceramic mass of sharp-edged flakes of graphite over 1.0 mm (*table 1*) is a common feature of the studied vessels. The recipe of the ceramic mass was not, however, identical. Besides flakes of graphite, sharp-edged stone chips were also found in the pots (Samples 1–2); one further included glistening plates of mica. In the ceramic mass of the storage vessel (Sample 3) the graphite seemed to be the only granular admixture, but after closer study plates of mica and bluish precipitations of an unknown mineral were also visible. All of the examined samples represented fully superficially turned vessels, each with at least one side with clearly visible pottery traces in the form of subtle, horizontal streaks. The vessel surfaces, usually slightly uneven and somewhat coarse inside while the outside was smooth despite the coarse grains in the admixture. There were also slight differences in surface coloration between the individual samples. The colour scale occupied a relatively narrow and predominantly dark range of tints. In the cases of the pots dark brown and black-brown shades predominated, while in the case of the storage vessel dark grey and black tints were prevalent.

In summary, the macroscopic analysis found that the graphittonkeramik vessels from Racibórz were similar in technical and technological level, and were made in a similar manner in terms of surface quality and colour.

Microscopic examinations of the graphittonkeramik from Racibórz, carried out in reflected and transmitted light enabled approximate determination of the nature of the clay and co-occurring non-plastic substances in the ceramic mass used in the production process⁵. The test results were also useful in comparing the pottery samples from Racibórz with samples of graphittonkeramik vessels already published from other sites, particularly the

⁵ Microscopic analyses were carried out by means of a NIKON SMZ-1000 stereoscopic microscope, with 48x magnification. Digital analyses of microscope images, transmitted to a monitor through a NIKON DN-100 digital camera, were carried out using the Lucia Net program. Microscopic slides were produced in right section to the vessel base.

TECHNOLOGICAL FEATURES	NUMBER OF A SAMPLE		
	1	2	3
ceramic mass: admixture	sharp-edged chips (1.0–2.0 mm); graphite flakes (1.0–2.5 mm); mica plates	sharp-edged chips (1.0–4.0 mm); graphite flakes (2.0–7.5 mm)	graphite flakes (2.0–4.0 mm); mica plates; bluish precipitations
pottery streaks: inside / outside	+ / +	+ / +	unclear / +
smoothness of inner surface	slightly uneven	slightly uneven	even
smoothness of outer surface	even	even	even
inner surface texture	coarse	coarse	even
outer surface texture	even slightly coarse	even	even
inner surface colour	dark brown	brown	black
outer surface colour	dark brown dark grey	dark brown	dark brown dark grey
fracture colour inside / outside	dark brown / dark grey	dark grey	black
body thickness [mm]	5.5–6.5	9.5–11.0	indeterminate (>11.5)
rim thickness [mm]	6.5–12.0	15.5–18.0	20.0–45.0
rim diameter [cm]	13.0	28.0	48.0
rim height [mm]	21.0	31.0	64.0

Table 1. Results of the macroscopic examinations of graphittonkeramik vessels from Racibórz. + indicates the presence of a given feature. — Tab. 1. Výsledky makroskopické analýzy grafitových nádob z Ratiboře. Křížek značí výskyt dané vlastnosti.

extensive technological study devoted to the production of La Tène pottery in southern Poland (*Wirska-Parachoniak 1980*).

Samples of the graphittonkeramik from Racibórz studied under the microscope in reflected light were found to have considerably darkened backgrounds, in colours ranging from dark brown with celadon discoloration (Sample 1) to distinct celadon (Samples 2, 3). The microscopic image thus allowed the conclusion that the background colour was the result of blending the clay with fine graphite or with chips of graphite-bearing rock, added to ceramic mass as an intentional admixture. The puzzling celadon discoloration observed in various intensities in the samples, indicated the occurrence of an additional mineral in the sherds that was not visible in the transmitting light analysis. The latter analysis showed that

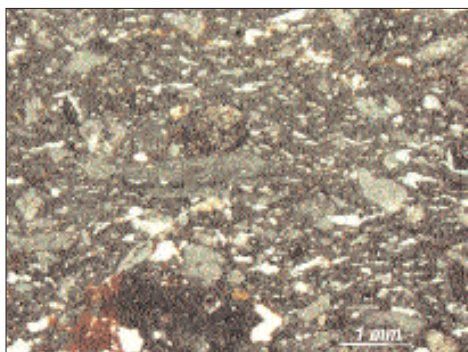

Fig. 2. Microstructure of the ceramic mass of Sample 3 from Racibórz in reflected light. 48x enlargement. Photographed by P. Rzeźnik & H. Stoksik. — Obr. 2. Mikrostruktura keramické hmoty vzorku č. 3 z Ratiboře v odráženém světle. Zvětšeno 48x.

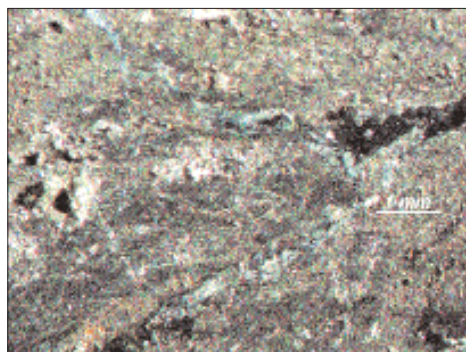

Fig. 3. Microstructure of the ceramic mass of Sample 3 from Racibórz in transmitted light. 48x enlargement. Photographed by P. Rzeźnik & H. Stoksik. — Obr. 3. Mikrostruktura keramické hmoty vz. 3 z Ratiboře v procházejícím světle. Zvětšeno 48x.

the ceramic mass of the Racibórz pottery comprised a plastic clay with an admixture of graphite schist, feldspar and muscovite plates, this correcting the earlier macroscopic observations (*fig. 2–3*). The tests revealed considerable diversity in the granulation of the graphite schist, from 0.5–1.8 mm (Sample 1), to 3.3 mm (Sample 2) to 5.2 mm (Sample 3). These sizes were the fundamental difference between the recipe of the pottery from Racibórz and the composition of the ceramic mass of the La Tène graphittonkeramik vessels, where smaller fractions of the admixture predominated. The Racibórz products were characterised by oblong, flaky grains of graphite schist in the form of plates or narrow streaks (*fig. 3*).

Microscopic analyses of the three graphittonkeramik vessels from Racibórz showed features indicating similarities in their ceramic masses. Those examinations, due to the detection of an enigmatic mineral producing a celadon discoloration, proved the association of the producers with the identified, and probably the same, material resources.

In order to objectify and verify the initial conclusions, which indicated a common workshop for the graphittonkeramik vessels from Racibórz, it was decided to subject samples from the vessels to chemical and diffractometric. X-ray diffraction analysis identifies the mineral phases constituting the ceramic mass⁶, and chemical analysis provides further significant details concerning the mineralogical composition of the studied graphittonkeramik vessels. The chemical analysis, which can identify the presence of such elements as Si, Al, Ca, Mg, K, Na, Fe, P, Ti and C, later converted to oxides, provides a reliable data set for the more detailed determination of the minerals and admixtures used in production of the ceramic mass⁷. Such examinations enable the revelation of more subtle features in the constitution of the individual sherds, which may be very important in the identification of their place of origin.

⁶ Measurements were made using a Siemens D-5005 X-ray diffractometer with Co lamp and Fe filter. Range of measurements 2θ – from 4° to 75° .

⁷ Elemental analyses were carried out using an ICP-OES plasma spectrometer with optical detection, controlled by a computer co-operating with a Philips Scientific PU 7000 analytical system. The results obtained are the arithmetic means of three analytical measurements.

Sample	Vessel shape	Detected mineral phases	Loss of mass [%] by weight	Approximate firing temperature [°C]	Absorbability [%]
1	small pot	a) quartz b) graphite c) albite d) muscovite	9.9	560	17.4
2	large pot	a) quartz b) graphite c) albite d) muscovite	16.5	560	17.7
3	storage vessel	a) quartz b) graphite c) vivianite d) albite	23.6	550	12.6
METHOD		A	B		C

Table 2. Results of the examinations of selected features of vessels from Racibórz by means of X-ray diffraction analysis (A), thermal derivatographic analysis (B) and water absorbability (C). — Tab. 2. Výsledky zkoušek vybraných vlastností ratibořských nádob: A – rentgenová difrakční analýza, B – diferenční termická analýza, C – určení nasákavosti vodou.

X-ray diffraction analysis found four identical mineral phases (quartz, graphite, feldspars and muscovite, *table 2*) in Samples 1 and 2. In Sample 3, however, only graphite was conspicuous beside the predominant reflections of quartz (*fig. 4*). Other signals, less noticeable on the basic diffractogram, were ascribed to phosphates, which it was assumed probably originated from the locally observed bluish coatings noted in the macroscopic analysis (cf. *table 1*). To check this presumption a slide of bluish micro-fragments was prepared; the diffractogram of its separated material revealed vivianite (octahydrated ferric phosphate), the sources of which, according to the geological literature, are to be found, e.g., in the region of Dzimierz near Racibórz (*Boleski 1965, 421–422*). It is the authors' opinion that this may testify to the exploitation of local material resources by the producers of the Racibórz graphittonkeramik vessels.

On the basis of the results of the chemical analysis, it may be stated that the ceramic mass of the vessels from Racibórz was prepared from a plastic clay with a variable admixture of graphite and average quartz content (*table 3*). The quartz content of the pottery from Racibórz is considerably lower than that found by the chemical analysis of graphittonkeramik from Mikulčice (*Dvorská – Poláček – Schneider 1998, 307, table 1*). The quartz content found in the Racibórz vessels may indirectly indicate that the graphite used as admixture was obtained from graphite-muscovite-quartz schist. The amount of graphite in the vessels, varying from 7.6 % in one of the pots (Sample 1) to 22.6 % in the storage vessel (Sample 3), is comparable to that of La Tène ware from southern Poland (*Wirski-Parachoniak 1980, table 4*) and to pottery from Moravia, especially from the late period of Early Middle Ages (late “Hill-fort” period) (cf. *Loskotová – Procházka 1996, 200; Gregerová – Procházka 1998; Kouřil 1998*)⁸. The K₂O and Na₂O contents of the samples determined

⁸ Moravian specialists determined the graphite content of the ceramic mass on the basis of derivatographic analysis. Mean mass loss at a temperature of 20–1000 °C was recognised as a reflection of the graphite content in the

Chemical composition [%]	Sample		
	1	2	3
SiO ₂	45.6890	28.3122	36.5940
Al ₂ O ₃	25.1748	21.3192	20.4309
CaO	1.4462	1.6520	1.4700
MgO	4.5257	3.3233	2.1158
K ₂ O	2.6051	2.9971	2.1937
Na ₂ O	0.6038	0.3776	0.1805
Fe ₂ O ₃	6.1976	4.9078	6.1475
TiO ₂	0.5675	0.6263	0.4928
P ₂ O ₅	0.3795	0.5526	0.5512
C	7.6350	13.4125	22.5830

Table 3. Results of the chemical analyses of the graphittonkeramik vessels from Racibórz. — Tab. 3. Výsledky chemických analýz grafitových nádob z Ratiboře.

by the chemical analyses confirmed the occurrence of feldspars and mica in the mass, and the small amount of CaO showed that the clay used in production of the ceramic mass was not a marl clay, and should be considered high quality material. The identified Fe₂O₃ and P₂O₅ content proved that the ceramic masses also included ferric-phosphate compounds. The approximate content of such oxides as Al₂O₃, CaO + MgO, K₂O + Na₂O, Fe₂O₃ + TiO₂ enables a conclusion to be drawn as to the fundamental similarities in the recipe of the ceramic mass of the three examined products from Racibórz. The variable graphite content results from differences in the amount of thinning admixture in the form of graphite schist added to the clay each time. It should be noted that at Racibórz the dosage of the grainy graphite schist admixture may have been related to the size of the vessels being created, and the adaptation of grain sizes in the ceramic mass to specific tasks. The increase in graphite admixture content corresponds to the growth in vessel sizes, as is noticeable in rim diameter sizes (*table 1*).

The results of the chemical and diffraction analyses prevent the association of the graphite admixture in the examined vessels with any known deposits of such material in southern Poland; nor does the graphite admixture does not come from the deposits in the areas of Jeseník or Staré Město pod Sněžníkem, where graphite occurs in rock described as a quartz-graphite-sericite schist (*Wirska-Parachoniak 1980, 68*). The diffraction analyses also prevent its being identified with graphite from the Mohelnice settlement or from the deposits at Svinov in Moravia, which are in the form of quartz-graphite-biotite schist (*fig. 5*)⁹. The graphite from the Racibórz vessels must, therefore, have been obtained from a local deposit near Racibórz itself. It should be stressed that the map of sites of exploitation of graphite-bearing rocks useful in the production of Early Medieval vessels known so far is probably incomplete and unreliable. In the authors' opinion the significance of deposits difficult of access and located somewhat distant from Early Medieval settlement

examined samples. A high correspondence was shown between the graphite percentages determined by the chemical analyses and the loss of mass implied by the derivatographic analysis; cf. *tables 2 and 3*.

⁹ The authors are grateful to Vladimír Goš for facilitating the comparative examinations of graphite material from Mohelnice and Svinov.

areas, e.g. outcrops in the higher Hrubý Jeseník Mountains, for medieval pottery is over-estimated. At present these deposits are well known in terms of petrography, and are thus commonly used in comparative analyses; this does not, however, mean that they exhaust the list of graphite-bearing deposits of a similar petrographic nature accessible in Early Middle Ages. The randomness of the map of known deposits is well exemplified by vessels from the Hradec nad Moravicí stronghold, which included graphite and vivianite. The nearest deposits of graphite-bearing rocks with such characteristics are marked in the region of Velké Tresné in the Czech-Moravian Uplands, some 150 km distant (*Kouřil 1998*, 44).

The results of analyses to date, implying that the Racibórz graphittonkeramik vessels need to be recognised as local products originating from the same or a nearby production milieu, are enhanced by the determination of another important technical feature – the firing conditions. In order to determine the approximate firing temperature the selected samples were submitted to thermal derivatographic analysis¹⁰. The derivatographic method allows comparison of the results obtained with data from other publications, and to some extent reference to the problem of identifying the graphite deposits. Comparative analyses of the La Tène graphittonkeramik and samples of graphite-bearing rocks conducted in this way have revealed a diversification of the maximum exothermic effect observed on DTA curves in temperatures ranging from 530–860 °C. The authors of this research believe that this variation is dependent on the composition of the graphite-bearing rock, and specifically that it is a function of the graphitisation of the rock, which may provide a basis on which deposits can be identified (*Wirska-Parachoniak 1980*, 69, with bibl.). These conclusions are supported by Moravian researchers' experiments with graphite schist from the Velké Tresné and Badenbergl outcrops, which indicated another, lower range of exothermic effects on the DTA curve, observed at 590–610 °C (*Gregerová – Kristová 1995*, 215, fig. 4, table 2).

The thermograms obtained from the three samples from Racibórz revealed organic matter to various degrees, undergoing oxidation at different temperatures in the range 300–930 °C (*fig. 6*). Moreover, they showed that the content of all samples included molecular water (H₂O), which was lost at a temperature of about 150 °C. The TG curve revealed distinct ranges of mass loss at temperatures from 550–600 °C, which may indicate the firing temperature of the vessels. The occurrence of endothermic effects above 570 °C on the DTA curve lead to the conclusion that the firing temperatures of the samples was lower than that producing such an effect (*cf. table 2*). The wide range of temperatures (580–720 °C) of exothermic effect on the DTA curve of the examined samples from Racibórz may indicate a different graphite-bearing rock from that in the La Tène pottery discussed by *Wirska-Parachoniak*. The exothermic effect in the La Tène vessels was observed at temperatures of 740–780 °C (*Wirska-Parachoniak 1980*, 69). On the basis of these results, the deposits of local graphite-bearing rocks exploited for the production of the Racibórz vessels probably lay near the town; in terms of graphitisation they seem to be most similar to the graphite-bearing rock of the Jeseník Mountains massif, where the effect is registered at temperatures of around 680 °C (*Wirska-Parachoniak 1980*, 71).

The results of the derivatographic analysis showed that the firing temperature of the Racibórz graphittonkeramik vessels was relatively low, and in the very narrow range of

¹⁰ Derivatographic analysis of pottery samples from Racibórz was carried out on Derivatograph 1500Q apparatus at the temperature range of 25–1040 °C. Samples of 360–400 mg were examined.

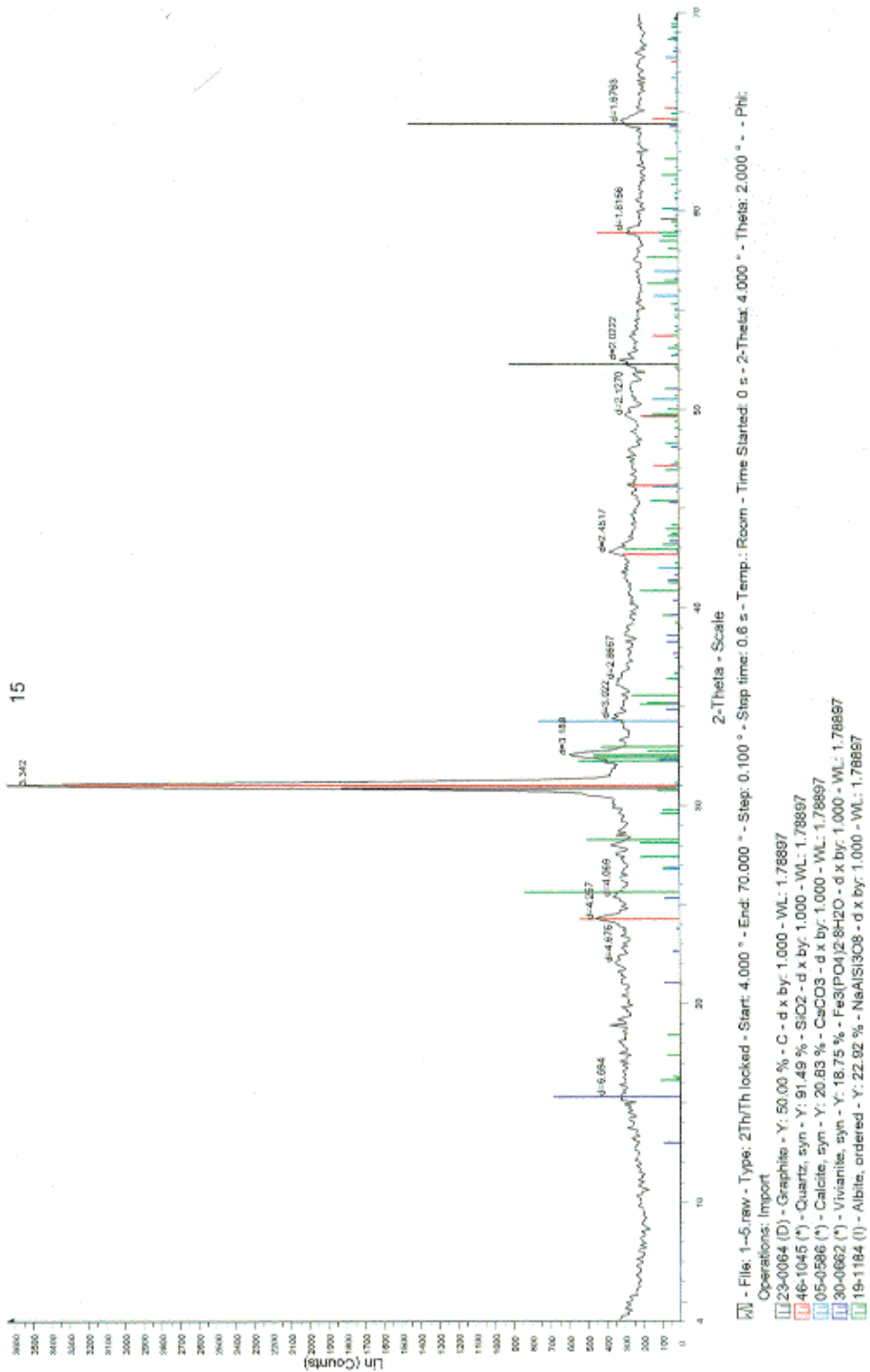

Fig. 4. Diffractogram of Sample 3 from Racibórz. — Obr. 4. Diffraktogram vzorku 3 z Ratiboře.

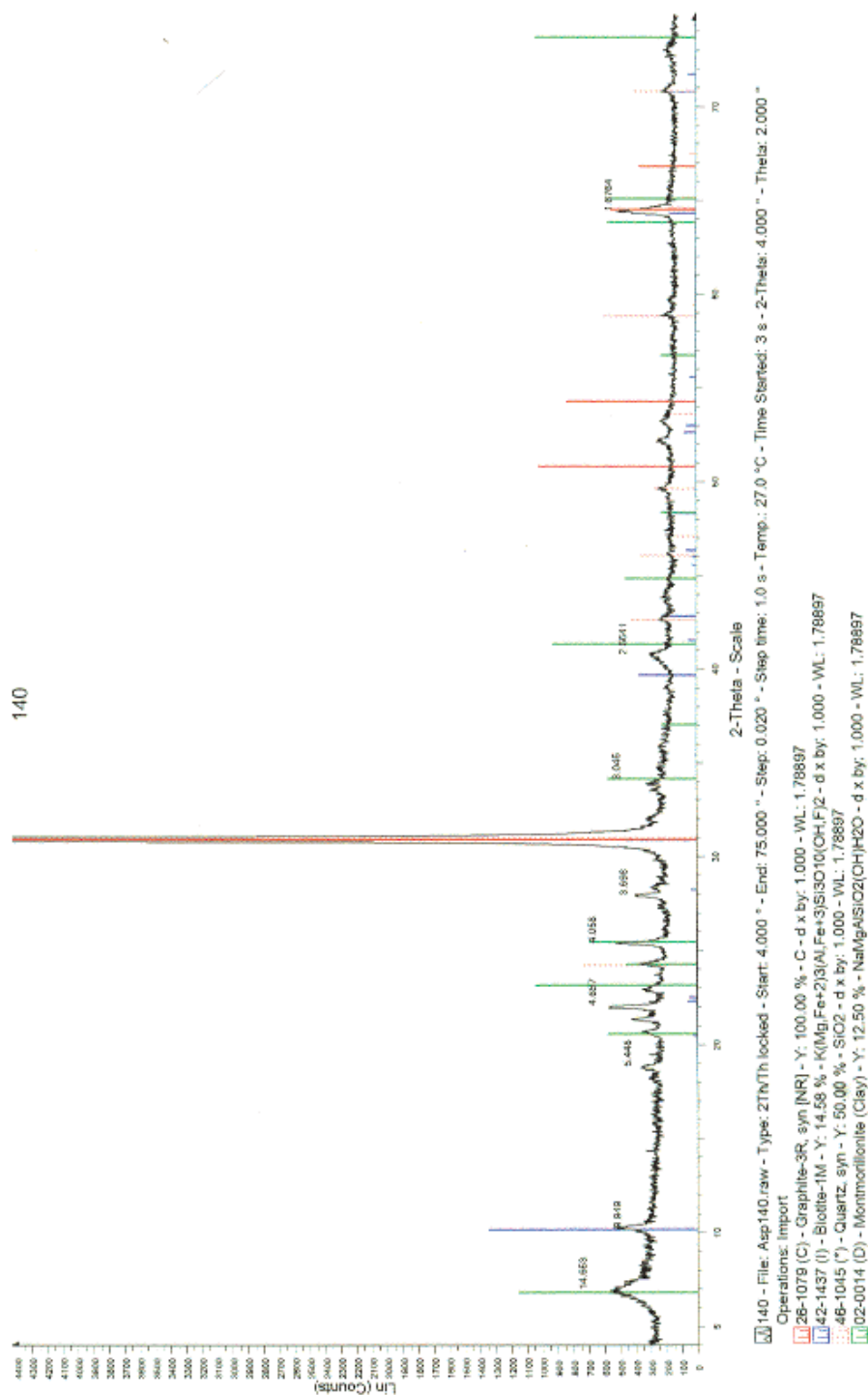

Fig. 5. Diffractogram of graphite schist from pit 140 at the 11th – 12th century Mohelnice settlement. — Obr. 5. Difraktogram grafické břidlice z obj. (jámy) 140 na sídlišti z 11.–12. století v Mohelnici.

Site	Chronology [c.]	Vessel shape	Loss of mass [%] by weight	Approximate firing temperature [°C]
Żukowice, site 1	6 th /7 th – 7 th	pot without handles	8.5	590
Żukowice, site 1	6 th /7 th – 7 th	pot without handles	7.2	540
Żukowice, site 1	6 th /7 th – 7 th	pot without handles	8.2	550
Wrocław Ostrów Tumski	10 th /11 th – 1 st half of 11 th	pot without handles	4.7	600
Wrocław Ostrów Tumski	10 th /11 th – 1 st half of 11 th	pot without handles	5.2	560
Wrocław Ostrów Tumski	10 th /11 th – 1 st half of 11 th	pot without handles	4.1	560
Wrocław ul. Kacerska Górka 12	1 st half of 13 th	beaker-like pot without handles	2.8	540
Wrocław ul. Kacerska Górka 12	1 st half of 13 th	beaker-like pot without handles	2.6	510
Wrocław ul. Kacerska Górka 12	1 st half of 13 th	beaker-like pot without handles	1.5	505

Table 4. Examples of the results of the examinations of mass loss and approximate firing temperature for Early Medieval vessels from various sites in Lower Silesia. – Tab. 4. Příklady výsledků zkoušky ztráty hmoty a přibližné teploty výpalu raně středověkých nádob z různých lokalit Dolního Slezska.

550–560 °C (table 2). The derivatograms prove the use of those products in temperatures not exceeding the upper firing temperature mentioned. These data, testifying to the average thermal conditions of the firing of the examined vessels, are not surprising: similar low firing temperatures have been observed several times for graphittonkeramik from Moravia, albeit that they are on the margins of the standard for the latter region (Gregerová – Kristová 1995, 216, table 1; Loskotová – Procházka 1996, 201). It should be noted that analyses of the firing temperatures of Early Medieval non-graphittonkeramik hand-turned pottery from the Żukowice settlement near Głogów (6th/7th – 7th centuries) and the fully superficially turned pottery from Wrocław (10th/11th – 1st half of the 11th centuries; 1st half of the 13th century), conducted in the same manner and with the same instruments, indicate a temperature range of 500–600 °C as characteristic of Early Medieval pottery technology in Silesia (table 4; cf. Stoksik – Rzeźnik 2003, 33, table 4).

The Racibórz graphittonkeramik were also examined for water absorbability, recognising the importance of this method, which reveals the amount of open and closed pores in the ceramic material, as among those most completely indicating the practical value and durability of the discussed product category, and determining thereby another important technical feature¹¹. Investigation of the absorbability enabled an estimation of the degree of firing of the graphittonkeramik vessels and, consequently, their likely usefulness in cooking or preserving liquids. The absorbability was found to be 12.6–17.7 % (table 2). This result

¹¹ The absorbability of the graphittonkeramik vessel samples from Racibórz, dried to solid mass at a temperature of 110 °C, was determined after boiling them in water for 2 hours. After cooling and the removal of excess surface water, the samples were weighed on an analytical balance precise to 0.01 g.

Site	Chronology [c.]	Vessel shape	Absorbability [%]
Żukowice, site 1	6 th /7 th – 7 th	pot without handles	9.8
Żukowice, site 1	6 th /7 th – 7 th	pot without handles	9.4
Żukowice, site 1	6 th /7 th – 7 th	pot without handles	8.4
Wrocław Ostrów Tumski	10 th /11 th – 1 st half of 11 th	pot without handles	14.3
Wrocław Ostrów Tumski	10 th /11 th – 1 st half of 11 th	pot without handles	12.5
Wrocław Ostrów Tumski	10 th /11 th – 1 st half of 11 th	pot without handles	15.5
Wrocław ul. Kacerska Górka 12	1 st half of 13 th	beaker-like pot without handles	12.7
Wrocław ul. Kacerska Górka 12	1 st half of 13 th	beaker-like pot without handles	12.2
Wrocław ul. Kacerska Górka 12	1 st half of 13 th	beaker-like pot without handles	11.6

Table 5. Results of water absorbability tests conducted on Early Medieval vessels from various sites in Lower Silesia. — Tab. 5. Výsledky zkoušek nasákavosti vodou provedených na raně středověkých nádobách z různých lokalit Dolního Slezska.

is similar to the results of absorbability investigations on La Tène graphittonkeramik vessels (*Wirska-Parachoniak 1980*, 78, table 6), also testifying to the average utilitarian quality of those products. Absorbability assessments of the non-graphittonkeramik hand-made pottery from the Żukowice settlement near Głogów (6th/7th – 7th centuries) and the fully superficially turned pottery from Wrocław (10th/11th – 1st half of the 11th centuries; 1st half of the 13th century), conducted in the same way, revealed higher quality parameters in all cases (*table 5*; cf. *Stoksik – Rzeźnik 2003*, 34, table 5).

In terms of the degree of firing and level of water absorbability, the analysed graphittonkeramik vessels are of common utilitarian quality, or even slightly below the common quality characteristic of Silesia in the Early Middle Ages. Other researchers have obtained similar results concerning the utilitarian quality of graphittonkeramik on the basis of examinations of other physico-chemical characteristics of La Tène vessels, e.g. examinations of sherd hardness or their regular refractoriness.

The results of investigations into the hardness of La Tène graphittonkeramik vessels using the Vickers method emphasised the variability of this parameter even within a single vessel. This resulted from the pointwise occurrence of graphite chips, the softest component of the ceramic mass (degree 1 of hardness on the Mohs scale), in a hard binder. The graphite admixture resulted in a general reduction in the vessel hardness and increased the superficial vulnerability, which would have been somewhat disadvantageous to users (*Wirska-Parachoniak 1980*, 77–78).

Investigation of the regular refractoriness of La Tène graphittonkeramik vessels led to the conclusion that it was dependent on the percentage of graphite admixture in the ceramic mass. Lower values, of the order of 1100–1120 °C, were obtained for vessels with a lower content of graphite, determined as 6–12 %. A higher graphite content, up to 16–30 %, caused a growth of refractoriness to 1280–1320 °C (*Wirska-Parachoniak 1980*, 78–79). The

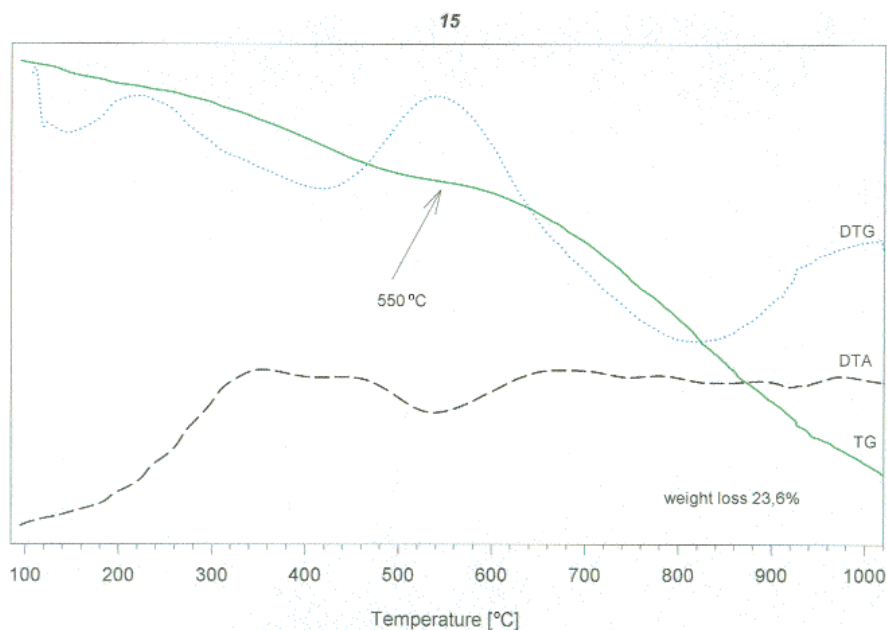

Fig. 6. Thermogram of Sample 3 from Racibórz. — Obr. 6. Termogram vzorku 3 z Ratiboře.

results of derivatographic analysis of the Racibórz graphittonkeramik vessels presented above indicate that they were neither fired nor used at such high temperatures. In this case, this quality was somewhat outside the interests of the producers and users of the Early Medieval vessels.

IV. Conclusions

The results of the physico-chemical examinations of the graphittonkeramik vessels from Racibórz may be summarised in the form of several general conclusions:

1. The macro- and microscopic analyses of the graphittonkeramik vessels from Racibórz showed distinct similarities between them in terms of technical and technological features, general manner of production and composition of ceramic mass. These analyses supported the presumption that the vessels were produced in pottery workshops close to one another in terms of production technology and material resources. This was confirmed by the occurrence of an identical, specific mineral in the sherds of the examined vessels. The graphittonkeramik vessels from Racibórz should therefore be considered local products rather than “imports”.

2. The results of the microscopic, diffractometric and chemical analyses conducted yielded detailed conclusions confirming the production of the vessels in workshops employing a single technical tradition. The use of similar materials and the production of ceramic

masses to similar recipes are documented in all the samples by the presence of vivianite, similarities of composition in the mineral phases and the mass fractions of basic elements. The results do not, however, allow for an association of the graphite admixture with any known graphite deposits in southern Poland or in the Silesian/Moravian borderland, which may indicate the exploitation of a local deposit currently unknown.

3. The fluctuating and rather low quantities of graphite in the ceramic masses of the examined vessels indicate similarities in the technology used by pottery workshops producing graphittonkeramik in Moravia and in the Silesian/Moravian borderland at the end of Early Middle Ages. It should be noted that there is a possibly non-accidental relationship between the amount of graphite admixture and the sizes of the vessels.

4. The approximate firing temperatures of the vessels were determined to have been 550–560 °C for all the vessels, which again suggests that the samples are all associated with one technique. Such thermal conditions in firing are rarely observed in Moravia, but are typical of pottery workshops in Silesia. The high firing temperatures prevent a special role from being ascribed to the graphite admixture in the process of firing the ceramic masses.

5. The analyses of some physical characteristics show the graphittonkeramik vessels to be of poor quality, relatively absorbable and fragile. The other possible advantages of graphittonkeramik vessels, e.g. the regular refractoriness indicated by other published studies, were not of benefit in the case of vessels from Racibórz, as indicated by their low exploitation temperature.

V. Summary

On the basis of the literature relating to graphittonkeramik in Poland and the results of the analyses conducted, it should be assumed that the geographical range of graphittonkeramik vessels around the turn of the 13th century was the result of the distribution of finished products and – where there were local material resources – of the acceptance of Moravian pottery technology. The latter relates in particular to the Silesian/Moravian borderland, including Racibórz and the Głubczyce Uplands (cf. *Dzieduszycki 1979*, fig. 7; *Kolenda 1998*, fig. 3; *Zamelska 1998*, map 1). It does not imply a diminishing of the dominant role of trade in the distribution of at least some forms of graphittonkeramik vessels. It may be expected that trade played a special role in the distribution of “storage vessels”. These could have been brought to distant centres as containers to become attractive vessels in a purchaser’s household. It must be emphasised that the local pottery workshops of the second half of the 12th and the 13th centuries in Silesia did not offer vessels of a capacity comparable to the so-called Moravian storage vessels, as attested by the almost complete absence of finds of non-graphittonkeramik pottery storage vessels dated to this period.

The results of the physico-chemical examinations conducted clearly contradict general opinions as to the supposedly higher utilitarian quality of graphittonkeramik vessels. The scale of production and the common use of such vessels in the study area and period indicate rather that they were used as ordinary pottery.

In the final interpretation of the results of specialist analyses, no mention will be made of the uselessness of the graphite admixture as regards the technological process of pot-

tery production. The results only make it possible to say that the introduction of graphite to the ceramic mass in place of the mineral admixtures used earlier did not provoke an interruption to the long known Early Medieval vessel production technology. This means simply that graphite was a harmless admixture, weakening the clay but not influencing the firing negatively, although to some extent lowering the utilitarian quality of the products. Such an interpretation accepts the presence of a true reason for the experimental use of graphite in the pottery workshop and humbly admits that it has escaped the scientific instruments applied.

The authors, however, take the position that at some developmental stage in medieval pottery the graphite admixture played a special role in the vessel production process. The lack of side effects resulting from the occurrence of such an admixture in the sherds observed beyond usefulness at the firing stage permits the assumption that advantage could be taken of the graphite admixture only in the early stages of pottery production, primarily the boiling down to preparation of the pottery mass and the mould on a wheel. Work comfort was dependent on the ease of preparation and quality of the ceramic mass, subjectively judged by potters in respect of moulding advantages. It is at this stage that the source of the usefulness of the soft graphite admixture in the workshop must be sought. The material has a unique physical property, termed grain slide, for which reason it also now serves a special purpose in the form of graphite greases (*Bielanski 1976, 444–448*); adding graphite to the clay must have considerably increased the moulding quality of the ceramic mass, as observed both while preparing it for production and later working it on a wheel, giving it a higher sliding quality. It may have been of considerable help to workshops usually applying the full superficial turning of vessels and the production of larger wares.

Confirmation of this concept can be found in the granularity of the thinning admixtures characteristic of various technical and technological pottery groups of the late 12th – 13th centuries in Poland and neighbouring areas (e.g. Wrocław: *Niegoda 1999, 158ff.*; Hradištko u Davle: *Richter 1982, 96–97*; Most: *Klápště 1983, 448ff.*). In general, a tendency to decrease the average size of admixture grains can be seen at this time; the only exception is graphittonkeramik, where grain sizes reach 2.0–5.0 mm, fundamentally different from the granularity of the admixtures in other contemporary ceramic mass compositions. The authors are of the opinion that a resignation of the preliminary, careful grinding of the admixture was possible only in respect to graphite, due to its natural cleavage and propensity to improve the moulding quality of the ceramic mass. This change should be treated as a technical rationalisation. In this respect, graphittonkeramik is a peculiarity in the late 12th – 13th century ceramic product milieu.

Regardless of the above, the authors are also convinced that we are still far from a full and satisfactory explanation of the phenomenon of the appearance and dissemination of Early Medieval graphittonkeramik products. Sharing the already established opinion that this phenomenon resulted from a series of cultural and technological factors (recently *Kouřil 1998, 38*), they incline towards the idea that it presents special potential for interdisciplinary and interregional studies.

BIBLIOGRAPHY

- Bielaniński, A.* 1976: *Chemia ogólna i nieorganiczna*. Warszawa.
- Boleski, A.* 1965: *Mineralogia szczegółowa*. Warszawa.
- Buško, C.* 1998: Śląsk w XII i XIII wieku. Zderzenie kultur. In: *Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. „Rewolucja XIII wieku”*, red. K. Wachowski, Wrocław, 155–159.
- Dvorská, J. – Poláček, L. – Schneider G.* 1998: *Chemische Analysen der Keramik von Mikulčice* (Bez. Hodonin, Tschechien). In: *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Internationale Tagungen in Mikulčice*. Bd. 4, Brno, 295–312.
- Dzieduszycki, W.* 1979: Wczesnośredniowieczne importy ceramiczne z Kruszwicy, *Slavia Antiqua* 25 (1978), 63–97.
- 1980: Zum Studium weitreichender Kontakte frühstädtischer Zentren am Beispiel der Diffusion keramischer Importe nach Polen im X–XIII Jh., *Archaeologia Polona* 19, 71–96.
- 1997: Garncarstwo polskie u progu późnego średniowiecza. Tradycje. *Adaptacja nowych wzorów. Uwarunkowania społeczno-kulturowe*, *Archaeologia Historica Polona* 5, 153–161.
- Goš, V.* 1973: Slovanská osada v Mohelnici, *Archeologické rozhledy* 25, 371–380.
- 1977: Slovanská keramika 10.–13. stol. na severní Moravě, *Vlastivědný věstník moravský* 29, 291–303.
- 1991: Tradice výroby slovanské keramiky ve 13. století na severní Moravě. In: *Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennej wczesnego średniowiecza*. *Śląskie Prace Prahistoryczne* 2, 185–192.
- Goš, V. – Karel, J.* 1979: Slovanské a středověké zásobnice ze severní Moravy, *Archeologické rozhledy* 31, 163–175.
- Goš, V. – Novák, J. – Karel, J.* 1985: Počátky osídlení Rymařova, *Památky archeologické* 76, 184–227.
- Gregerová, M. – Kristová, L.* 1995: Probleme der Interpretation der differenz-thermischen Analysen der Graphittonkeramik. In: *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. Internationale Tagungen in Mikulčice*. Bd. 2, Brno, 213–221.
- Gregerová, M. – Procházka, R.* 1998: Erste Ergebnisse naturwissenschaftlicher Untersuchungen an Graphitkeramik aus Brno (Brünn). In: *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Internationale Tagungen in Mikulčice*. Bd. 4, Brno, 275–278.
- Kaźmierczyk, J.* 1970: *Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu. Część II*. Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Kaźmierczyk, J. – Kramarek, J. – Lasota, Cz.* 1974: Badania na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu w 1972 roku, *Silesia Antiqua* 16, 241–277.
- 1975: Badania na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu w 1973 roku, *Silesia Antiqua* 17, 183–220.
- Klápště, J.* 1983: Studie o středověké studně z Mostu, *Památky archeologické* 74, 443–492.
- 1998: Die Anfänge der jüngeren mittelalterlichen Keramik in Böhmen als kulturhistorisches Problem, *Archeologické rozhledy* 50, 138–158.
- Kolenda, J.* 1998: Forschungsprobleme bei der frühmittelalterlichen Graphitkeramik in Schlesien. In: *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Internationale Tagungen in Mikulčice*. Bd. 4, Brno, 21–31.
- Kouřil, P.* 1998: Zu den Anfängen der slawischen Graphittonkeramik in Schlesien. In: *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Internationale Tagungen in Mikulčice*. Bd. 4, Brno, 37–65.
- Kuźniar-Niedźwiedzka, S. – Nejowa, H. – Woźniak, D.* 1967: Racibórz w pradziejach i we wczesnym średniowieczu. In: *Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice, 25–62.
- Lodowski, J.* 1979: Zagadnienie wczesnośredniowiecznej ceramiki grafitowej w Polsce w świetle materiałów z Opola-Ostrówka. In: *Kształtowanie się kultury wczesnopolskiej na Opolszczyźnie*, Opole, 92–104.
- Loskotová, I. – Procházka, R.* 1996: Keramik von Brno (Brünn) des 12./13. Jahrhunderts, *Pravěk NŘ* 6, 199–228.
- Niegoda, J.* 1999: Naczynia ceramiczne. In: *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście*, red. C. Buško – J. Piekalski, Wrocław, 157–182.
- Parczewski, M.* 1982: *Płaskowyż Głubczycki we wczesnym średniowieczu*. Warszawa – Kraków.
- Piekalski, J.* 2002: Lokacja Wrocławia jako problem badawczy archeologa. In: *Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej*, red. C. Buško – J. Klápště – L. Leciejewicz – S. Moździoch, Wrocław – Praha, 49–62.
- Poláček, L.* 1998: Graphittonkeramik aus Mikulčice. In: *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Internationale Tagungen in Mikulčice*. Bd. 4, Brno, 127–197.

- Procházka, R. 1991:* Brüner Keramik des 13. und der ersten Hälfte des 14. Jahrhundert und die Frage ihrer auswärtigen Beziehungen. In: XX. mikulovské sympozium 1990, Brno, 233–246.
- Rębkowski, M. 1994:* Przemiany społeczno-kulturowe w dobie lokacji w Kołobrzegu w świetle badań nad ceramiką, *Archeologia Polski* 38 (1993), 319–336.
- 1995: Średniowieczna ceramika miasta lokacyjnego w Kołobrzegu. Kołobrzeg.
- Richter, M. 1982:* Hradištko u Davle. Městečko ostrovského kláštera. Praha.
- Rzeźnik, P. 2002:* Ślad oddziaływań garncarstwa morawskiego na ceramikę średniowiecznego Śląska u progu i w czasie lokacyjnych przemian osadniczych. In: *Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej*, red. C. Buško – J. Klápště – L. Leciejewicz – S. Moździoch, Wrocław – Praha, 439–446.
- Stoksik, H. – Rzeźnik, P. 2003:* Naczynia ceramiczne z wczesnośredniowiecznej pracowni we Wrocławiu w świetle wyników badań fizykochemicznych, *Szkoło i Ceramika* 54/4, 30–34.
- Wirska-Parachoniak, M. 1980:* Produkcja ceramiczna Celtów na terenach Polski południowej, *Materiały Archeologiczne Nowej Huty* 6, 29–158.
- Zamelska, K. 1998:* Graphittonkeramik in Polen – Chronologie und Verbreitung. In: *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Internationale Tagungen in Mikulčice. Bd. 4*, Brno, 33–36.

Grafitová keramika ze Slezska 12.–13. století ve světle analýz nádob z Ratiboře

Specifikem keramiky ze slezských sídlištních center utvářejících se na konci 12. a v prvních desetiletích 13. století je její značné rozrůznění, zřetelné i na keramice tradiční, tzn. zhotovené technologií typickou pro mladší fázi raného středověku. Obvyklou, byť nepříliš početnou složku těchto souborů tvoří nádoby grafitové, v polské literatuře zpravidla pokládáné za ohlas tradice moravského hrnčířství. Rostoucí počet slezských lokalit, v nichž byla grafitová keramika 12.–13. století zaznamenána, otevírá otázku příčin její oblíbenosti mezi uživateli. Aniž bychom mohli tento problém postihnout v plné šíři, pokusíme se, jako již řada autorů před námi, řešit otázku, zda oblíbenost grafitové keramiky může souviset se specifickou technologií nebo s některými užitnými vlastnostmi. Pokus o odpověď opřeme o výsledky technologických analýz hlavních parametrů keramiky z Ratiboře. K analýze byly vybrány fragmenty tří nádob získané z různých stratigrafických kontextů a zastupující (vzhledem k různým rozměrům, síle stěn a objemu) rozdílné užitné vlastnosti:

- a) fragment malého hrnce (vz. 1; obr. 1: 1);
- b) fragment velkého silnostěnného hrnce (vz. 2; obr. 1: 2);
- c) fragment masivní zásobnice (vz. 3; obr. 1: 3).

Tyto grafitové nádoby, reprezentující technologii a morfologii charakteristické pro Moravu 12.–13. století, byly součástí sídlištních vrstev obsahujících výlučně raně středověkou, kompletně obtáčenou keramiku. Pocházejí nejdříve z konce 12. století, konec příslušného intervalu leží v sotva zpěsnitelném úseku první poloviny 13. století. Jedná se tedy o období před rozšířením keramiky hotovené pokročilejší, vrcholně středověkou technologií ve Slezsku i v samotné Ratiboři.

Nejprve byly fragmenty podrobeny komplexní makroskopické analýze i analýze mikroskopické ve světle odráženém i procházejícím. Tyto metody směřovaly ke zjištění rozdílů a shod mezi jednotlivými exempláři v hrnčířské hmotě a ve způsobu utváření. Východiskem byla premisa, že výrazné rozdíly a individuální vlastnosti jednotlivých nádob svědčí o jejich různé provenienci: společný výskyt takových nádob v Ratiboři by pak byl pokládán za důsledek procesu redistribuce. Pokud by se však ukázala vzájemná shoda všech tří exemplářů, svědčilo by to o jejich spojitosti s jedním hrnčířským střediskem nebo výrobním okrskem: v takovém případě by bylo třeba grafitové nádoby z Ratiboře pokládat za produkt místní výroby.

Podle makroskopické analýzy byl společnou vlastností vybraných exemplářů výskyt ostrohraných zrn šupinek grafitu o rozměrech přes 1 mm v hrnčířské hmotě. Složení hmoty však nebylo zce-

la stejné: v případě hrnců (vz. 1 a 2) se kromě šupinek grafitu u jednoho objevovala též ostrohranná zrna ostřiva a navíc i blýskavé destičky slídy. V hrnčířské hmotě zásobnice byly mimo grafitu patrně též destičky slídy a modravé sraženiny neznámého minerálu. Všechny zkoumané kusy byly kompletně obtáčené a jejich stěny měly přinejmenším z jedné strany dobře čitelné hrnčířovy tahy v podobě povrchových trakčních linií. Povrch nádob byl na vnitřní straně zpravidla lehce nerovný a trochu drsný, na vnější však pečlivě zarovnávaný a hladký, kromě hrubého zrna zmíněných příměsí. Nevelké rozdíly mezi jednotlivými kusy byly shledány také v barvě povrchu. Rejstřík barev zahrnoval poměrně úzké spektrum tmavších odstínů. V případě hrnců převažovaly odstíny hnědé a tmavohnědé, u zásobnice tmavošedé a černé.

Shrneme-li výsledky makroskopické analýzy, lze konstatovat, že jednotlivé kusy grafitových nádob z Ratiboře si jsou navzájem blízké složením hrnčířské hmoty a byly zhotoveny podobným způsobem.

Mikroskopická analýza grafitové keramiky z Ratiboře, provedená v odráženém i dopadajícím světle, umožnila popsat hlínu a doprovodné neplastické součásti hrnčířské hmoty. Výsledky dovolily porovnat vzorky ratibořské keramiky se vzorky grafitových nádob z jiných lokalit.

Preparáty vzorků z Ratiboře zkoumané pod odráženým světlem vykazovaly tmavší matrix, v barvě od hnědé se zeleným probarvením (vz. 1) až do výrazně zelené (vz. 2 a 3). Získaný obraz dovolil vyslovit závěr, že barva matrix je důsledkem míšení hlíny s nízkým množstvím grafitu přidávaného dodatečně do hrnčířské hmoty jak v jemné zrnitosti, tak ve formě drtě grafitonosné horniny. Zelené zabarvení, vyskytující se v jednotlivých vzorcích v různé intenzitě, ukazuje na příměs dalšího minerálu. Neidentifikovala jej ale ani mikroskopická analýza provedená v dopadajícím světle. Z té však vyplynulo, že součástí keramické hmoty ratibořských nádob byla plastická hlína s příměsí grafitové břidlice, živce a destiček muskovitu, což koriguje závěry makroskopické analýzy (obr. 2, 3). Ta ukázala dost rozdílnou granulaci grafitové břidlice, od 0,5–1,8 mm ve vz. 1 přes zrna dosahující velikosti 3,3 mm ve vz. 2 až k zrnům o 5,2 mm ve vz. 3. Tato velikost odlišuje vzorky ratibořské keramiky od grafitové keramiky laténské, kde převažovaly drobnější frakce příměsí. Pro nádoby z Ratiboře byla charakteristická podlouhlá šupinovitá zrna grafitové břidlice ve tvaru destiček nebo úzkých proužků (obr. 3).

Mikroskopická analýza grafitových nádob z Ratiboře ukázala podobnost jejich hrnčířské hmoty. Díky registraci neidentifikovaného minerálu způsobujícího zelené zabarvení navíc naznačila spojitost výrobců těchto nádob s pravděpodobně shodným surovinovým zázemím.

S cílem objektivizace a verifikace vstupních zjištění, ukazujících na společný surovinový zdroj zkoumaných grafitových nádob, byly vzorky z nádob podrobeny difrakční a chemické analýze. Rentgenová difrakční analýza identifikovala minerální fáze, které byly součástí hrnčířské hmoty. Chemická analýza poskytla další poznatky o surovinovém složení zkoumaných grafitových nádob. Z přítomnosti a množství prvků Si, Al, Ca, Mg, K, Na, Fe, P, Ti, C, následně přepočítaných na oxidy, vyplynula data pro bližší popis surovin a příměsí použitých k přípravě hrnčířské hmoty. Tímto postupem bylo možné odhalit detaily ve složení jednotlivých vzorků, což může mít značný význam pro otázku identifikace místa výroby nádob.

Rentgenová difrakční analýza vz. 1 a 2 ukázala čtyři identické minerální fáze: křemen, grafit, živce a muskovit (tab. 2). Naproti tomu ve vz. 3, kromě dominujících reakcí na přítomnost křemene, ohlásil svou přítomnost pouze grafit (obr. 4). Zbývající signály, patrné na difraktogramu již slaběji, připisujeme fosforečnanům. Jejich původcem mohou být místy vystupující modravé povlaky a krusty, registrované již při makroskopické analýze (srov. tab. 1). K ověření byl analyzován preparát z vyseparovaných modravých mikročástic. Difraktogram prokázal přítomnost vivianitu – vodnatého fosforečnanu železnatého $\text{Fe}_3(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$. V geologické literatuře je jeho výskyt popsán mj. v okolí Dzimierze, přibližně 9 km v. od Ratiboře, což pokládáme za indicii exploatace místního surovinového zázemí ratibořskými hrnčíři.

Na základě výsledků chemické analýzy lze konstatovat, že hrnčířská hmota pro zkoumané nádoby byla připravena z plastických hlín s rozrůzněnou příměsí grafitu a středním obsahem křemene (tab. 3). Obsah křemene v ratibořské keramice je přítom výrazně nižší než u grafitové keramiky z Mikulčic. Podíl křemene u nádob z Ratiboře může nepřímo ukazovat, že grafit použitý jako příměs byl

získán z grafit-muskovitové břidlice. Podíl grafitu v těchto nádobách, sahající od 7,6 % v případě jednoho z hrnců (vz. 1) do 22,6 % v případě zásobnice (vz. 3), je srovnatelný s množstvím grafitu v laténské keramice z jižního Polska a v keramice moravské, zvláště té, jež je datována do pozdně hradištního období. Obsah K_2O a Na_2O ve zkoumaných vzorcích potvrdil přítomnost živce a slidy v hrnčířské hmotě. Nízký obsah CaO charakterizuje hlíny užívané pro přípravu hrnčířské hmoty jako kvalitní. Přítomnost Fe_2O_3 a P_2O_5 ukázala, že součástí hmoty byly také sloučeniny fosforu a železa. Podíl oxidů Al_2O_3 , $CaO + MgO$, $K_2O + Na_2O$, $Fe_2O_3 + TiO_2$ ve zkoumaných vzorcích dokládá zásadní podobnost složení hrnčířské hmoty všech tří vzorků ratibořských nádob. Rozdíl obsahu grafitu je způsoben různým množstvím příměsí, dodávané jednotlivě v podobě grafitové břidlice do hmoty. Je třeba upozornit, že u ratibořských nádob mohlo dávkování příměsí grafitové břidlice souviset s rozměry zamýšlených nádob a s výběrem velikosti zrn pro konkrétní účel. Růst podílu grafitové příměsí odpovídá růstu rozměrů nádoby (tab. 1).

Výsledky difrakční a chemické analýzy neumožňují spojovat grafit v hmotě zkoumaných nádob s žádným ložiskem této suroviny na území jižního Polska. Surovina nepochází ani z ložisek z okolí Jeseníku, ani z okolí Starého Města pod Sněžníkem, kde se vyskytuje v hornině označované jako grafit-sericitová břidlice. Difrakční analýzy nedovolují ztotožnit ji s grafitem známým z Mohelnice, ani z ložisek ze Svinova na severní Moravě, kde má hornina formu grafit-biotitové břidlice. Je pravděpodobné, že grafit ratibořských nádob byl získáván z lokálního ložiska v okolí Ratiboře. Přitom je třeba připomenout, že disponibilní mapa míst exploatace grafitonosných hornin je velmi neúplná. Podle našeho názoru se přeceňuje význam ložisek obtížně dostupných a dosti odlehklých od raně středověkých sídlišť, jako např. výchozy ve vysokých partiích Hrubého Jeseníku. Tato ložiska jsou v současnosti jedněmi z lépe popsanych z hlediska petrografického, a proto se nejčastěji stávají součástí archeologických interpretací. Neznámená to však, že uvedené lokality vyčerpávají soupis ložisek grafitonosných hornin dostupných v raném středověku. Mezerovitost mapy ložisek grafitové suroviny dobře ilustruje příklad z Hradce nad Moravicí. Ve zde nalezených nádobách byl prokázán výskyt grafitu s vivianitem. Nejbližší ložiska grafitonosné horniny s takovými vlastnostmi jsou shledávána až v oblasti Velkého Tresného na Českomoravské vrchovině, přibližně 150 km od Hradce.

Výsledky doposud provedených analýz, dovolující označit grafitové nádoby z Ratiboře za lokální produkt vycházející z téhož výrobního okrsku nebo okrsků navzájem si velmi blízkých, lze doplnit poukazem na další důležitou vlastnost těchto výrobků, úzce spojenou s podmínkami výpalu keramiky. Za účelem zjištění přibližné teploty výpalu jsme vybrané vzorky podrobili diferenční termické analýze. Použití této metody umožňuje nejen porovnání získaných výsledků s údaji dostupnými v dosavadních publikacích, ale dovoluje také upřesnit identifikaci příslušných ložisek grafitonosné horniny. Srovnání grafitové keramiky laténské a vzorků grafitonosných hornin ukázalo odlišné hodnoty maxima exotermického efektu na křivkách DTA, a to v intervalu 530–860 °C. Podle autorů těchto výzkumů jsou rozdíly závislé na složení konkrétní grafitonosné horniny, resp. jsou funkcí stupně její grafitizace, což může poskytnout podklady pro identifikaci ložiska suroviny. Tento závěr potvrzují též experimenty prováděné s grafitovou břidlicí z výchozu ve Velkém Tresném a v Badenbergu, vykazující ještě nižší hodnotu exotermického efektu na křivce DTA – mezi 590 a 610 °C. Získané termogramy vzorků z Ratiboře prokázaly ve všech třech případech přítomnost organické sloučeniny o rozrůzněném stupni organizace, podléhající oxidaci v různých teplotách, od 300 do 930 °C (obr. 6). Ve všech vzorcích zároveň prokázaly přítomnost sloučeniny obsahující molekulární vodu (H_2O), kterou ztrácejí při teplotě kolem 150 °C. Na křivce TG se výrazně projevila ztráta hmoty v oblasti 550–600 °C, která může udávat teplotu výpalu grafitových nádob. Vyvolání endotermického efektu na křivce DTA nad teplotou 570 °C dovoluje konstatovat, že teplota vypalování zkoumaných nádob byla nižší (viz tab. 2).

Podle diferenční termické analýzy se teplota výpalu grafitových nádob z Ratiboře pohybovala v poměrně nízkém a úzkém intervalu 550–560 °C (tab. 2). Také užívání nádob probíhalo podle získaných křivek v teplotách nepřekračujících uvedené hodnoty. Podobně nízké hodnoty teploty výpalu grafitové keramiky byly již několikrát stanoveny u moravské keramiky. Rovněž analýzy raně středověkých nádob bez příměsí grafitu ze Slezska (lepená keramika z Żukowic u Głogowa a komplet-

ně obtáčená keramika z Vratislavi) vykazují teplotní interval 500–600 °C jako charakteristickou hodnotu tehdejší hrnčířské technologie (*tab. 4*).

Grafitové nádoby z Ratiboře jsme podrobili také rozboru nasákavosti vodou, neboť tuto vlastnost, resp. množství otevřených a zavřených pórů v keramickém materiálu, pokládáme za jeden z nejdůležitějších ukazatelů praktické hodnoty a trvanlivosti těchto předmětů. Nasákavost, daná stupněm výpalu a určující eventuální vhodnost nádob k vaření či k přechovávání tekutin, dosahovala 12,6 až 17,7 % (*tab. 2*). Užité kvalita byla tedy spíše nízká – keramika bez obsahu grafitu, kterou jsme ke srovnání podrobili stejné analýze (lepená z Żukowic pod Głogowem a kompletně obtáčená z Vratislavi), vykazovala vyšší kvalitativní parametry (*tab. 5*). Ve světle analýz stupně výpalu a nasákavosti se zkoumané grafitové nádoby jeví jako výrobky o průměrných užitečných vlastnostech, stojících spíše pod průměrem raně středověké slezské produkce. Ke stejnému závěru dospěli také jiní badatelé zkoumající fyzikálně-chemické vlastnosti nádob laténských.

Při průzkumech tvrdosti laténských grafitových nádob Vickersovou metodou byly shledány rozdíly parametrů v rámci jedné nádoby. Vyplývají z bodového výskytu částic grafitu, představujících nejměkčí složku hrnčířské hmoty (1. stupeň Mohsovy stupnice). Příměs grafitu způsobovala značné snížení tvrdosti nádoby a činila ji náchylnější k povrchovému poškození.

Průzkumy ohnivzdornosti běžných laténských grafitových nádob dospěly k závěru o rozhodující roli procentuálního obsahu grafitové příměsi v hrnčířské hmotě. Nižší kvalitu (ohnivzdornost do teplot 1100–1120 °C) vykazovaly nádoby s menším podílem grafitu (6–12 %). Vyšší podíl grafitu (16–30 %) způsoboval vzrůst ohnivzdornosti k 1280–1320 °C. Ve světle výsledků diferenční termické analýzy nebyly nádoby z Ratiboře ani vypalovány, ani používány v tak vysokých teplotách. V našem případě tedy nebyla ohnivzdornost vlastností, která by ovlivňovala zájem výrobců a uživatelů raně středověkých nádob.

Výsledky fyzikálně-chemických analýz grafitových nádob z Ratiboře lze shrnout do několika bodů:

1. Makroskopické a mikroskopické analýzy grafitových nádob z Ratiboře ukázaly ve všech třech případech jejich značnou vzájemnou podobnost z hlediska vlastností technologicko-technických, celkového způsobu přípravy a složení keramické hmoty. Výsledky dovolují předpokládat, že jde o výrobky navzájem blízkých dílen co se technologie výroby a surovinového zázemí týče. Podle určení specifického minerálu ve všech zkoumaných střepech lze předpokládat lokální charakter výrobků.

2. Výsledky mikroskopických, difrakčních a chemických analýz potvrzují, že zkoumané nádoby byly zhotoveny hrnčíři pracujícími na stejné kvalitativní úrovni. Identifikace vivianitu, vysoká podobnost skladby minerálních fází a kvantitativního zastoupení hlavních oxidů dokládají použití surovin shodných vlastností i shodu v přípravě hrnčířské hmoty. Současně výsledky těchto analýz nedovolují spojit příměs grafitu s některým z dosud známých ložisek grafitonosných hornin v jižním Polsku a na slezsko-moravském pohraničí, což může dokládat využití neznámého lokálního ložiska této suroviny.

3. Proměnlivé a nepřilíš vysoké množství grafitu, jenž se stával součástí hmoty zkoumaných nádob, ukazuje na technologickou podobnost výroby grafitové keramiky na Moravě a v oblasti slezsko-moravského pohraničí na sklonku raného středověku. Je třeba připomenout – možná ne náhodný – vztah mezi množstvím grafitové příměsi a velikostí nádob.

4. Stanovení přibližné teploty výpalu všech tří zkoumaných nádob na úrovni 550–560 °C představuje další indicii shody výrobního způsobu. Termické podmínky této úrovně byly na Moravě zaznamenány jen vzácně, naproti tomu odpovídají těm, jež byly zaznamenány na materiálu ze Slezska. Teplota výpalu vylučuje, že by příměs grafitu mohla hrát významnou roli při slinování hrnčířské hmoty.

5. Výsledky rozborů vybraných fyzikálních vlastností představují grafitové nádoby jako výrobky průměrné kvality. Byly to nádoby o poměrně vysoké nasákavosti, a přitom náchylné k mechanickému poškození. Další potenciální přednosti grafitových nádob, mezi nimiž se v literatuře obvykle uvádí ohnivzdornost, nebyly v případě ratibořských kusů využity, jak dokládají nízké teploty, kterým byly nádoby vystavovány.

Na základě dosavadní literatury věnované grafitové keramice z Polska a výsledků našich analýz lze konstatovat, že šíření grafitové keramiky v polských zemích ve 12. a 13. století mohlo být důsled-

kem nikoli distribuce hotových výrobků, nýbrž – nakolik to dovolovalo surovinové zázemí – převzeti moravské hrnčířské technologie. Tato druhá varianta se týká zvláště pohraniční oblasti Slezska a Moravy s Ratiboří a Hlubčickou vysočinou. Nechceme tím snižovat dominující roli obchodu při distribuci přinejmenším některých forem grafitových nádob. Lze předpokládat, že obchod hrál hlavní roli v distribuci zásobnic. Ty mohly do vzdálenějších sídlišť přicházet jako obaly, aby se později i u příjemců staly součástí výroby domácího hospodářství. Je třeba zdůraznit, že na území Slezska ve druhé polovině 12. a ve 13. století místní hrnčířské dílny nedisponovaly konkurenční nabídkou nádob o obsahu srovnatelném s moravskými zásobnicemi, jak dokládá téměř naprostá absence negrafitové velkoobjemové keramiky ve slezských souborech z tohoto období.

Výsledky fyzikálně-chemických analýz jednoznačně odporují často uváděnému názoru o lepších užitných vlastnostech grafitových nádob. Masový charakter produkce a široká škála využití těchto nádob na tehdejší Moravě a ve Slezsku prokazují jejich užívání ve všech sídlištních prostředích.

V konečném výkladu výše prezentovaných výsledků nepůjdeme tak daleko, abychom popírali jakýkoli význam grafitové příměsi z hlediska technologického procesu výroby keramických nádob. Předložené výsledky opravňují pouze k závěru, že přidávání grafitu do hrnčířské hmoty neznamenal předěl ve výrobní technologii raného středověku, aplikující ve starším období příměsi minerální. Znamená to pouze tolik, že grafit nebyl škodlivou příměsí, neboť lehčil hlinu a současně negativně neovlivňoval proces výpalu, byť v určitém stupni snižoval užitnou jakost hotových výrobků. Tento závěr nezpochybňuje existenci reálné příčiny snah o využití grafitu v hrnčířství, přiznává však, že náš vědecký aparát není schopen tuto příčinu postihnout.

Je zřejmé, že příměs grafitu v jisté etapě rozvoje středověkého hrnčířství plnila určitou roli v procesu výroby nádob. Absence účinků grafitové příměsi v hmotě nádoby během výpalu vede k názoru o roli grafitu jen v počátečních fázích hrnčířské výroby, spočívajících hlavně v přípravě hrnčířské hmoty a v práci na kruhu. Zde rozhodovala snadnost přípravy a jakost získané hmoty, oceňovaná subjektivně hrnčíři z hlediska jeho formovacích výhod. Proto se kloníme k výkladu o výhodnosti měkkého grafitu coby suroviny s unikátními fyzikálními vlastnostmi, díky nimž slouží i v současnosti ke speciálním účelům jako grafitové mazivo. Přidání grafitu do hlíny značně zlepšovalo formovací vlastnosti hrnčířské hmoty, citelné při jeho přípravě i později během práce na hrnčířském kruhu, dodávajíc hmotě klouzavost. Mohlo představovat nezanedbatelné usnadnění v dílnách pracujících každodenně technikou kompletního obtáčení nádob a vyrábějících kusy nadprůměrné velikosti.

Potvrzení této koncepce nacházíme mezi vlastnostmi lehčících granulometrických příměsí, charakteristických pro různé technologicko-technické skupiny keramiky, jež jsou součástí keramických souborů z konce 12. a ze 13. století ve východní části střední Evropy. Obecně v této době zaznamenáváme tendenci zmenšování velikosti zrn příměsí. Jedinou výjimku tvoří grafitová keramika, u níž velikost zrn dosahuje průměrně 2,0–5,0 mm. Podle našeho názoru rezignace na počáteční, pečlivé třídění příměsí byla v případě grafitu možná díky jeho přirozené roztíratelnosti. Tuto vlastnost, společně se zlepšením formovacích vlastností, je třeba brát v úvahu při vysvětlení procesu hrnčířské práce. Jsme však přesvědčeni, že zůstáváme vzdálení zcela uspokojivému vysvětlení fenoménu zrodu a rozšíření raně středověké grafitové keramiky.

PAWEŁ RZEŹNIK, Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Szewska 48, 50–139 Wrocław; rzeznik@ultra.hist.uni.wroc.pl

HENRYK STOKSIK, Pracownia Restauracji i Rekonstrukcji Ceramiki, Akademia Sztuk Pięknych we Wrocławiu, pl. Polski 3/4, 50–156 Wrocław; HST@asp.wroc.pl

MATERIALIA

Příspěvek k otázce bifasů v paleolitu východní Moravy

Karel Valoch

Existence oboustranně plošně opracovaných hrotitých artefaktů v moravském paleolitu vzbudila již pozornost Karla Absolona, Josefa Skutila i jejich bezprostředních pokračovatelů. Na podkladě práce Františka Proška se jim podařilo vyčlenit samostatný technokomplex s listovitými hroty – szeletien. Přesto však se stále nacházely podobné hroty i v jiných technokomplexech, zejména v aurignacienu některých regionů. Protože se však jednalo vesměs o povrchové nálezy, u kterých není možné s naprostou jistotou vyloučit sekundární příměs časově i kulturně různých prvků, nebyla a dosud není otázka výskytu listovitých hrotů zejména v aurignacienu, ale ani v pavlovieniu uspokojivě vysvětlena. Názory jednotlivých autorů, rozptýlené v početných publikacích, se značně liší a ani nález takového ojedinělého artefaktu v kontextu kulturní vrstvy, kam „by neměl patřit“, nepřináší žádné vysvětlení, neboť ohledně jeho primárního původu lze opět uvést řadu argumentů pro i proti.

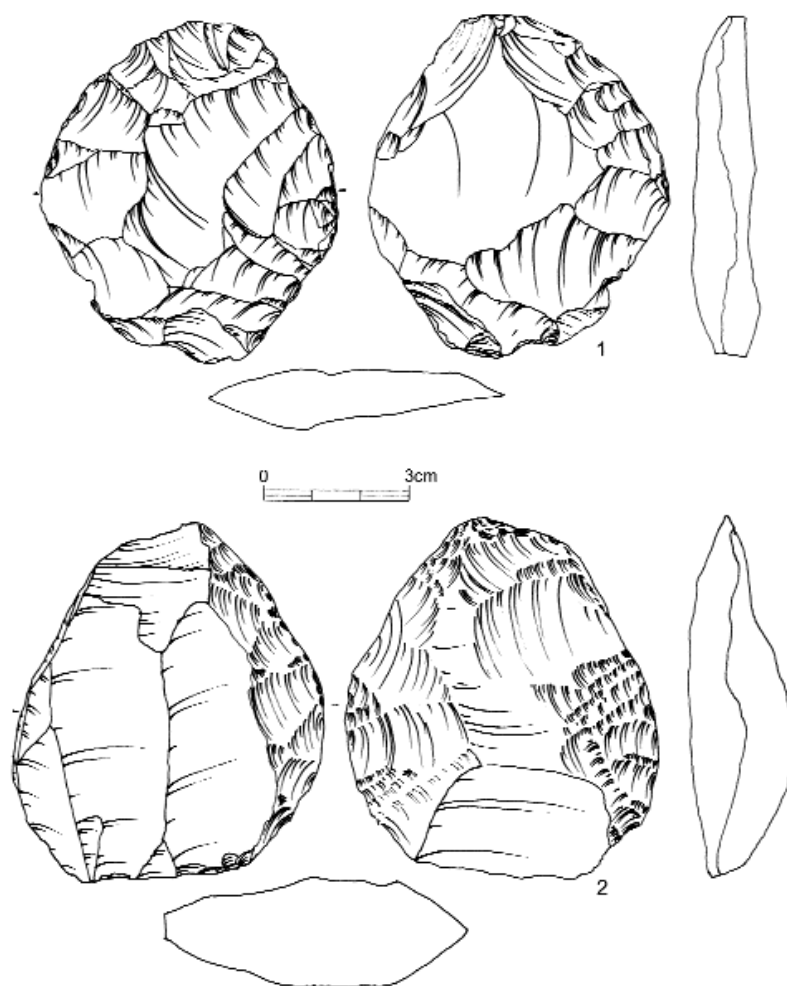
Jistý nový aspekt do problematiky takových pravděpodobně přimísených artefaktů přinesl nález typického bifasu acheulského vzhledu, učiněný M. Olivou v r. 1977 v Karolíně (o. Kroměříž) (*Oliva 1979; Valoch 1979*) v prostředí typického aurignacienu. Artefakt má přibližně mandlovitý tvar a je zhotovený z červenohnědého zeleně žilkovaného radiolaritu, jeho povrch je zcela svěží, bez jakýchkoliv stop patiny či eolizace. Ze soukromé sbírky přibyl k tomuto nálezu další, proximálně lehce poškozený bifas, zhotovený ze šedozeleného radiolaritu. Ventrální strana je silněji patinovaná a slabě eolizovaná, dorzální jen zcela lehce patinovaná. Původní distální konec nástroje je odstraněn pozdější reutilizací, vytvářející ostrou, mírně konkávní hranu, jejíž retuše nevykazují ani stopy patiny (*Oliva 1981*).

Ve sbírkách Ústavu Anthropos MZM se nacházely z různých sběrů ještě dva menší silné bifasy, jež spolu s jedním jednodlícím sekáčem, dvěma drasady, třemi úštěpy a jedním jádrovitě opracovaným valounem vyčlenil M. Oliva (*1981*) jako archaickou složku z celé kolekce sběrů z Karolína I a přiřadil ji acheulénu. Karolín I se tak stal první lokalitou na Moravě, odkud pochází jistý soubor artefaktů s bifasy, protože ostatní nálezy pěstních klínů z Moravy jsou pouze ojedinělé a zcela izolované (Kadov, Určice, Bohuslavice, Polanka nad Odrou), pomineme-li dva bifasy z Předmostí zničené mikulovským požárem, o jejichž náleзовém kontextu vůbec nic nevíme.

Karolín se však ukázal být lokalitou poskytující stále nová překvapení. V r. 1994 jsem tam našel široký, téměř oválný a velmi tenký bifas pečlivě oboustranně opracovaný. Je zhotovený z úštěpu, jehož patka je na ventrální straně zachována, a je bíle patinovaný, takže surovinu nelze stanovit, pouze na dorzální straně jsou hnědavé skvrny a malé černé puntíky nějaké vysrážené hmoty (mangan?). Bifas je zcela nepoškozený, takže činí dojem, že byl vyorán nedávno (*obr. 1: 1*).

Nejnovější nález M. Vokáče je pro sledovanou problematiku asi nejdůležitější. Jedná se opět o bifas, velikostí i původním tvarem podobný předchozímu. Je zhotoven z lehce modravě patinovaného silicitu z glacienních sedimentů a je naprosto nepoškozený. Jeho opracování je však zcela mimořádné: jedná se o bifas přetvořený na mladopaleolitické čepelové jádro. Ventrální strana je plošně osekána většinou širšími odštěpy, původní báze je deformována plochým odštěpem, jenž vytvořil úderovou plochu pro těžbu na dorzální straně. Na té je zbytek plošného opracování bifasu pouze na pravém boku, pak následují dva širší negativy sejmutých čepelí a ještě jeden užší a kratší. Levý bok bifasu je rovněž odštěpnut, takže je tam vytvořena hladká svislá ploška. Přitom je podstatné, že povrch původního bifasu je na obou stranách temněji zbarvený a silně lesklý (na kresbách hustěji šrafováno bez vyznačených hran), kdežto reutilizované plochy jsou světleji modravé a rovněž lesklé, avšak zřetelně méně intenzivně (řidčeji šrafováno a hrany vyznačené) (*obr. 1: 2*).

Tímto artefaktem je bezpečně prokázáno to, co tvrdil již Oliva na podkladě reutilizovaného bifasu ze zeleného radiolaritu (u něhož však byla stále možná námitka, že se jedná o recentní poškození), totiž že v Karolíně bylo dvojí paleolitické osídlení. To starší bylo klasifikováno jako acheulén

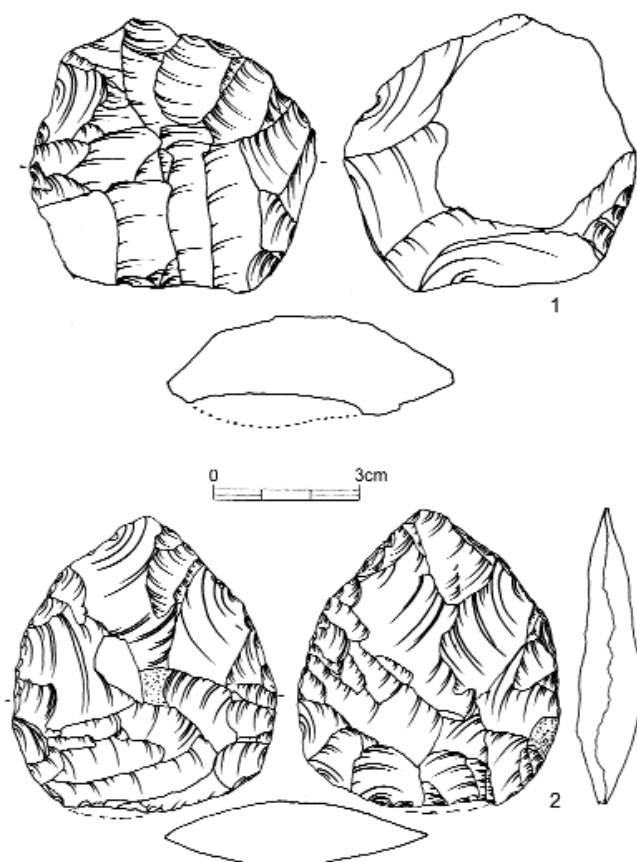

Obr. 1. 1, 2 Karolín I. Kresby Z. Nerudová. – Fig. 1. 1, 2 Karolín I. Dessins: Z. Nerudová.

(Oliva 1981), pokus o jeho časové vřazení je však složitější. Všech šest bifasů, které byly dosud nalezeny, vykazují morfologicky i technologicky nesporně acheulské znaky a liší se od micoquienských, např. z Kůlny, kde se podobný tvar vyskytl zcela ojediněle mezi značným počtem klínovitých artefaktů. Rozhodně se však nejedná o acheuléen středního stupně, jaký známe v ČR jedině v Bečově IV a příp. II (Fridrich 1982), spadající pravděpodobně do starších fází předposledního glaciálního cyklu. Mladší acheuléen u nás zatím prokázán není.

Industrie provázející bifasy (podle výběru M. Olivy) je běžná středopaleolitická a je velmi pravděpodobné, že jde o nějakou dosud neznámou (?) středopaleolitickou facii se silnou acheulskou tradicí. Její stáří by nejspíše odpovídalo prvnímu pleniglaciálu posledního zalednění, čemuž by nasvědčovaly také technologicky dokonale provedené tenké bifasy.

Svůj závěr o dvojitým osídlení v Karolíně však Oliva do jisté míry zpochybňuje tím, že pro první bifas z červenohnědého radiolaritu uvádí alternativní možnost původu z radiolaritových zdrojů na záp. Slovensku, kde jsou známy micoquoidní industrie z okolí Myjavy (Bárta 1984) a odkud by

Obr. 2. 1 Karolín I, 2 Zdislavice. Kresby Z. Nerudová. – Fig. 2. 1 Karolín I, 2 Zdislavice. Dessins Z. Nerudová.

mohl být přinesen mladopaleolitickými lidmi. To dokládá tím, že v aurignackém souboru z Karolína je mezi retušovanými nástroji zastoupen radiolarit 15 % (Oliva 1981, 29).

Také J. Svoboda odmítá starší osídlení poukazem na velké mladopalolitické listovité hroty z jeskyně Ilsenhöhle v Ranisu (střední Německo) a na velké klínovité artefakty z Miskolce (Maďarsko) (Svoboda a kol. 2002, 170). Jejich stáří však není zcela jisté. Domnívám se, že při dnešním stavu šesti karolínských bifasů z různých surovin a nesporném dokladu reutilizace nelze o jejich lokálním a starším původu pochybovat.

Tím však nejsou všechny otázky s tímto jevem spojené zodpovězeny. Není např. jasné, proč jsou mladší, tedy zřejmě aurignacké plochy na bifasu, sloužícím jako jádro, lesklé, ač takový lesk na ostatních aurignackých artefaktech nebývá a ani ostatní bifasy (obr. 1: 1) stopy lesku nevykazují. Původ lesku je, již vzhledem k poloze na temeni návrší, zřejmě nutno hledat v lehkém eolickém obrusu. Za pozornost také stojí, že aspoň tři bifasy (obr. 1: 1, 2 a Olivův první) nejeví žádné stopy poškození a nemají ani rzivé oděrky po styku s kovovým nářadím, takže budí dojem, že byly právě vyorány. Bylo by snad možné, že se na poměrně rozlehlém areálu karolínské stanice někde skrývají zbytky intaktních starowürmských sedimentů, které jsou náhodně naorávány?

K archaické průvodní industrii z Karolína patří i nový Vokáčův nález diskoidního jádra z hrubozrnného hnědého křemence (typu sluňáku), poškozeného patrně mrazem na ventrální straně (kde se

asi vyloupla nějaká inhomogenita horniny) a na dorzální vlevo dole, jinak však zcela bez recentních zásahů. I v jeho opracování je možno zjistit jistou anomálii. Ventrální strana byla nepochybně po celém povrchu plošně preparována, toto opracování i jeho pravidelný diskoidní tvar jsou však narušeny strmějším odštěpem na bázi, vytvářející, podobně jako u bifasu (*obr. 1: 2*), úderovou plošku pro těžbu z dorzální plochy. Také dorzální strana byla centripetálně celá plošně opracována, od báze však vycházejí negativy tří úzkých lamelárních odštěpů (*obr. 2: 1*). Je to snad také doklad reutilizace, byť barevně či jinak neodlišitelné?

Další komplikací dotčené problematiky je skutečnost, že alespoň na třech aurignackých lokalitách v blízkém okolí byly zcela ojediněle nalezeny oboustranně opracované artefakty, které sice nejsou skutečnými bifasy, jakými jsou ty z Karolína, jsou jim však morfologicky blízké. Z Nové Dědiny II pochází větší, původně asi hrotité bifaciální drasadlo z hnědého rohovce (*Oliva 1987, 52, obr. 25: 14*), jehož výskyt v moravském aurignacienu není sice zcela překvapivý, avšak v kontextu tamního regionu zajímavý. V Lubné (*Oliva 1987, 76–77*), ležící nejbližší Karolínu, našel Oliva později hrot z morénového silicitu s lesklým povrchem a tmavší patinou, než jakou mají ostatní industrie (sbírky ÚA MZM, dosud nepublikováno). Poněkud dále, na protější straně zdounecké brázdy leží Zdislavice, odkud se v našich prvních sběrech objevilo typicky upravené levalloiské jádro (*Valoch 1979, obr. 3: 4*). Později jsem zde našel i širší hrot se zaoblenou bází, morfologicky stojící mezi bifasy a listovitými hroty. Je zhotovený z tenké ploténky, jejíž malé zbytky kůry se nacházejí na obou plochách. Surovína, podobně jako u zmíněného jádra, je místní, neboť lokalita se nachází na zdroji a stala se eponymní pro rohovec typu Zdislavice. Hrot je patinovaný a na bázi nepatrně čerstvě poškozený (*obr. 2: 2*).

Jsou tyto artefakty také cizí, starší (?) příměsí, anebo jsou to produkty aurignacké populace? Tato otázka je pro moravský aurignacien zásadní a zůstává nerozřešená, ač byla již mnohokrát v literatuře pod různými aspekty i rozličnými názory zmiňována. Listovité hroty, vyskytující se ojediněle nebo jen v nepatrném počtu i ve větších souborech, bývají zpravidla považovány za sekundární příměs původem ze szeletien, protože, podle nejen západoevropských, ale i jihoněmeckých zkušeností, do typologické výbavy aurignacienu nepatří, ač se svým habitem téměř nikdy od ostatní industrie neliší. Namátkou lze jmenovat lokality Diváky (*Oliva 1987, obr. 5: 3*), Brno-Kohoutovice (*o. c., obr. 10: 14*), Ondratice II (*o. c., obr. 11: 27*), Určice (*o. c., obr. 13: 14*), Kvasice II (*o. c., obr. 33: 11*), Tvarožná (*Oliva 1990, fig. 1: 2, 3*), Klobouky u Brna (*o. c., fig. 1: 4–6*), Myslejobice (*o. c., fig. 2: 4*). Přitom je pozoruhodné, že v aurignackých stanicích Vedrovce I, Ia, II a Kupařovice I, ležících v oblasti nejhustší szeletienské okupace na svazích Krumlovského lesa, se žádné listovité hroty nikdy nenašly. Pro kroměřížský region je zvláště zajímavý jinak neobvyklý typ trojúhelníkovitého hrotu z Kvasic II, mající analogie ještě v Brně-Kohoutovicích a v Myslejobicích. V několika exemplářích se našel v nepříliš vzdálené Lhotě u Lipníka v industrii, která je kladena do skupiny miškovického typu (*o. c., fig. 4: 1, 2*) či aurignacienu pomoravského typu (*Svoboda a kol. 2002, 170*).

Jak je patrné, není výskyt listovitých hrotů v aurignacienských souborech příliš častý (na Moravě bylo registrováno asi 100 lokalit aurignacienu: *Oliva 1987*) a zmíněné hroty se objevují i v regionech, kde žádné szeletienské lokality nejsou známy. To ovšem není dostačující důkaz jejich autochtonního původu v aurignacienu, rozhodně je to ale jeden z aspektů, které je nutno mít na zřeteli. Existence nějaké nepochybně středopaleolitické industrie s acheulskou tradicí na Kroměřížsku, s jejímiž produkty se aurignacienci seznámili a využívali je, představuje další, zcela nový aspekt k této problematice. Budoucí výzkumy čeká na tomto poli mnoho otevřených, ale zajímavých otázek.

LITERATURA

- Bárta, J. 1984: Objev středopaleolitických nálezisk na Myjavskej pahorkatine. In: Zborník prác Ludmily Kraskovskej k životnému jubileu, Bratislava, 10–18.
- Fridrich, J. 1982: Středopaleolitické osídlení Čech. Praha.
- Oliva, M. 1979: Pěstní klín z Karolína (o. Kroměříž). Archeologické rozhledy 31, 571–572.
- 1981: Acheulian finds from Karolín, district of Kroměříž (Czechoslovakia). Anthropologie 19, 27–32.

- Oliva, M. 1987*: Aurignacien na Moravě. Studie muzea Kroměřížska '87. Kroměříž.
- *1990*: La signification des pointes foliacées dans l'Aurignacien morave et dans le type de Miškovice. In: J. K. Kozłowski ed., Feuilles de pierre. Les industries à pointes foliacées du Paléolithique supérieur européen. ERAUL 42, Liège, 223–232.
- Svoboda, J. a kol. 2002*: Paleolit Moravy a Slezska. Dolnověstonické studie sv. 8. 2., aktualizované vydání. Brno.
- Valoch, K. 1979*: Paleolit středního Pomoraví. Studie muzea Kroměřížska '79, 22–35.

A propos des bifaces dans le Paléolithique de la Moravie de l'est

Sur les coteaux au sud de la ville de Kroměříž, à une altitude de 300 m environ, un nombre considérable de sites de surface du type aurignacien a été constaté (*Oliva 1987*). En 1977, un d'entre eux, celui de Karolín I, a livré, ensemble avec l'industrie aurignacienne, un grand biface du type limande confectionné d'une radiolarite rouge-brune aux veinures vertes (*Oliva 1979*); une collection privée contenait un artefact similaire en radiolarite verte. En conséquence, les artefacts du type archaïque ont été retirés de la collection des matériaux conservés dans l'Institut Anthropos du Musée de Moravie et cet ensemble nouvellement constitué a été classifié comme Acheuléen (*Oliva 1981*).

Dans les années suivantes, deux bifaces similaires ont été acquis. Le premier est fabriqué à partir d'un éclat de silicite difficile à déterminer plus en détail et couvert d'une patine blanche, dont le talon est conservé (*fig. 1: 1*). Le second, légèrement patiné, est en silex provenant des sédiments glaciogènes (*fig. 1: 2*). Il est bien important car il prouve l'utilisation secondaire d'un biface du Paléolithique moyen comme un nucléus sans aucun doute aurignacien. Son côté ventral (*fig. 1: 2 à droite*) est presque en totalité original, retouche plate recouvrant toute la surface (hachures denses sans bords marqués), seulement à la base on observe un plan de frappe postérieur (hachures clairsemés aux bords marqués) destiné à l'exploitation du côté dorsal. Là-bas, le façonnage du biface n'est conservé que sur son extrémité droite, le reste de la surface et le côté gauche étant traités secondairement, notamment au milieu où on observe les négatifs de deux enlèvements laminaires. L'apparence de la surface des deux étapes du façonnage de l'artefact est différente notamment au côté dorsal : les négatifs laminaires et le bord gauche portent une patine claire bleuâtre, tandis que le côté droit est plus foncé, bleu-gris, tout comme le côté ventral. Le lustre est frappant, causé probablement par l'éolisation. L'extrémité droite est plus brillante et les bords des retouches sont légèrement égrisés, le lustre sur le reste de la surface est plus faible et les bords plus aigus. Il s'agit donc d'une réutilisation considérablement postérieure (probablement aurignacienne) du biface du Paléolithique moyen, telle que supposait *Oliva (1981)* dans le cas du biface en radiolarite verte.

A cette collection archaïque appartient probablement aussi le nucléus discoïde en quartzite brun, endommagé au côté dorsal à gauche en bas et au côté ventral au milieu par les éclatements gélifs. Tout comme dans le cas du biface, le plan de frappe se trouve à la base du côté ventral; trois enlèvements laminaires apparaissent du côté dorsal (*fig. 2: 1*). Les différences dans l'apparence de la surface ne sont cependant pas visibles.

Sur un autre site de la région, à Zdislavice, un biface, unique jusqu'à présent, a été découvert dans le contexte aurignacien; il est confectionné du silicite local recouvert d'une patine blanche-grise (*fig. 2: 2*).

Il est probable qu'à Karolín I on a à faire avec le Paléolithique moyen de tradition acheuléenne et à l'Aurignacien, tandis que l'origine de la découverte de Zdislavice est obscure, tout comme dans le cas de certaines collections aurignaciennes de surface contenant des pointes foliacées (*Oliva 1990; Svoboda a kol. 2002*).

Traduit par *Pavla Seitlová*

Pohřebiště kultury lužických popelnicových polí ve Ptení, okr. Prostějov

David Vích

1. ÚVOD¹

V depozitářích muzeí spočívá mnoho důležitého materiálu, který čeká na své zveřejnění, a to i přes to, že od výzkumů, které nálezy vynesly na světlo, uplynula řada desetiletí. Tento materiál je v případě kultury lužických popelnicových polí o to cennější, oč je dnes menší pravděpodobnost zachycení neporušených hrobových celků, neřku-li celých nekropolí uvedeného období. Mělece uložené žárové hroby mladší až pozdní doby bronzové a starší doby železné totiž v době nedávno minulé v naprosté většině zničila hluboká orba, takže při výzkumu dnes mnohdy nejsme schopni rozeznat ani jednotlivé hroby (např. *Vokolek 1993a*, 54; *1996*, 34–35).

Jednou z lokalit, která byla dosud publikována pouze výběrově (např. *Filip 1936–1937*, 55; *Kvíčala 1954*; *Podborský 1956*; *1970*; *Říhovský 1972a*; *1972b*; *1979*), je i žárové pohřebiště slezské fáze kultury lužických popelnicových polí ze Ptení na Prostějovsku. Střední Morava přitom patří v období lidu popelnicových polí k nejhustěji obydleným oblastem a díky archeologickým výzkumům z počátku 20. století (především akce A. Gottwalda) máme odtud k dispozici četný materiál. Pohřebiště ze Ptení pak má tu velkou přednost, že jsou z něho do dnešních dnů v podstatě zachovány hrobové celky, i když vzhledem k dobovému způsobu provádění výkopů značně postižené skartací. Nejvíce se touto lokalitou ve svých publikacích zabýval *J. Nekvasil (1970, obr. 10, 11)*, ovšem opět nikoliv v úplnosti, a navíc s některými nepřesnostmi.

Obec Ptení (okr. Prostějov, Olomoucký kraj) se nachází v západní části Hané, v místech, kde úrodná Haná, v této části geomorfologicky vymezená jako Zdětínská plošina (*Demek a kol. 1987*, 569), z východu zabíhá do Drahanské vysočiny. Z geologického hlediska je Ptení a jeho širší okolí poměrně uniformní, dominují zde břidlice s vložkami drob a drobových pískovců, případně břidlice s vložkami slepenců (*Svoboda a kol. 1961*). Původní rostlinný kryt tvořily dubo-habrové háje, v širším okolí obce místy střídané s acidofilními doubravami. V úzkém záplavovém pásu říčky Romže se pak předpokládají luhy a olšiny, z klimatického hlediska se jedná o oblast mírně suchou, převážně s mírnou zimou (*Mikyška a kol. 1970*).

2. HISTORIE VÝZKUMU

Jediným, a proto zásadním pramenem podávajícím informace o objevu a výzkumu na pohřebišti slezské fáze lužických popelnicových polí ve Ptení je článek autora výzkumu A. Gottwalda v časopisu *Pravěk (Gottwald 1908)*.

Na pozemcích za bývalou školou, napravo od cesty k Holubicím, bývaly při orbě nalézány střepy, v r. 1905 se zde našel bronzový nůž a jiné bronzové artefakty. Když se r. 1906 při orbě objevil další žárový hrob a v něm bronzové předměty, byl spolu s jinými osobami vybídnut k provedení výzkumu i A. Gottwald. Dne 20. listopadu (v textu doslova „... hned následujícího dne zajel jsem do Ptení a dal kopati ...“, k objevu hrobu přitom došlo 19. listopadu, jak je v textu výslovně uvedeno) začal výzkum „na poli p. Vítkově“, hned za brázdou s narušeným hrobem. Během výzkumu došlo k odkrytí prvních šesti hrobů (č. 1–6). Poté byl výzkum zastaven (vzhledem k datu výzkumu nejspíše z důvodu nepříznivého počasí). A. Gottwald se svými spolupracovníky obnovil práce před velikonočními svátky v r. 1907, kdy vykopali dalších sedm hrobů (č. 7–13). V srpnu r. 1907 pak pokračovali v dalším pátrání, tentokrát ale bezvýsledně. Tím informace o výzkumu končí.

¹ Tento příspěvek je upravenou verzí bakalářské práce vypracované a obhájené v Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Děkuji doc. M. Popelkovi za vedení práce, Z. Sklenářové a M. Hlavovi za velmi cenné připomínky.

Vzhledem k tomu, že v depozitáři prostějovského muzea se nacházejí ještě předměty z dalších hrobů (č. 14, 17, 18), musíme předpokládat ještě alespoň jeden výzkum, o kterém se nám nedochovály žádné informace. Tyto hroby by sice čistě teoreticky mohly pocházet odjinud a k ptenskému pohřebišti mohly být přiřazeny pouze omylem, to ale vzhledem ke společnému zápisu všech hrobů do přírůstkové knihy a zcela analogickému způsobu zpracování materiálu v muzejních sbírkách považují za velmi málo pravděpodobné. S obdobným problémem se setkáváme i jinde, např. na pohřebišti „Nivky“ u Slatinek (*Nekvasil 1964*, 234).

3. POHŘEBIŠTĚ

Místo, kde se pohřebiště nachází, je i přes značnou chronologickou vzdálenost od doby výzkumu poměrně dobře známé (*Frgal 1982*, 4; autorovi této publikace děkují za přibližnou lokalizaci pohřebiště přímo v terénu). Zcela přesné určení však dnes již možné není. Místo se nachází již v intravilánu obce na nezastavěné ploše jižně od dnešní základní školy. Na základní mapě 1 : 10 000, list 24–23–05, střed plochy vymezují koordináty 195 : 068, přičemž maximální průměr plochy, která na základě dnešního stavu poznatků připadá pro existenci pohřebiště v úvahu, činí ca 150 m (*obr. 1*). Toto místo se zcela shoduje s popisem A. *Gottwalda (1908, 219)*. Potěšitelné je nejen to, že plocha zůstává nezastavěná, ale i to, že z větší části není dlouhodobě zemědělsky obdělávána, což dává naději případnému reviznímu archeologickému výzkumu.

Vzhledem k tomu, že se nám nedochoval žádný plán pohřebiště, musíme se spokojit pouze s jeho stručnou charakteristikou, zachovanou v článku A. *Gottwalda (1908, 222–224)*.

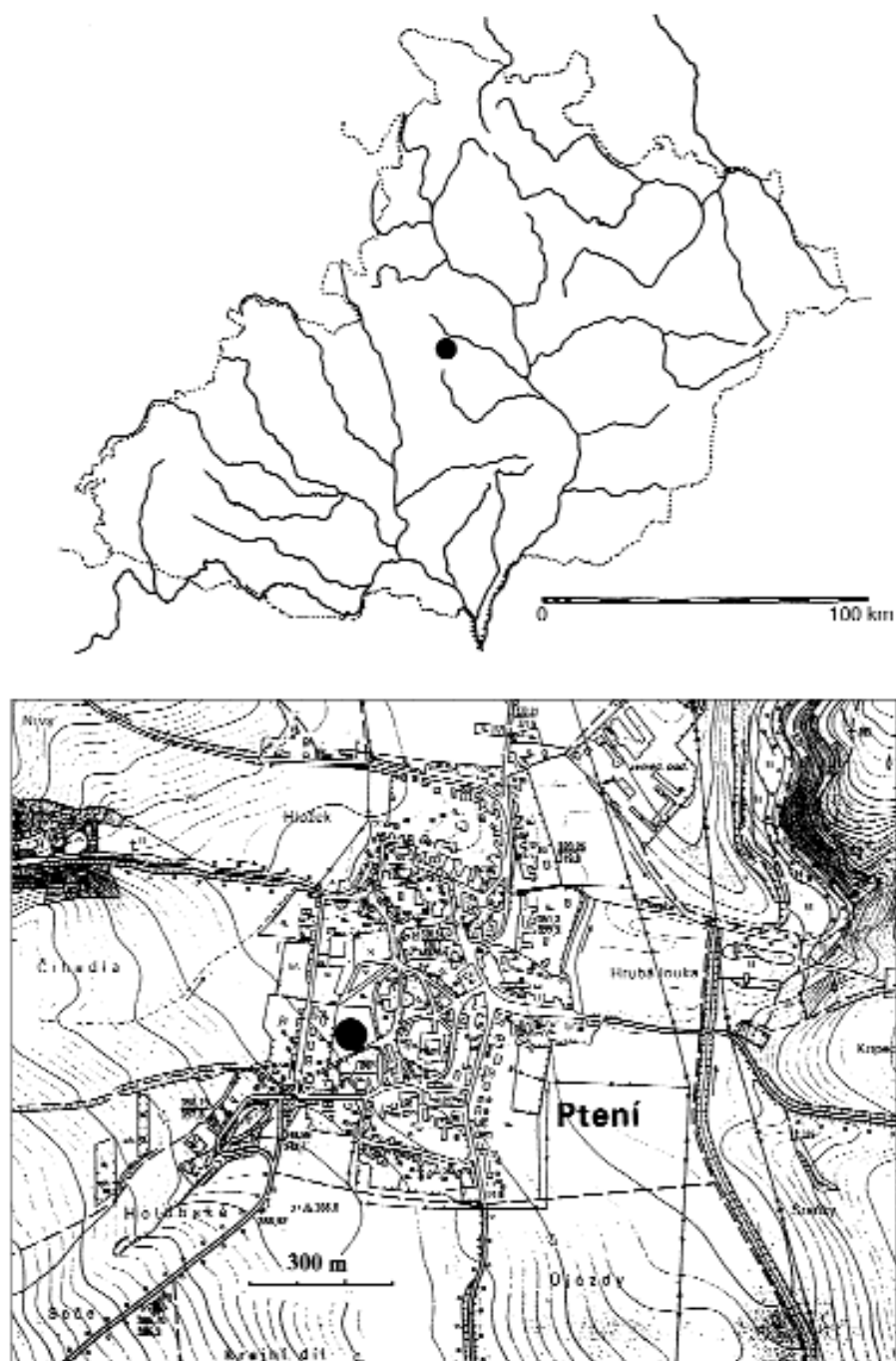
Nepropustné jílovité podloží mělo způsobit značné poškození nádob, z nichž ani jedna se prý nedochovala celá. Hrobové jámy, obvykle s černou výplní („černou hlinou zasypané“ – zbytky pohřební hranice?), se nacházely blízko sebe, přibližnou vzdálenost hrobů A. *Gottwald* uvádí 1 m. Pohřby pak byly uloženy v hloubce 0,5 m. Žádný z hrobů neměl kamenné obložení. O prostorovém uspořádání hrobů nevíme prakticky nic, pouze z ojedinelých zmínek při popisu jednotlivých hrobů lze tušit nejednotnou orientaci řad nádob (hrob č. 1 Z–V, hrob č. 5 J–S).

4. NÁLEZY

4.1. Popis nálezů

U jednotlivých artefaktů uvádím vedle popisu, rozměrů a odkazů na tabulky několik důležitých číselných údajů.

1. Č. artefaktu přidělené pro účely této práce (hned na začátku ještě před popisem). Tato čísla jsou spolu s odkazem na tabulky užívána při odkazování v dalším textu a jsou proložena kurzívou.
2. Původní přírůstková čísla (z doby *Gottwaldovy*), která začínají vždy písmenem K (pro možnost ztotožnění nálezů s původní přírůstkovou knihou).
3. Aktuální inventární čísla, pod kterými jsou jednotlivé předměty dnes v muzeu evidovány (i. č.).
4. Tzv. pořadové číslo (poř. č.):
 - a) Ve tvaru dvou čísel rozdělených lomítkem – č. před lomítkem znamená č. hrobu a č. za lomítkem nádobu v hrobě, jak ji označil sám nálezce. U celých či rekonstruovaných nádob je tento údaj možno zjistit ze dvou pramenů, jednak podle nalepených papírových štítků přímo na nádobě (v některých případech se ale nedochovaly), jednak vždy podle původní přírůstkové knihy. To umožňuje ověření správnosti příslušnosti k hrobovému celku ze dvou zdrojů (pokud se dochovaly štítky na nádobách), což se ve dvou případech ukázalo jako velmi užitečné.
 - b) Ve tvaru jednoho čísla, které bylo nalepeno jako papírový štítek na střeškový materiál. U střeškového celku údaj není podle původní přírůstkové knihy na rozdíl od nádob ověřitelný, protože v původní přírůstkové knize všechny střešky označují dohromady pouze dvě přírůstková čísla (K 8 – původní č. = nové i. č. 33 095, a K 409 – původní č. = nové i. č. 30 033). Lze sice předpokládat, že toto č. označuje č. hrobu, ze kterého střeš pochází, jednoznačně to však prokázat nelze. Shodu čísla na střešce s hrobovým celkem se podařilo bezpečně potvrdit pouze v jednom případě (okraj misky s perličkovitou výzdobou na vnitřní straně s nalepeným číslem 1, který A. *Gottwald* výslovně uvádí u hro-

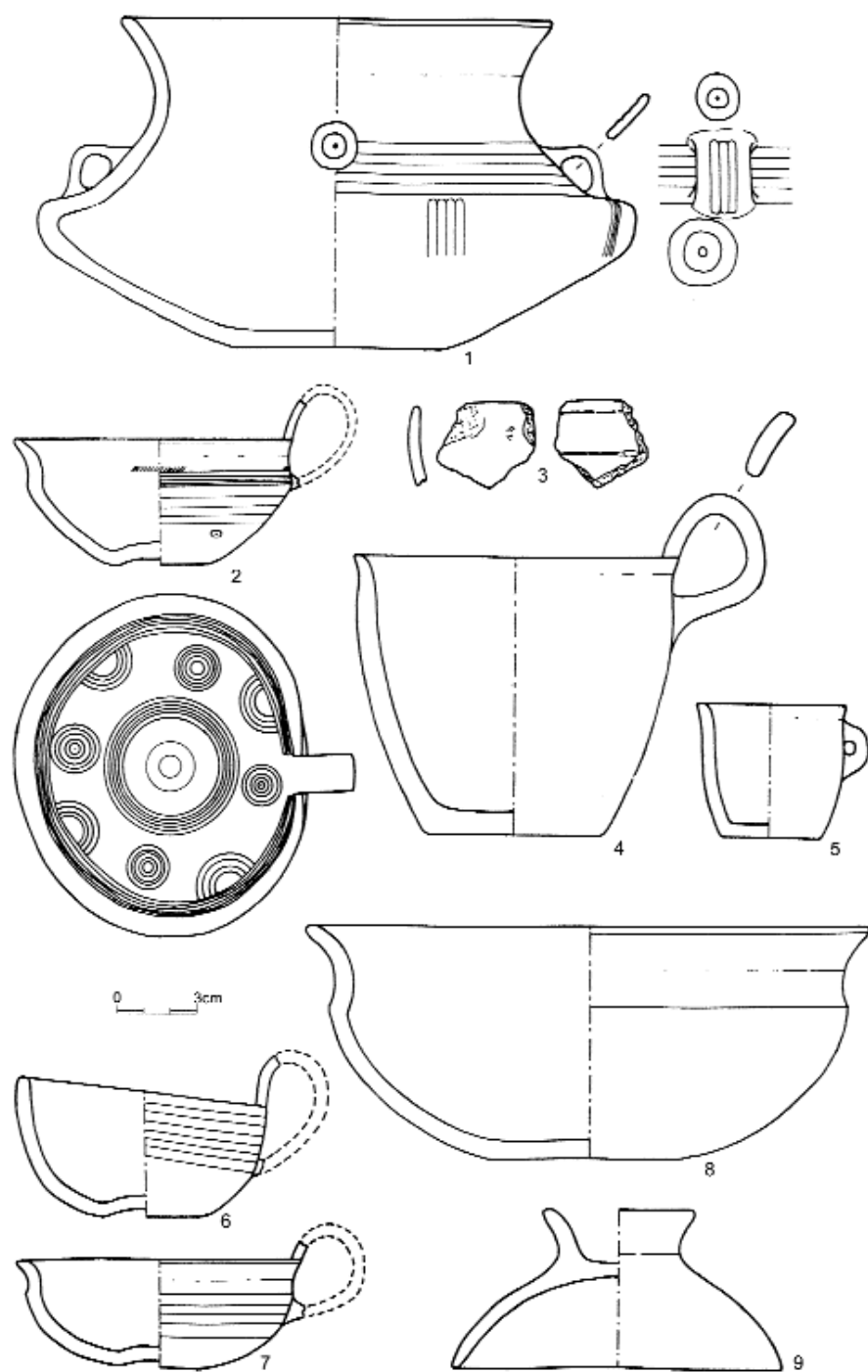
Obr. 1. Nahoře: Poloha lokality v rámci Moravy. Dole: Poloha naleziště v intravilánu obce Ptení. – Abb. 1. Oben: Lage des Fundorts in Mähren. Unten: Lage des Fundorts im Intervillanum der Gemeinde Ptení.

bu stejného čísla). Z tohoto důvodu neberu při sestavování hrobových celků takto označené střepy v potaz, čísla však pro úplnost uvádím v popisu. Pokud se čísla nedochovala, uvádím za zkratkou č. otazník.

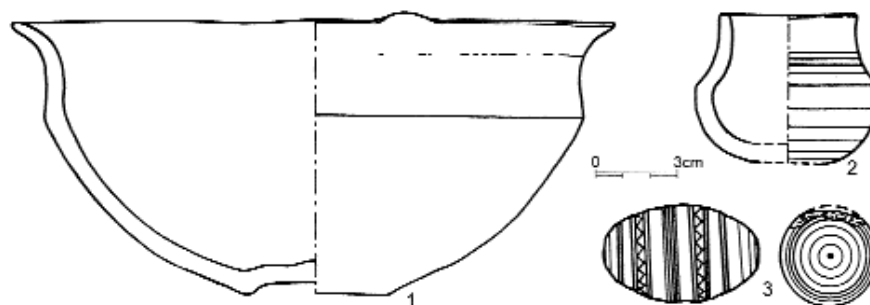
V popisu jsou dále použity následující zkratky:

č.	– číslo	max.	– maximální rozměr
d	– průměr	min.	– minimální rozměr
dl.	– délka	š.	– šířka
i. č.	– inventární č.	v.	– výška (u šálků měřena bez ucha, protože to je často rekonstruováno)

1. Amfora se stlačeným tělem a dvojicí protilehlých uch, rozhraní hrdla a těla zdobeno vodorovnými žlábků, výduť skupinami svislých žlábků, na rozhraní hrdla a těla se vyskytují žlábkem provedená kolečka; uvnitř okrová, vně černá, leštěná, tuhovaná; d ústí 166 mm, d podstavy ? (doplněna), v. 123 mm; K 39, i. č. 29 981; poř. č. 1/7 (tab. 1: 1).
2. Poklička s dutou rukojetí s oble klenutými stěnami; nezdobená, hnědá; d ústí 130 mm, d podstavy (nožky) 59 mm, v. 61 mm; K 100, i. č. 25 905; poř. č. 1/1 (tab. 1: 9).
3. Ostře profilovaný šálek s doplněným fragmentem převýšeného páskového ucha s vnitřní výzdobou v podobě soustředných kružnic, vně zdoben svazkem vodorovných rýh, na hrdle doplněnými krátkými řadami svislých rýžek, výduť opatřena vodorovným žlábkováním a žlábkem provedenými drobnými kroužky; černý, původně tuhovaný (?); d ústí 126 mm, d podstavy 37 mm, v. 48 mm; K 99, i. č. 47 139; poř. č. 1/4 (tab. 1: 2).
4. Střep z okraje misky či šálku, vně bez výzdoby, uvnitř s perličkovitou výzdobou; hnědošedý, uvnitř černý, tuhovaný, leštěný; max. 39 mm; K 409, i. č. 30 033; poř. č. 1 (tab. 1: 3).
5. Hrncek s ouškem pod okrajem, nezdobený; okrový – šedý – hnědý; d ústí 58 mm, d podstavy 36 mm, v. 52 mm; K 106, i. č. 21 220; poř. č. 1/5 (tab. 1: 5).
6. Šálek s fragmentem převýšeného a doplněného páskového ucha s šikmým ústím (což může být způsobeno rekonstrukcí), vně pod okrajem vodorovně žlábkovaný; vně hnědý, částečně černý, uvnitř černý, tuhovaný, leštěný; max. d ústí 112 mm, d podstavy 53 mm, max. v. 53 mm; K 41, i. č. 29 979; poř. č. 1/6 (tab. 1: 6).
7. Ostře profilovaný šálek s doplněným fragmentem převýšeného páskového ucha, pod lomem s vodorovným žlábkováním; hnědý, vně zbytky tuhování; d ústí 118 mm, d podstavy 30 mm, v. 42 mm; K 102, i. č. 29 976; poř. č. 1/3 (tab. 1: 7).
8. Koflík s převýšeným páskovým uchem, nezdobený; okrový – hnědý, uvnitř tmavohnědý; max. d ústí 140 mm, d podstavy 67 mm, v. 110 mm; K 80, i. č. 29 968; poř. č. 1/2 (tab. 1: 4).
9. Ostře profilovaná mísa, nezdobená; hnědá, se zbytky tuhování; d ústí 218 mm, d podstavy 78 mm, max. v. 111 mm; K 38, i. č. 33 084; poř. č. 1/8 (tab. 1: 8).
10. Střep z okraje šálku s převýšeným páskovým uchem, nezdobený; hnědý; max. 69 mm, rekonstruovaný d 110 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. 1 (tab. 18: 10).
11. Okraj misky či šálku s vnitřní i vnější žlábkovanou výzdobou; černý, uvnitř tuhovaný; max. 56 mm, rekonstruovaný d 180 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. 1 (tab. 17: 14).
12. Střep z okraje patně misky, s lalůčkem vytaženým z okraje, s vnitřní výzdobou v podobě vodorovných rýh při okraji; černý, tuhovaný; max. 48 mm, rekonstruovaný d 120 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. 1 (tab. 18: 7).
13. Střep z okraje nádoby (duté nožky?) s výzdobou v podobě vodorovných rýh, řad krátkých svislých rýžek a šrafovanými trojúhelníky, z jejichž vrcholů jsou vytaženy šipky; okrový, se zbytky tuhování; max. 54 mm, rekonstruovaný d 120 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. 1 (tab. 18: 1).
14. Střep z výdutě amfory se zachovaným páskovým uchem, zdobený vodorovnými rýhami na rozhraní hrdla a těla a vodorovným žlábkováním na výduť, žlábků opatřeno i ucho; okrový, vně černý, se zbytky tuhování; max. 171 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. 1 (tab. 16: 1).
15. Střep z okraje misky či šálku s vnitřní výzdobou v podobě svazku vodorovných rýh pod okrajem a soustředných kružnic; černý, vně tuhovaný, leštěný; max. 79 mm, rekonstruovaný d ústí 124 mm, rekonstruovaný d podstavy 51 mm; K 409, i. č. 30 033; poř. č. 4 (tab. 17: 12).
16. Na dvě části rozlomený bronzový náramek, tělo hladké, nezdobené, příčný průřez ploše oválný, povrch zeleně patinován; max. 69 mm, š. 5 mm, v. 2 mm; K 170, i. č. 23 579 (tab. 17: 7).
17. Dva fragmenty bronzové tyčinky – původně šperku (nejspíše náramku), zeleně patinovaný povrch silně korodován, příčný průřez oble čtvercový; dl. zlomků 37 a 49 mm, v. a š. 3 mm; K 170, i. č. 23 577 (tab. 17: 8).
18. Zlomek esovitě prohnuté bronzové tyčinky, na jednom konci zploštělé – patně ukončení artefaktu, povrch hladký, nezdobený, příčný průřez ploše oválný, zeleně patinováno; dl. 29 mm, š. 4 mm, v. 2 mm; K 170 5/1, i. č. 23 580 (tab. 17: 5).

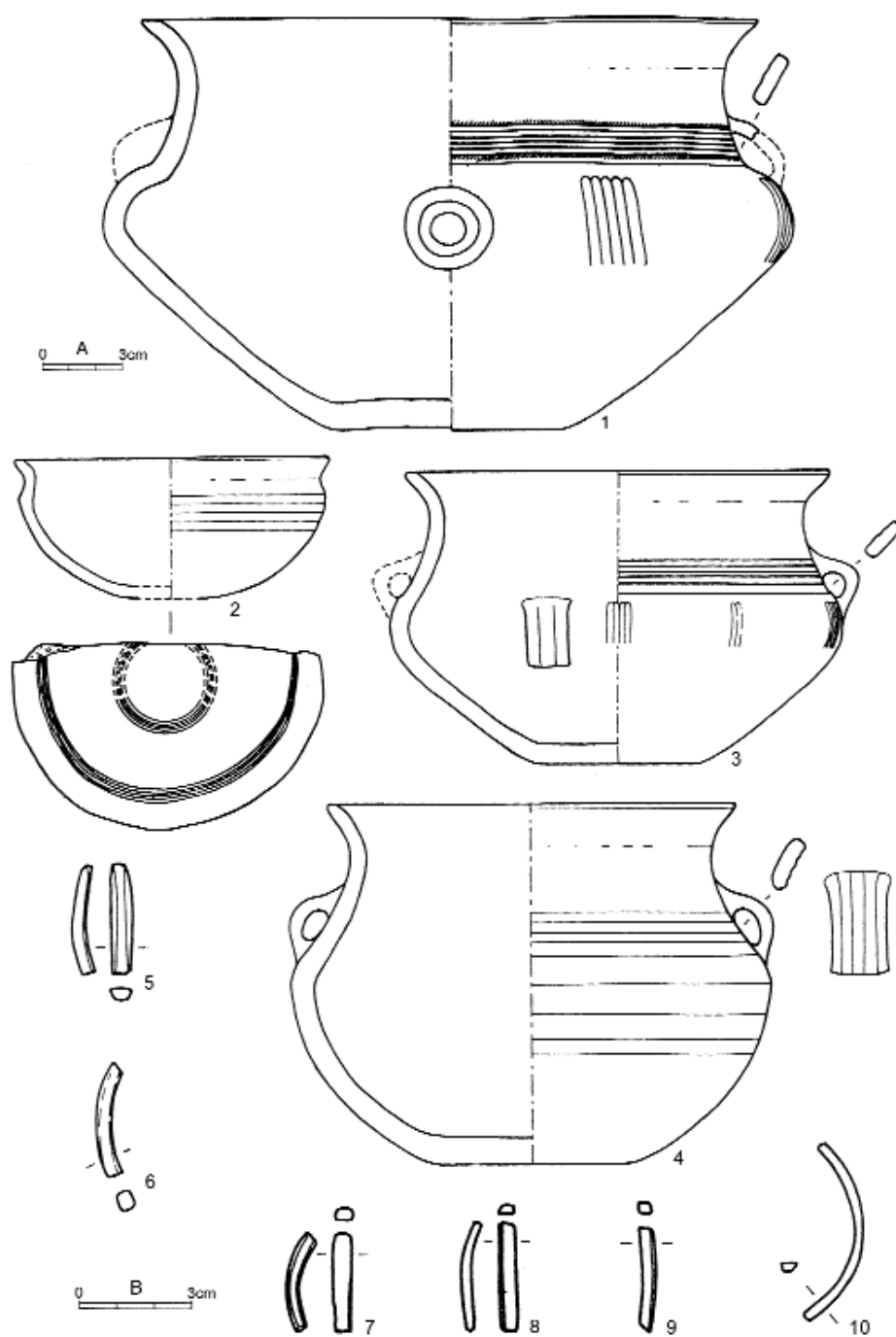

Tab. 1. 1-9 hrob 1. – Taf. 1. 1-9 Grab 1.

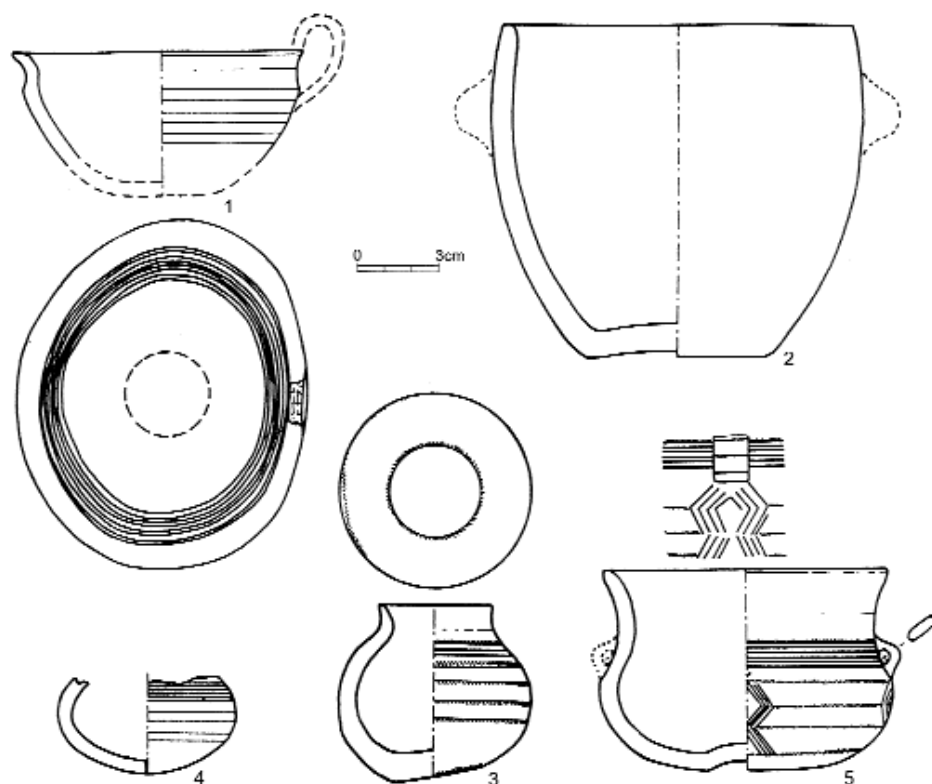

Tab. 2. 1–3 hrob 2. – Taf. 2. 1–3 Grab 2.

19. Chřestítko vejčitého tvaru s bohatou povrchovou výzdobou v podobě obvodových žlábků, rýžek a klikatek; povrch černý, částečně odloupený; max. 57 mm, max. d 35 mm; K 108, i. č. 38 748; poř. č. 2/1 (tab. 2: 3).
20. Ostře profilovaná mísa s lalůčky vytaženými z okraje, nezdobená; hnědá se zbytky tuhování; d ústí 224 mm, d podstavy 55 mm, v. 101 mm; K 26, i. č. 29 972; poř. č. 2/3 (tab. 2: 1).
21. Drobná okřínovitá nádoba s vícenásobně hraněnou výdutí, zdobená svazkem vodorovných rýh na přechodu hrdla a těla; hnědá, se zbytky tuhování; d ústí 71 mm, d podstavy 19 mm, max. v. 50 mm; K 87, i. č. 25 204; poř. č. 13/1 podle knihy (správný údaj), 2/1 podle propiskou dodatečně dopsaného údaje na štítku (tab. 10: 4).
22. Drobná okřínovitá nádoba s vícenásobně hraněnou výdutí, zdobená svazkem vodorovných rýh na přechodu hrdla a těla; černá, leštěná, tuhovaná; d. ústí 52 mm, d podstavy 28 mm, v. 25 mm; K 105, i. č. 29 974; poř. č. 2/2 (tab. 2: 2).
23. Fragment ostře profilované misky či šálku s vnitřní výzdobou v podobě oběžných rýh a geometricky provedených půlobloučků a vnější výzdobou v podobě svazku vodorovných rýh na hrdle a žlábkování na těle nádoby; černý, leštěný, tuhovaný; max. dochovaných zlomků 54 a 115 mm, d rekonstruovaného ústí 160 mm, d rekonstruované podstavy 32 mm; K 5, i. č. 33 095; poř. č. 2 (tab. 16: 6).
24. Torzo dvouuché amfory s částečně chybějícím okrajem a hrdlem, hrdlo při nasazení na tělo zdobeno svazkem žlábků, shora a zdola omezenými řadami krátkých šikmých rýžek, výduť zdobena žlábkem provedenými soustřednými kružnicemi a skupinami svislých žlábečků; hnědá, vně černá, tuhovaná, leštěná; d ústí 239 mm, d podstavy 90 mm, v. 158 mm; K 24, i. č. 25 908; poř. č. 3/3 (tab. 3: 1).
25. Dvouuchá amfora vodorovně žlábkovaná; červenohnědá, vně černá, tuhovaná, leštěná; d ústí 158 mm, d podstavy 74 mm, v. 138 mm; K 78, i. č. 29 971; poř. č. 3/2 (tab. 3: 4).
26. Původně dvouuchá amfora (jedno ucho nezachováno, ústí téměř v celém průměru rekonstruováno), hrdlo při nasazení na tělo zdobeno skupinou vodorovných žlábků, výduť skupinami svislých žlábků; hnědá, se zbytky tuhování; d rekonstruovaného ústí 158 mm, max. d podstavy 65 mm, v. 111 mm; K 36, i. č. 29 969; poř. č. 3/1 (tab. 3: 3).
27. Torzo drobné okřínovité nádoby, rozhraní hrdla a těla zdobené svazkem vodorovných rýh, výduť řadami krátkých šikmých rýžek; hnědé, vně se zbytky tuhování; max. v. 49 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. 3 (tab. 17: 11).
28. Okraj nádoby bez výzdoby; hnědý, uvnitř okrovohnědý; max. 43 mm, rekonstruovaný d 100 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. 3 (tab. 18: 2).
29. Střep z mísy s lehce zataženým okrajem, nezdobený; hnědý, s oboustrannými zbytky tuhování; max. 68 mm, rekonstruovaný d 230 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. 3 (tab. 16: 7).
30. Střep z těla nádoby (šálku?) s vnitřní výzdobou v podobě vodorovných rýh a soustředné kružnice; černý, uvnitř tuhovaný; max. 32 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. 3 (tab. 18: 5).
31. Střep z okraje šálku či misky s vnitřní výzdobou v podobě svazku obvodových rýh a soustředných kružnic; hnědý, se zbytky tuhování; max. 74 mm, rekonstruovaný d ústí 140 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. 3 (tab. 16: 9).
32. Torzo ostře profilované misky (šálku?), pod lomem vodorovně žlábkované, uvnitř se svazky obvodových rýh pod okrajem a při dně; hnědé; rekonstruované d ústí 120 mm, rekonstruovaný d podstavy 30 mm, v. 54 mm; K 34, i. č. 21 197; poř. č. 3/4 (tab. 3: 2).
33. Část pravděpodobně bronzového náramku, povrch hladký, nezdobený, silně korodovaný, příčný průřez oble lichoběžníkovitý, zeleně patinováno; dl. 48 mm, š. 4 mm, v. 3 mm; K 170 11/3, i. č. 23 586 (tab. 3: 10).
34. Koncová (zúžená) část bronzového artefaktu, povrch hladký, nezdobený, zeleně patinovaný, oble lichoběžníkovitý příčný průřez; dl. 28 mm, š. 5 mm, v. 3 mm; K 170, i. č. 23 584 (tab. 3: 8).

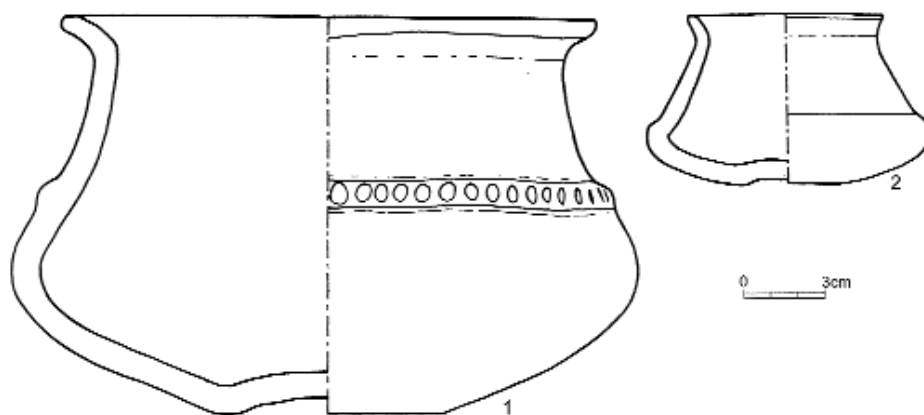

Tab. 3. 1–10 hrob 3 (měřítko A keramika, B bronzové předměty). – Taf. 3. 1–10 Grab 3 (Maßstab A Keramik, B Bronzegegenstände).

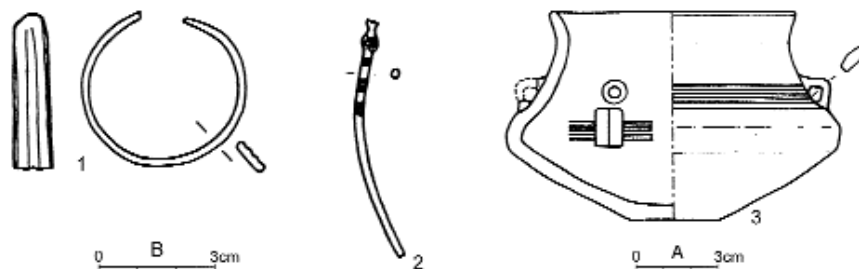

Tab. 4. 1–5 hrob 4. – Taf. 4. 1–5 Grab 4.

35. Zlomek těla bronzového artefaktu, povrch hladký, nezdobený, příčný průřez čtvercovitý až lehce obdélníkový, zeleně patinováno; dl. 28 mm, š. a v. 3 mm; K 170 10/3, i. č. 23 585 (*tab. 3: 9*).
36. Zlomek těla bronzového artefaktu, povrch hladký, nezdobený, oble obdélníkového průřezu, zeleně patinovaný; dl. 31 mm, š. 5 mm, v. 4 mm; K 170 6/3, i. č. 23 581 (*tab. 3: 6*).
37. Zlomek patrně náramku, povrch hladký, nezdobený, oble obdélníkovitého průřezu, zeleně patinovaný; dl. 26 mm, š. 5 mm, v. 4 mm; K 170 9/3, i. č. 23 582 (*tab. 3: 7*).
38. Koncová část bronzové tyčinky, povrch hladký, nezdobený, lichoběžníkovitý příčný průřez, zeleně patinovaná; dl. 30 mm, š. 6 mm, v. 3,5 mm; K 170/3, i. č. 23 583 (*tab. 3: 5*).
39. Torzo amforky s hrotitým dnem, v němž je uprostřed prorážen otvor, zdobeno svazkem vodorovných rýh a vodorovným žlábkováním; šedé, vně se zbytky okrové engoby; max. d nádoby 67 mm, max. v. 32 mm, d otvoru 2 mm; K 92, i. č. 29 970; poř. č. 4/4 (*tab. 4: 4*).
40. Amforka s odsazeným hrdlem a tělem s omfalem na dně, hrdlo zdobeno svazkem vodorovných rýh s řadou krátkých šikmých rýžek, tělo zdobeno řadami krátkých šikmých rýžek a klikatkou provedenou rýhováním; černý, místy hnědavý; d ústí 104 mm, d podstavy 30 mm, v. 75 mm; K 85, i. č. 21 242; poř. č. 4/2 (*tab. 4: 5*).
41. Torzo květináče, protilehlé části stěn s případnými uchy či výčnělky odlomeny, nezdobené; oranžovočervené; d ústí 130 mm, d podstavy 64 mm, v. 121 mm; K 28, i. č. 29 966; poř. č. 4/4 (*tab. 4: 2*).
42. Drobná okřinovitá nádoba se sešikmenou podstavou, na rozhraní hrdla a těla zdobena svazkem vodorovných rýh a řadami krátkých šikmých rýžek, výduť vodorovně žlábkovaná s řadami krátkých šikmých rýžek; hnědá, černě tuhovaná; d ústí 42 mm, d podstavy 38 mm, v. 66 mm; K 103, i. č. 21 241; poř. č. 4/3 (*tab. 4: 3*).
43. Ostře profilovaný šálek s sraženým převýšeným uchem a rekonstruovanou podstavou, tělo vodorovně žlábkované, uvnitř se svazkem obvodových rýh pod okrajem; černý, tuhovaný, leštěný; max. d ústí 129 mm, v. 53 mm; K 31, i. č. 29 978; poř. č. 4/1 (*tab. 4: 1*).

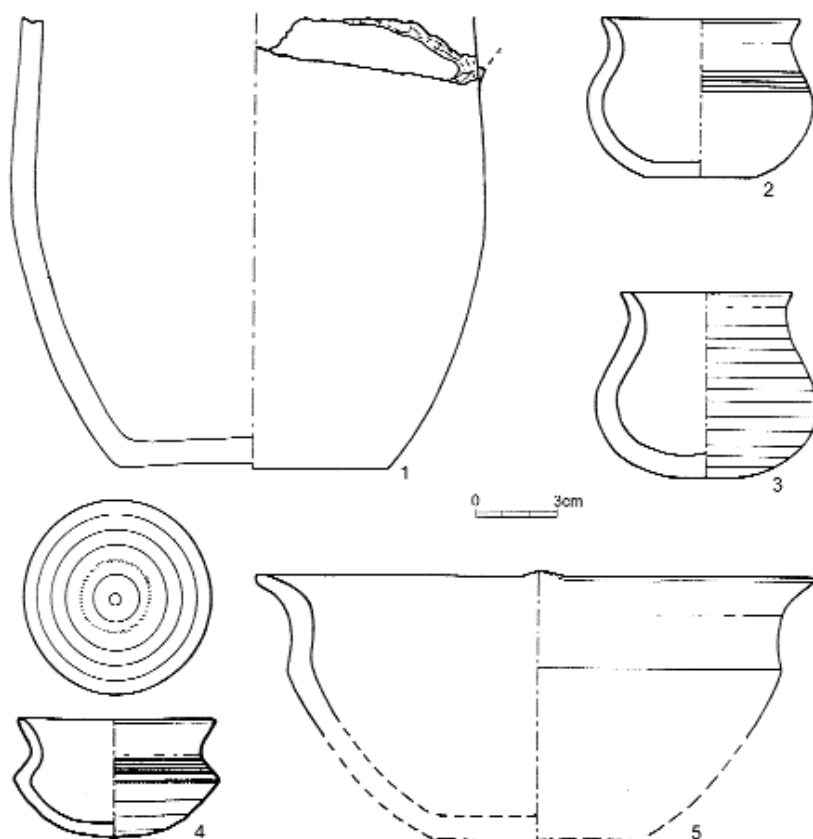

Tab. 5. 1–2 hrob 5. – Taf. 5. 1–2 Grab 5.

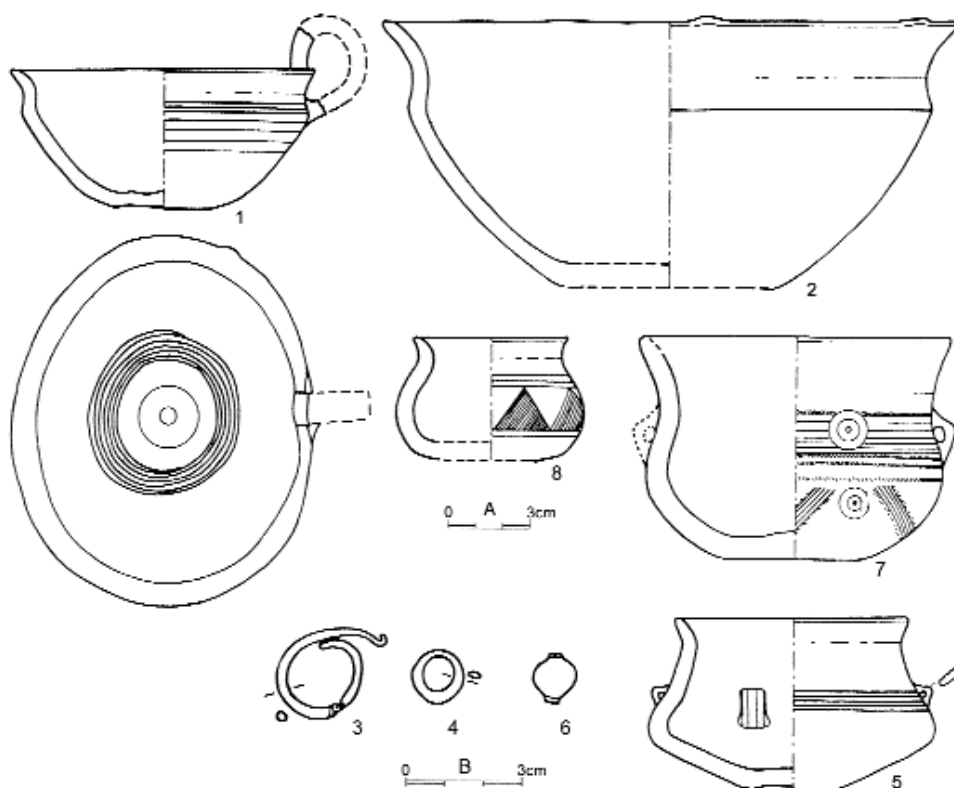
Tab. 6. 1–2 hrob 6; 3 hrob 8 (měřítko A keramika, B bronzové předměty). – Taf. 6. 1–2 Grab 6; 3 Grab 8 (Maßstab A Keramik, B Bronzegegenstände).

44. Fragment misky či šálku, nezdobený; černý – hnědý, uvnitř se zbytky tuhování; d max. 112 mm, rekonstruovaný d ústí 120 mm; rekonstruovaný d podstavy 45 mm, v. 39 mm; K 409, i. č. 33 033; poř. č. 4 (tab. 18: 8).
45. Okraj misky či koflíku, uvnitř pod okrajem zdobený svazkem vodorovných rýh, vně pod okrajem vodorovné žlábkování; hnědočerný – šedý, uvnitř černý; max. 47 mm, rekonstruovaný d 140 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. 4 (tab. 16: 13).
46. Stěp z těla nádoby s vnitřní výzdobou provedenou žlábkováním; černý, tuhovaný; d max. 50 mm; K 409, i. č. 30 033; poř. č. 4 (tab. 16: 8).
47. Amforovitá nádoba, hrdlo a tělo odděleno plastickou důlkovanou lištou; černá, vně světle hnědá; d ústí 160 mm, d podstavy 82 mm, v. 147 mm; K 76, i. č. 29 983; poř. č. 5/1 (tab. 5: 1).
48. Amforka se stlačenou výduť, nezdobená; výduť a spodek nádoby hnědé, hrdlo s okrajem černé, tuhované, leštěné; d ústí 73 mm, d podstavy 30 mm, v. 62 mm; K 32, i. č. 29 973; poř. č. 5/2 (tab. 5: 2).
49. Stěp z okraje vodorovně žlábkované amfory; hnědošedý; d max. 103 mm, rekonstruované d ústí 140 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. 5 (tab. 17: 9).
50. Podélně žebrovaný bronzový náramek, rozlomený na tři části, zeleně patinovaný; max. d náramku cca 42 mm, š. 10 mm, v. 2 mm; K 170, i. č. 23 587 (tab. 6: 1).
51. Jehlice s vázičkovitou hlavicí, hrot a vlastní hlavice odlomeny (podle kresby A. Gottwalda, která zachycuje odlomený pouze hrot, muselo k uražení hlavice dojít až v muzejních sbírkách), kuličkovité zesílení hlavice zdobeno svazkem jemných šikmých rýžek, dřív jehlice pod kuličkovitým rozšířením pak třemi skupinami vícenásobných vodorovných rýžek, zeleně patinováno; max. dl. 62 mm, max. š. kuličkovitého rozšíření 4 mm, max. š. dřívku jehlice 2 mm; K 170 – 13, i. č. 23 588 (tab. 6: 2).
52. Doplňené torzo drobné okřínovité nádoby, na rozhraní hrdla a těla zdobené svazkem vodorovných rýh; černé, tuhované; d ústí 75 mm, d podstavy 38 mm, v. 59; K 89, i. č. 25 810; poř. č. 7/2 (tab. 7: 2).

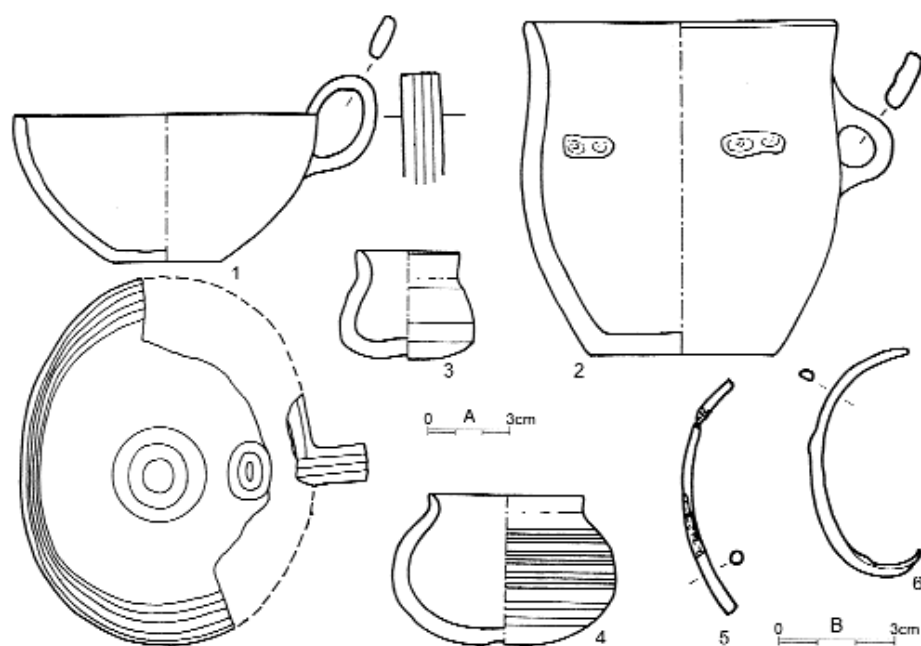
Tab. 7. 1–5 hrob 7. – Taf. 7. 1–5 Grab 7.

53. Torzo květináče s nezachovanou vrchní částí, povrch nezdobený; hnědý, vně okrový – červenohnědý; d podstavu 101 mm, max. v. 162 mm; K 27, i. č. 29 965; poř. č. 3/5 podle přírůstkové knihy, 7/5 napsáno na štítku nádoby – toto s velkou pravděpodobností správné (tab. 7: 1).
54. Ostře profilovaná drobná okřínovitá nádoba na rozhraní hrdla a těla zdobena svazkem rýh ohraničených řadami krátkých šikmých rýžek, spodek nádoby vodorovně žlábkován, okolo dna další řada krátkých šikmých rýžek; hnědá, původně tuhovaná; d ústí 74 mm, d podstavu 18 mm, v. 43 mm; K 91, i. č. 12 384; poř. č. 7/1 (tab. 7: 4).
55. Drobná okřínovitá nádoba vodorovně žlábkovaná; černá – hnědá, se zbytky tuhování; d ústí 64 mm, d podstavu 28 mm, v. 69 mm; K 82, i. č. 11 937; poř. č. 7/3 (tab. 7: 3).
56. Ostře profilovaná mísa s doplněnou spodní částí, z okraje vytaženy lalůčky; tmavohnědá; d ústí 210 mm, v. 98 mm; K 35, i. č. 21 282; poř. č. 7/4 (tab. 7: 5).
57. Střep z okraje květináče s plastickým výčnělkem; okrový; max. 86 mm, rekonstruovaný d ústí 160 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. 7 (tab. 16: 10).
58. Žlábkovaný střep z výdutě nádoby; černý, tuhovaný; max. 35 mm; K 409, i. č. 30 033; poř. č. 7 (tab. 16: 11).
59. Zlomek tordovaného nákrčníku, zeleně patinovaný; dl. 63 mm, d 4 mm; K 170 14/7, i. č. 23 589 (tab. 17: 6).
60. Amfórka na spodní části hrdla zdobená svazkem vodorovných rýh, nad protilehlými uchy se nachází žlábkem provedené kolečko; černá, původně tuhovaná; d ústí 90 mm, d podstavu 33 mm, v. 78 mm; K 33, i. č. 21 281; poř. č. 8/1 (tab. 6: 3).
61. Střep z okraje šálku či misky, vnější i vnitřní strana pod hrdlem zdobena vícenásobným vodorovným rýhováním, vně nad lomem se nachází skupina krátkých svislých rýžek; šedý, uvnitř se zbytky tuhování; max. 58 mm, rekonstruovaný d ústí 140 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. 8 (tab. 18: 4).

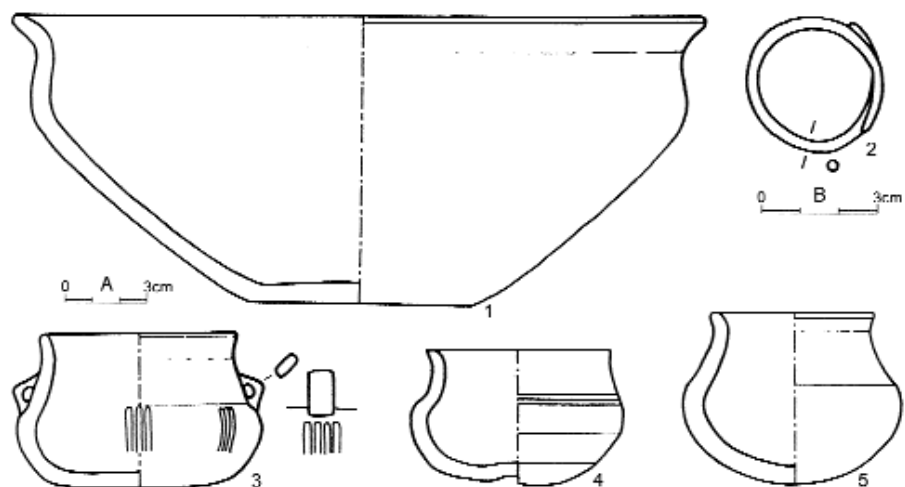

Tab. 8. 1–5 hrob 10; 6–8 hrob 9 (měřítko A keramika, B bronzové předměty). – Taf. 8. 1–5 Grab 10; 6–8 Grab 9 (Maßstab A Keramik, B Bronzegegenstände).

62. Amforka bohatě zdobená rýhováním a řadami krátkých šikmých rýžek, na výduti tato výzdoba uspořádána krokvicovitě, na hrdle i výduti žlábkem provedené soustředné kružnice; hnědookrová, vně černá, se zbytky leštěného tuhování; d ústí 112 mm, d podstavy 52 mm, v. 83 mm; K 30, i. č. 25 902; poř. č. 9/2 (tab. 8: 7).
63. Torzo drobné okřínovité nádoby, výduť zdobena motivem šrafovaných trojúhelníků zasazených mezi svazky vodorovných rýh; hnědé, se zbytky tuhování; d ústí 58 mm, d podstavy 35 mm, v. 45 mm; K 107, i. č. 29 975; poř. č. 9/1 (tab. 8: 8).
64. Střep z okraje nádoby, na rozhraní hrdla a těla svazek vodorovných rýh; hnědý, s černým tuhováním; max. 82 mm, rekonstruovaný d 80 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. 9 (tab. 18: 3).
65. Střep z ostře profilovaného okraje patrně koflíku, vně zdobený skupinami vodorovných rýh a řadami krátkých šikmých rýžek, ostrý lom čoučkovitě promačkáván, uvnitř pod hrdlem skupina obvodových rýh se zavěšenými vícenásobně rýhovanými půlobloučkami; šedý, vně černý, leštěný, tuhovaný; max. 49 mm, rekonstruovaný d ústí 130 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. 9, nebo 6 – orientace čísla nejednoznačná (tab. 18: 6).
66. Kulíkovité rozšíření bronzové hlavice jehlice s vázičkovitou hlavici, povrch hladký, nezdobený, zeleně patinováno; max. 13 mm; K 170 15/9, i. č. 23 590 (tab. 8: 6).
67. Amforka s protilehlými uchy, na rozhraní hrdla a těla zdobená svazkem vodorovných rýh, ucha svisle žlábkovaná; hnědá, černě tuhovaná, leštěná; d ústí 88 mm, d podstavy 34 mm, v. 83 mm; K 83, i. č. 21 222; poř. č. 10/1 (tab. 8: 5).
68. Ostře členěná mísa s rekonstruovanou podstavou a lalůčky vytaženými z okraje, povrch nezdobený; hnědá, se zbytky tuhování; d ústí 218 mm, d podstavy 78 mm, v. 98 mm; K 48, i. č. 25 901; poř. č. 10/3 (tab. 8: 2).
69. Ostře profilovaný šálek s převýšeným, částečně rekonstruovaným páskovým uchem, uvnitř zdobený rýhami spirálovitě obíhajícími podstavou, vně svazkem vodorovných rýh na hrdle a vodorovnými žlábkami pod lomem;

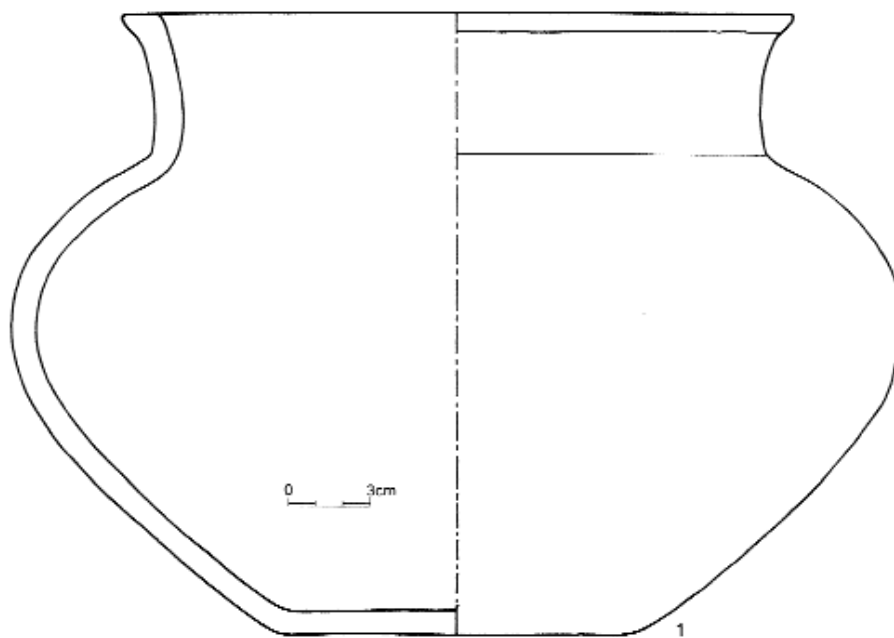
Tab. 9. 1–2 hrob 11; 3–6 hrob 12 (měřítko A keramika, B bronzové předměty). – Taf. 9. 1–2 Grab 11; 3–6 Grab 12 (Maßstab A Keramik, B Bronzegegenstände).

Tab. 10. 1–5 hrob 13 (měřítko A keramika, B bronzové předměty). – Taf. 10. 1–5 Grab 13 (Maßstab A Keramik, B Bronzegegenstände).

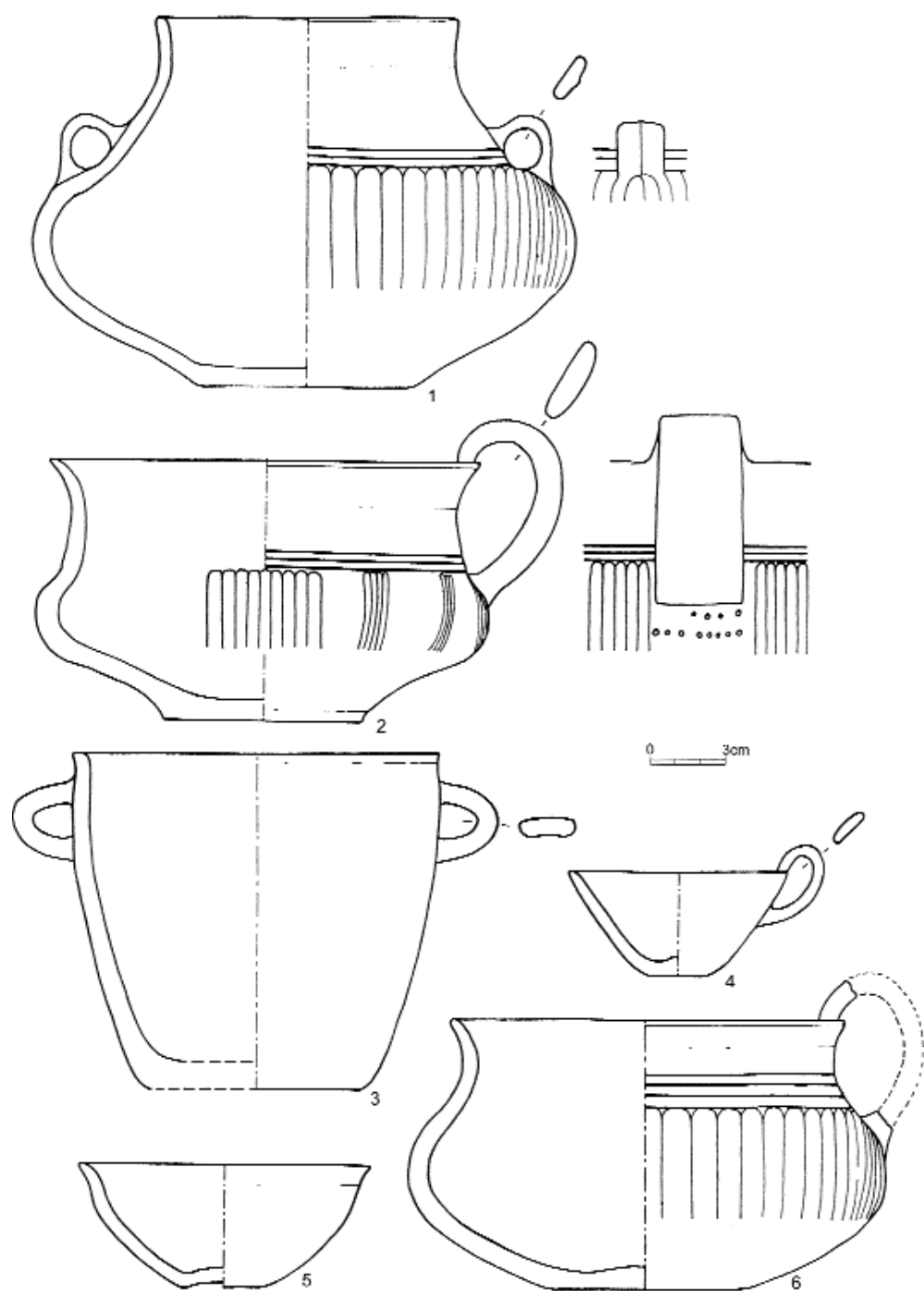
černý, tuhovaný, místy hnědý; max. d ústí 134 mm, d podstavy 31 mm, v. 51 mm; K 101, i. č. 25 907; poř. č. 10/2 (*tab. 8: 1*).

70. Jehlice s roztepanou a svinutou hlavicí, stočená do kruhu, povrch hladký, nezdobený, kruhový příčný průřez dřívku, zeleně patinovaná; max. d kruhu 32 mm, max. š. těla jehlice 2 mm; K 170 – 18, i. č. 23 593 (*tab. 8: 3*).

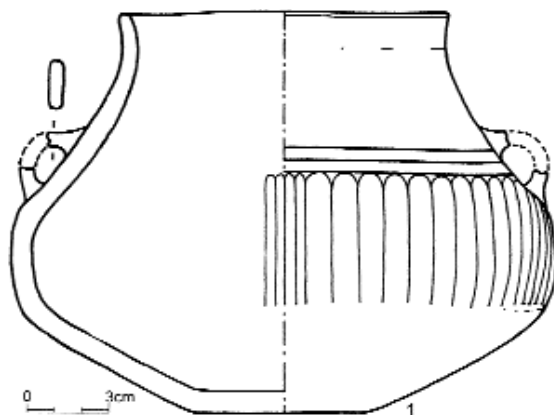

Tab. 11. 1 hrob 14. – Taf. 11. 1 Grab 14.

71. Drobný bronzový kroužek o nestejném průměru drátu, povrch hladký, nezdobený, ploše oválný příčný průřez, zeleně patinovaný; d kroužku 13 mm, min. š. drátu 1 mm, max. š. 2 mm; K 170 17, i. č. 23 592 (*tab. 8: 4*).
72. Esovitě profilovaný hrneček s uchem, nezdobený, pouze v horní části výdutě umístěné čtyři plastické výčnělky; hnědý, vně okrový; d ústí 116 mm, d podstavy 69 mm, v. 69 mm; K 79, i. č. 25 906; poř. č. 11/1 (*tab. 9: 2*).
73. Doplněné torzo šálku s vnitřní žlábkovanou výzdobou v podobě obvodových žlábků pod okrajem a kolem podstavy a soustředními kružnicemi; hnědočerné; rekonstruovaný max. d ústí 135 mm, d podstavy 40 mm, v. 55 mm; K 98, i. č. 21 721; poř. č. 11/2 (*tab. 9: 1*).
74. Drobná okřínovitá nádoba zdobená vodorovným rýhováním a žlábkováním; tmavohnědá; d ústí 58 mm, d podstavy 18 mm, v. 56 mm; K 104, i. č. 21 362; poř. č. 12/1 (*tab. 9: 4*).
75. Drobná okřínovitá nádoba s hraněnou výdutí, nezdobená; černá – šedá – hnědavá; d ústí 39 mm, d podstavy 18 mm, v. 40 mm; K 90, i. č. 47 138; poř. č. 12/2 (*tab. 9: 3*).
76. Sřep z podhrdlí nádoby zdobený svazkem vodorovných rýh, řadou krátkých šikmých rýžek a svislým plošným rýhováním; šedý, vně světle hnědý, s částečně zachovaným tuhováním; max. 44 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. 12 (*tab. 17: 10*).
77. Sřep z podhrdlí a hraněné výdutě, zdobený vodorovným rýhováním a řadou krátkých šikmých rýžek; šedý, vně černý, tuhovaný, leštěný; max. 38 mm; K 409, i. č. 30 033; č. 12 (*tab. 16: 2*).
78. Část deformovaného bronzového náramku, povrch částečně hladký, nezdobený, částečně poškozený, oble obdélníkový příčný průřez, zeleně patinováno; max. 58 mm, max. š. nepoškozené části 4 mm, max. v. 2 mm; K 170 20/12, i. č. 23 595 (*tab. 9: 6*).
79. Recentně na dvě části rozlomený fragment dřívku bronzové jehlice, povrch hladký, nezdobený, kruhový příčný průřez, zeleně patinováno; max. dl. obou částí dohromady 62 mm, d 3 mm; K 170 19/12, i. č. 23 594 (*tab. 9: 5*).
80. Doplněné torzo amfory s protilehlými uchy a stěnami plynule přecházejícími v podstavu, na výdutí zdobené skupinami svislých žlábků; šedohnědé, původně tuhované; d ústí 72 mm, obtížně měřitelný d podstavy cca 60 mm, v. 57 mm; K 29, i. č. 29 977; poř. č. 13/1 (*tab. 10: 3*).
81. Amforka s oblou podstavou, nezdobená; šedohnědá, původně tuhovaná; d ústí 64 mm, v. 63 mm; K 93, i. č. 25 903; poř. č. 13/3 (*tab. 10: 5*).
82. Výrazně esovitě profilovaná mísa, povrch nezdobený; hnědavá, uvnitř se zbytky tuhování; d ústí 260 mm, d podstavy 80 mm, v. 107 mm; K 46, i. č. 21 284; poř. č. 13/2 (*tab. 10: 1*).

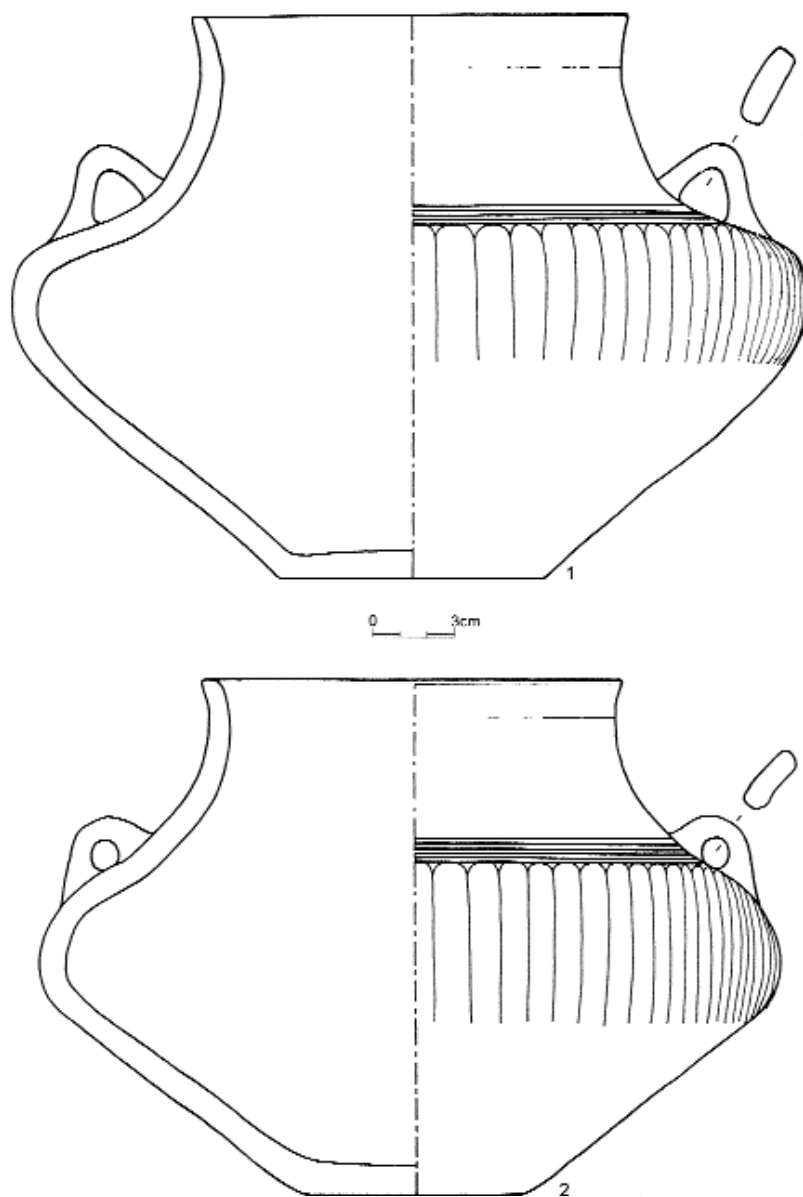

Tab. 12. 1–6 hrob 17. – Taf. 12. 1–6 Grab 17.

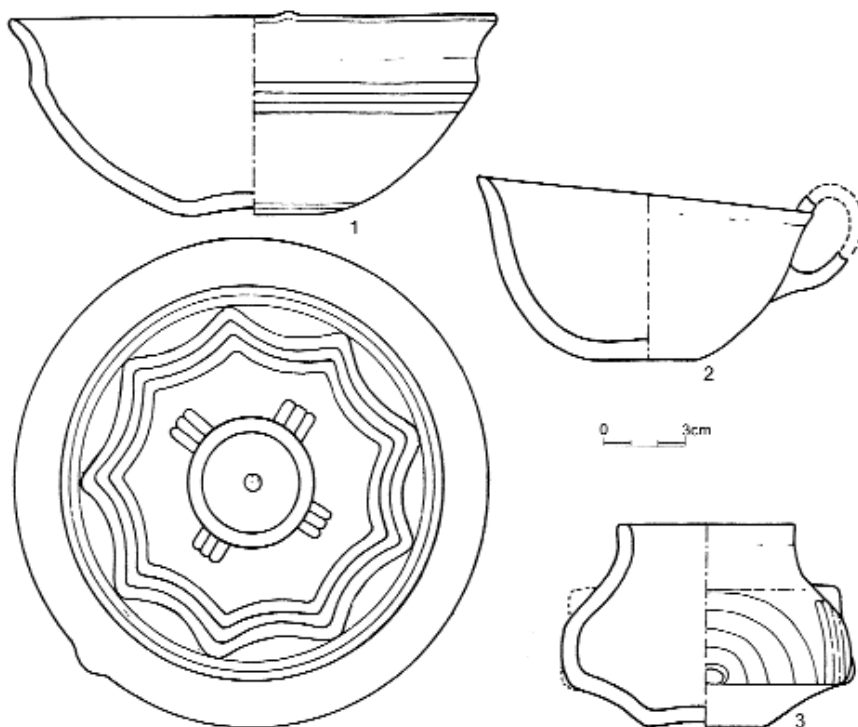
Tab. 13. 1 hrob 17. – Taf. 13. 1 Grab 17.

83. Střep z okraje miniaturní nádoby s hraněnou výdutí, zdobený vodorovnými rýhami a řadami krátkých šikmých rýžek; hnědošedý, vně tuhovaný; max. 44 mm, rekonstruovaný d ústí 52 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. 13 (tab. 17: 13).
84. Bronzový náramek s přeloženými hrotitými konci, povrch hladký, nezdobený, s kruhovým příčným průřezem, zeleně patinováno; max. d náramku 35 mm, d drátu 2 mm; K 170 21/13, i. č. 23 596 (tab. 10: 2).
85. Amforovitá nádoba, povrch nezdobený; černá, vně místy hnědavá; d ústí 252 mm, d podstavy 232 mm, v. 130 mm; K 37, i. č. 29 984; poř. č. 14/1 (tab. 11: 1).
86. Amfora s dvojicí protilehlých uch, výduť po celém obvodu svisle stejnoměrně žlábkována; černá; d ústí 125 mm, d podstavy 85 mm, v. 147 mm; K 94, i. č. 29 976; poř. č. 17/7 (tab. 12: 1).
87. Doplněné torzo amfory se zbytky protilehlých uch, výduť opatřena nestejně širokým žlábkováním; hnědočerné; d ústí 122, d podstavy 64 mm, v. 148 mm; K 95, i. č. 21 370; poř. č. 17/6 (tab. 13: 1).
88. Džbáněk s převýšeným páskovým uchem, výduť opatřena nestejně širokými žlábků, spodní část hrdla zdobena svazkem vodorovných rýh, pod kořenem ucha s dvěma řadami dolíčků; černý; d ústí 176 mm, d podstavy 82 mm, v. 104 mm; K 96, i. č. 33 087; poř. č. 17/4 (tab. 12: 2).
89. Doplněné torzo lehce esovitě profilované misky, nezdobené; vně hnědé, uvnitř černé; d ústí 118 mm, d podstavy 31 mm, v. 50 mm; K 40, i. č. 25 900; poř. č. 17/3 (tab. 12: 5).
90. Šálek s převýšeným páskovým uchem, povrch nezdobený; hnědý, původně černě tuhovaný; d ústí 89 mm, d podstavy 20 mm, v. 42 mm; K 88, i. č. 21 221; poř. č. 17/2 (tab. 12: 4).
91. Květináč s protilehlými páskovými uchy a elipsovým ústím, povrch nezdobený; okrový; max. d ústí 165 mm, d podstavy 85 mm, v. 137 mm; K 77, i. č. 25 910; poř. č. 17/1 (tab. 12: 3).
92. Džbáněk se zbytky uraženého, později doplněného páskového ucha, které převyšuje okraj nádoby, na výdutí stejnoměrně široké svislé žlábkování, na spodku hrdla s výzdobou v podobě svazku vodorovných rýh; hnědošedý, původně tuhovaný; d ústí 160 mm, d podstavy 72 mm, v. 109 mm; K 97, i. č. 33 086; poř. č. 17/5 (tab. 12: 6).
93. Amfora s dvojicí protilehlých uch, výduť opatřena stejně širokými svislými žlábků, spodek hrdla zdoben svazkem vodorovných rýh; hnědošedá, vně okrovohnědá; d ústí 158 mm, d podstavy 80 mm, v. 192 mm; K 25, i. č. 29 980; poř. č. 18/3 (tab. 14: 2).
94. Amfora s dvojicí protilehlých uch, výduť opatřena stejně širokými svislými žlábků, na rozhraní hrdla a těla vodorovné rýhy; šedá, vně okrová; d ústí 164 mm, d podstavy 100 mm, v. 210 mm; K 47, i. č. 29 985; poř. č. 18/1 (tab. 14: 1).
95. Doplněné torzo bezuché amfory, výduť zdobena pupíky a obloukovitými žlábků; šedá, povrch značně setřený; d ústí 64 mm, d podstavy 40 mm, v. 74 mm; K 81, i. č. 25 909; poř. č. 18/2 (tab. 15: 3).
96. Šálek s šikmým ústím a doplněným torzem převýšeného páskového ucha, lehce esovitě profilovaný, povrch nezdobený; černý, vně hnědý; d ústí 125 mm, d podstavy 40 mm, max. v. 69 mm; K 84, i. č. 33 081; poř. č. 18/5 (tab. 15: 2).
97. Doplněné torzo mísy s lalůčkem vytaženým z okraje, povrch vně žlábkovaný, uvnitř nádoby žlábků provedená geometrická výzdoba; černé, vně hnědé; d ústí 180 mm, d podstavy 48 mm, v. 83 mm; K 86, i. č. 47 061; poř. č. 18/6 (tab. 15: 1).

Tab. 14. 1–2 hrob 18. – Taf. 14. 1–2 Grab 18.

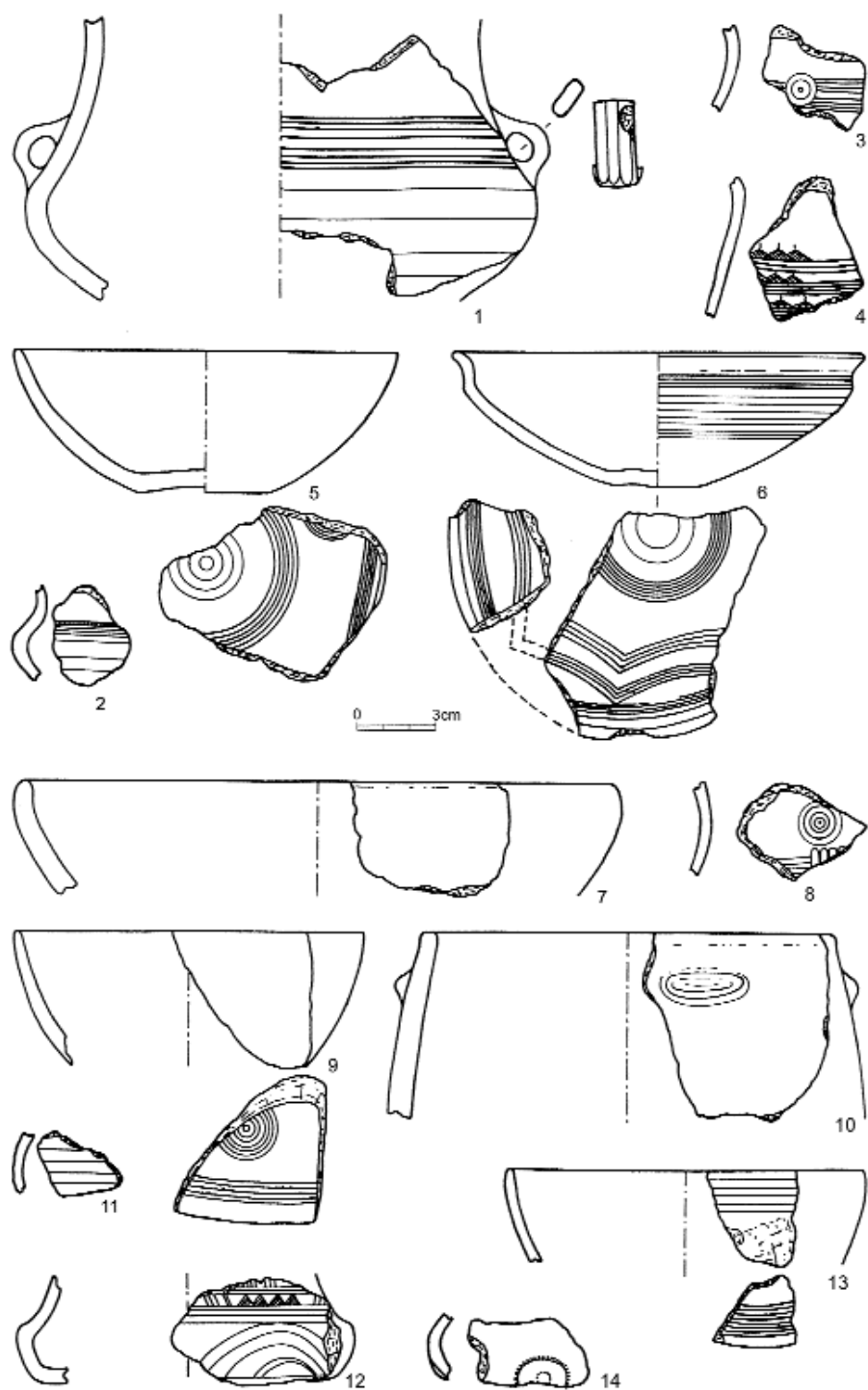
98. Kuličkovité zesílení hlavice jehlice s vázičkovitou hlavící, povrch hladký, nezdobený, zeleně patinováno; max. 23 mm; K 170 22, i. č. 25 863 (*tab. 17: 4*).
99. Střep z výdutě amfory, výduť zdobena obloukovitým žlábkováním, hrdlo svazky vodorovných rýh, šrafovanými trojúhelníčky a řadami krátkých svislých rýžek; černý; max. 66 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. ? (*tab. 16: 12*).
100. Střep z hrdla nádoby, zdobený svazkem vodorovných rýh a šrafovanými trojúhelníčky s tečkami na vrcholu; uvnitř okrový, vně černý, tuhovaný, leštěný, lom šedý; max. 56 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. ? (*tab. 16: 4*).

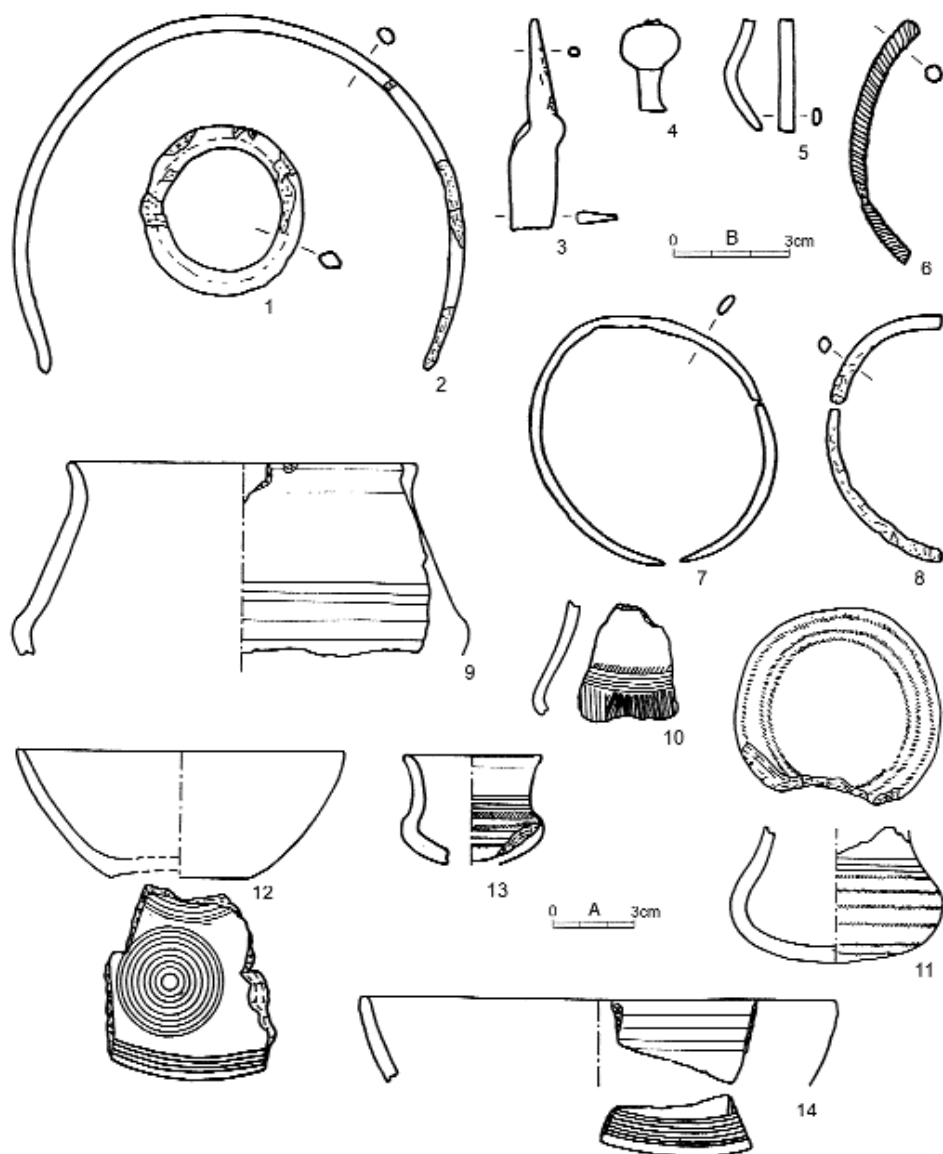

Tab. 15. 1–3 hrob 18. – Taf. 15. 1–3 Grab 18.

101. Střep z nádoby, zdobený svazky vodorovných rýh, krátkými řadami šikmých rýžek a šrafovými trojúhelníčky s čárkami na vrcholech; oboustranně leštěný, tuhovaný; max. 56 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. ? (tab. 18: 12).
102. Střep patrně z hrdla nádoby, zdobený svazky vodorovných rýh a žlábkem provedenými soustřednými kružnicemi; černý, tuhovaný; max. 48 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. ? (tab. 16: 3).
103. Střep z okraje nádoby, hrdlo zdobeno vodorovnými rýhami, výduť vodorovnými žlábkami, hrdlo i tělo pak soustřednými kružnicemi; uvnitř okrový, hnědošedý se zbytky tuhování; max. 72 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. ? (tab. 18: 11).
104. Fragment misky či šálku, vně nezdobený, uvnitř zdobený svazkem rýh pod okrajem a kolem podstavy, na vnitřní stěně zbytek výzdoby v podobě soustředných kružnic, kolem středu podstavy žlábkem provedené soustředné kružnice; vně okrový – černý – hnědý, uvnitř černý, tuhovaný, leštěný; rekonstruovaný d. ústí 150 mm, rekonstruovaný d. podstavy 5 mm, v. 54 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. ? (tab. 16: 5).
105. Střep z výduť nádoby, zdobený velkým oválným důlkem lemovaným řadou vpichů, stejný motiv se nachází i uvnitř důlku; černý, vně tuhovaný, leštěný; max. 49 mm; K 8, i. č. 33 095; poř. č. ? (tab. 16: 14).
106. Střep z podhrdlí nádoby, zdobený svazkem vodorovných rýh a řadami krátkých šikmých rýžek; hnědý, vně černý; max. 43 mm; K 409, i. č. 30 033; poř. č. ? (tab. 18: 9).
107. Bronzový kruhový závěsek, povrch hladký, nezdobený, čoučkovitý příčný průřez, zeleně patinováno; max. d. kruhu 43 mm, š. 6 mm, v. 4 mm; K 170 – 1, i. č. 23 576 (tab. 17: 1).
108. Na dvě části rozlomený bronzový nákrčník, z výzdoby zmiňované A. Gottwaldem v podobě tečkovaných kosočtverců se dochovalo pouze několik sotva znatelných čárek, povrch hladký, nezdobený, na jednom konci silně korodovaný, oválný příčný průřez, zeleně patinováno; max. 123 mm, š. 5 mm, v. 3,5 mm; K 170 3, i. č. 23 578 (tab. 17: 2).

Tab. 16. 1–14 bez možnosti bezpečného zařazení k hrobovým celkům. – Taf. 17. 1–14 ohne verlässliche Zuordnung zu bestimmten Gräbern.

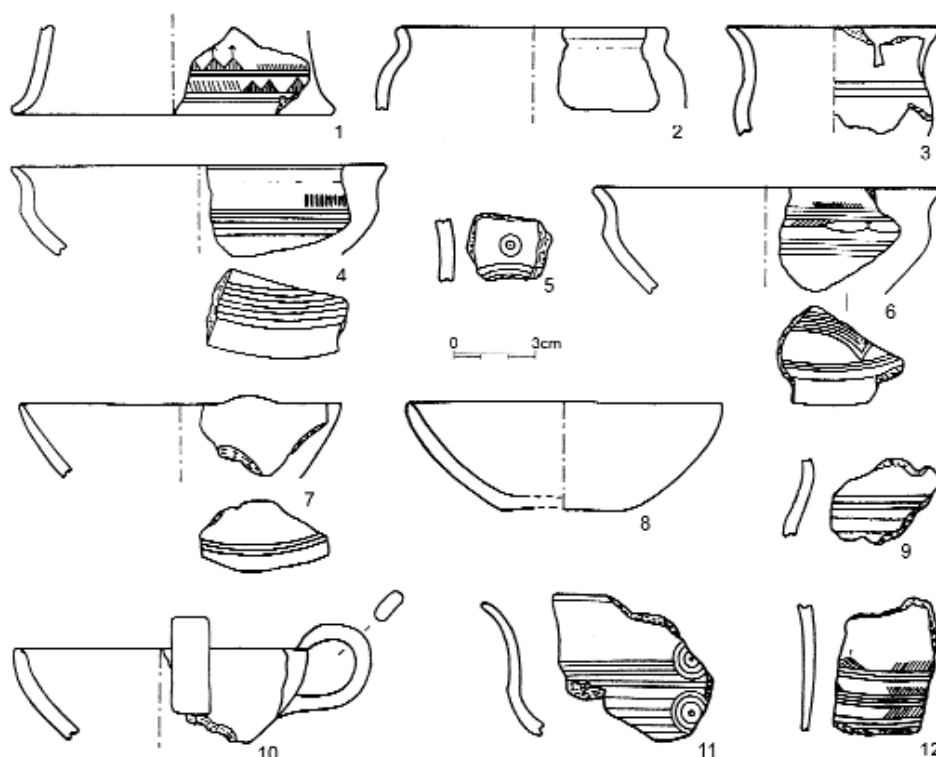

Tab. 17. 1–2, 7 hypotetický hrob 0; 3 bez příslušnosti k hrobovému celku; 4 údajný hrob 22; 6 nalezeno poblíž hrobu 7; 5, 8–14 bez možnosti bezpečného zařazení k hrobovým celkům (měřítko A keramika, B bronzové předměty). – Taf. 16. 1–2, 7 vorausgesetztes Grab 0; 3 ohne Zugehörigkeit zu einem Grab; 4 angebliches Grab 22; 6 gefunden in der Nähe von Grab 7; 5, 8–14 ohne verlässliche Zuordnung zu bestimmten Gräbern (Maßstab A Keramik, B Bronzegegenstände).

109. Fragment bronzového nože s tmovitým řapem, povrch nezdobený, zeleně patinováno; max. 54 mm; K 170 23, i. č. 25 864 (tab. 17: 3).

110. Zlomek neurčitelného, silně zkorodovaného, patrně bronzového předmětu; K 170 16/10 (nekresleno).

Tab. 18. 1–12 bez možnosti bezpečného zařazení k hrobovým celkům. – Taf. 18. 1–12 ohne verlässliche Zuordnung zu bestimmten Gräbern.

4.2. Verifikace hrobových celků

Při rekonstrukci hrobových celků jsem využil především údajů v původních přírůstkových knihách (z doby A. Gottwalda) a údajů na štítcích nalepených na nádoby snad již samotným A. Gottwaldem, pokud se dochovaly. Údaje se až na dva případy (torzo květináče podle přírůstkové knihy pocházející z hrobu 3, podle údajů na nádobě z hrobu 7; drobná okřínovitá nádoba podle přírůstkové knihy z hrobu 13, podle údaje na nádobě z hrobu 2) vždy shodovaly. Dalším zdrojem informací byl článek A. Gottwalda (1908). Je psán prakticky bezprostředně po provedení akce. Jako mimořádně cenné se zde vedle popisu ukázalo vyobrazení artefaktů, byť někdy příliš poplatné době svého vzniku. V některých případech byla také velmi užitečná pořadová čísla přiřazovaná jednotlivým nádobám v každém hrobě, která pomohla odstranit některé omyly (např. výskyt dvou nádob se shodným pořadovým číslem v hrobě 2 signalizoval chybné zařazení jedné z nádob do tohoto hrobového celku, chybu bylo možné s pomocí původní přírůstkové knihy odstranit), navíc umožnila zjistit, zda se z hrobových celků zachovaly všechny nádoby (např. v hrobě č. 18 zcela prokazatelně alespoň jedna nádoba schází – s poř. č. 18/4). Naopak jako mnohem méně spolehlivá se ukázala nová přírůstková kniha, kde byly k hrobovým celkům chybně nebo ne zcela přesně přiřazeny některé bronzové předměty.

Pro kontrolu připojuji k rekonstruovaným hrobovým celkům i doslovné citace popisu jednotlivých hrobů, jak nám je A. Gottwald ve své práci zanechal (vynechávám pouze Gottwaldovy odkazy na tabulky).

(Hrob 0)

„Při orání dne 19. listopadu 1906 rozorána byla na pokraji pole p. Jind. Černým popelnice tvaru látky. V ní nalezené četnější předměty bronzové byly příčinou, že o nálezů živě hovořeno bylo a já pp. říd. uč. V. Smrčkem a Vodákem vybědnut byl, abych naleziště toto blíže ohledal. Obdržev vyorané předměty [hladký náramek plochý ... a půl jiného, nákrční kruh z prutu bronzového s několika tečkovanými kosočtverci na povrchu ... a hrubě ulitý plochý kruh bronzový původně asi se závěsným ouškem ...] hned následujícího dne zajel jsem do Ptení a dal kopati na sousedním poli p. Vítkově za brázdou, v níž popelnice s bronzou vyoraná byla. Za krátko narazili jsme na skupinu nádob uloženou od západu k východu, kteráž pravděpodobně s vyzvednutou popelnicí tvořila jeden hrob.“

K hypotetickému hrobu č. 0 řadím na dvě části rozlomený bronzový náramek (16. – tab. 17: 7), rozlomený bronzový nákrčník (108. – tab. 17: 2) a bronzový kruhový závěsek (107. – tab. 17: 1). Všechny byly nalezeny ještě před výzkumem při orbě v jednom hrobě, takže nepochybně tvoří náleзовý celek. Jejich příslušnost k hrobu č. 1, objeveném při následném výzkumu, považuje A. Gottwald za pravděpodobnou, bezpečně ztotožnění však učinit nelze.

Hrob 1

„Asi 2 dm daleko od popelnice vyskytla se převrácená miska a u ní položený hrníček. Východněji položeny byly na sebe dvě mísy bezuché a kolem nich umístěny: vydutá poklička s dutou nožkou, osudíčko, miska hnízdečková a hluboký šálek, v němž na sebe vloženy byly dvě misky hnízdečkové s uraženými uchy. Hořejší byla uvnitř bez ozdob, spodní však s velmi pěknou okrasou ... Nejvýchodněji rozmeteny byly střepy ze dvou velkých osudí, z kterých zcediti se dalo pouze jedno ... V hrobě tomto naskytnul se i zbytek misky s perličkovou ozdobou uvnitř.“

Na základě popisu hrobu a vyobrazení k hrobu č. 1 sem zcela nepochybně patří dvouuchá amfora (1. – tab. 1: 1, a to z „rozmetaných osudí“, které se podařilo „zcediti“), poklička s dutou rukojetí (2. – tab. 1: 9), šálek s vnější i vnitřní výzdobou (3. – tab. 1: 2; „miska hnízdečková“), zlomek okraje misky či šálku s vnitřní perličkovitou výzdobou (4. – tab. 1: 3). Náleží sem i hrneček (5. – tab. 1: 5), koflík (8. – tab. 1: 4) a nezdobená mísa (9. – tab. 1: 8; v textu jsou uvedeny mísy dvě – jedna se tudíž nedochovala). Vzhledem k tomu, že na šálky 6. – tab. 1: 6 a 7. – tab. 1: 7 lze vztáhnout označení „hnízdečková miska“, je i jejich příslušnost k hrobovému celku jistá. Takto sestavenému hrobovému celku odpovídají i kontinuálně zachovaná poř. č. 1/1–8, nedochovaná mísa musela mít poř. č. vyšší, nebo byla skartována ještě při výzkumu. Jak bylo uvedeno výše, neřešitelnou otázkou zůstává příslušnost hypotetického hrobu č. 0 k tomuto hrobovému celku.

Hrob 2

„Pohřeb uložen byl do země bez nádoby. Pod bezuchou mísou hlubokou nalézalo se osudíčko, miska a štěrchátko ... K míse přistaveno bylo ještě kanelované osudí.“

K hrobu dle vyobrazení a popisu zcela nepochybně náleží vejčité chřestítko (19. – tab. 2: 3) a dle popisu sem patří i mísa (20. – tab. 2: 1). Ze dvou nádobek („osudí“ a „osudíčko“) se z tohoto hrobu dochovala pouze drobná okřínovitá nádoba s vícenásobně hraněnou výdutí (22. – tab. 2: 2). Jiná drobná okřínovitá nádoba (21. – tab. 10: 4), která by sem měla podle dodatečně propisovací tužkou napsaného údaje na štítku na nádobě patřit (údajné č. 2/1), podle přírůstkové knihy ve skutečnosti náleží hrobu 13 (č. 13/1). Údaj přírůstkové knihy je zcela věrohodný, protože č. 2/1 již nese chřestítko, výskyt dvou předmětů téhož poř. č. v jednom hrobě lze vyloučit. Takto sestavenému hrobovému celku odpovídají i kontinuálně zachovaná poř. č. 2/1–3.

Hrob 3

„V popelnici s odoraným hrdlem uloženo bylo mezi kůstkami na hromádce 5 kousků zpřelámaných náramků. Stranou postavena dvě velká osudí a mezi nimi miska hnízdečková. Jedno osudí je kanelováno ..., neúplně, druhé pěkně zdobeno ... Asi půl m od nádob pohozena byla polovice náramku.“

K hrobu č. 3 dle vyobrazení zcela nepochybně náleží amfora s částečně chybějícím hrdlem (24. – tab. 3: 1) a vodorovně žlábkovaná amfora (25. – tab. 3: 4; jedná se o „osudí“ a „osudíčko“, které stálo ne-

daleko popelnice), dále pět zlomků bronzových artefaktů (dle A. Gottwalda „náramků“, 34. – *tab. 3: 8; 35. – tab. 3: 9; 36. – tab. 3: 6; 37. – tab. 3: 7; 38. – tab. 3: 5*) a polovina dalšího (33. – *tab. 3: 10*), ležícího opodál. Jako „popelnici s odoraným hrdlem“ můžeme identifikovat další amforu (26. – *tab. 3: 3*). Bez větších obtíží sem lze zařadit také fragment šálku („miska hnízdečková“, 32. – *tab. 3: 2*). Takto sestavenému hrobovému celku odpovídají i kontinuálně zachovaná poř. č. 3/1–4.

Hrob 4

„Za popelnici užitó bylo látky, k níž ku straně západní přístaveno bylo 5 nádobek; misečka, osudí ..., květináček, osudíčko bezuché a jiné převráceně bez hrdla s provrtaným otvorem ve dně.“

K hrobu č. 4 dle vyobrazení a popisu zcela jistě náleží zdobená amfora (40. – *tab. 4: 5*; „osudí“) a torzo amforky s otvorem proraženým ve dně (39. – *tab. 4: 4*; „osudíčko“). Dále sem patří i torzo květináče (41. – *tab. 4: 2*; „látka“), který by se zde měl vyskytovat dokonce ve dvou patrně nestejně velkých exemplářích (druhý je nezvěstný). Náleží sem i šálek („misečka“, 43. – *tab. 4: 1*) a drobná okřínovitá nádoba („osudíčko bezuché“, 42. – *tab. 4: 3*). Takto sestavenému hrobovému celku odpovídají i kontinuálně zachovaná poř. č. 4/1–5, nedochovaný květináč musel mít poř. č. vyšší, nebo byl skartován ještě během výzkumu.

Hrob 5

„Hrob 5., velmi blízko pod povrchem uložený, sestával z bezuché červeně vypálené popelnice s reliéfní proužkou prsty důlkovanou pod hrdlem ... a z hluboké mísy, již popelnice zakryta byla. Ku jižní straně přiléhala položená látka a na sever přístaveno půl misky šálkové a osudíčko bez ozdób.“

Na základě vyobrazení a popisu lze tomuto hrobu nepochybně přiřadit amforovitou nádobu (47. – *tab. 5: 1*), dále sem náleží nezdobená amfora (48. – *tab. 5: 2*; jako „osudíčko bez ozdób“). Dle popisu chybí mísa, která sloužila k překrytí popelnice, květináč („látka“) a polovina misky („misky šálkové“). Tyto musely mít přírůstková čísla vyšší než dochované 5/1–2, nebo byly skartovány ještě během výzkumu.

Hrob 6

„Hrob 6. byl z největšího dílu odorán. Zbyly z něho jen nečetné střípky ze dvou nádobek a spodek popelníčky s kostmi, mezi nimiž našel jsem žebérkovaný náramek ... a velmi jemně rytými rýhami zdobenou jehlici makovcovitou ...“

Podle muzejních údajů tomuto hrobu nelze připsat žádné předměty, na základě vyobrazení sem však zcela nepochybně patří rozlámáný podélně žebrovaný náramek (50. – *tab. 6: 1*; podle údajů muzea patříci hrobu 3) a torzo jehlice s vázičkovitou hlavicí (51. – *tab. 6: 2*; podle údajů muzea takéž hrob 3; k hrobu 6 oba artefakty řadí i J. Říhovský 1979, 200). Zbytky keramického inventáře identifikovat nelze, i přes možnou skartaci již v době výzkumu však alespoň část keramického materiálu původně zachována byla, protože J. Říhovský uvádí v hrobu 6 vedle jehlice s vázičkovitou hlavicí a podélně žebrovaného náramku ještě střepy ze tří nádob („flaches, längsgeripptes Armband; Scherben von drei Gefässen“, Říhovský 1979, 200).

Hrob 7

„Hrob 7. sestával z 5 nádob. Za popelnici užitó bylo neúplné látky, k níž z jedné strany přístavena byla misečka ... a na druhé straně misou přikryta byla dvě osudíčka; jedno na spodu hrdla obvodovým rýhováním ..., druhé v baňatosti a dole obvodovým žlábkováním zdobené. Poblíž hrobu tohoto vykopal jsem část nákrčníku z tordovaného drátu ...“

Dle nepřiliš vydařeně kresby tomuto hrobu náleží drobná okřínovitá nádoba (54. – *tab. 7: 4*; „misečka“), která stála vedle popelnice. Jinou drobnou okřínovitou nádobu (55. – *tab. 7: 3*) můžeme nejspíše ztotožnit s jedním z „osudíček“ („v baňatosti a dole obvodovým žlábkováním rýhované“), druhým popisovaným „osudíčkem“ je další další okřínovitá nádoba (52. – *tab. 7: 2*). K hrobu určitě

patří i mísa s lalůčky (56. – tab. 7: 5), kterou byla obě „osudíčka“ překryta. Vzhledem k popisu bude tomuto hrobu náležet snad i torzo květináče (53. – tab. 7: 1), jehož příslušnost k hrobovému celku byla původně nejasná. Dle přírůstkové knihy by měl patřit hrobu č. 3, na nádobě samé je pak podobně jako na ostatních nádobách nalepen štítek s Gottwaldovým jménem. Přímo na něm je rukou jako č. hrobu připsáno č. 7 (na ostatních nádobách je toto č. na štítku nalepeném před jménem). U hrobu 3 však A. Gottwald při popisu žádný květináč neuvádí, proto se domnívám, že nádoba pochází z hrobu 7, kde A. Gottwald o přítomnosti květináče informuje. Jiná nádoba téže keramické třídy z hrobu 7 se totiž nedochovala (podobně zařazuje tuto nádobu i *Nekvasil 1970*, 69 – obr. 10: 22/; situaci však znejasňuje torzo jiného květináče, které J. Nekvasil u hrobu 3 zobrazuje, žádné torzo květináče z hrobu 3 se mi ale v muzejní sbírce identifikovat nepodařilo [*Nekvasil 1970*, 69 – obr. 10: 31/]). Vztah zlomku tordovaného nákrčníku (který je možné jednoznačně identifikovat: 59. – tab. 17: 6) k hrobu nebyl jasný asi již ani samotnému A. Gottwaldovi. Takto sestavenému hrobovému celku odpovídají i kontinuálně zachovaná pořadová čísla 7/1–5 (č. 7/5 nese onen výše diskutovaný květináč, v tomto případě nám však poř. č. pro spolehlivější identifikaci nepomůže, protože hrob 3 končí stejně jako hrob 7 poř. číslem 4).

Hrob 8

„Hrob 8. byl obzvláště špatně uchovaný. Obsahoval poklopenou mísu kryjící drobnou částku kostí; vedle ní se nacházelo osudí ... a hnízdečková mísa.“

K hrobu náleží pouze amfora (60. – tab. 6: 3; „osudí“) s pořadovým číslem 8/1. Lze ji ztotožnit s vyobrazením A. Gottwalda, které se však v detailu liší. Mísa kryjící spálené ostatky se nezachovala vůbec. Ztotožnění okrajového střepe nádoby (61. – tab. 18: 4) s „hnízdečkovou miskou“ A. Gottwalda považuji za nejisté.

Hrob 9

„Hrob 9. byl rozorán. Z vybraných střepe podařilo se mi jen částečně slepiti dvě nádoby: bezuché osudíčko šikmo čárkovanými trojúhelníky zdobené ... a přes polovici nádoby s velmi úhlednou okrasou ... Mezi střepe vyrýpal jsem bronzovou kuličku, pravděpodobně hlavičku to jehlice.“

Dle popisu a vyobrazení lze zcela nepochybně identifikovat všechny popsané předměty hrobového inventáře: torzo amforky (62. – tab. 8: 7; nádobka „s velmi úhlednou okrasou“), drobné okřínovité nádoby (63. – tab. 8: 8; „osudíčko šikmo čárkovanými trojúhelníky zdobené“) a kuličkovité rozšířené hlavičky jehlice s vázičkovitou hlavicí (66. – tab. 8: 6; „hlavička jehlice“). Poř. čísla 9/1–2 naznačují správnost tohoto závěru.

Hrob 10

„Hrob 10. obsahoval překlopenou mísu a k ní přiloženou miskou hnízdečkovou. Pod miskou byly tři nádoby, z nichž podařilo se mi zachránit jen jediné osudíčko, mající pásek z 5 rovnoběžných rýh za okrasu ... V něm byla zkroucená jehlice s roztepanou hlavicí stočenou ... a dva bronz. kroužky ...“

Dle popisu můžeme tomuto hrobu bezpečně přisoudit amforu (67. – tab. 8: 5; rýhami zdobené „osudíčko“), jehlici se svinutou hlavicí (70. – tab. 8: 3) a bronzový kroužek (71. – tab. 8: 4). Vzhledem k popisu sem zcela jistě náleží i nezdobená mísa (68. – tab. 8: 2) a šálek (69. – tab. 8: 1; „miska hnízdečková“). Takto sestavenému hrobovému celku odpovídají i kontinuálně zachovaná poř. čísla 10/1–3.

Hrob 11

„Hrob 11. měl za popelnicí jednoduchou látku podobnou nádobu s dvojpupíky. K ní přiléhala z jedné strany mísa hnízdečková uvnitř žlábkovaná a z druhé strany přikloněno bylo osudí, jež úplně se rozpadlo.“

Podle popisu k tomuto hrobu patří hrneček se zdvojenými pupky (72. – tab. 9: 2; „jednoduchá popelnice s dvojpupíky podobná látce“), bez problémů můžeme tomuto hrobu přisoudit i doplněné torzo šálku (73. – tab. 9: 1; „miska hnízdečková“). Poř. čísla 11/1–2 tento závěr potvrzují.

Hrob 12

„Mezi kostmi v popelovité hlíně uloženými byla polovice náramku z vyhraněného drátu a jehlice bez hlavičky; při nich přistaveno bylo osudí zdobené 4 skupinami pozůstávajícími vždy ze 4 obvodových čárek ... a na boku položeno osudí kanelované ...“

Všechny uvedené předměty je podle popisu a nepříliš vydařených kreseb možné identifikovat. Jako „zdobené osudí“ lze rozpoznat drobnou okřínovitou nádobu (74. – tab. 9: 4), jako „osudí hraněné“ pak další drobnou okřínovitou nádobu (75. – tab. 9: 3). S „jehlicí bez hlavičky“ lze ztotožnit předmět č. 79. – tab. 9: 5, identifikovat můžeme i část náramku (78. – tab. 9: 6). Poř. čísla 12/1–2 tento závěr potvrzují.

Hrob 13

„Hrob 13. byl velmi pěkně vypravený. Pod překlopenou mísou byla do čtverce 4 osudí, k ní pak z boku přiloženo bylo osudí ještě jedno. Dvě osudí zpod mísy vybrati nebylo možno, třetí zcela bez ozdob se stopami kůstek obsahovala jednoduchý drátěný náramek s konci přes sebe sahajícími ... Pouze čtvrté osudí mělo ouška a pod nimi po 3 mělkých rýhách; mezi oušky z každé strany vryty též rýhy vždy ve dvou skupinách. Osudí k míse přiložené bylo pod hrdlem obejato 4 čárkami ...“

Podle popisu a vyobrazení lze s jistotou tomuto hrobu přisoudit náramek s přeloženými konci (84. – tab. 10: 2) a amforu s rýhovanou výdutí (80. – tab. 10: 3; „osudí“), dále sem patří amfora s oblou podstavou (81. – tab. 10: 5; „osudí bez ozdob se stopami kůstek“) a mísa (82. – tab. 10: 1). Dvě nádoby („osudí“) nebylo možno z hrobu vůbec vyjmout, tudíž se do sbírek muzea ani dostat nemohly, s „osudím přiloženým k míse“ lze podle ne zcela přesné kresby A. Gottwalda ztotožnit drobnou okřínovitou nádobu (21. – tab. 10: 4, k identifikaci této nádoby viz hrob 2).

O následujících hrobech se nám kromě údajů v přírůstkových knihách a na nádobách samých nezachovaly žádné informace, údaje o příslušnosti artefaktů k těm kterým hrobovým celkům nelze proto ověřit.

Hrob 14

Dochovala se pouze amforovitá nádoba (85. – tab. 11: 1).

Hrob 15

Bez identifikovatelných nálezů.

Hrob 16

Bez identifikovatelných nálezů.

Hrob 17

Podle přírůstkové knihy sem patří dva džbánky (88. – tab. 12: 2 a 92. – tab. 12: 6), dvě amfory (86. – tab. 12: 1 a 87. – tab. 13: 1), mísa (89. – tab. 12: 5), šálek (90. – tab. 12: 4) a květináč (91. – tab. 12: 3). Takto sestavenému hrobovému celku odpovídají i kontinuálně zachovaná pořadová čísla 17/1–7.

Hrob 18

Podle přírůstkové knihy sem náleží dvě amfory (93. – tab. 14: 2 a 94. – tab. 14: 1), bezuchá amfora (95. – tab. 15: 3), šálek s šikmým ústím (96. – tab. 15: 2) a mísa s vnitřní výzdobou (97. – tab. 15: 1). Vzhledem k absenci poř. čísla 18/4 je dochovaný hrobový celek zcela bezpečně nekompletní.

(Hrob 22)

Jedinou případnou stopou po existenci hrobu č. 22 je kuličkovité zesílení hlavice jehlice s vázičkovitou hlavicí (98. – tab. 17: 4). Údaj o příslušnosti artefaktu k tomuto hrobovému celku je uveden na

nové inventarizační kartě, na které je navíc lokalizace z neznámých důvodů „Kostelec – U příkopy“ rukou přepsána na „Ptení za starou školou“. V původní přírůstkové knize údaj ověřit nelze (všechny bronzové předměty z hrobů v Ptení jsou zde vedeny pod společným č. 170). Nejpříjemnějším vysvětlením je novější odvození hrobu 22 od původního přírůstkového čísla 170–22, č. 22 však neznamená č. hrobu, ale patrně č. artefaktu pod přírůstkovým číslem 22 (část bronzového nože, o níž bezpečně víme, že byla vyorána ještě před výzkumem, nese č. 170–23). Můžeme tedy konstatovat, že hrob č. 22 ve skutečnosti nikdy neexistoval a vznikl později omylem, dotyčný artefakt navíc ze Ptení vůbec nemusí pocházet.

Bez příslušnosti k hrobovým celkům

Fragment bronzového nože (109. – tab. 17: 3) byl objeven při orbě ještě před výzkumem pohřebiště, a nebylo ho tudíž možno přiřadit k žádnému z hrobových celků již během výzkumu pohřebiště.

Bez možnosti bezpečného zařazení k hrobovým celkům

K žádnému z hrobových celků nelze s jistotou přiřadit střepek z okraje šálku (10. – tab. 18: 10), okraj misky či šálku s vnitřní žlábkovanou výzdobou (11. – tab. 17: 14), střepek z okraje patrně misky s lalůčkem a vnitřní výzdobou (12. – tab. 18: 7), střepek z okraje nádoby či duté nožky (13. – tab. 18: 1), střepek z výdutě amfory s páskovým uchem (14. – tab. 16: 1), střepek z okraje misky či šálku s vnitřní výzdobou (15. – tab. 17: 12), torzo drobné okřínovité nádoby (27. – tab. 17: 11), nezdobený okraj nádoby (28. – tab. 18: 2), lehce zatažený okraj misky (29. – tab. 16: 7), zdobený střepek z těla nádoby – snad šálku (30. – tab. 18: 5), střepek z okraje šálku či misky s vnitřní výzdobou (31. – tab. 16: 9), fragment misky či šálku (44. – tab. 18: 8), okraj misky či koflíku s vnitřní výzdobou (45. – tab. 16: 13), střepek z těla nádoby s vnitřní výzdobou (46. – tab. 16: 8), střepek z okraje amfory (49. – tab. 17: 9), střepek z okraje květináče s pupkem (57. – tab. 16: 10), žlábkovaný střepek z výdutě nádoby (58. – tab. 16: 11), střepek z okraje šálku či misky s vnější i vnitřní výzdobou (61. – tab. 18: 4), střepek z okraje nádoby – snad amfory (64. – tab. 18: 3), ostře profilovaný střepek z okraje patrně koflíku (65. – tab. 18: 6), zdobený střepek z podhrdlí nádoby (76. – tab. 17: 10), zdobený střepek z podhrdlí nádoby (77. – tab. 16: 2), střepek z okraje nádoby (83. – tab. 17: 13), střepek z výdutě amfory (99. – tab. 16: 12), bohatě zdobený střepek z hrdla nádoby (100. – tab. 16: 4), bohatě zdobený střepek (101. – tab. 18: 12), zdobený střepek z hrdla nádoby (102. – tab. 16: 3), zdobený střepek z okraje nádoby (103. – tab. 18: 11), fragment misky či šálku (104. – tab. 16: 5), střepek z výdutě nádoby s oválným důlkem (105. – tab. 16: 14), zdobený střepek z podhrdlí nádoby (106. – tab. 18: 9), dva fragmenty bronzové tyčinky (17. – tab. 17: 8), esovitě prohnutý, zploštělý zlomek bronzového artefaktu (18. – tab. 17: 5).

Za použití údajů na nádobách samých, původní přírůstkové knihy a článku A. Gottwalda se podařilo zrekonstruovat hroby č. 1–13 (přičemž k hrobu č. 1 může náležet obsah hypotetického hrobu č. 0). U hrobů 14, 17, 18 se pak musíme spolehnout pouze na údaje v přírůstkové knize a na nádobách. Údajný hrob 22 nikdy neexistoval.

Takto nově sestavené celky doznaly oproti celkům publikovaným J. Nekvasilem (1970) řadu změn. U J. Nekvasila chybí v hrobě 1 okraj misky s perličkovitou výzdobou (bezpečně sem přiřaditelný na základě údaje A. Gottwalda), nezobrazuje hrobové celky 14, 17, 18, a pokud zobrazí výběr z hrobu 18 (Nekvasil 1970, 17 – obr. 1: 11, 12), pak vyobrazené amfory dnes nelze s žádnou z dochovaných nádob ztotožnit (vzhledem k absenci poř. č. 18/4 ale víme, že inventář tohoto hrobu není dnes dochován v úplnosti, J. Nekvasil zde patrně kresebně zachytil nádoby, které později podlehly v muzejních sbírkách zkáze). Zcela pomínuta zůstala existence hrobu 6, nejspíše proto, že se z něho dochoval pouze bronzový inventář. Na základě dodatečného údaje na nádobě J. Nekvasil chybně zařadil nádobu 21. (tab. 10: 4) k hrobu 2 (což se původně stalo i autorovi této práce, na základě srovnání pořadových čísel se podařilo omyl napravit), uvedená nádoba ale ve skutečnosti pochází z hrobu 13. Z inventáře hrobu 3 mu chybí část šálku (32. – tab. 3: 2), naopak zde vyobrazuje torzo květináče, které se mi v muzejních sbírkách identifikovat nepodařilo (A. Gottwald k hrobu 3 ani žádné torzo květináče nezmiňuje). Otázkou zůstává fragment šálku zobrazený J. Nekvasilem (1970, 69 – obr. 10: 15)

u hrobu 4, který se mi nepodařilo identifikovat, naopak tomuto hrobu patří torzo šálku 43. (tab. 4: 1; ztotožnění těchto dvou artefaktů je dle kresby krajně nepravděpodobné).

5. VYHODNOCENÍ NÁLEZŮ

V terminologii kultury lužických popelnicových polí panuje u jednotlivých badatelů zabývajících se tímto obdobím značná nejednotnost, která se projevuje už v pojmenování uvedeného kulturního okruhu. Z těchto důvodů se tam, kde je to možné, přidržuji terminologie navržené A. Štofem (1993, 312), který tento kulturní celek souhrnně označuje jako kulturu lužických popelnicových polí. Tu pak dále člení na lužickou, slezskou a platěnickou fázi. Nejednoznačné je i pojetí těchto fází odvíjející se od periodizačních systémů jednotlivých autorů.

Z periodizačních systémů, kterými disponujeme pro pooderskou skupinu kultury lužických popelnicových polí na území České republiky, zmiňme alespoň dva nejucelenější: pro Moravu periodizační systém J. Nekvasila (1987; pro slezskou fázi pak podrobně 1970) a periodizační systém pro východní Čechy V. Vokolka (1966; 1978; podrobnější třídění slezské fáze však dosud nikde tímto autorem definováno nebylo, i když ho používá: viz např. Vokolek 1999a). V poslední době aplikoval „východočeský“ systém na moravský materiál ve své diplomové práci o pohřebišti v Domamyslicích R. Sedláček (2001). Prvně tak máme k dispozici charakteristiku fází Ia a Ib slezskoplatěnické kultury v rámci chronologie V. Vokolka.

Zatímco V. Vokolek chápe v návaznosti na J. Filipa (1936–1937) slezskou fázi úžeji, jako I. stupeň slezskoplatěnické kultury (Ha B1), J. Nekvasil pod pojem středolužická (slezská) fáze (Ha A2–B) lužické kultury zahrnuje i III. stupeň lužické kultury v pojetí V. Vokolka. Hlavní rozdíl v obou systémech však spočívá v předpokladu kontinuálního vývoje lužické a slezské fáze na území Moravy u badatelů moravských (např. Kvíčala 1954; Nekvasil 1970; Podborský 1956) a diskontinuita mezi těmito fázemi na území východních Čech (naposled Vokolek 1999b, 17).

5.1. Keramika

Při popisu keramického inventáře jsem se řídil terminologií slezské keramiky vypracované pro východní Čechy V. Vokolkem (1999a), která se co do výčtu typů hodí pro zpracováváný soubor nejlépe. Navíc jsem podle V. Podborského (1970, 49) vydělil samostatné skupiny koflík („Tasse“) a šálek („Schale“), odlišované podle poměru výšky a šířky nádoby.

Amfora. V keramickém materiálu pohřebišť ze Ptení se tato třída nádob objevuje v jediné variantě, a to jako *amfora s dvojicí protilehlých uch*.

Celkem se zde vyskytuje 9 kusů amfor nebo jejich částí s dvojicí protilehlých uch, v případě okrajového zlomku (49. – tab. 17: 9) nelze říci, z jaké varianty amfory pocházejí. Jedná se o dvě amfory z hrobu 18, které mají na plynulém přechodu hrdla a těla svazek vodorovných rýh a jejichž výduť nese pravidelné svislé žlábkování (93. – tab. 14: 2; 94. – tab. 14: 1), dvě amfory z hrobu 17, z nichž jedna nese na výduťi ještě pravidelné svislé žlábkování (86. – tab. 12: 1), druhá však již svislé žlábkování nestejně široké (87. – tab. 13: 1), dále tři amfory zdobené skupinami svislých či mírně šikmých žlábků, přičemž plocha mezi nimi zůstává buď prázdná (hrob 3, 26. – tab. 3: 3), nebo je zdobena žlábkovanými soustřednými kruhy (hrob 3, 24. – tab. 3: 1; hrob 1, 1. – tab. 1: 1), přičemž u amfory č. 1. je nápadná výrazně stlačená výduť, a amfora s vodorovným žlábkováním výduť, které přechází až v hranění (hrob 3, 25. – tab. 3: 4). Ze střepevého materiálu, který nemůžeme s jistotou přisoudit žádnému hrobovému celku, uveďme vedle výše zmíněného vodorovně hraněného střepe z okraje amfory (49. – tab. 17: 9) ještě obdobně zdobený střepe z výduťe nádoby (14. – tab. 16: 1).

Tvarová a výzdobná variabilita umožňuje postihnout určitý vývoj (Nekvasil 1970, 16–22; Sedláček 2001, 22–31). Za nejstarší lze považovat amfory z hrobu 18, s pravidelně žlábkovanou výduť (93. – tab. 14: 2; 94. – tab. 14: 1). Z chronologického hlediska následují amfory z hrobu 17, kdy jedna nese ještě pravidelné svislé žlábkování, u druhé však pozorujeme nástup žlábkování nestejně širokého (86. – tab. 12: 1; 87. – tab. 13: 1). Ještě mladší jsou amfory se stlačenou výduťi, nesoucí skupin-

ky svislých žlábků střídajících se s volnými plochami často v kombinaci se žlábkovanými kolečky (hrob 1, *I. – tab. 1: 1*; hrob 3, 24. – *tab. 3: 1*; hrob 3, 26. – *tab. 3: 3*). Jejich výskyt se vzhledem k obsahu hrobu 3 chronologicky částečně kryje s tvarem nejmladším, vyšší, vodorovně žlábkovanou amforou (25. – *tab. 3: 4*). Do této nejmladší skupiny náleží dle vodorovného hranění a částečně rekonstruovaného tvaru také oba střepy bez bezpečných hrobových celků.

Amfory z hrobu 18 by mohly náležet ještě III. stupni lužické kultury podle V. Vokolka, vzhledem k tvaru hrdla (plynulá esovitá profilace) a doprovodným tvarům musíme ale počítat již s I. stupněm slezskoplatěnické kultury (analogie např. na pohřebišti v Domamyslicích: *Sedláček 2001*, tab. 10: 17/3, tab. 25: 53/1, tab. 39: 84/10; pohřebiště v Dětkovicích: *Filip 1936–1938*, obr. 2: 3). Podle J. Nekvasila (1970, 52) se jedná o základní stupeň středního období lužické kultury. Amfory z hrobu 17 můžeme na základě uvedených znaků zařadit na počátek I. stupně slezskoplatěnické kultury podle V. Vokolka, vzhledem ke znakům uváděným R. Sedláčkem konkrétně do fáze Ia. V periodizačním systému J. Nekvasila se však stále ještě pohybujeme v základní fázi. Amfora z hrobu 1 náleží fázi Ib, podle J. Nekvasila by příslušela rozhraní jeho vrcholného a konečného stupně. Stejnemu období by mohly patřit i amfory z hrobu 3, vzhledem ke společnému výskytu s vyšší vodorovně žlábkovanou amforou je však musíme řadit do II. stupně slezskoplatěnické kultury podle V. Vokolka, tedy konečného stupně podle J. Nekvasila. Sem náleží dle vodorovného hranění a částečně rekonstruovaného tvaru také oba střepy nezařaditelné do hrobových celků.

Amfora. Na pohřebišti ve Ptení se vyskytuje deset kusů amforek či jejich částí. Oproti amforám máme ale k dispozici dva typy těchto nádob: *amfora s dvojicí protilehlých uch* a *amfora bezuchá*.

K amforám s dvojicí protilehlých uch náleží bohatě zdobené amfory z hrobů 7 (40. – *tab. 4: 5*) a 9 (62. – *tab. 8: 7*), dále amfory zdobené svazky rýh z hrobů 8 (60. – *tab. 6: 3*) a 10 (67. – *tab. 8: 5*), nakonec sem náleží amfora z hrobu 13 (80. – *tab. 10: 3*) s výdutí zdobenou skupinami svislých žlábků. Vzhledem k torzovitosti dochování nelze ani k jedné skupině přiřadit amforu z hrobu 4 (39. – *tab. 4: 4*) a střep ze silně stlačené výdutě amfory bez bezpečného hrobového celku (99. – *tab. 16: 12*).

K bezuchým amforám patří nezdobená amfora z hrobu 5 (48. – *tab. 5: 2*), dále amfora z hrobu 18 (95. – *tab. 15: 3*), zdobená půlobloučky a drobnými pupíky na výdutí. Nakonec sem náleží zvláštní typ nezdobené amfory s oblým dnem z hrobu 13 (81. – *tab. 10: 5*).

Ani v jednom případě se nevyskytla amfora se svisle žlábkovanou výdutí, případně se žlábků vzhledem k rozměrům nádobek naznačenými svislým rýhováním, což jsou znaky charakteristické pro III. stupeň lužické kultury (V. Vokolek, R. Sedláček), případně počáteční a základní stupeň středního období lužické kultury (J. Nekvasil). Do něho nepatří ani nezdobené tvary, protože amfora z hrobu 5 (48. – *tab. 5: 2*) má příliš stlačené tělo, amfora z hrobu 13 (81. – *tab. 10: 5*) zase oblou podstavu. U obou amforek tento závěr potvrzují též doprovodné nálezy. O všech amforách lze tedy říci, že pocházejí ze slezské fáze v užším smyslu (I. stupeň slezskoplatěnické kultury podle V. Vokolka), ale pouze několik zástupců této keramické třídy lze konkrétněji chronologicky zařadit. Amforu z hrobu 8 můžeme považovat vzhledem k náznavu vodorovného hranění výdutě a aplikaci žlábkovaných koleček ve výzdobě za velmi mladou – stupeň Ib až II v rámci slezskoplatěnické kultury ve východních Čechách, tedy konec vrcholného, případně průběh konečného stupně středního období lužické kultury na Moravě. Do stupně Ib patří vzhledem k extrémnímu stlačení výdutě a kombinaci řady drobných šrafovaných trojúhelníčků s obloukovou výzdobou střep z výdutě amfory bez bezpečného hrobového celku (99. – *tab. 16: 12*). Amfory z hrobů 7 a 9 jsou pak vzhledem ke své výzdobě v podobě žlábkovaného kolečka a řad krátkých šikmých rýžek v kombinaci s vysokým profilem nádoby, kdy se výška nádoby blíží šířce, charakteristickými zástupci II. stupně slezskoplatěnické kultury, tedy konečného stupně středního období lužické kultury.

Amforovitá nádoba. Tuto keramickou třídu na pohřebišti zastupují pouze dvě nádoby: jednak izolovaně se vyskytující nezdobená nádoba z hrobu 14 (85. – *tab. 11: 1*), jednak amforovitá nádoba z hrobu 5 (47. – *tab. 5: 1*), na rozhraní hrdla a těla opatřená plastickou důlkovanou páskou.

K nezdobeným amforovitým nádobám z hrobu 14 lze nalézt ve východních Čechách analogie na pohřebišti v Třebešově (*Vokolek 1966*, tab. V: 10), na Moravě na pohřebišti v Domamyslicích (*Sed-*

láček 2001, tab. 1: 2/1). Tvary s plastickou důlkovanou páskou na podhrdlí v případech amfory z hrobu 5 se vyskytují ve slezské fázi jak na východočeských pohřebištích (Ostroměř, hrob 35: *Vokolek 1999a*, 126 – tab. 21: 2; Třebešov, hrob 12: *Vokolek 1966*, tab. II: 11; Rosice nad Labem: *Vokolek 1994*, 25 – obr. 15: 14; Třebechovice p. O., hrob IV/1943: *Vokolek 1995*, 371 – obr. 7: 13), tak na pohřebištích na Moravě (Domamyslice, zde jako jediný typ nádoby sloužil výhradně jako popelnice: *Sedláček 2001*, 58, tab. 62: 171/3; *Dohnal 1974*, schéma IV).

V případech nezdobené amforovitě nádoby z hrobu 14 jde vzhledem k ostrému nasazení hrdla na tělo spíše o starší tvar. Tuto hypotézu podporuje výskyt výše uvedené amforovitě nádoby z Domamyslic v hrobě s keramikou čistě lužické fáze. Pokud by tedy amforovitá nádoba náležela již slezské fázi, pak nejspíše jejímu nejstaršímu období. Musíme si ovšem uvědomit, že se nám z hrobu jiný materiál nedochoval a datování na základě jednoho málo výrazného keramického tvaru může být zavádějící. Více jistoty máme u amforovitě nádoby z hrobu 5. V. *Vokolek* uvádí tento tvar jako charakteristický pro svůj I. a II. stupeň (*Vokolek 1999a*, 25), jisté stlačení profilu naznačuje snad spíše mladší období v rámci slezské fáze (Ib – II; *Sedláček 2001*, 58).

Drobná okřínovitá nádoba. Tento termín používám pro keramickou třídu J. Nekvasilem označovanou jako kulovité nádoby, přičemž tato skupina vznikla vývojem ze starších lužických okřínků (*Nekvasil 1970*, 26).

Celkem se na pohřebišti ve Ptení dochovalo devět celých či doplněných drobných okřínovitých nádob a torzo další. Po třech pocházejí z hrobu 7 (52. – tab. 7: 2; 55. – tab. 7: 3 a 54. – tab. 7: 4), po dvou z hr. 12 (75. – tab. 9: 3; 74. – tab. 9: 4), po jednom z hr. 2 (22. – tab. 2: 2), z hr. 4 (42. – tab. 4: 3), z hr. 9 (63. – tab. 8: 8) a z hr. 13 (21. – tab. 10: 4), jednu nelze s jistotou přiřadit žádnému z hrobových celků (27. – tab. 16: 11). Většinu nádob charakterizuje kulovité tělo, pouze u některých se ještě objeví lehký náznak dvojkónické profilace (52. – tab. 7: 2; snad i 63. – tab. 8: 8).

Při pokusu o postihu chronologického vývoje se můžeme opřít o postupný vývoj tvaru nádoby a především o výzdobné motivy. Lom původně dvojkónických nádob se postupně zaobluje, tělo postupně získává kulovitý tvar, hrdlo se zužuje a prohýbá. Výzdobný trend směřuje od šrafovaných trojúhelníků k horizontální výzdobě, ať již v podobě rýh, či žlábků, vyskytnou se i řady drobných šikmých rýžek (tzv. nepravý šňůrový ornament; *Nekvasil 1970*, 26–29; *Sedláček 2001*, 39–42).

Vzhledem k tomu, že vývoj drobných amforovitých nádobek je pozvolný a značně plynulý, stanovení přesnějších vývojových fází činí potíže. Důležité zjištění vyplynulo ze zpracování pohřebišť v Domamyslicích, kde všechny drobné okřínovitě nádoby („okřínovitě kulovité nádoby“ v pojetí R. Sedláčka) spadají bezpečně do slezské fáze lužických popelnicových polí (*Sedláček 2001*, 40). S ohledem na zjištění J. Nekvasila, podle kterého všechny drobné okřínovitě nádoby („kulovité nádoby“ v jeho pojetí) spadají do jeho konečného stupně slezského období lužické kultury, lze s jejich výskytem počítat spíše až ke konci slezského stupně. Také na pohřebišti ve Ptení se uvedený keramický tvar ani v jednom případě nevyskytl ve starších hrobových celcích. Lze konstatovat, že všechny tvary jsou v rámci slezské fáze mladé, ani v jednom případě se neobjevuje drobná okřínovitá nádoba výrazně dvojkónicky profilovaná se zaobleným lomem. O něco starší by snad mohla být vzhledem k výzdobě v podobě šrafovaných trojúhelníků na výduti pouze nádobka z hrobu 9. Tvar nádoby a doprovodný nález amfory s vysloveně mladou výzdobu však takovéto úvahy nepřipouští.

Mísa. Z pohřebiště máme celkem k dispozici šest celých nebo doplněných nádob této keramické třídy. Vyskytují se zde ve dvou variantách, *ostře profilovaná mísa* s prohnutým hrdlem a více či méně oblým tělem a *esovitě profilovaná mísa* postrádající ostrý lom na rozhraní hrdla a těla.

K esovitě profilovaným mísám patří pouze jeden exemplář, z hrobu 13 (82. – tab. 10: 1), ostatní náleží druhé variantě (hrob 1, 9. – tab. 1: 8; hr. 2, 20. – tab. 2: 1; hr. 7, 56. – tab. 7: 5; hr. 10, 68. – tab. 8: 2 a hr. 18, 97. – tab. 15: 1). Tento typ patří k nejhornějším i na jiných pohřebištích (*Nekvasil 1970*, 34). Až na mísu z hrobu 18 jsou všechny ostatní nezdobené, maximálně se objevují lalůčky vytažené z okraje (20. – tab. 2: 1; 56. – tab. 7: 5; 68. – tab. 8: 2), ty se vyskytnou také i u jediné mísy, u které se setkáváme s výzdobou. Ta nese výzdobu na vnější straně provedenou vodorovnými žlábků, na straně vnitřní pak výzdobu geometrickou.

Vzhledem k uniformnímu vzhledu mís je jejich podrobnější chronologické členění velmi obtížné, pouze častý výskyt lalůček vytažených z okraje nám ukazuje, že se pohybujeme ve slezské fázi, i když tyto se mohou vzácně vyskytnout již ve fázi lužické (*Sedláček 2001*, 52–53). Jediným záchytným bodem nám tak zůstala mísa s vnitřní výzdobou, kterou na základě chronologického vývoje výzdoby vypracovaného *J. Nekvasilem (1970, 49)* lze považovat za starší než konečný stupeň středního období lužické kultury.

Miska. Od předcházejících se liší pouze velikostí, která se blíží šálkům. Od těch se odlišuje absencí páskového ucha vytaženého z okraje a pravidelným kruhovým nárysem ústí. Šálky mají nárys ústí oble srdčitý. U menších fragmentů (pokud se nám nedochovala část s jizvou po uchu či jeho zbytkem) nelze šálky od misek spolehlivě rozlišit.

S jistotou lze této keramické třídě připisat pouze nezdobenou misku z hrobu 17 (89. – *tab. 12: 5*), která je pro přesnější chronologickou klasifikaci nevhodná. Z nádoby stejného druhu pochází dle *A. Gottwalda (1908, 220)* i okrajový střep zdobený na vnitřní straně perličkovitou výzdobou, vyskytující se v I. (patrně mladší fáze) a II. stupni slezskoplatěnické kultury (*Vokolek 1994, 7–8*).

Šálek. Pro rozbor máme k dispozici devět celých či rekonstruovaných nádob této keramické třídy a jeden střep z okraje šálku s převýšeným páskovým uchem. Vedle toho disponujeme dalšími devíti fragmenty, často s vnitřní výzdobou, u kterých pro jejich fragmentárnost nelze rozhodnout, zda se jedná o zlomky šálků či misek.

V rámci této keramické třídy můžeme vyčlenit podle celkové stavby několik skupin: *ostře profilované šálky*, *šálky oble klenuté* a *šálky kónické* (s přísně kónickým tvarem se setkáváme ale pouze v lužické fázi: *Sedláček 2001*, 45). Nejpočetněji jsou zastoupeny šálky ostře profilovaného těla, s charakteristickým ostře lomeným rozhraním hrdla a těla – jde o pět kusů: z hrobu 1 dva kusy (3. – *tab. 1: 2*; 7. – *tab. 1: 7*), z hrobu 3 (32. – *tab. 3: 2*), z hrobu 4 (43. – *tab. 4: 1*) a z hrobu 10 (69. – *tab. 8: 1*). Skupinu oble klenutých šálků reprezentují tvary z hrobu 1 (6. – *tab. 1: 6*), šálek s vnitřní výzdobou z hrobu 11 (73. – *tab. 9: 1*) a nezdobený šálek z hrobu 18, který má již náběh k lehce esovitě profilaci (96. – *tab. 15: 2*). Kónické šálky máme zastoupeny jedním nezdobeným kusem z hrobu 17 (90. – *tab. 12: 4*). V jednom případě se setkáváme s lalůčkem vytaženým z okraje (hrob 10, 69. – *tab. 8: 1*).

Při pokusu o sledování chronologie šálků se můžeme opřít o jejich výzdobu (je-li k dispozici) a celkovou stavbu těla (*Sedláček 2001*, 44–51). Ve výzdobě šálků ze Ptení se ani v jednom případě nesetkáme s prvkem typickým pro první stupeň – s tzv. stromečkovitým motivem, kdy lom obklopují z obou stran řady šikmých rýžek navzájem opačného sklonu. Setkáváme se zde naopak s výrazným výzdobným horizontálním členěním, především v podobě vodorovných linek a žlábků, ojediněle také s drobnými žlábkovanými kolečky a řadou krátkých svislých rýžek (obojí na šálku 3. – *tab. 1: 2*). Uvedené znaky svědčí o datování v rámci stupňů Ib a II slezskoplatěnické kultury. Tento závěr podporuje vnitřní výzdoba šálku z hrobu 11 (73. – *tab. 9: 1*), analogická šálku 207/3 z Domamyslic (*Sedláček 2001*, *tab. 74*), kladenému do II. stupně slezskoplatěnické kultury.

Koflík. Tuto třídu samostatně vyčleňuje *V. Podborský (1970, 49)*. S šálky ji spojuje okraj převyšující páskové ucho, oproti šálkům však výška nádoby přesahuje její šířku. Dle *V. Podborského* se v podstatě jedná o relikt lužické fáze a během fáze slezské tento tvar pomalu mizí. Jejich ojedinělost nebude typická pouze pro Moravu (Domamyslice: *Sedláček 2001*, *tab. 6: 13/1*, *tab. 7: 13/5*), ale bude platit i pro východní Čechy (Ostroměř, hrob 36: *Vokolek 1999a*, *tab. 22: 8*).

Na pohřebišti ze Ptení je tento tvar zastoupen jedním exemplářem z hrobu 1 (8. – *tab. 1: 4*), který můžeme pouze na základě tvaru a výzdoby doprovodné amfory datovat do stupně Ib slezskoplatěnické kultury.

Džbánek. Ve sledovaném souboru se vyskytují dvě nádoby této keramické třídy, obě z hrobu 17 (92. – *tab. 12: 6*; 88. – *tab. 12: 2*). První nádoba vykazuje archaičtější rysy, především v podobě svisle žlábkované výdutě, přičemž žlábků jsou stejně široké. V druhém případě se již tato výzdoba rozpa-

dá. Tvary jsou v rámci slezské fáze značně archaické, určitě nejsou mladší než stupeň Ia slezskoplatěnické kultury.

Květináč. Tento tvar, hojný jak na pohřebištích, tak v sídlištním materiálu, máme z pohřebiště ve Ptení doložen jedním zcela zachovaným exemplářem (hrob 17, 91. – *tab. 12: 3*), dvěma torzy (hrob 3, 41. – *tab. 4: 2*; hrob 7, 53. – *tab. 7: 1*) a jedním okrajovým střepem bez jisté hrobové příslušnosti (57. – *tab. 16: 10*).

Jednoduchý tvar nádoby a absence výzdoby neposkytují mnoho záchytných bodů pro možnost sledování chronologického vývoje. Jistý vývoj zachycujeme při sledování vývoje tvaru nádoby a postavení uch. Postupně dochází k zatahování okraje dovnitř, čímž nádoba postupně získává soudkovitý profil, ucha se postupně posouvají dolů, případně transformují do podoby výčnělků, někdy už i v kombinaci s plastickou páskou (*Vokolek 1999a*, 30; *Sedláček 2001*, 57). Na základě uvedeného lze pouze velmi zhruba chronologicky posoudit jenom okrajový střep květináče. Lehce dovnitř zatážený okraj a přítomnost plastických výčnělků naznačují datování do slezské fáze (I. či II. stupeň slezskoplatěnické kultury). Tvar květináče z hrobu 17 má až příliš univerzální charakter (hrdlo nevýrazné, ale stále ještě naznačené), u zbývajících dvou nám bližšímu posouzení brání jejich torzovitý stav.

Hrneček. Tento dosti výjimečný tvar známe z pohřebiště ve Ptení ze dvou exemplářů. Jedná se o miniaturní hrneček z hrobu 1 (5. – *tab. 1: 5*) a větší hrnek s plastickými výčnělky (72. – *tab. 9: 2*), který se od květináče liší přítomností pouze jediného ucha a od koflíku tím, že se ucho nachází hluboko pod okrajem. Chronologická klasifikace těchto nádob je vzhledem k jejich výjimečnosti nemožná.

Ostatní tvary. Náleží sem především nejčastěji zobrazovaný artefakt pohřebiště ze Ptení – chřestítiko vejčitého tvaru s bohatě zdobeným povrchem (19. – *tab. 2: 3*). Jiným tvarem je poklička s dutou rukojetí (2. – *tab. 1: 9*). Zcela výjimečný tvar, zastoupený pouze zdobeným střepem, představuje zlomek bez bezpečného hrobového celku (13. – *tab. 18: 1*). Vzhledem k postavení drobných šrafovaných trojúhelníků je patrně zlomkem duté nožky, což by nemělo v prostředí slezské fáze kultury lužických popelnicových polí na našem území obdoby. K objasnění nám nepomůže, ani když ho budeme považovat za okraj nádoby – zůstává pak totiž otázkou, jaké.

5.2. Bronzové předměty

Jehlice. Jehlice jsou v materiálu z pohřebiště zastoupeny celkem pěti exempláři, či spíše jejich zlomky. Spolehlivě můžeme rozpoznat pouze dvě varianty: *jehlice s vázičkovitou hlavicí* a *jehlice se sviatou hlavicí*.

Jehlice s vázičkovitou hlavicí zastupuje především exemplář s širokou hlavicí (dle vyobrazení u A. Gottwalda) a drobným kuličkovitým rozšířením hlavice z hrobu 6 (51. – *tab. 6: 2*). Kuličkovité rozšíření i dřík nesou rytou výzdobu. Z původně téměř kompletně zachovaného kusu (*Gottwald 1908*, 223 – obr. 46: 5) se do dnešních dnů zachovalo pouze torzo s odlomeným tělem a uraženou hlavicí (51. – *tab. 6: 2*). K tomuto typu s velkou pravděpodobností náleží také dva bronzové kuličkovité fragmenty jehlice s vázičkovitou hlavicí z hrobu 9 (66. – *tab. 8: 6*) a bez hrobové příslušnosti (údajný hrob 22; 98. – *tab. 17: 4*), s jizvami po pokračování (v jednom případě s dochovaným zbytkem pokračování) artefaktu. Vzhledem k tomu, že jsou dobře patrné dvě jizvy, a to na protilehlých koncích, nemůže se jednat o hlavicí jehlice. Pokud jsou oba fragmenty skutečně zlomky jehlic s vázičkovitou hlavicí, je jehlice zastoupena na pohřebišti ve dvou variantách, jednak jako *jehlice s malou vázičkovitou hlavicí* (sem *J. Říhovský 1979*, 200/ řadí onu jehlici s výzdobou z hrobu 6), jednak jako *jehlice s velkou vázičkovitou hlavicí* (hrob 9 a údajný hrob 22).

Obě varianty se běžně vyskytují ve slezské fázi kultury lužických popelnicových polí, neumožňují však jemnější chronologii (*Říhovský 1979*, 203). *J. Říhovský* zpochybňuje názor o chronologickém významu velikosti vázičkovité hlavice, vyslovený poprvé *J. Filipem* (1936–1937, 126), podle něhož by její miniaturní rozměry měly být charakteristické pro II. stupeň. O oprávněnosti zpochyb-

nění chronologické průkaznosti velikosti vázičkovité hlavice svědčí i materiál z pohřebiště ve Ptení, protože se zde velký tvar vyskytuje v hrobě 9 společně s typickou amforkou II. stupně.

Jediným zástupcem jehlice s roztepanou a svinutou hlavíci je jehlice z hrobu 10 (70. – tab. 8: 3). I v tomto případě však artefakt oproti vyobrazení A. Gottwaldem (1908, 223 – obr. 4) značně utrpěl. Přes kruhovitě stočené tělo jehlice ji J. Říhovský řadí k variantě s přímým tělem. Přesnější chronologickou klasifikaci však předmět neumožňuje (Říhovský 1979, 140, 143).

Zlomek dřívku jehlice z hrobu 12 (79. – tab. 9: 5) v důsledku absence hlavice vylučuje možnost jakékoliv chronologické klasifikace.

Náramek. Zcela spolehlivě lze do této kategorie zařadit tři artefakty, příslušnost dalších čtyř artefaktů k náramkům je pro svoji torzovitost pouze pravděpodobná.

Náramek s podélným žebrováním z hrobu 6 (50. – tab. 6: 1) je nepochybně nejzajímavějším kusem celého souboru. Tento tvar náramku se vyskytuje již od střední doby bronzové (Furmánek 1973, 118), v období kultury lužických popelnicových polí se však rozšiřuje, přičemž konce se zužují (*Kytlicová – Vokolek – Bouzek 1964*, 157). Náramek z hrobu 6 je tak patrně jedním z nejmladších svého druhu.

V ostatních případech se jedná o prosté, nezdobené (ať již primárně, či sekundárně – výzdoba se nemusela dochovat) tyčinkovité náramky s hladkým tělem. Pocházejí z hrobů 3 (36. – tab. 3: 6, oblé čtvercovitý příčný průřez; 37. – tab. 3: 7, příčný průřez ve tvaru písmene D), hr. 12 (78. – tab. 9: 6, příčný průřez ve tvaru písmene D), hr. 13 (náramek s přeloženými konci, 84. – tab. 10: 2, kruhový příčný průřez), hypotetického hrobu č. 0 (16. – tab. 17: 7, silně ploše oválný příčný průřez), v jednom případě nelze náramek bezpečně přiřadit žádnému hrobovému celku (17. – tab. 17: 8, kruhový příčný průřez). Tyto artefakty, nacházené v lokalitách kultury lužických popelnicových polí běžně, nelze blíže datovat (Podborský 1970, 142).

Zvláštním artefaktem je předmět kruhovitěho tvaru s lehce ven vyhnutými konci z hypotetického hrobu č. 0 (108. – tab. 17: 2). Předměty tohoto typu označuje V. Podborský jako proužkovité náramky („Streifenarmbänder“). Tyto artefakty jsou podle uvedeného autora pro pozdní dobu bronzovou charakteristické a pokračují dále do halštatu (Podborský 1970, 141–142). Přesné analogie k artefaktu ze Ptení nacházíme především v depotu z Rájce-Jestřebí, který V. Podborský (1970, 29, tab. 33) datoval do stupně Ha B2. Vzhledem k velikosti a tvaru předmětu by bylo spíše vhodnější označovat tento tvar jako nákrčník.

Nůž. Jediným předmětem této kategorie je fragment nože s trnovou rukojetí, který však nemůžeme přiřadit k žádnému hrobovému celku (109. – tab. 17: 3). V rámci mladších nožů s trnovou rukojetí ho J. Říhovský řadí k typu Hadersdorf. Těžiště výskytu tohoto typu nožů leží ve stupni Ha B, v některých případech lze uvažovat i o přesnějším zařazení jednotlivých variant podle tvaru a výzdoby. Takovéto úvahy však nůž ze Ptení svoji torzovitostí nepřípouští (Říhovský 1972a, 42–43).

Nákrčník. Pokud pomíneme předmět zmiňovaný v souvislosti s náramky (108. – tab. 17: 2), lze s velkou mírou pravděpodobnosti za zlomek nákrčníku považovat pouze fragment tordované tyčinky nalezené poblíž hrobu 7 (59. – tab. 17: 6). Jakákoliv klasifikace je vzhledem ke zlomkovitosti předmětu nemožná, ovšem v moravském prostředí se tordované nákrčníky zcela jistě objevují již ve stupni Ha A a vyskytují se ještě v pozdním stupni Ha B (Podborský 1970, 134–135). Dnes již ale nelze přijmout názor J. Nekvasila (1970, 87), že k chronologickému určení by přispěla znalost způsobu, jakým byl nákrčník zakončen. Tvzení, že nákrčníky s očky jsou starší než nákrčníky bez nich, bylo zpochybněno (Podborský 1970, 135).

Kruh. Z pohřebiště ze Ptení disponujeme dvěma artefakty, na které lze vztáhnout toto označení. Jedná se o kruh z hypotetického hrobu č. 0 (107. – tab. 17: 1) a o drobný kroužek z hrobu 10 (71. – tab. 8: 4). Ani u jednoho z nich není možná bližší chronologická klasifikace, u obou však jistě indicie umožňují alespoň naznačit jejich funkci. O kruhu bez hrobové příslušnosti se A. Gottwald vyjadřuje jako o možném závěsku. Toto tvrzení podporuje i vyobrazení předmětu u téhož autora, kde je jasně patrný výčnělek vybíhající z vnější strany kruhu, dnes již neexistující (Gottwald 1908, 220,

223 – obr. 6). Druhý předmět, kroužek nestejně síly, by snad bylo možné označit jako náušnici (viz *Sedláček 2001*, 68–69).

U řady bronzových artefaktů dosáhla torzovitost takového stupně, že nejsme schopni ani rozlišit, k jaké kategorii předmětů patří. Týká se to zlomků z hrobu 3 (34. – *tab. 3: 8; 35. – tab. 3: 9; 38. – tab. 3: 5*) a jednoho zlomku bez bezpečné hrobové příslušnosti (18. – *tab. 17: 5*).

5.3. Antropologický materiál

Celkem se dochovaly dva shluky spálených kostí, uložené dnes ve dvou různých nádobách. Dnes již nelze zjistit, z jakých hrobů pocházejí, zaručena není ani příslušnost k pohřebišti v Ptení. Informační hodnota tohoto materiálu pro pohřebišť z Ptení je tedy prakticky nulová.

5.4. Chronologie pohřebišť

Z výše uvedeného vyplývá, že při pokusu o stanovení chronologického vývoje pohřebišť ze Ptení se musíme opřít výhradně o rozbor keramiky. Pohřebišť lze přitom z chronologického hlediska spolehlivě rozdělit na dvě samostatné skupiny.

První skupinu tvoří starší hroby 17 a 18, o čemž svědčí relativně archaické tvary a výzdoba keramiky (svisle žlábkované amfory, džbánky, mísa s vnitřní výzdobou; nevyskytuje se zde žádný z prvků, který je považován za mladý). Lze je zařadit do stupně Ia slezskoplatěnické kultury, případně do základního stupně středního období lužické kultury, tedy do stupně Ha B1 Reineckeho relativní chronologie. Bližší chronologické vztahy mezi oběma hroby stanovit nelze.

Druhou skupinu tvoří hroby 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13. V rámci této druhé skupiny však lze naznačit ještě jemnější chronologické třídění. Z této skupiny se jako relativně nejstarší jeví hrob 1 (amfora se silně stlačenou výdutí, přítomnost koflíku), který lze zařadit do stupně Ib slezskoplatěnické kultury, tedy někde na přechod vrcholného a konečného stupně středního období lužické kultury v pojetí J. Nekvasila. Chronologicky k němu můžeme přiřadit, vzhledem k výzdobě žlábkovaných půlobloučků kombinovaných s drobnými šrafovanými trojúhelníky, i střep z výdutě amfory (99. – *tab. 16: 12*) bez bezpečné hrobové příslušnosti. Skupina hrobů 2, 3, 4, 7, 12, 13 vykazuje nejmladší znaky z celého pohřebišť (drobné okřínovité nádoby kulovitěho těla, amfory opouštějící extrémní stlačení výdutě, často s vodorovně žlábkovanou výdutí a bohatě zdobené), přísluší II. stupni slezskoplatěnické kultury, a tedy konečnému stupni středního období lužické kultury. Z artefaktů bez bezpečné hrobové příslušnosti sem chronologicky náleží zlomky vodorovně hraněných amfor (14. – *tab. 16: 1; 49. – tab. 17: 9*) a nejspíše i torzo drobné okřínovité nádoby s řadami krátkých šikmých rýžek (27. – *tab. 17: 11*). Hroby 5, 8 a 11, stejně jako charakteristicky zdobené zlomky bez bezpečné hrobové příslušnosti, s motivem žlábkovaného kolečka (103. – *tab. 18: 11; 30. – tab. 18: 5; 102. – tab. 16: 3; 46. – tab. 16: 8*) a s motivem drobných šrafovaných trojúhelníčků, mnohdy se šipkou vytaženou z vrcholu (13. – *tab. 18: 1; 101. – tab. 18: 12; 100. – tab. 16: 4*), nelze v rámci druhé skupiny blížeji zařadit. V rámci Reineckeho relativní chronologie lze druhou skupinu zařadit do období Ha B2–3.

Hroby 6, 10 a 14 není možné zařadit do žádné z obou skupin, lze jen konstatovat jejich příslušnost do slezské fáze kultury lužických popelnicových polí.

Z uvedeného jednoznačně vyplývá, že i když pohřebišť ze Ptení bývá uváděno jako typický zastupce nejmladšího období slezské fáze kultury lužických popelnicových polí na Moravě (Ha B3, horizont Ptení – Horka n. M.; *Podborský 1970*, 16), nelze ho v žádném případě považovat za chronologicky homogenní, což bylo naznačeno již dříve (*Podborský 1956*, 29).

5.5. Postavení pohřebišť v rámci regionu

V první řadě musíme konstatovat, že k pohřebišti dosud neznáme žádné odpovídající sídliště, ač výskyt pohřebišť nedaleko sídlišť v období lužických popelnicových polí bývá pravidlem (např. *Vo-*

kolek 1993b, 49). Tato situace je dána nejspíše stavem výzkumu, otázkou ovšem zůstává, co mohlo zůstat zachováno z předpokládaného sídliště do dnešních dnů.

V rámci hustě osídleného regionu střední Moravy kulturou lužických popelnicových polí představuje Ptení nejzápadnější výspu jejího výskytu. V této souvislosti nepochybně stojí za zmínku hypotéza vyslovená *J. Říhovským (1958, 208)* o kontaktech mezi Hanou a Malou Hanou mimo jiné přes Konicko, podél říček Romže a Nectavy, v době kultury lužických popelnicových polí. Těto hypotéze může nasvědčovat intenzivní osídlení Malé Hané (nejen) v její severní části (zatím pouze předběžně publikované sběry autora; *Vích 2001; 2002*) a bohužel blíže nelokalizovaný a dnes již neověřitelný nález dvou nádob tohoto období z Konicka (*Skutil 1928*, 143).

Rozbor keramického materiálu z pohřebiště by mohl také naznačit jisté rozdíly v keramice slezské fáze ve východních Čechách a na Moravě. Zatímco pro východočeský materiál mladší fáze I. stupně a II. stupně je charakteristická mimo jiné plastická výzdoba (*Filip 1936–1937*, 77; *Vokolek 1978*, 518; *1999a*, 20–21), která se na pohřebišti ve Ptení nevyskytuje, na moravském materiálu se pak jako se specifickým prvkem setkáváme především s vodorovným hraněním nádob, přičemž toto hranění může být opatřeno tzv. nepravým šňůrovým ornamentem, často je též doplněno žlábkem provedenými kroužky. S tímto prvkem se na východočeské keramice setkáváme jen výjimečně (Dlouhá Ves u Rychnova nad Kněžnou: *Vokolek 1970*, tab. III: 1; Třebešov: *Vokolek 1966*, tab. IV: 6, XXXII: 4). Výše uvedené je třeba chápat jako hypotézu, kterou bude nutné ověřit na materiálu z jiných pohřebišť.

6. ZÁVĚR

Zpracování pohřebiště ve Ptení přineslo následující výsledky:

1. Podařilo se kompletně zdokumentovat dochované artefakty z pohřebiště ve Ptení. Jak dokládá odlišný stav zachování některých předmětů krátce po výzkumu publikovaných A. Gottwaldem a stav dnešní, není tento počín zcela bez významu.

2. Na základě srovnání s článkem A. Gottwalda se podařilo v rámci možností rekonstruovat hrobové celky, a opravit tak některé chyby tradované v literatuře.

3. Spolehlivě se podařilo prokázat dlouhodobější trvání pohřebiště. Pozoruhodné je, že artefakty zařaditelné do stupně Ia slezskoplatěnické kultury pocházejí bez výjimky z hrobů 17 a 18 (hrob 14, zastoupený pouze jedinou nádobou – amforovitou zásobnicí, nelze spolehlivě datovat), tedy z hrobů, o nichž A. Gottwald neučinil ve svém článku vydaném v roce 1908 ani zmínku. Je nepochybné, že vedle výzkumů z let 1906 a 1907 se zde uskutečnil výzkum minimálně ještě jeden, který zachytil starší část pohřebiště. Uvedená zjištění poněkud zpochybňují údaj A. Gottwalda (1908, 222) o pohřebišti „celkem rozměrů nepatrných“. Pohřebiště ve Ptení by se tak nevymykalo běžnému standardu ostatních pohřebišť kultury lužických popelnicových polí, kde je dlouhodobější trvání obvyklé. Předpoklad vyslovený V. Podborským (1970, 39), že se (nejen) ve Ptení podařilo prozkoumat pouze část pohřebiště, se ukazuje jako oprávněný.

LITERATURA

- Demek, J. a kol. 1987*: Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny. Praha.
- Dohnal, V. 1974*: Die Lausitzer Urnenfelderkultur in Ostmähren. Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně II/3. Praha.
- Filip, J. 1936–1937*: Popelnicová pole a počátky železné doby v Čechách. Praha.
- *1936–1938*: Lužická kultura v Československu, Památky archeologické 41, 14–51.
- Frgal, J. 1982*: 850 let Ptení. Ptení.
- Furmánek, V. 1973*: Bronzová industrie středodunajské mohylové kultury na Moravě, Slovenská archeológia 21, 25–145.
- Gottwald, A. 1908*: Sídlíště a hroby s kulturou popelnicových polí na Prostějovsku, Pravěk 4, 17–22, 66–73, 97–104, 175–182, 216–224.

- Kvičala, J. 1954:* Vznik slezské kultury na Moravě, *Památky archeologické* 45, 263–279.
- Kytlicová, O. – Vokolek, V. – Bouzek, J. 1964:* Zur urnenfelderzeitlichen Chronologie Böhmens, *Acta Musei Reginaehradecensis VII – serie B*, 143–180.
- Mikyška, R. a kol. 1970:* Geobotanická mapa ČSSR. List Česká Třebová 1 : 200 000. Praha.
- Nekvasil, J. 1964:* K otázce lužické kultury na severní Moravě, *Archeologické rozhledy* 16, 225–279.
- 1970: Konečný vývojový stupeň středního (slezského) období lužické kultury na Moravě, *Památky archeologické* 61, 15–99.
- 1987: Der gegenwärtige Forschungsstand der Lausitzer Kultur während der Urnenfelderperiode in Mähren. In: *Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas*, Praha, 255–262.
- Podborský, V. 1956:* K otázce kontinuity vývoje lidu popelnicových polí na Moravě, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské university E1*, 20–41.
- 1970: Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit. *Spisy Univerzity J. E. Purkyně. Brno*.
- Říhorský, J. 1958:* Problém expanse lidu s lužickou kulturou do středního Podunají, *Archeologické rozhledy* 10, 203–232.
- 1972a: Význam moravských bronzových nožů pro chronologii mladší a pozdní doby bronzové. *Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně I/5*. Praha.
- 1972b: Die Messer in Mähren und dem Ostalpengebiet. *Prähistorische Bronzefunde VII/1*. München.
- 1979: Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet. *Prähistorische Bronzefunde XIII/5*. München.
- Sedláček, R. 2001:* Pohřebiště lidu popelnicových polí v Domamyslicích. Rkp. diplomové práce na Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.
- Skutil, J. 1928:* Příspěvky k praehistorii Konicka, *Časopis Vlastivědného spolku musejního v Olomouci XL*, 143–144.
- Svoboda, J. a kol. 1961:* Geologická mapa M–33–XXIII. List Česká Třebová, 1 : 200 000.
- Štof, A. 1993:* Kultura lužických popelnicových polí. In: V. Podborský ed., *Pravěké dějiny Moravy*, Brno, 301–328.
- Vích, D. 2001:* Povrchová prospekce severní části Boskovické brázdy v letech 1997–2000, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 27, 27–56.
- 2002: Povrchová prospekce severní části Boskovické brázdy v roce 2001, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 28, 16–34.
- Vokolek, V. 1966:* Pohřebiště a sídliště lidu popelnicových polí v Třebešově. Hradec Králové.
- 1970: Slezskoplatěnické pohřebiště v Dlouhé Vsi u Rychnova nad Kněžnou, Orlické hory a Podorlicko 3, 203–215.
- 1978: Východočeská skupina lužické kultury. Slezskoplatěnická kultura. In: R. Pleiner – A. Rybová red., *Pravěké dějiny Čech*, Praha, 508–521.
- 1993a: Lužické pohřebiště v Běstovicích, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 19, 54–59.
- 1993b: Počátky osídlení východních Čech. Hradec Králové.
- 1994: Pohřebiště lidu popelnicových polí v Rosicích nad Labem, *Východočeský sborník historický* 4, 1–32.
- 1995: Příspěvek ke slezskoplatěnickému pohřebišti v Třebechovicích pod Orebem, *Archeologické rozhledy* 57, 363–372.
- 1996: Výzkum pohřebiště lidu popelnicových polí v Koldíně v letech 1994–1995, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 22, 34–40.
- 1999a: Pohřebiště lidu popelnicových polí v Ostroměři. Hradec Králové.
- 1999b: Východočeská halštatská pohřebiště. Pardubice.

Ein Gräberfeld der Lausitzer Urnenfelderkultur in Ptení (Kr. Prostějov)

Nachdem 1905 auf einem Feld hinter der ehemaligen Schule in der Katastergemeinde Ptení (Kr. Prostějov) Bronzegegenstände gefunden worden waren, führte der Lehrer Antonín Gottwald aus Prostějov im November 1906 und Frühjahr 1907 die ersten archäologischen Ausgrabungen durch. Einem kurzen Bericht zufolge (*Gottwald 1908*) wurden dabei insgesamt 13 Gräber entdeckt, der Versuch im

August 1907 weitere Gräber zu finden, schlug fehl. In den Sammlungen des Museums des Landes von Prostějov finden sich zudem noch die von A. Gottwald in seiner Mitteilung nicht erwähnten Funde aus den Gräbern Nr. 14, 17 und 18. Anhand der Informationen in dem oben erwähnten Bericht (nur für die Gräber 1–13), dem ursprünglichen Inventarbuch und den Angaben direkt auf den Gefäßen konnte einwandfrei der ursprüngliche Befund der Gräber Nr. 1–14, 17–18 rekonstruiert, und somit später aufgetretene Irrtümer beseitigt werden.

Bei der Analyse der Ausstattung der Gräber erwiesen sich die Keramikfunde als chronologisch am sensibelsten. Die Bronzegegenstände (Vasenkopfnadel, Rollenkopfnadel, Armring mit Längsrippen, Stangenarmringe und ihre Fragmente, ein Torques, Messer, Ringe) ist für eine genaue Datierung ungeeignet.

Als ältere Gruppe können die Gräber 17 und 18 angesprochen werden, d.h. die zwei, deren Fundumstände wir nicht kennen (Grab 14, dessen Fundumstände gleichfalls unbekannt sind, kann chronologisch nicht näher bestimmt werden). Dafür sprechen die relativ archaischen Formen und die Verzierung (senkrecht schraffierte Amphoren, Krüge, eine Schale mit Innenverzierung, Fehlen von Elementen, die als jung erachtet werden). Sie können somit in die Phase Ia der schlesisch-platěnicer Kultur nach V. Vokolek gesetzt werden, evtl. an den Anfang der mittleren Stufe der Lausitzkultur nach J. Nekvasil, d.h. Stufe Ha B1 in Reineckes relativer Chronologie.

Zur jüngeren Gräbergruppe gehört Grab 1 (Amphore mit stark zusammengedrückter Ausbauchung, Vorhandensein einer Tasse), das in die Phase Ib der schlesisch-platěnicer Kultur nach V. Vokolek gesetzt werden kann, d.h. etwa an den Übergang zwischen der Hoch- und Endstufe der mittleren Lausitz-Zeit nach J. Nekvasil. Die Gräbergruppe 2, 3, 4, 7, 12, 13 weist vom ganzen Gräberfeld die jüngsten Merkmale auf (kleine bikonische Gefäße mit Kugelkörper, reich verzierte Amphoren ohne extreme zusammengedrückte Ausbauchung, oft mit waagrecht kanelliertem Bauch) und gehört der II. Stufe der schlesisch-platěnicer Kultur nach V. Vokolek an, und damit der Endstufe der mittleren Lausitzzeit nach J. Nekvasil. Diese jüngere Gräbergruppe ist somit in Ha B2–3 nach Reineckes relativer Chronologie zu setzen.

Aus dem oben angeführten geht eindeutig hervor, dass das Gräberfeld von Ptení zeitlich keinesfalls homogen ist. Gottwalds Ausgrabung von 1906–1907 erfasste den jüngeren Teil des Gräberfelds, die späteren archäologischen Aktivitäten, zu denen keine Angaben erhalten sind, erfassten dann den älteren Teil. Das Gräberfeld von Ptení entspricht somit dem Standard anderer Gräberfelder der Kultur der Lausitzer Urnenfelder, die über längere Zeitabschnitte bestanden.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

DISKUSE

Mocní muži a sociální identita jednotlivců – prostorová analýza pohřebiště LnK ve Vedrovicích

Petr Květina

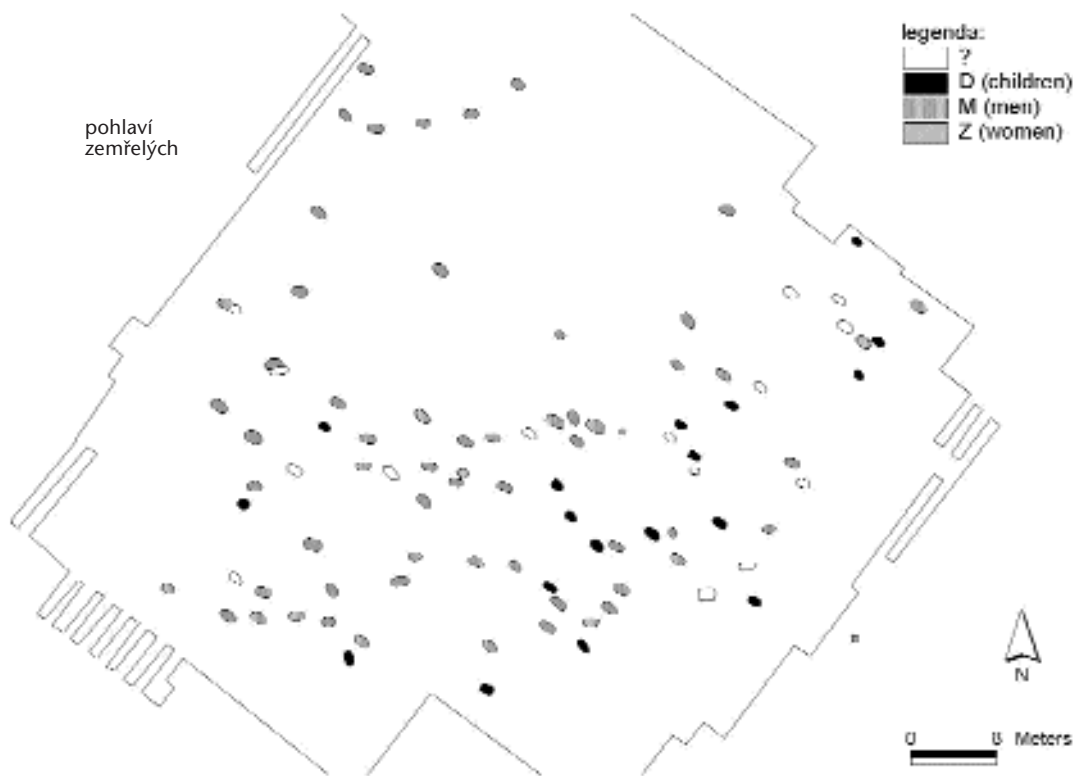
Pohřebiště kultury s lineární keramikou ve Vedrovicích na Moravě je jedním z nejdůležitějších pramenů pro poznání duchovního světa prvních zemědělců v kontextu celého území rozšíření této kultury. Význam lokality podtrhuje skutečnost, že se v hrobech kromě milodarů dochovaly i kosterní pozůstatky zemřelých, umožňující tak antropologické rozlišení pohlaví a věku. Jsou to především tyto „sociální vlastnosti“ hrobů, které nám dovolují navzájem propojovat dochované pozůstatky hmotné kultury ve formě milodarů s kulturními vzorci spadajícími do sociální sféry dané kultury. Práce badatelů studujících relikty předprůmyslových společností upozorňují, že neexistuje úměrný vztah mezi stavem a strukturou hmotné a duchovní stránky lidské kultury. Navíc se chování těchto populací řídilo jinými myšlenkovými pravidly než současně „racionální“ uvažování na základě logiky a kauzality (Levy-Bruhl 1999). A tak právě populace s viditelně „primitivními“ artefakty a ekonomickou úrovní vykazují nadměru složitý a propracovaný systém sociálních i religiozních struktur. Literatura posledních dvou desetiletí poukazuje na indicie i z raně neolitické společnosti, kde, zdá se, existovala složitá sociální struktura, a to jak v rámci jednotlivých sídlištních komunit, tak mezi osadami navzájem (Kruk – Milisauskas 1999; van de Velde 1979; 1990). Záměrem této stati je pokus o diskusi vztahů spjatých s vnitřním členěním neolitické společnosti na příkladu pohřebiště ve Vedrovicích.¹

Terénní výzkum neolitického pohřebiště ve Vedrovicích v trati „Široká u lesa“ provádělo v letech 1975–1982 Moravské muzeum v Brně pod vedením V. Ondruše (hrobové nálezy byly z této polohy známé už koncem 19. století). Celkem bylo na pohřebišti výzkumem zjištěno 96 hrobů, z nichž v 85 byly nalezeny kosterní pozůstatky (obr. 1). Hrobů s milodary je nejméně 59. Pohřebiště je datováno do průběhu I. stupně LnK. Publikování se ujal tým pracovníků pod vedením V. Podborského. Z jejich práce vzešla podrobná a velmi kvalitní studie (Podborský a kol. 2002), která jednak prezentuje nálezové situace a vlastní movité památky daného výzkumu, jednak analyzuje vlastnosti hrobů s následným začleněním výsledků do chronologického i kulturního kontextu období středoevropského staršího neolitu. V této stati se pokusíme na práci zmíněného týmu navázat a budeme se snažit poukázat na náznamy sociálního chování vyplývající z kontextu okruhů problémů:

1. Vykazují některé vlastnosti hrobů a pohřbů vztah k pohlaví a/nebo věku zemřelého?
2. Seskupují se některé vlastnosti hrobů a pohřbů prostorově?

Protože je pro naše další hodnocení klíčové rozlišení pohlaví a věku u zemřelých, zastavme se krátce u tohoto problému. Podrobnější antropologická analýza není součástí výše zmíněné publikace (Podborský a kol. 2002). Přesnost antropologických určení je v současné době předmětem diskuse, ze které vyplývá, že „biologická antropologie a její jednotlivé aplikace na kosterním materiálu jsou záležitostí spíše pravděpodobnostního počtu a statistické indukce“ (Brůžek – Likovský – Černý 2002, 450). Rovněž je třeba upozornit na to, že rozdílnost pohlaví nemusela nutně v prehistorických společnostech podléhat v každém případě hodnocení, kde hrají prvořadou roli biologické znaky. I proto je nutné předem počítat s určitým stupněm možných chyb v antropologické determinaci. Výsledky archeologických analýz postavené na těchto určeních a následné interpretace proto není možné vztahovat k jednotlivým případům hrobů a pohřbů, ale spíše k celkovým trendům shrnujícím jednotlivá fakta.

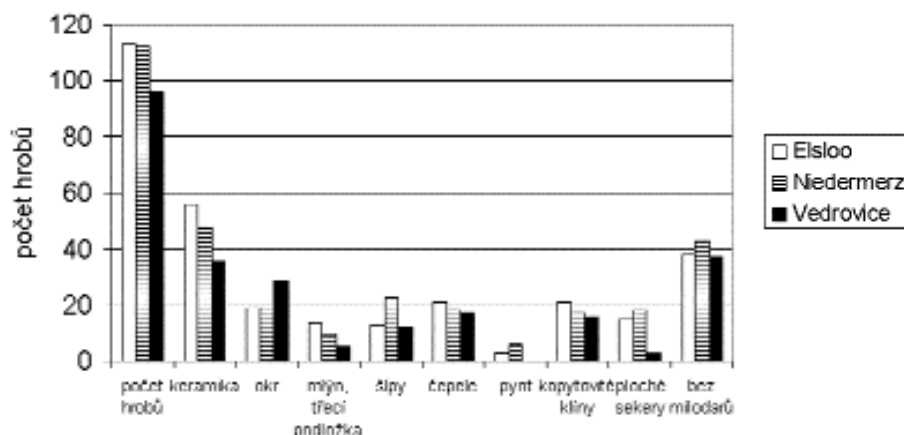
¹ Práce vznikla s podporou grantu GA ČR 404/03/036 a z podnětu činnosti probíhající v rámci semináře „Využití počítačů v archeologii“, který byl realizován Ústavem pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK ve spolupráci s kutnohorským pracovištěm Archeologického ústavu AV ČR Praha. Pro vytvoření geografického informačního systému byl použit program ArcView GIS 3.2a, ke statistickému hodnocení program SPSS 11.5.

Obr. 1. Vedrovice – „Široká u lesa“. Pohřebiště LnK s vyznačením pohlaví zemřelých. Plánek pohřebiště byl digitalizován podle zobrazení in: *Podborský a kol. 2001, 16.* – Fig. 1. Vedrovice – „Široká u lesa“. LBK cemetery with indicated sex of the deceased. The plan was digitised according to mapping in *Podborský a kol. 2001, 16.*

Při řešení první výše zmíněné otázky byla prvořadá vazba určitých druhů milodarů k pohlaví či věku zemřelého. Na korelaci některých těchto atributů již ve většině případů poukázal tým badatelů podílejících se na analytickém zpracování pohřebiště (*Podborský a kol. 2002*). Mezi takové patří nálezy kopytovitých klínů, které se nacházejí výlučně v mužských hrobech, ale další nalezené ploché kamenné sekerky (celkem 3) žádný vztah k pohlaví nevykazují (M. Salaš, in: *Podborský a kol. 2002, 201*). U štípané kamenné industrie jsou to hroty, patrně šípů, které mají výraznou vazbu k mužským hrobům, na což upozornila I. Mateiciucová (*Podborský a kol. 2002, 222–223*). Také přítomnost retuše na nástrojích je vázána k mužskému pohlaví v hrobech. Tyto dvě naposledy zmíněné skutečnosti, tj. že kopytovité klíny a hroty šípů se koncentrují v mužských hrobech, jsou ve shodě se zjištěními na LnK pohřebištích v Elsloo a v Niedermerz (jižní Nizozemí a přilehlá oblast Porýní v Německu), a proto bychom je mohli pokládat za obecnější trend (*van de Velde 1992*). Srovnání milodarů v hrobech těchto tří staroneolitických pohřebišť vykazuje překvapivou podobnost svědčící o pravděpodobně stabilní sociální skladbě těchto komunit (viz *obr. 2*). Dalším druhem milodaru, který vykazuje určitou vazbu k sociální – věkové kategorii zemřelých, je červené barvivo. To se pravidelně vyskytuje v hrobech mužů a žen, ale jen výjimečně v hrobech dětí (*Podborský a kol. 2002, 308*), naproti tomu na pohřebišti v Elsloo patří červené barvivo k typickým atributům ženských hrobů (*van de Velde 1992*).

V archeologii neolitu je obdobně jako v jiných obdobích ostře sledovaným typem artefaktů keramika, a proto je důležitou otázkou, zda ve studované společnosti existovala vazba mezi sociálním po-

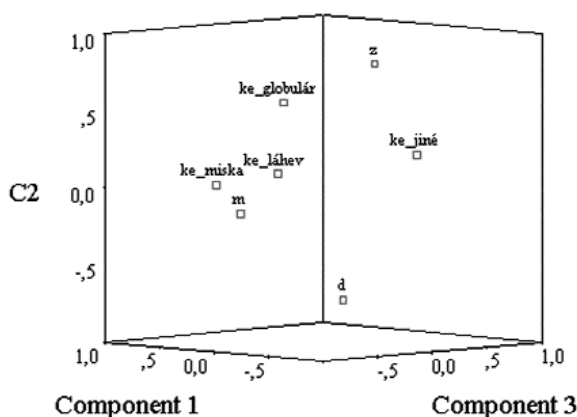

Obr. 2. Kvantitativní srovnání výbavy LnK pohřebišť ve Vedrovicích, Elsloo a Niedermerz. – Fig. 2. Quantitative comparison of gravegoods from LBK cemeteries at Vedrovice, Elsloo and Niedermerz (hrobů = number of graves, keramika = vessels, okr = red ochre, mlýn = grinding stones, šípky = arrows, čepele = blades, pyrit = pyrite, kopytovité klíny = shoelast adzes, ploché sekery = flat adzes, bez milodary = without gravegifts).

stavením jedince a vlastnostmi keramických nádob. Na základě výsledků faktorové analýzy a současně také GIS zobrazení rozšíření vlastností artefaktů na pohřebišti se domníváme, že takový vztah je možné pozorovat. V případě keramických tvarů můžeme sledovat silný trend ukládat do mužských hrobů *mísovitě tvary* (v 8 mužských hrobech, ve 2 ženských, 1 dětském), zatímco v ženských hrobech se většinou vyskytují *globulární tvary* (v 1 mužském hrobu, v 7 ženských, v 1 dětském, ve 2 neurčeno pohlaví; viz obr. 3 a 4, tab. 1). *Láhve* nevykazují žádnou výraznou korelaci k pohlaví zemřelých (v 7 mužských hrobech, v 5 ženských, ve 2 dětských, v 1 neurčeno pohlaví). V případě mísovitých a globulárních tvarů nejde o pravidlo, ale o trend, který je natolik zřetelný, aby ho bylo možné považovat za nenáhodný důsledek sociálního chování. Ve výsledcích analýzy nepotvrzujeme závěr prof. Podborského, že „není možné prokázat vazbu určitého typu nádoby na ženské, mužské či dětské hroby“ (Podborský a kol. 2002, 312).

Obdobně pojatá analýza výzdoby keramiky nepřinesla interpretovatelné výsledky, až na případ tzv. doplňkové výzdoby lineárního ornamentu. Literatura nás informuje o členění výzdoby na nádobách LnK na *hlavní výzdobný ornament*, který je nositelem chronologické informace, a na další části lineární výzdoby, které chronologický potenciál nemají, a mezi takové se řadí právě *doplňkový výzdobný motiv* (Rulf 1998). Na pohřebišti ve Vedrovicích se projevuje prostorové členění tohoto ornamentu, a to tak, že krátké samostatné svislé a krátké samostatné horizontální linie či jejich kombinace se vyskytují v jádru pohřebišti, zatímco krátké samostatné úseky linií uspořádané do tvaru „V“ na jeho okraji (obr. 5). Že tato výzdoba keramických nádob tvořila součást pohřební výbavy zemřelých, kteří byli za života v jistém smyslu výjimeční, by mohl naznačovat případ bohatě vybaveného pohřbu dítěte v hrobu č. 39. Tento pohřeb se právě bohatostí výbavy (20 dochovaných předmětů), v níž dominuje spondylový náhrdelník – předpokládaný atribut bohatství, zcela odlišuje od ostatních dětských pohřbů a obsahuje i nádobu s doplňkovým ornamentem ve tvaru „V“. Z uvedených skutečností lze vyvozovat, že pokud znaky doplňkového ornamentu nemají chronologický význam, mohly by nést informaci sociálního charakteru.

Počet milodary v hrobech vykazuje pozitivní korelaci k věku a pohlaví v tom smyslu, že bohaté hroby patří pouze dospělým jedincům mužského pohlaví (výjimkou je již zmíněný bohatě vybavený hrob č. 39 s pohřbem dítěte). Bohaté pohřby se seskupují ve východní části pohřebišti (obr. 7). Tímto přecházíme k otázce, zda se některé vlastnosti hrobů a pohřbů neseskupují prostorově.

Component Plot in Rotated Space
Pohlaví zemřelých a keramické tvary

Obr. 3. Grafické vyjádření faktorové analýzy. Znázorňuje korelaci keramických tvarů vzhledem k pohlaví zemřelých. – Fig. 3. Graphical representation of principal component analysis. Correlation of pottery forms and sex of the deceased (M = male, Z = female, D = child; ke_miska = bowl, ke_globulár = globular forms, ke_láhev = bottle, ke_jiné = other).

Z hlediska členění hrobů podle pohlaví můžeme pozorovat dva výrazné trendy, kdy děti byly pohřbívány především ve východní části pohřebiště a naopak na západní straně existovala výlučně ženská skupina hrobů. Muži spolu s početnou skupinou žen byli pohřbíváni ve střední (či jižní) části pohřebiště (obr. 1). Překvapivou souvislost vykazuje porovnání prostorového členění hrobů podle pohlaví a podle pozice hlavy zemřelého. Východní část pohřebiště, kde byly pochovávány hlavně děti (a někteří muži a ženy), je typická směřováním hlavy k JV, zatímco západní část pohřebiště včetně zmíněné ženské skupiny je příznačná ukládáním hlavy k V. Kromě toho existuje na pohřebišti 14 hrobů s hlavou směřovanou k SZ (obr. 6 a 7). Do tohoto rýsujícího se schématu zapadá i rozmístění hrobů starších lidí. Ty se seskupují v západní části pohřebiště, kde hlavy bývají směřovány k V a několik z těchto hrobů tvoří linii, která odděluje část pohřebiště s ukládáním hlavou směrem k V od té s hlavou k JV. I když je možné v obou částech pohřebiště sledovat výrazné tendence k otočení hlavy zemřelého směrem příslušným dané skupině pohřbů, existují i výjimky. V tomto smyslu není bez zajímavosti poukázat na případ pohřbů na pravém boku (na pohřebišti ve Vedrovicích převládá ve shodě i s jinými pohřebišti LnK jednoznačně pravidlo ukládat zemřelé na levém boku), kdy z šesti takto uložených pohřbů (17, 38, 59, 96, 102, 105) mají tři z nich (38, 59, 96) jinou orientaci hlavy, než by podle svého umístění na pohřebišti měly mít. To by mohlo naznačovat pravděpodobně výjimečné postavení zemřelých v těchto hrobech. Určitou paralelou může být situace na mezolitickém pohřebišti Oleneostrovskij mogilnik v ruské Karélii, kde byly mezi 170 pohřby zjištěny 4 hroby vymykající se způsobem pohřbu a též odlišnou pozicí hlavy obličejem k západu, zatímco ostatní pohřby na pohřebišti směřovaly obličejem k východu. Tyto situace byly interpretovány jako pohřby zvláštních osobností – šamanů (O'Shea – Zvelebil 1984, 9, 19).

Další zajímavé zjištění se týká bohatě vybavených hrobů. Jak ukázala prostorová analýza, tyto pohřby patří buď starším osobám (*maturus, senilis*) a/nebo mají hlavu směřovanou k SZ. Výjimkou je opět bohatý pohřeb dítěte č. 39 (obr. 7).

Na základě distribuce milodarů a jejich počtu v hrobech je možné uvažovat o určitých typických balíčcích milodarů (rozumějme z celkového souboru dochovaných předmětů) a o sociální hierarchii v neolitické společnosti – a to především ve spojení s pohlavím zemřelého. Typickou sadou milodarů u mužů jsou kopytovité klíny, šípy, mísy a láhve, spondylové šperky, červené barvivo. Mužské hroby mají obecně výrazně více milodarů než ženy. Vyroženě bohatě vybavené hroby jsou pouze mužské a jeden dětský. Do balíčku ženských hrobů patří globulární nádoby a láhve, spondylové šperky a červené barvivo. Obecně jsou ženské hroby chudé, a vybavenost hrobů proto podtrhuje význam mužského pohlaví v tehdejší společnosti. Naopak prostorové uspořádání pohřebiště svědčí o významu ženského prvku, a to hlavně s ohledem na dvě tendence projevující se v západní části pohřebiště: výraznou převahu pohřbených žen a zvyk ukládat zemřelé hlavou k V. Druhá, východní část pohřebiště je typická koncentrací dětských pohřbů a pozicí hlavy k JV.

Tab. 1. Korelační matice. Korelační koeficienty pohlaví zemřelých a tvarů keramických nádob. – Tab. 1. Correlation matrix. Correlation coefficients between sex of the deceased and forms of pottery grave-gifts (M = male, Z = female, D = child; ke_miska = bowl, ke_globu = globular forms, ke_láhev = bottle, ke_jiné = other).

	Component		
	1	2	3
KE_GLOBU	-,114	,586	-,475
KE_JINÉ	-,026	,159	,827
KE_LÁHEV	,548	,046	,134
KE_MISKA	,733	-,013	-,240
M	,807	-,226	,046
Z	-,293	,807	,174
D	-,437	-,684	-,253

Rotated Component Matrix

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

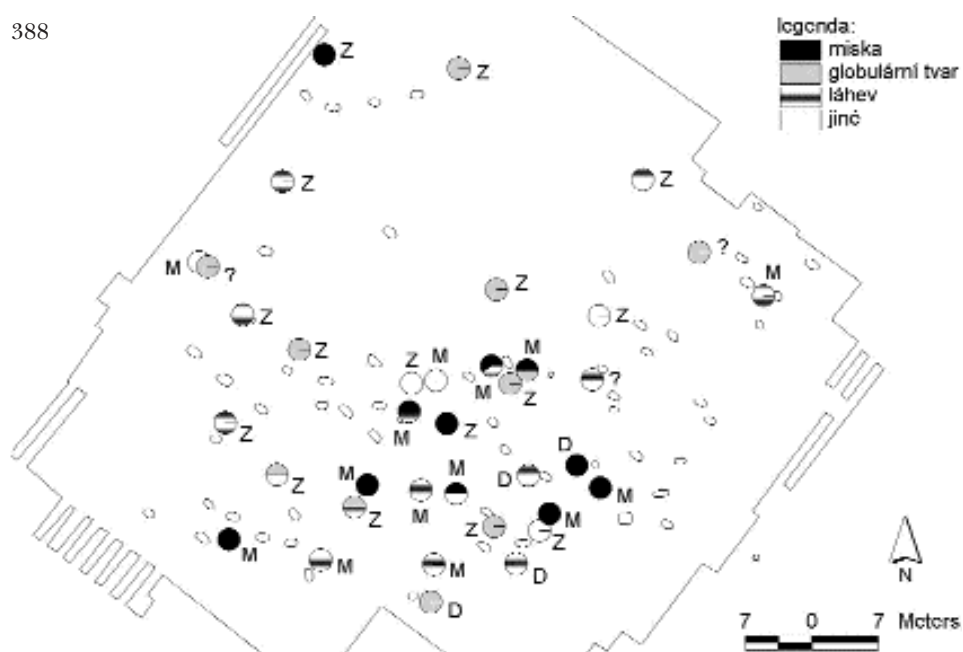
Interpretace

Vzhledem k výše prezentovaným závěrům se lze domnívat, že pohřebiště kultury LnK ve Vedrovicích skrývá nejméně dvě roviny sociální variability.

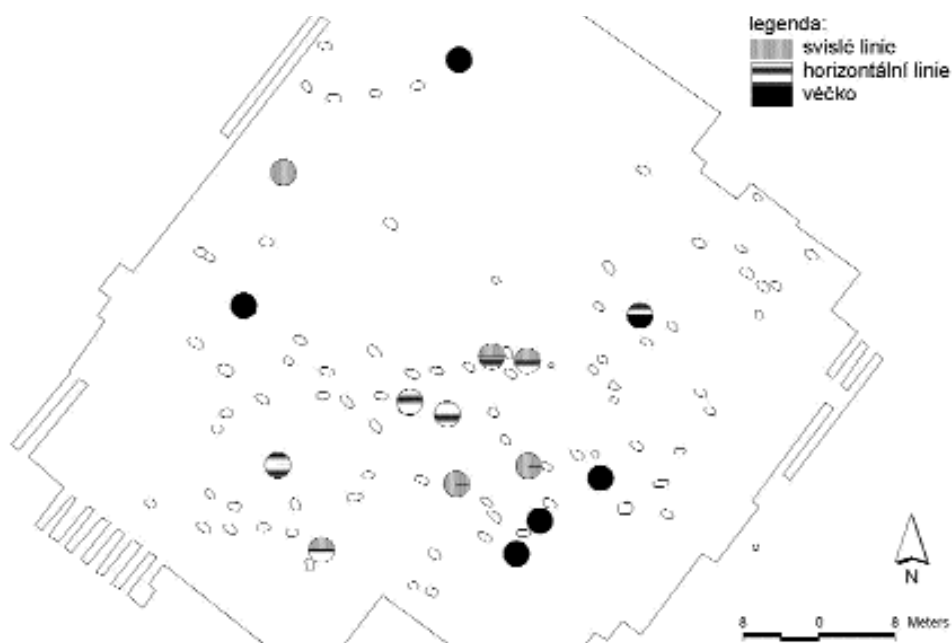
První se dotýká vertikální sociální hierarchie v neolitické společnosti, kdy spojení bohaté výbavy hrobů včetně prestižních předmětů typu kopytovitých klínů s mužskými pohřby svědčí pro to, že moc, autorita a prestiž byly soustředěny v rukou mužů. V předstátních útvarech jsou tyto sociální kategorie spojeny s několika typy vůdců, a to *vedoucím aktivit, náčelníkem, velkou osobou (big person, big man) a stařešinou*. Mezi uvedenými kategoriemi existuje rozdíl daný především způsobem nabytí výsadního postavení. *Vedoucí aktivit* je přirozeným vůdcem během určitých aktivit (rybolov, ceremonie, výroba ...). Jeho postavení závisí na schopnostech a dovednostech a je omezeno právě jen na časový interval průběhu dané aktivity, jindy je běžným členem společnosti. *Náčelník* získává moc díky svému zděděnému postavení, jeho role mu náleží na základě všeobecně známého a uznávaného příbuzenství s generací náčelníků před ním. Tato descendenční linie nemusí být vždy z našeho pohledu skutečná, ale jen mytologická. Jeho pozice je však děděná pouze částečně a závisí i na osobních kvalitách uchazeče v tom smyslu, že se náčelník rekrutuje pouze z určitého okruhu rodin nebo rodů. V tomto aspektu existuje významný rozdíl mezi náčelníkem vesnice (uvažovaným i pro neolitické společnosti) a kmenovým náčelníkem, kdy se se vzrůstající mocí snižuje počet možných kandidátů na vedoucí pozici. Oproti tomu se *velká osoba* do svého postavení musí vypracovat z pozice běžného člena komunity, a to prostřednictvím svých osobních schopností i majetku, pomocí nichž získává mezi svými soukmenovci prestižní status. Rozhodnutí činěná velkou osobou musí být v souladu s komunitou, jeho moc je limitována, a proto společnost neovládá, ale jen ovlivňuje. Pokud *velká osoba* ztratí způsobilost, pro kterou se jí dostalo onoho vyššího statusu (např. zchudne), stává se opět běžným členem komunity. *Stařešina* svůj vliv získá v souladu s rostoucím věkem, a to pravděpodobně od určitého období, kdy dosáhne potřebného stáří a jeho moc je mu potom připisována nadosmrtní. Ve skutečnosti se ovšem v jedné komunitě může společně vyskytovat více kategorií vůdcích osobností (podle Orme 1981; van de Velde 1990).

Výrazně bohatě vybavené hroby, u kterých bylo zjištěno, že patří buď starším osobám (*maturus, senilis*) a/nebo mají hlavu směřovanou k SZ, potom pravděpodobně obsahují pohřby *náčelníků, velkých osob a stařešinů*. Ve spojení s těmito bohatě vybavenými hroby bychom mohli uvažovat, že právě výjimečná severozápadní pozice hlavy mohla být vyhrazena jedincům v nějakém sociálním aspektu odlišným od majoritní populace.

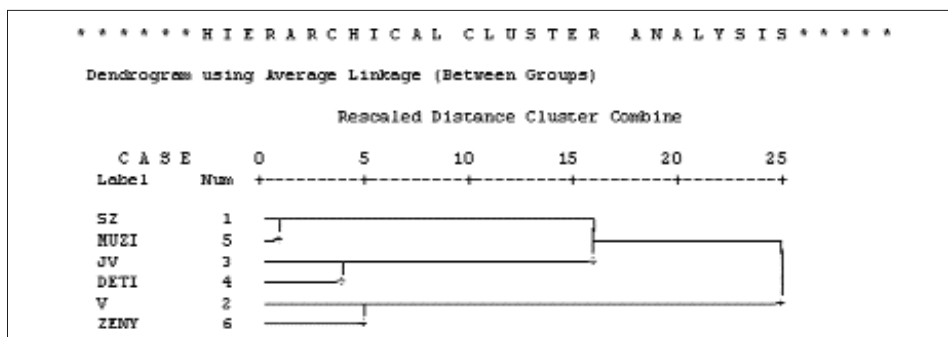
Na již zmíněném mezolitickém pohřebišti Oleneostrovskij mogilnik patří bohaté hroby také pouze mužům, ale na rozdíl od vedrovického pohřebiště, kde jsou bohatě vybaveny hroby dospělých i starších, jde pouze o osoby zemřelé v aktivním dospělém věku (O'Shea – Zvelebil 1984, 18–19). S ohledem na definice jednotlivých druhů vůdců, jak byly uvedeny výše, může nepřítomnost pohřbů bohatých starců indikovat rozdílnou sociální strukturu u obou společností. Zatímco v čele lovecko-sběračské populace pohřbívací na Oleneostrovském pohřebišti stály zřejmě *velké osoby* – muži,

Obr. 4. Vedrovice – „Široká u lesa“. Pohřebiště LnK s vyznačením tvarů keramických milodarů a pohlaví zemřelých. – Fig. 4. Vedrovice – „Široká u lesa“. LBK cemetery with indicated pottery forms and sex of the deceased (M = male, Z = female, D = child; miska = bowl, globulární tvary = globular forms, láhev = bottle, jiné = other).

Obr. 5. Vedrovice – „Široká u lesa“. Umístění typů vedlejší lineární výzdoby na nádobách. – Fig. 5. Vedrovice – „Široká u lesa“. Position of complementary linear decoration types on the vessels (svislé linie = vertical lines, horizontální linie = horizontal lines, věčko = V-shaped lines).

Obr. 6. Vedrovické – „Široká u lesa“. Dendrogram jako výstup hierarchické analýzy zobrazuje seskupování hrobů vzhledem k pohlaví zemřelého a pozici hlavy skeletu. – Fig. 6. Vedrovické – „Široká u lesa“. Hierarchical cluster analysis. Dendrogram chart shows grouping of graves with respect to sex of the deceased and position of their head (MUZI = male, ZENY = female, DETI = child, JV = SE, SZ = NW, V = E).

kteří byli společností uznávaní pouze po dobu největšího rozkvětu svých životních sil, tak ve vedrovické populaci mohl již existovat statut náčelníka ve smyslu postavení zastávaného nejen na základě osobních kvalit, ale i descendenční linie. Náčelník mohl ve své pozici setrvat až do vysokého věku a být pak s bohatou výbavou pohřben.

Druhá rovina společenské variability vedrovického pohřebiště může souviset s horizontálním členěním této komunity, jinými slovy s postavením jednotlivce určeným zejména na základě příbuzenství a věku, které lze označit také jako sociální identita. V publikaci vedrovického pohřebiště se uvádí, že ve vnitřní struktuře pohřebiště lze sledovat seskupování některých hrobů do skupinek, které nejspíše odrážejí rodinné či rodové příbuzenské svazky (*Podborský a kol.* 2002, 204, 301). Nabízíme zde alternativní interpretaci, ve které předpokládáme, že prostorové uspořádání hrobů odráží sociální identifikaci zemřelých v rámci širší příbuzenské komunity (rodu?). Lze se domnívat, že neolitické komunity byly tvořeny příbuzensky spjatými jednotkami, ať již šlo o příbuzenství reálné nebo dokladané mytologicky. Jedinec se, jak nás učí etnologické studie (*van Genev 1996*), během svého života do takové komunity postupně začleňoval prostřednictvím *rites de passage*. Osoby příslušející do jednotlivých skupin oddělených přechodovými rituály jsou pak společností souhrnně chápány a pojmenovávány jako členové těchto skupin (také klanů nebo „tajných společností“). Toto označování ostatně můžeme sledovat i dnes, připomeňme si široké sociální skupiny maturantů či branců.

Jak již bylo výše uvedeno, jsou v rámci pohřebiště poměrně výrazně odděleny dětské pohřby, které se seskupují ve V části a mají společné umístění hlavy k jihovýchodu. Zamysleme-li se nad tímto faktem, pak by právě tato skupina pohřbů mohla identifikovat jedince pomocí nízkého věku a archeologicky se projevovat ostrým prostorovým ohraničením vůči ostatním zemřelým. Byly do východní části pohřbívány jedinci – děti –, kteří ještě neměli možnost projít příslušným přechodovým rituálem (na počátku pohlavní dospělosti?), jenž by je uvedl do vyšší skupiny, v níž by měli nárok na pohřeb mezi ostatní členy společnosti?

O sociální identitě projevující se v pohřebním ritu svědčí zřejmě i pohřby žen umístěné v západní a severozápadní části nekropole. Ženy navíc spojuje pozice hlavy k východu (*obr. 6 a 7*). Muži netvoří samostatně vymezenou skupinu, ani co se týká prostorového členění (leží spíše ve středním a východním úseku), ani polohy hlavy. Oddělení skupiny ženských pohřbů může souviset se sociální identitou těchto pohřbených. Možná se v nějakém sociálním aspektu odlišovaly od mužů a žen převážně staršího věku pohřbených ve střední části pohřebiště. O tom, že pohlaví mohlo v neolitu být určitým způsobem dělicí i spojující sociální kategorií, svědčí prostorové uspořádání hrobů na některých větších pohřebištích kultury LnK, jako Flomborn, Sonderhausen, Stuttgart-Mühlhausen, snad i Aiterhofen-Ödmühle, kde bylo pozorováno oddělování ženských a mužských pohřbů (podle *Bulla 1998*). Na

Obr. 7. Vedrovice – „Široká u lesa“. Pozice hlavy u skeletů. Šedá ohraničená zóna vymezuje oblast pohřbů starších osob. Bohaté hroby jsou ohraničeny linií. – Fig. 7. Vedrovice – „Široká u lesa“. Position of the head of the deceased (JV = SE, SZ = NW, V = E). Grey area indicates the zone of old people graves. Graves with abundant gravegifts are encircled.

základě studia stylu výzdoby keramiky na pohřebištích Elsloo a Niedermerz vyslovil *P. van de Velde* (1992) hypotézu o zásadní roli ženského prvku ve staroneolitické společnosti ve smyslu jejího matriálněho uspořádání. Zda je možné o něčem podobném uvažovat i v případě vedrovického pohřebiště, či zda byly do zemědělských komunit (kolonistů) začleňovány i ženy místních postmezolitických populací (*Brůžek* 2003, 49), nelze výlučně archeologickými metodami objasnit.

Není pravděpodobné, že by popsany interpretační model dokázal vysvětlit veškerou variabilitu na studovaném pohřebišti. Mějme však na paměti, že se pokoušíme studovat symbolický odraz lidské kultury, a tak to zřejmě není možné očekávat od žádného modelu. Je to právě celková různorodost sociálního i obecně sakrálního života studované společnosti, která ukazuje, že pěstování obilí anebo výroba keramiky byly pouze nedílnou součástí velkého progresivního balíčku inovací souhrnně nazývaného „neolit“.

LITERATURA

- Brůžek, J.* 2003: Antropologické aspekty neolitizace střední Evropy. In: V. Sládek – P. Galeta – V. Blažek edd., *Evoluce člověka a antropologie recentních populací*, Plzeň, 39–53.
- Brůžek, J. – Likovský, J. – Černý, V.* 2002: Současné metody biologické antropologie a jejich využití při hodnocení kostry přisuzované českému knížeti Spytihněvovi I., *Archeologické rozhledy* 54, 439–456.
- Bulla, A.* 1998: Untersuchungen zur Frage der geschlechtsspezifischen Beigabenausstattung bandkeramischer Gräber Mitteleuropas unter besonderer Berücksichtigung der Inventare anthropologisch bestimmter Frauenbestattungen. Aachen: Shaker Verlag.

- van Genep, A. 1996: Přejchodové rituály. Praha (Les rites de passage, étude systématique des rites. Paris 1909).
- Lévy-Bruhl, L. 1999: Myšlení člověka primitivního. Praha (La mentalité primitive. Paris 1925).
- Kruk, J. – Milisauskas, S. 1999: Rozkwit i upadek społeczeństw rolniczych neolitu (The Rise and Fall of Neolithic Societies). Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Kraków.
- Orme, B. 1981: Anthropology for Archaeologists. Gerald Duckworth, London.
- O'Shea, J. – Zvelebil, M. 1984: Oleneostrovskij mogilnik: Reconstructing the Social and Economic Organization of Prehistoric Foragers in Northern Russia, *Journal of Anthropological Archaeology* 3, 1–40.
- Podborský, V. a kolektiv 2002: Dvě pohřebiště neolitického lidu s lineární keramikou ve Vedrovicích na Moravě. Brno.
- Rulff, J. 1998: K výzdobě české neolitické keramiky, *Archeologické rozhledy* 50, 20–34.
- van de Velde, P. 1979: On Bandkeramik social structure. An analysis of pot decoration and hut distribution from the Central European Neolithic Communities of Elsloo and Hienheim, *Analecta Praehistorica Leidensia* 12, 173–188.
- 1990: Bandkeramik social inequality – a case study, *Germania* 68/1, 19–38.
- 1992: Dust and ashes: the two Neolithic cemeteries of Elsloo and Niedermerz compared, *Analecta Praehistorica Leidensia* 25, 173–188.

Powerful Men and individual social identity: spatial analysis of the LBK cemetery at Vedrovice

The main objective of this contribution is to explore the possibilities of interpretation pertaining to social relationships and divisions within Neolithic society, as indicated by burials at the Vedrovice cemetery. Excavations were carried out at the “Široká u lesa” cemetery at Vedrovice between 1975–1982 by V. Ondruš of the Moravian Museum in Brno. Overall 96 graves were identified at the cemetery, 85 of which yielded skeletal remains (*fig. 1*). At least 59 burials were found to contain burial goods. The cemetery has been dated to phase I of the LBK.

In this contribution, we will attempt to expand on the investigations conducted by the team of researchers led by V. Podborský (*Podborský et al. 2002*), by examining the social behavior elucidated by the following two questions:

1. Do the characteristics of some burials indicate a relationship between gender and/or age of the deceased?
2. Can the attributes of some burials be explained spatially?

Most attributes were identified previously by the research team lead by V. Podborský. Shoe-last adzes and arrow points were found exclusively in male burials, which corresponds with research carried out at the LBK cemeteries of Elsloo and Niedermerz (southern Netherlands and the Rhine Valley in Germany). We therefore interpret the placement of shoe-last adzes and arrow points into male graves as a common practice (*van de Velde 1992*). Comparisons of grave goods from these three early Neolithic cemeteries reveal surprising similarities, undoubtedly indicating a stable social order within the corresponding communities (*fig. 2*). A positive correlation is indicated between the number of grave goods placed in burials and gender, since wealthy burials are only associated with men (with the exception of grave number 39 which comprises a child). Wealthy burials form a cluster in the eastern part of the cemetery (*fig. 7*). The presence of red ochre depends on the age of the deceased, since it was not found in burials containing children (*Podborský a kol. 2002, 308*).

Considering ceramics form such a large part of LBK studies, it is important to examine whether any social relationships are indicated by the pottery found in burials at Vedrovice. On the basis of factor analysis in conjunction with mapping via GIS, we believe several relationships are indicated. The placement of bowls into male burials is a strongly indicated trend (8 male burials, 2 female burials, 1 child burial). There is also a strong tendency to place hemispherical vessels into female burials (1 male burial, 7 female burials, 1 child burial; see *fig. 3* and *4, tab. 1*). Bottles do not indicate a correlation with either sex (7 male burials, 5 female burials, 2 child burials). In addition to vessel

shape, supplemental linear decoration indicates a spatial relationship at the Vedrovice cemetery, such that vessels bearing short vertical dashes, short horizontal dashes or their combinations, tend to be concentrated in the core of the cemetery, while short dashes arranged in a „V“ tend to be distributed throughout the periphery of the cemetery (fig. 5).

Gender also appears to have influenced the burial rites at Vedrovice, since two strong trends can be observed. Children tend to be buried in the eastern part of the cemetery, while men tend to be buried in the core of the cemetery. Women were buried either exclusively in the western part of the cemetery, or in the core of the cemetery where the men were also buried (fig. 1). A surprising correlation exists between the gender of the deceased, spatial placement in the cemetery and orientation of the head. In the eastern section of the cemetery, where the majority of the children but also some men and women were buried, the dominant orientation of the head was towards the southeast. In the western section of the cemetery, where only women were buried, the dominant orientation of the head was towards the east. Fourteen additional burials contained individuals with the head oriented towards the northwest (fig. 6 and 7). Older individuals, which tend to be buried in the western section of the cemetery, had the head oriented towards the east. Many of these burials form a row which separates individuals with the head oriented towards the east, from individuals with the head oriented toward the southeast (fig. 7). Furthermore, it is interesting to note that wealthy burials often encompass older individuals (*maturus*, *senilis*) and/or individuals with the head oriented toward the northwest (once again with the exception of the wealthy child burial in grave number 39, fig. 7).

Considering the above presented findings, we suggest the burial rites at Vedrovice indicate the presence of at least two distinct social norms within the LBK. The first pertains to the social hierarchy of Neolithic society wherein wealthy grave goods, including prestige items such as shoe-last adzes, are associated with male burials and indicate that power, authority and prestige were predominantly in the hands of men. These exceptionally wealthy burials, comprising older individuals (*maturus*, *senilis*) and/or a NW head orientation, can therefore be attributed to chieftains, big men or elders. The unique orientation of the head to the northwest may have been reserved specifically for these individuals in order to emphasize their distinctiveness from the rest of the population.

The second social division indicated at the Vedrovice cemetery may reveal the social identity of the individual, and reflect their social standing in the wider community (their ancestry?). It has been suggested that Neolithic communities comprised closely knit units, regardless of whether the ancestry was real or mythological. Every individual gradually became a part of the community via *rites de passage* (van Genep 1996) over the course of their lifetime. Individuals were therefore understood by the society as aggregates of particular groups, and named as members of these groups, clans, or „secret societies,“ separated by the rites of passage, a phenomena which can still be observed today (for example in wider social groups such as graduates or military recruiters).

The burials of children were distinctly separated from other burials, concentrated in the eastern part of the cemetery and share a common orientation of the head towards the southeast. This is noteworthy since children, due to their young age, may not only form one of the distinct groups mentioned above, but can also be identified archaeologically. A distinct social identity may also be indicated in the burial customs of women, which were buried in the western part of the cemetery with the head oriented towards the east (fig. 6 and 7). Perhaps these women distinguished themselves in some respects from the men, and the older women buried in the core of the cemetery. The fact that gender itself may have played a role in group membership and individual identity has also been indicated by spatial analyses of burials at other large LBK cemeteries such as Flomborn, Sonderhausen, Stuttgart-Mühlhausen, and possibly also Aiterhofen-Ödmühle, where the specific division of male graves from female graves has been observed (Bulla 1998).

English by Alena Lukešová

Causa *Cruciburgensis monetae magister rediviva*

Libor Jan

Před patnácti lety jsem publikoval příspěvek s názvem „Kdo byl *Cruciburgensis monetae magister*?“ (Jan 1988) a nejen inspirátor příspěvku, jímž byl Tomáš Krejčík, ale i další kolegové a přátelé jsou svědky, že jsem článek záměrně koncipoval tak, aby otevřeností svých hypotéz inicioval diskusi o třech problémech: 1. Kdo byl *Cruciburgensis monetae magister*? 2. Co znamená *passus locus In-luco prope castrum Brnen sancti Benedicti* v tzv. třebíčském falzu? 3. Kde stál původní přemyslovský hrad údělného období? Dnes mohu přiznat, že se původní záměr zdařil. V průběhu oněch uplynulých let vyšlo několik příspěvků, které zásadním způsobem napomohly k objasnění problémových okruhů, a posunuly naše poznání kupředu. Ve značné části historické i archeologické literatury se prosadil názor, že původní přemyslovský hrad stál v nížinné poloze Starého Brna a nikoli na výšině dnešního Petrova (srov. *Procházka 2000*, 19–25). Nikdo ovšem nedokázal spolehlivě vyložit, proč někdy na samém přelomu 12. a 13. století vznikl v nové poloze kostel sv. Petra a jaký měl v tomto předlokačním období význam a smysl. Připomeňme ještě, že místo nazývané v pramenech *Crux* či *Kreuz* nemá nic společného se Starým Brnem, ale jde o kolonizační název johanitské vsi Mutěnic u Hodonína (Jan 1992; Jan – *Chocholáč 2002*). Tato skutečnost bude mít, jak se ukáže, jistý význam pro následující úvahy.

Vraťme se však k základnímu problému, tj. k určení záhadného spojení *Cruciburgensis monetae magister* (srov. *CDB IV.1*, č. 127, 222–223). V nedávné době se k věci zásadním způsobem vyslovili dva autoři, Jiří Doležel a Tomáš Velímský. Jejich řešení jsou naprosto odlišná. Zatímco Doležel vyložil adjektivum *Cruciburgensis* z roku 1247 jako příjmení dle durynského nebo slezského místa původu měšťana s křestním jménem Jindřich, připomínaného v dalších dvou kusech z let 1253 a 1261 jako *Heinricus Crancpurgarius* a *Chruczburgarius* (Doležel 2000), Velímský vsadil na výklad dle lokality zvané dodnes Krucemburk, místa, které dle něj před polovinou 13. století prožívalo rozkvět v rámci dolovacích aktivit na Vysočině a v němž měla fungovat mincovna. Adjektivum *Cruciburgensis* z roku 1247 však považuje za místo identifikující mincmistrovské působiště známého brněnského měšťana Alrama, v obou dalších případech považuje obě podobná adjektiva za označení místa působení dalšího mincmistra, tj. Jindřicha (Velímský 2002). Projděme tedy znovu všemi okolnostmi tohoto výkladu a ptejme se, zda může být pravděpodobný navzdory skutečnosti, že posledně jmenovaný autor učinil součástí názvu svého příspěvku formulaci „historie jednoho omylu“.

Velímský (2002, 301) vychází z toho, že Rostislav Nový „zcela přesvědčivě dovodil“, že v pasáži „*Arlanus eiusdem civitatis civis et Cruciburgensis monetae magister*“ nejde o dvě různé osoby, nýbrž pouze o jen o brněnského měšťana Alrama: adjektivum *Cruciburgensis* tak musí nutně znamenat místo Alramova mincmistrovského působiště. Na tomto místě je však třeba důrazně připomenout, že Nový nic takového nedovodil, jen brněnskému měšťanu a rychtáři Alramovi přisoudil také označení *Cruciburgensis monetae magister*, neboť mu další mincmistr na Moravě dobře zapadal do konstrukce o moravských mincmistrech, jakožto obhájčích regálu českého krále na Moravě v době vlády markrabat (Nový 1974, 383). Rostislav Nový tak žádný přesvědčivý důkaz nepředložil, Velímský nicméně použil jeho subjektivní mínění jako axiom, ze kterého vychází v další stavbě svého příspěvku. Situace tak zůstává nadále otevřenou: pasáž z konce svědečné řady listiny markraběte Přemysla z roku 1247 se může týkat jak jedné osoby, tj. měšťana Alrama, tak osob dvou.

Brněnský měšťan a rychtář Alram není v žádném dalším pramenu uveden s mincmistrovskou hodností, čímž ale ještě nelze vyloučit, že mincmistrem skutečně nebyl.¹ Patřil totiž nepochybně k majetkově nejpotentnější vrstvě „zakladatelů měst“, jejichž aktivity se orientovaly nejen na dálkový obchod, městská založení, ale také na vesnickou kolonizaci a především důlní podnikání a s ním spojené finanční operace. Známe nicméně muže, jak ukázal J. Doležel, jehož příjmení se adjektivu

¹ Alrama označuje za mincmistra nejnověji i L. Sulitková (1995, 50), ovšem pouze na základě diskutované listiny (*CDB IV.1*, č. 127, 223).

Cruciburgensis blíží nejvíce. Je jím pražský měšťan *Heinricus dictus Crancpurgarius* připomínaný 6. dubna 1253 ve společnosti mincmistra Eberlina a *Chruczburgarius* vzpomínaný společně s Eberlinem a Ditmarem 9. ledna 1261 ve Smilově Brodě jako jeden z bývalých mincmistrů. Pokud bychom připustili, že všechna tři adjektiva znamenají totéž, je možné zároveň v intencích listiny z roku 1261 předpokládat, že se onen muž psával jen svým příjmením, pod nímž byl ve společnosti nejvíce znám, a že křestní jméno vynechával. Z tohoto hlediska může jít v původním zápisu z roku 1247 skutečně o dva muže, brněnského měšťana Alrama a mincmistra, který užíval příjmení *Cruciburgensis*. Toto adjektivum by pak nepochybně označovalo příjmení a nikoli místo působení, neboť to by bylo nejspíše uvedeno předložkou *in* nebo *de*.² Pokud budeme uvažovat tímto směrem dále a ztotožníme tři podoby příjmení, přičemž ve dvou případech je k těmto příjmením přičleněna také hodnost mincmistra, dostaneme, podobně jako Jiří Doležel, jednoho jediného muže, který byl pražským měšťanem a nepochybně také mincmistrem. Doležel mu přisoudil jméno Jindřich Kreuzburger. S ním budeme prozatím i nadále pracovat. U tohoto muže lze sledovat životní osudy, jak ostatně učinili i oba jmenovaní autoři, na základě dalších listinných pramenů.

Jelikož se Jindřich Kreuzburger připomíná roku 1261 jako dřívější mincmistr společně s Eberlinem a Ditmarem, je nepochybné, že je také jedním ze dvou Jindřichů uvedených mezi členy mincmistrovského konsorcia v Jihlavě dne 2. listopadu 1258, společně s Eberlinem (Eberhardem)³ a Dětmarem. Druhý z Jindřichů může být totiž spolehlivě podle pečeti identifikován jako Jindřich Pták. Pravděpodobně je náš Jindřich ovšem totožný také s Jindřichem, mincmistrem v Humpolci (*Henrico, magistro monete in Gumpolz*), z 13. prosince 1252, který je společně se svým bratrem označen také jako pražský měšťan.

Nyní je nutné se zeptat, jaký byl vlastně obsah a pravomoci mincmistrovského úřadu, především pak u oněch jmenovaných čtyř osob, spojených v jednom konsorciu. Na počátku je vhodné společně s R. Novým (1974, 384) zdůraznit, že termíny *magister monetae* a *monetarius* nemají odlišný význam, označují vždy mincmistra. Nicméně přibližně od poloviny 13. století se tak nazývají dva druhy osob činných v mincovnictví a důlní činnosti vůbec. Na jedné straně to jsou nájemci jednotlivých mincoven v konkrétních místech, kteří se zabývají výrobou mince a její distribucí, na straně druhé úředníci s celozemskou platností, kteří mají pod patronací buď celé Čechy, nebo celou Moravu, případně i obě země zároveň. Na jejich území se mohou věnovat ražbě, jejich hlavní úkol však spočívá v organizaci dolování, distribuci mincovního kovu a obvykle také ochraně panovníkova vrcholného zájmu, tj. urbury. Problém spočívá v tom, že v řeči listin nemusí být tyto lidé svými tituly dostatečně odlišeni, často je uvedeno jen vágní „mincmistr“, a dokonce, pokud jsou označeni jako mincmistři podle určitého místa, neznamená to ještě, že jejich pravomoc nemohla být vyšší, tj. celozemská. Opět se zde objevuje typická vlastnost řeči latinských listin, totiž že jeden termín může označovat více věcí a naopak, že jedna věc může být označena více termíny. Kdo si tuto skutečnost neuvědomuje, bývá zpravidla sveden ze správné cesty.

U R. Nového (1974, 384–385) tomu tak nebylo. Jindřicha (mincmistra v Humpolci) z roku 1252 považoval již za úředníka s vyššími pravomocemi v celém okruhu tehdejšího dolování na Vysočíně, podobně jako mincmistra Eberlina z roku 1253. V 50. letech 13. století byla podle něj funkce zdvojená a precizována na území celých Čech. Nový přitom vycházel z listiny vydané 25. října 1258 ve Šlapanově, v níž mincmistr Jindřich Pták dosvědčuje, že před něj předstoupil mincmistr Eberhard,

² Pokud by se uvažovalo, že adjektivum *Cruciburgensis* označuje místo působnosti mincmistra, ať již Alrama, nebo někoho jiného, pak by šlo skutečně o jediného mincmistra ve 13. století označeného adjektivem podle místa působení, ojediněle se vyskytuje místo s předložkou (srov. *CDB IV.1*, č. 256: *Heinrico, magistro monete de Gumpolz*). Nejčastěji se však označení působiště neuvádí vůbec, a místo je třeba rozpoznat dle kontextu písemnosti. Ani tato skutečnost příliš nenapomáhá výkladu o „kruceuburském mincmistrovi“.

³ Na rozdíl od J. Doležela, který se přidržel mínění R. Nového (*Doležel 2000*, 17, pozn. 22; *Nový 1974*, 384–385), a v souladu s F. Hofmannem a T. Velímským považují Eberlina a Eberharda za jednu a tutéž osobu, patrně nejvýznamnějšího důlního podnikatele své doby, dlouholetého mincmistra a zakladatele Havelského města (*Hoffmann 1980*, 71–72; *Velímský 2002*, 205), což fakticky dokazuje jeho účast v konsorciu mincmistrů z let 1258 a před 1261 (*CDB V.1*, č. 168, 252, 342).

„který má plnou moc ve stříbrných dolech v Brodě i jinde v Čechách udělovat jakékoli hory nebo tratě“, a prohlásil, že udělil Dětřichu Freibergovi a Gernotu Černému neodvolatelně a navěky štolý zvané Freibergova a Hluboká, jež již dříve z jeho rukou přijal Dětřich Freiberg (*CDB V.1*, č. 167, 266–268). O dva měsíce později, 1. ledna 1259, potvrdil totéž v Benátkách Smil z Lichtenburka (*CDB V.1*, č. 175, 280–281), přičemž nazval Eberharda svým kmotrem (*dilectus compater noster*), což ovšem ještě nemusí znamenat, že by byl Eberhard skutečně kmotrem u Smilova křtu, spíše byl kmotrem některého ze Smilových synů. Mimo tyto dvě listiny, v nichž je Eberhard nazýván mincmistrem nejen v Brodě, ale v celých Čechách, v minoritském klášteře v Jihlavě 2. listopadu 1258 vznikla další písemnost, jíž *E., T. et H. et H., magistri monete tocius regni Bohemie* spolu s přísežnými městy Jihlavy předávají jihlavský špitál želivskému opatu Marsiliovu a jihlavskému plebánovi Štěpánovi (*CDB V.1*, č. 168, 268–269). V inzertní confirmaci biskupa Bruna z 6. července 1262 jsou pak uvedena plná jména všech čtyř mincmistrů, totiž *Eberhardus, Ditmarus, Heinricus et Heinricus* (*CDB V.1*, č. 342, 510–511). Z pěti pečetí lze bezpečně identifikovat Eberhardovu, Jindřicha Ptáka a města Jihlavy. Další dvě, jedna s obrazem dvou ptáků na stromě a druhá se světcem a klečícím pentem, jak předpokládá *J. Doležel* (2000, 20), patřily nepochybně zbylým dvěma mincmistrům, tj. Dětmarovi a Jindřichovi Kreuzburgerovi, přičemž není možné rozhodnout, která komu z nich.

Mincmistrovské konsorcium se nicméně připomíná ještě na samém počátku roku 1261. Dne 9. ledna totiž král Přemysl Otakar II. osvobodil dvě štolý Dětřicha Freiberga v hoře Buchbergu v Brodě, které mu dříve udělili královští mincmistři (*tunc magistri monete nostre*) „Eberlo, Chruczburgarius et Ditmarus“, od jakékoli kompetence horenských a mincovních úřadů pro Moravu (*cuicumque officia nostra per Morauiam, montana videlicet et monetam*); práva krále a Smila z Lichtenburka však měla být i nadále zachována (*CDB V.1*, č. 252, 384–385). Jde nepochybně o dvě štolý dříve (1258, 1259) jmenované a důvod byl nejspíše kompetenční.⁴

Z uvedeného jasně vyplývá, že na přelomu 50. a 60. let 13. století působilo čtyřčlenné mincmistrovské konsorcium s jurisdikcí pro celé Čechy, s těžištěm však ve stříbronosné oblasti v okolí Smilova Brodu, Příbyslavi, Humpolce a Jihlavy. Členové konsorcia mohli v listinách vystupovat jako mincmistři samostatně, po dvou i ve třech, to však ještě neznamenalo, že by se jejich počet v průběhu měsíců let 1258–1261 nějak měnil (měnit se ovšem mohl). Takové konsorcium mělo zřejmě své opodstatnění z hlediska prvotní skladby kapitálu, neboť samotný pronájem „zemského“ mincmistrovství od panovníka se pohyboval v řádu tisíců hřiven. Je pravdou, že na počátku roku 1261 se mezi členy konsorcia již neuvádí Jindřich Pták, nicméně jde stále o stejné konsorcium z roku 1258 a 1259, konsorcium mincmistrů pro Čechy. Konečně Eberhard se uvádí jako mincmistr, nepochybně s celočeskou platností (*magister monete nostre*), ještě 25. srpna 1265 (*CDB V.1*, č. 452, 667–668), v privilegii Lichtenburků pro Brod (Smilův, Německý) z 8. června 1278 se vzpomínají „pole pana Eberharda starého“ (*CDB V.2*, č. 873, 602; *CIM II*, č. 23, 69) a teprve 8. května 1285 se o něm hovoří jako o zemřelém, přičemž úřad mincmistra převzal jeho syn Ekhard (*RBM II*, č. 1345, 580). V písemnosti jihlavské městské rady z 27. ledna 1288 se potvrzuje obdarování želivského kláštera, které učinil ve své závěti „pan Dětmar, kdysi náš spoluměšťan a mincmistr pro Moravu“ (*RBM II*, č. 1431, 617; *CDM IV*, č. 264, 343–344), což znamená, že Dětmar, vzpomínaný v letech 1271 a 1272 jako jihlavský obchodník a přísežný (*CDB V.2*, č. 632, 242; č. 681, 320), další z členů konsorcia, působil na sklonku svého života jako moravský mincmistr (zemřel zřejmě někdy na počátku 80. let, svůj testament zveřejnil formou notářského instrumentu). O Jindřichu Ptákovi jakékoli zprávy po roce 1262 chybějí, jméno Jindřich

⁴ *J. Doležel* (2000, 17) interpretuje listinu tak, že král vyňal Freibergovy štolý z jurisdikce „svých moravských (jihlavských) mincmistrů (urburů), kterými byli v té době *magistri monete Eberlo, Chruczburgarius et Ditmarus*“, a nastiňuje možnosti, že šlo buď o předání kompletních dispozičních práv Freibergovi, nebo o záležitost nevyjasněných územních kompetencí. Druhá možnost se zdá být správná, neboť zpod pravomoci českých úředníků štolý vyňaty být nemohly – zůstala přece zachována práva krále a pana Smila, tj. nepochybně urbura a pozemkový poplatek. V listině se navíc skutečně neříká, že by oni tři mincmistři byli v té době moravskými, nýbrž jen, že štolý již dříve Freibergovi předali, což je doloženo v jednom případě listinně. Byli totiž, jak víme, českými mincmistry, písemnost nicméně poprvé zachycuje samostatný mincmistrovský a horenský úřad pro Moravu. Jako moravské mincmistry chápal Eberla, Chruczburgaria a Ditmara z roku 1261 také *R. Nový* (1974, 384–385, pozn. 98).

Kreuzburger se objevuje ještě jednou v podobě jména přísežného v Uherském Brodě roku 1297 „Hainricus Cruzburg“. Má-li souvislost s mincmistrem, pak jde nejspíše o syna Jindřicha Kreuzburgera.

Ptejme se dále, jak tomu bylo ve 13. století se samotným Krucemburkem. S Tomášem Velímským lze souhlasit v tom, že ke Krucemburku na jihozápadě i severu dosahovala oblast důlního podnikání. Domněnka, že se lokalita stala „patrně někdy na počátku 40. let 13. století ... na určitou dobu významným centrem horního podnikání“ (Velímský 2002, 202–204), již zdaleka není tak přesvědčivá. Je navíc založena na původní premise, že existoval krucemburský mincmistr. O Krucemburku existuje první spolehlivá zpráva z 2. června 1321, kdy král Jan potvrdil prodej Krucemburku (*bona in Creuczpurch cum bonis, villis et univērsis suis pertineciis: RBM III, č. 689, 287*) zemským komturem řádu německých rytířů Lvem z Thyssova nejvyššímu maršálkovi českého království Jindřichovi z Lipé. Tato písemnost představuje důkaz, že před uvedeným datem náležel Krucemburk řádu německých rytířů. Na jiném místě T. Velímský uvádí, že J. V. Šimák spojoval počátky Krucemburku právě s kolonizační činností řádu německých rytířů, přesněji jeho drobovické komendy, na území lesa Slubice, které daroval řádu Jan z Polné, a odkazuje přitom na listinu krále Václava I. z roku 1242 (*CDB IV.1, č. 13, 74–75*).

V této listině ze 7. července 1242 uvedeného roku král potvrzuje obdarování německých rytířů Janem, synem Zbraslavovým (z Polné), Drobovicemi s několika sousedními lokalitami, patronátním právem kostela v Polné se dvěma vesnicemi a také lesem „Zlubichki“, který leží mezi říčkami Kamenicí a Doubravnicí a táhne se od počátku obou říček až ke vstupu na statky jeho dcery Anny a k vesnicím Branišovu, Markvarticím a Přechodu. Kamenicí byla nepochybně miněna dnešní říčka Chrudimka, Doubravnicí Doubrava, zvaná na starších mapách též Doubravice. Územím napříč navíc dodnes protéká potok Slubice, který pramení v těsném sousedství Krucemburku. Lokalizovatelné jsou i Markvartice a Branišov, asi 7 km na severozápad. Krucemburk tak vznikl nepochybně v jihovýchodním cípu lesa; samo označení *silva* jednoznačně ukazuje na území dosud neosídlené, resp. osídlené jen velice sporadicky. Jelikož k donaci Jana z Polné muselo dojít jen krátce před datem konfirmační listiny – v královské konfirmaci řádových statků z 12. května 1237 se žádná ze jmenovaných lokalit nevyskytuje (*CDB III.1, č. 162, 199–200*) –, je zřejmé, že řád mohl začít s případnou kolonizací území až po polovině roku 1242 a že nepochybně šlo o proces trvající řadu let. Zde si T. Velímský sám protiřečí, když společně s J. V. Šimákem uvažuje (dle našeho názoru zcela správně) o počátcích Krucemburku v souvislosti s kolonizačními aktivitami řádu německých rytířů a když na druhé straně předpokládá, že již počátkem 40. let byl Krucemburk důlním centrem a sídlem mincmistra. Tak tomu mohlo být jen stěží. Za připomínku stojí, že v roce 1259 vydal v Benátkách, které zcela nepochybně ležely v řádové enklávě, listinu Smil z Lichtenburka, když tam pobýval s početným doprovodem, v němž se nacházely i osoby z prostředí důlního podnikání (*CDB V.1, č. 175, 281*).

V souvislosti s tím, co bylo uvedeno, lze jednoznačně odmítnout možnost, že by se Krucemburk jmenoval po Jindřichu Kreuzburgerovi, jak první předpokládal Hermenegild Jireček (srov. *Doležel 2000, 24*). V souvislosti s plným vlastnictvím nejen samotného Krucemburku, ale i dalších vsí ležících na území lesa Slubice severozápadním směrem lze předpokládat, že zakladateli Krucemburka byli skutečně němečtí rytíři, kteří tuto lokalitu v nově kolonizovaném území pojmenovali podle znamení svého řádu symbolizujícího hlavní náplň činnosti bratrstva, totiž kříže. Analogií z prostředí rytířských řádů je známo více než dost, jak z našeho, tak z cizího území. Johanité pojmenovali názvem Kreuz (Crux) nově vysazenou ves Mutěnice u Hodonína a Krucemburk se též jmenoval hrad ležící na českokubském panství (*Profous 1949, 421*), Kreuzburg založený německými rytíři bychom našli v zemi Borsy v Sedmihradsku (*Laszlovszky – Soós 2001, 323, 325*), jižně od Královce či na území bývalého Livonska (dnes lotyšský Krustpils). Podle symbolu svého řádu, jeruzalémského chrámu, nazývali své lokality i templáři (Templštejn na Moravě, Tempelhof u Berlína či Tempelburg/Czaplinek v pohraničí Velkopolska a Západních Pomořan) a podle své patronky či podle samotného Krista také němečtí rytíři (pruský Marienburg/Malbork a Marienwerder/ Kwidzýn, Christburg/Dzierzgoń, sedmihradský Marienburg/Feldioara).

Problémem však zůstává, že prameny o Krucemburku mlčí až do uvedeného roku 1321, kdy změnil majitele. Není zřejmé, zda němečtí rytíři vybudovali nejspíše poblíž farního kostela opevněné síd-

lo a zřídili zde řádový dům, jak by naznačoval samotný název Krucemburk, nebo měli v místě jen faru a lokalitu spravovali přímo z Drobovic, které v průběhu 13. a na počátku 14. století hrály prim mezi řádovými komendami v Čechách. Druhá varianta se zdá být pravděpodobnější, na druhé straně je však možné, že součástí Krucemburku byl řádový dům, který byl závislý na drobovickém a měl v čele zvláštního komtura (šlo by zřejmě o tamního faráře), podobně jako když v roce 1272 svědčil vedle komtura z Drobovic Gotfrieda a tamního faráře Jindřicha také komtur z Vinař Heidenrech (CDB V.2, č. 663, 295–296); Vinaře přitom byly jednou ze vsí náležejících drobovické komendě. Můžeme nicméně říci, že názor T. Velímského, že adjektivum *Cruciburgensis* v roce 1247 označuje brněnského měšťana Alrama jako krucemburského mincmistra, je nepřesvědčivý. Nachází se v rovině jednoduché hypotézy, která není dostatečně argumentačně podložena. Podobně adjektiva *Crancpurgarius* a *Chruczburgarius* v letech 1253 a 1261 neoznačují působiště mincmistrů, nýbrž ve všech třech případech (tj. 1247, 1253, 1261) jde nejspíše, jak soudí i J. Doležel, o příjmení muže jménem Jindřich, který byl pražským měšťanem a členem mincmistrovského konsorcia na přelomu 50. a 60. let 13. století.

Poněkud problematictější je původ jména a jeho prvotní podoba. Dochované tři varianty totiž nesvědčí jednoznačně o německé podobě Kreuzburger, resp. Kriuzburger. První varianta *Cruciburgensis* je složena ze dvou slov: dativu latinského slova *Crux* a adjektiva *burgensis*, které bývá utvořeno od slova *burgus* a v řeči soudobých latinských pramenů označuje obyvatele takového burgu, tedy měšťana.⁵ Toto adjektivum není utvořeno od středohornoněmeckého slova *burg*. Druhá varianta *Crancpurgarius* je tvořena středohornoněmeckým slovem *kranz*, tedy věnec, a adjektivem *purgarius*, které působí jako novotvar od německého slova *burg* (srov. *purchravius*, *purchhuta*, *purchrecht*); příbuznost s latinským slovem *purgare* (= čistit) lze zřejmě vyloučit. A konečně třetí varianta *Chruczburgarius* sestává opět ze dvou slov, slova *chrucz*, jež lze s jistotou volností interpretovat jako *chriuz*, tedy *kreuz*, a slova *burgarius*, zjevně adjektiva utvořeného od slova *burg*. Německá jména odvozená od míst s názvy složenými ze dvou slov, přičemž druhým je *-burg* nebo *-berg*, jsou ovšem v latinských listinách užívána nejčastěji v německé podobě, tj. pomocí suffixu *-er* (Freiberger), nebo se jako příjmení užívá pouze původní název místa bez zvláštní koncovky (Freiberg). Pak by jméno mělo znít skutečně Kreuzburger, nejspíše v podobě Kriuzburger či Chruzburger. Z jakého důvodu bylo Jindřichovo jméno tvořeno pokaždé jiným, a navíc dost klopotným způsobem, zůstává otázkou, z těchto rozličných podob však rozhodně jednoznačně nevyplývá, že jde o adjektivum označující místo jeho původu, tj. durynský nebo slezský Kreuzburg.

Nelze ovšem zcela vyloučit, že jméno se skutečně vztahuje ke Krucemburku. Pak by, především podle podoby z roku 1247, bylo nutné předpokládat, že původní jméno lokality neznělo *Kreuzburg* ve smyslu *castrum Crucis*, nýbrž *Kreuzburg* ve významu *burgus Crucis*, čemuž by odpovídala faktická neexistence hradu. Pak by bylo možné předpokládat, že Jindřich Kreuzburger – a toto jméno mu může *volens nolens* zůstat – působil v letech 1242–1247 pro německé rytíře jako lokátor a posléze snad držel rychtářský úřad v jejich novém tržním místě na Vysočině v lese Slubice, který dostali od Jana z Polné. Pro lokalitu bylo užito označení *burgus*, které bylo v dané době nejednoznačné, nicméně vyjadřovalo tržní charakter. Místo bylo navíc jen nepříliš vzdáleno od oblasti důlního podnikání, v níž se také pohyboval. Z časového hlediska je však ustálení takového příjmení málo pravděpodobné a věc bude zřejmě nutné ponechat, dokud se nenalezne nějaký nový, dosud neznámý pramen, nadále otevřenou.

*

Další otázka, kterou jsem nastolil v původním příspěvku, se týkala komplikované pasáže, či lépe řečeno, dvou pasáží v tzv. falzu zakládací listiny trebičského kláštera. Obě se nacházejí v první části pertinenční formule, která uvádí dary, jež nová fundace získala od svých zakladatelů, úředních knížat Oldřicha a Litolda v letech 1101–1104, a znějí následovně: *locum in luco prope castrum Brenense sancti Benedicti* a dále *VIII. forum Brnen et thabernarium, centum denarios a moneta ad capellam*

⁵ K termínu *burgus* a *burgensis* srov. především J. Kejř (1998, 78–81, 102–104) a nejnověji se k problematice opět vrací J. Tomas (2002, 20–21). V našich pramenech užito nejdříve v roce 1233: *Hertinco burgense Cladorubensi* (CDB III.1, č. 46, 47).

sancti Benedicti (Bretholz 1923, 259–260). Nověji se k problematice vyjádřila L. Sulitková (1993, 57–58), která odmítla možnost ztotožnění kaple sv. Benedikta se starobrněnským kostelem sv. Prokopa, s nímž se ve 13. a v první polovině 14. století pojil úřad správy a písařství mince, berně a zemských desk, a kapli sv. Benedikta opětovně identifikovala s proboštvím třebíčských benediktinů v Luhu (Komárově) u Brna. Vazbu *castrum Brenense sancti Benedicti* považuje za zkomoleninu paštělátele celé písemnosti.

L. Sulitková dále uvádí, že spojení *capella sancti Benedicti* lze identifikovat s benediktinským Luhem pomocí vůbec první spolehlivé zmínky o proboštví z roku 1225, kdy jako svědek vystupuje *Arnoldus prepositus de Luha sancti Benedicti* (CDB II, č. 271, 266), a lokalizace mlýna nacházejícího se poblíž Luhu z roku 1330: *molendinum prope sancti Benedicti* (CDM VI, č. 400, 308), přičemž však přiznává, že kostel proboštví byl zasvěcen sv. Jiljí (Sulitková 1993, 58). Na druhé straně Z. Fišer, který nedávno podrobně rozebral majetkové vybavení třebíčské fundace, kapli sv. Benedikta lokalizuje do areálu brněnského hradu (Fišer 2001, 42, 57).

Tzv. zakládací listinu třebíčského kláštera řadí nejnověji M. Bláhová mezi léta 1156–1225,⁶ spíše však k nižšímu z obou dat. Jako podklad jí nepochybně posloužily starší pamětní zápisy zachycené na jednotlivých lístcích pergamenu (Bláhová 2002, 108–109). Pak je ovšem možné informace o prvotním rozsahu knížecí donace, kam „brněnské“ pasáže patří, položit již někde do první poloviny 12. století. Věnujme se tedy nejdříve interpretaci druhé pasáže *VIII. forum Brnen et thabernarium, centum denarios a moneta ad capellam sancti Benedicti. Octavum forum Brnen* je nepochybně osmou částí z tržného, které se v tomto středisku obchodu vybíralo (podobné donace dílů tržného, ale také mýta či cla, jsou známy i z jiných listinných dokumentů z 11. a 12. století; srov. CDB I, č. 79, 84; č. 375, 348; č. 381, 357; č. 382, 361; č. 383, 363; č. 386, 370), *thabernarium* pak plat z krčmem a konečně *centum denarios a moneta ad capellam sancti Benedicti* lze vyložit jako sto denárů z mince ke kapli sv. Benedikta. Co však znamená ona „mince ke kapli sv. Benedikta“? L. Sulitková chápe záležitost tak, že sto denárů by měla z mince, tedy z mincovny, získat kaple sv. Benedikta, tj. proboštví v Luhu (srov. Sulitková 1993, 63, pozn. 58), a pokud by byly kaple sv. Benedikta a kaple sv. Prokopa, s níž se mince podle pozdějších dokladů pojila, totožné, nelogicky by se prý ustanovovalo, že část výnosu z mince vydávaná z mincovny u kaple sv. Prokopa má patřit této kapli samé. Pasáže je však třeba rozumět jinak, nejde zde o sto denárů z mince, které se mají dávat ke kapli sv. Benedikta, nýbrž o sto denárů, které jdou z mince, jež přísluší ke kapli sv. Benedikta, krátce řečeno, mincování je zde s touto kaplí spojeno (předložku *ad* lze totiž přeložit také ve významu *u* nebo *při*, tj. „z mince u kaple“ nebo „z mince, která je při kapli“). A my z dalšího období víme velmi přesně, že mincování a správa mince i berně byly v areálu přemyslovského hradu na Starém Brně spojeny s kaplí či kostelem sv. Prokopa (srov. nejnověji Jan 2003, 30–31). V první polovině 12. století, z níž nejspíše pocházel zápis o této dávkce, však mohl mít tento kostel stěží zasvěcení sv. Prokopu: zakladatel sázavského kláštera byl totiž svatořečen až v roce 1204 a jeden z hlavních kostelů brněnského hradu by předtím jen těžko mohl nést titul po muži, který ještě nebyl oficiálně uznán za svatého. Proč by navíc kompilátor ve druhé polovině 12. století, který se snažil navodit dojem, že jde o autentickou zakládací listinu z doby samotného založení kláštera, přisoudil sto denárů jakési kapli? Jistě by sto denárů přisoudil přímo hlavnímu domu (proboštví v Luhu vzniklo nejspíše až někdy v průběhu 2. poloviny 12. nebo na přelomu 12. a 13. století). A kompilátor tak vskutku učinil, nepřihlížel peníze kapli, nýbrž klášteru, protože pasáž je nutné přeložit jako „sto denárů z mince náležející ke kapli sv. Benedikta“, tedy místu bezprostředně sousedícímu a institucionálně propojenému s mincovnou na brněnském hradě.

Pak ovšem nepředstavuje až takový problém označení brněnského hradu podle kaple (kostela) sv. Benedikta v první z „brněnských“ pasáží zakládací listiny. Tento kostel byl zřejmě ve 12. století z titulu své vazby na mincovnu považován za hlavní svatyni, či alespoň jednu ze dvou hlavních svatyní na brněnském hradě, a proto neznámý benediktin hrad označil poněkud neobvykle podle tohoto

⁶ Z. Fišer, který má na vznik písemnosti poněkud odlišný názor, klade vznik tzv. třebíčské vsuvky – a tím pádem i tzv. zakládací listiny – do mnohem užšího rozmezí 1156–1161/1162; Fišer 2002, 94).

patrocinia; rozhodně nejde o pozdní zkomoleninu, benediktini měli své reálné majetkové požitky nepochybně již ve 12. století přesně zachyceny alespoň ve formě pamětních zápisů. Příklady s užitím specifikace *sancti Benedicti*, jež uvádí L. Sulitková jako důkaz pro identifikaci kaple sv. Benedikta s proboštvím v Luhu (*Arnoldus prepositus de Luha sancti Benedicti, molendinum prope sancti Benedicti*), nejsou zvolené vhodně, neboť se zde toto spojení vyskytuje jednoznačně jako určení řádu, tj. řádu sv. Benedikta, resp. řádového domu, kdežto ve spojení *capella sancti Benedicti* jde o určení patrocinia kaple, tj. kaple sv. Benedikta. Navíc lze pro první polovinu 12. století existenci třebíčského proboštví v Luhu předpokládat jen ztěžka. Podle nejnovějších poznatků *Rudolfa Fišera* (2004) se však přece jen zdá, že původní kostel proboštví v Luhu (Komárově) byl skutečně zasvěcen sv. Benediktovi, což ale nedokazuje jeho totožnost se svatyní stejného zasvěcení v areálu hradu.

Závěrem lze tedy říci, že na brněnském hradě existovala ve 12. století kaple (kostel) sv. Benedikta, úzce spojená s tamní mincovnou a správou mince. Odtud dostávali určitý plat benediktini z Třebíče, kteří celý hrad označili jedenkrát podle patrocinia tohoto dominantního kostela. Na počátku 13. století získal kostel nové patrocinium sv. Prokopa (zřejmě z dřívějšíka měl také zasvěcení sv. Oldřicha) a dál jeho představení hráli významnou roli ve správě mince v brněnském údělu, resp. brněnském kraji (srov. *Jan* 2003).

PRAMENY

- Bretholz, B. ed.* 1923: Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. MGH SRG Nova series II. Berlin.
- CDB:* G. Friedrich – Z. Kristen – J. Šebánek – S. Dušková – V. Vašků – J. Bistřícký edd., Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I ss. Pragae 1904 ss.
- CDM:* A. Boczek – J. Chytil – P. v. Chlumecký – V. Brandl – B. Bretholz edd., Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I–XV. Olomucii – Brunae/Brünn 1836–1903.
- CIM II:* J. Čelakovský ed., Codex iuris municipalis Regni Bohemiae II. Privilegia královských měst venkovských v království českém z let 1225 až 1419. Praha 1895.
- RBM:* K. J. Erben – J. Emler – B. Mendl – M. Linhartová – J. Spěváček – J. Zachová edd., Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae I ss. Pragae 1855 ss.

LITERATURA

- Bláhová, M.* 2002: Funkce a pramenná hodnota pamětních zápisů středověkých církevních institucí. Tak zvaná zakládací listina kláštera Třebíčského. In: Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči. K vyd. přípr. L. Jan a P. Obšusta. Disputationes Moraviae 3, Brno, 97–111.
- Doležel, J.* 2000: Cruciburgensis monetae magister a jeho místo v brněnských dějinách 13. věku. Brno v minulosti a dnes 15, 13–28.
- Fišer, R.* 2001: Klášter uprostřed lesa. Dvě studie o třebíčském benediktinském opatství. Brno.
- 2002: K počátkům třebíčského kláštera (Poznámky k tzv. falzu zakládací listiny). In: Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči. K vyd. přípr. L. Jan a P. Obšusta. Disputationes Moraviae 3, Brno, 85–95.
- 2004: Z dějin třebíčského benediktinského kláštera. Třebíč, v tisku.
- Hoffmann, F.* 1980: Mincmistr Eberhard. Pražský sborník historický 12, 70–84.
- Jan, L.* 1988: Kdo byl Cruciburgensis monetae magister?. Folia numismatica 3, 23–30.
- 1992: Ivanovice na Hané, Orlovice a johanitský řád (Příspěvek k poznání struktury a ekonomiky rytířských duchovních řádů do konce 15. století). Časopis Matice moravské 111, 199–226.
- 2003: Úřad správy mince a písařství berně v době krále Václava II. In: Milý Bore... Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci. K vyd. přípr. T. Dvořák, R. Vlček a L. Vykoupil, Brno, 27–33.
- Jan, L. – Chocholáč, B.* 2002: Za časů johanitů, husitů a habánů. In: Mutěnice. Dějiny vinařské obce, Mutěnice, 49–97.

- Kejř, J. 1998: Vznik městského zřizování v českých zemích. Praha.
- Laszlovszky, J. – Soós, Z. 2001: Historical Monuments of the Teutonic Order in Transylvania. In: The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity. Ed. Z. Hunyadi – J. Laszlovszky, Budapest, 219–336.
- Nový, R. 1974: Organizace a vývoj českého mincovnictví v 13. století do měnové reformy Václava II. Sborník archivních prací 24, 366–425.
- Profous, A. 1949: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny II. CH-L. Praha.
- Procházka, R. 2000: Zrod středověkého města na příkladu Brna (k otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech). In: Mediaevalia archaeologica 2. Brno a jeho region, Praha – Brno, 7–158.
- Sulitková, L. 1993: Brno v listinách do počátků institucionálního města. Brno v minulosti a dnes 11, 54–65. — 1995: Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století (K původu brněnského patriciátu). Brno v minulosti a dnes 13, 46–64.
- Tomas, J. 2002: Civitas – villa ve významu právního města v českých zemích v první polovině 13. století. In: Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej, Wrocław – Praha, 17–24.
- Velímský, T. 2002: *Cruciburgensis magister monetae* aneb historie jednoho omylu. Příspěvek k dějinám městského meliorátu v českých zemích ve druhé a třetí čtvrtině 13. století. In: Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej, Wrocław – Praha, 201–208.

Causa Cruciburgensis monetae magister rediviva

Zur Interpretation der mysteriösen Passage *Arlanus eiusdem civitatis civis et Cruciburgensis monetae magister* (CDB IV.1, Nr. 127, 222–223) in der Urkunde Přemysl Ottokars II. haben sich in letzter Zeit zwei Autoren geäußert, Jiří Doležel und Tomáš Velímský. Doležel erklärt das Adjektiv *Cruciburgensis* aus dem Jahr 1247 als von einem thüringischen oder schlesischen Ortsnamen abgeleiteten Nachnamen des Bürgers Heinrich, der in zwei weiteren Urkunden aus den Jahren 1253 und 1261 als *Heinricus Crancpurgarius* bzw. *Chruczburgarius* belegt ist (Doležel 2000), Velímský geht dagegen von einem Ort aus, der bis heute Krucemburk genannt wird und ihm zufolge vor der Mitte des 13. Jh. aufgrund des Bergbaus in der Böhmischo-mährischen Höhe eine Blüte erlebt und eine Münze unterhalten haben soll. *Cruciburgensis* aus dem Jahr 1247 hält er somit für den Ort, der die Wirkungsstätte des bekannten Brüner Bürgers Alram bezeichnet, die beiden ähnlichen Adjektive in den zwei späteren Belegen erklärt er als Bezeichnung der Wirkungsstätte eines weiteren Münzmeisters, nämlich Heinrich (Velímský 2002).

Der Beitrag polemisiert mit Velímskýs Ansatz und erweist, dass Krucemburk offenbar erst nach 1242 vom Deutschen Kreuzorden gegründet wurde, der dieses Land vom Magnaten Johann von Polná erworben hatte. Eine Münze an diesem Ort kann durch nichts anderes belegt werden, als durch die rein hypothetische und durch weitere Argumente nicht zu stützende Interpretation des Adjektivs *Cruciburgensis* aufgrund Krucemburks. Alle drei lateinischen Adjektive hält der Autor für die Namen des Prager Bürgers Heinrich, der an der Wende der 50er und 60er Jahre Mitglied des Konsortiums der Münzmeister war, das für ganz Böhmen mit Schwerpunkt im Raum von Humpolec, Iglau und Deutsch Brod zuständig war. Der in drei Fällen auf komplizierte Weise gebildete Name kann jedoch nicht eindeutig als Bezeichnung für die Herkunft aus Kreuzburg in Thüringen oder Schlesien interpretiert werden.

Ferner polemisiert der Autor mit der Auffassung von L. Sulitková, die den Ort *capella sancti Benedicti* aus dem sog. Falsum von Třebíč als Probstei des Klosters von Třebíč in Luh (Komárov) erklärt. Dieser Ort wird nämlich in der zweiten Passage dieses Textes als direkt in der Brüner Burg befindlich erwähnt, d.h. die Burg wird nach ihm benannt, und es handelt sich wahrscheinlich um jene Kapelle (Kirche), die später dem Hl. Prokopius geweiht und mit der Verwaltung und der Schreibstube der Münze, dem Steueramt und später auch den Landtafeln in Verbindung stand.

Deutsch von Tomáš Mařík

***Cruciburgensis monetae magister:* několik poznámek k problému jeho identifikace**

Jiří Doležel

Rozvoj těžby drahých kovů byl vždy považován za jeden z nejvýznamnějších činitelů hlubokých proměn českých zemí 13. a 14. věku. Spektrum vzájemného působení bylo přitom neobyčejně široké, největší studium kupříkladu znovu zdůraznilo závažnou roli hornického živlu při vzniku prvních institucionálních městských obcí na našem území (např. *Žemlička 2002*, 274, 303; na konkrétním příkladě Bruntálu cf. *Kuča 1996*, 347, 352–354; *Wihoda 1999*, 23–25). Je proto pochopitelné, že ve středu pozornosti dosavadního bádání stáli (mimo jiné) i mincmistři (*magistri monetae*). Jakkoliv se v průběhu 13. století jejich působnost poněkud modifikovala, v podstatě šlo o specialisty panovníkem pověřené jak vrchním dohledem nad výrobou a distribucí mince, tak horní správou jednotlivých důlních okrsků, ve kterých hájili především regální zájmy zeměpanské urbury (*Zycha 1900a*, 193–197; *Nový 1974*, 383–388; *Janák – Hledíková 1989*, 69–70; *Žemlička 2002*, 294–295, 312–313). Z proslulých mincmistrů doby posledních Přemyslovců nechybí snad v žádném širším historickém pojednání jeden z lokátorů pražského Havelského města Eberhard (*Hoffmann 1980*; *Nový 1982*), z jiných známých osobností v tomto úřadu lze uvést alespoň Jindřicha řečeného Pták nebo jihlavského měšťana Dietmara.

V posledních letech však domácí historiografie věnovala nejvíce prostoru poněkud překvapivě jinému z českých a moravských mincmistrů 13. věku, vystupujícímu ve svědecké řadě listiny snad z roku 1247 jako *Cruciburgensis monetae magister* (*CDB IV.1*, 222–224, č. 127). Více než co jiného se o to zasloužila záhadná podoba jeho jména, nabízející hned několik možných výkladů. Výčet, genezi a filiaci dosud podaných interpretací jsem se podrobněji pokusil podat ve své vlastní, na toto téma publikované studii (*Doležel 2001*, 14–16), v zásadě jde ale o dva problémy. Obrat *Cruciburgensis monetae magister* lze totiž chápat na jedné straně pouze jako další titul brněnského měšťana Alrama, figurujícího mezi svědky pořízení na předchozím místě – plné znění závěru subskripce písemnosti má podobu *Ulricus civis Brunensis, Arlanus ejusdem civitatis civis et Cruciburgensis monetae magister*. Stejně tak se ale za ním může skrývat další, pouze adjektivem označená osoba. Druhý okruh otázek pak vyvolává adjektivum *Cruciburgensis* samotné – jde o přívlastek prozrazující rodiště, respektive místo, odkud jeho nositel pocházel, ať již bylo v Čechách, na Moravě či v okolních krajích? Nebo se onen přídomek vztahoval přímo k působišti svého nositele v úřadu mincmistra a dokonce signalizoval možnost existence mincovny v lokalitě toho jména?

Sám jsem po revizi všech shromážděných výkladů dal v podstatě přednost nejstaršímu z nich, Hermenegildem Jirečkem formulovanému na stránkách Památek archeologických a místopisných již roku 1869 (*Jireček 1869*, 307). Stejně jako on jsem odmítl souvztažnost adjektiva *Cruciburgensis* s osobou brněnského měšťana Alrama a naopak ztotožnil jeho nositele s pražským měšťanem Jindřichem zvaným Kreuzburger (*Crancpurgarius, Chruczburgarius*), který v dochovaných písemných pramenech vystupuje roku 1253 a poté výslovně jako mincmistr i v letech 1258 a 1261 (v prvním z těchto dalších dvou dokladů snad jen pod svým osobním jménem, ve druhém naopak pouze s charakteristickým příjmením – *CDB IV.1*, 455, 458, č. 266; *VI.1*, 269, č. 168; 385, č. 252). Navíc jsem nadhodil eventualitu, že roku 1252 jmenovaný Jindřich, mincmistr v Humpolci (*in Gumpolz*), mohl být opět Jindřich Kreuzburger (*CDB IV.1*, 435–437, č. 256). V úvahách o původu Jindřichova přídomku, jakkoliv hypotetických, jsem za nejpravděpodobnější považoval výklad o jeho odvození podle Jindřichova rodiště nebo osady, odkud do českých zemí přišel – nejspíše městečka Kreuzburgu u durynského Eisenachu, blízko harzského rudního revíru, nebo snad slezského Kreuzburgu (dnes Kluczborku) u Vratislavi, s určitými vazbami k českým křižovníkům s červenou hvězdou.¹ Naopak vztah Jindřicha Kreuzburgera ke Krucemburku u Hlinska na Českomoravské vrchovině nebylo možné určitěji prokázat – týká

¹ Je na místě upozornit na okolnost, že ve slezském Kluczborku fungovala ve středověku dokonce mincovna lehnicko-břežského knížectví, její činnost je však doložena až v 20. letech 14. století (např. *Friedensburg 1931*, 6, č. 163, tab. 2; *Gumowski 1936*, 616; *Kiersnowski 1962*, 228). Za upozornění na tuto skutečnost děkuji Martinu Wihodovi.

se to jak předpokladů, že by své přízvisko po Krucemburku získal, tak domněnek, že toto sídliště naopak své jméno po Kreuzburgerovi jako zakladateli nebo lokátorovi získalo. Jako zcela nepodložené jsem pak konečně vyloučil tvrzení, spekulující na základě Jindřichova mincmistrovského úřadu o existenci mincovny v českém Krucemburku.

Shodou okolností současně však koncipoval svůj náhled na problematiku mincmistra nazývaného *Cruciburgensis* i Tomáš Velímský, byť jeho příspěvek vyšel o něco později (Velímský 2002). Zcela nezávisle, za použití prakticky shodných pramenů a částečně i argumentačních a metodických postupů přitom došel k diametrálně odlišným, oproti mojí studii přímo protichůdným závěrům. Základním prvkem úvah T. Velímského je přitom předpoklad, že přívlastek *Cruciburgensis*, *Crancpurgarius* či *Chruczburgarius*, charakterizující ve dvou případech navíc osobu s mincmistrovským titulem, se vztahoval právě k tomuto úřadu, vázanému na konkrétní lokalitu, kde měl být jeho nositel vrchním správcem mince – totiž východočeský Krucemburk. Za tamní mincmistry proto prohlásil jak brněnského patricije a rychtáře Alrama, se kterým spojil obrat *Cruciburgensis monetae magister* listiny z roku 1247, tak pražského měšťana Jindřicha Kreuzburgera, známého z let 1253 a 1261.² Na této bázi pak T. Velímský formuloval názor o důležité roli Krucemburku jako významného centra horního podnikání a dolování stříbrných rud v jeho bezprostředním zázemí, probíhajícím za krátké konjunktury ve 40.–60. letech 13. století. Tehdy v městečku, údajně vzniklém na dominiu pánů z Lichtenburka, měla (obdobně jako v blízkém Humpolci) fungovat snad i mincovna. *Verbis expreis* není sice toto poslední tvrzení vyjádřeno, jasně však vyplývá z postupu argumentace T. Velímského (2002, zvl. 202) i z celkového kontextu jeho práce.

Jestliže se v následujících odstavcích ještě jednou k otázkám okolo mincmistra s přízviskem *Cruciburgensis* vracím, je tomu tak z více důvodů. Nutnost další diskuse nad základními i dílčími tezemi obou zmíněných pojednání si především vyžaduje akceptování jejich tak rozdílných výsledků dalšími badateli: zatímco závěrů mého článku bohatě využil ve své nejnovější souhrnné monografii *J. Žemlička* (2002, 303–304, 312–313, 388–389, 712, pozn. 216, 714–715, pozn. 225 a 234, 732, pozn. 93), teorii T. Velímského o Krucemburku jako lichtenburském středisku těžby stříbra dále rozvedl v knize o pánech z Lichtenburka *J. Urban* (2003b, 53, 90, 107–108). K tématu mohu dnes připojit i některé novější poznatky, zčásti podepřené dalším studiem (Doležel 2002; 2003). Současně také využívám příležitost přímo (a nezávisle) konfrontovat vlastní úsudky s diskusním příspěvkem *Libora Jana* (2004) k celé věci.

Jak jsem již vytkl, nejpodstatnějším stavebním kamenem hypotézy T. Velímského o dobovém významu Krucemburku u Hlinska v exploataci a zhodnocení stříbrného kovu je atribuce titulu *magister monetae* k adjektivu *Cruciburgensis*, které tak nemá označovat příjmení (přívlastek) konkrétní osoby, ale lokalizaci mincmistrovského úřadu do určitého místa. Tedy nikoliv jménem někdy neuvedeného mincmistra, zapsaného pouze jeho přízviskem a činného obecněji na obou stranách Českomoravské vrchoviny, ale magistra (správce) „Krucemburské“ mince (či mincovny), ať již šlo o brněnského měšťana Alrama nebo někoho dalšího. V dobových písemnostech je skutečně zcela běžná bližší determinace té které mincovny nebo mince adjektivem, vztahujícím se k zemi, provincii či jednotlivé lokalitě (např. *bohemicae monete*, *monete Moraviensis*, *Pragensis monete* – *CDB III.1*, 135, č. 109; *III.3*, 408, č. 289; *IV.1*, 284, č. 173; *RBM II*, 1016, č. 2336). Teritoriální působnost samotných mincmistrů však byla spíše stanovena pomocí spojky *in* a samotného substantiva, ve valné většině se ovšem (v souladu s vlastní náplní úřadu) uváděla v daleko širším územním rozsahu (*domino Heinricho, magistro monete in Gumpolze*; *Fridericus advocatus et magister monete Olomucii*; *Eberhardus, magister monete, super argentifodinas in Brode aliasque per Boemiam*; *E., T. et H. et H., magistri monete tocius regni Bohemie; domini Dithmari, ... magistri monete per Moraviam*: např. *CDB IV.1*, 436, č. 256; *V.1*, 267, 269, 281, č. 167, 168, 175; *V.2*, 478, č. 794; *CDM IV*, 250, 343, č. 183 a 264; *Tadra 1882*, 351, č. 20).

² Lze podotknout, že při ztotožnění mincmistra určeného adjektivem *Cruciburgensis* s brněnským měšťanem Alramem v dokumentu z roku 1247 se T. Velímský (2002, 201) odvolává na stanovisko R. Nového, který měl tuto identitu přesvědčivě dovést. V příslušném citovaném textu (Nový 1974, 383) je však pouze zcela lapidární konstatování, převzaté bez jakéhokoliv rozboru celé problematiky ze starší literatury.

Místní určení mincmistrovské funkce pomocí jmenného adjektiva se nicméně v průběhu 13. a na počátku 14. věku rovněž vyskytlo (*Chunlinus magister monete Wiennensis; Thommlinus Wolflini, magister monete Chutnensis* – *CDB V.1*, 329, č. 210; *Tadra 1882*, 334, č. 4). Nelze ale nikterak prokázat, že by se obdobné adjektivum, vyznačující tuto místní kompetenci, stalo rodovým příjmením, používaným dotyčným mincmistrem i mimo úřad, nebo dokonce jeho možnými potomky, jak je tomu v případě Jindřicha Kreuzburgera. Nezapomeňme, že v „čistě“ podobě přídatného jména (*Cruciburgensis monetae magister*) se nalézají pouze v prvním z pojednávaných dokladů, listině markraběte Přemysla, dochované bez denního i ročního data v pozdních opisech z 18. století, těžce komolících chybným rozepisováním původních abreviatur i jména a přídomky některých jiných svědků (*CDB IV.1*, 222–224, č. 127 s další literaturou). Avšak v ostatních dvou písemnostech z let 1253 a 1261 má přízvisko jasně substantivizovanou podobu, zcela zřetelně vycházející z odpovídající německé jazykové předlohy (*Kriuzburger, Krúzburger*) a zdůrazněnou i vysvětlujícím adjektivem „řečený“ (*dictus Crancpurgarius, Chruczburgarius*). Roku 1253 přitom nebyl ani zmíněn mincmistrovský titul Jindřicha Kreuzburgera, označeného pouze jako pražský měšťan (*Frowinus, Eberlinus monetarius, Henricus dictus Crancpurgarius cives Pragenses*). O osm let později byl naopak nejspíše tentýž Jindřich uveden jako jeden z mincmistrů jen pod svým přízviskem, v místním hornickém prostředí patrně natolik známém a charakteristickým, že nebylo nutné zapsat samotné jméno křesťní (*magistri monete nostre ... Chruczburgarius* – srov. *CDB IV.1*, 455, 458, č. 266; *V.1*, 385, č. 252). Ostatně například také brodský těžař druhé poloviny 13. století Henning Schutwein patrně figuruje na pergamentu Smila z Lichtenburka z roku 1259 toliko jako *Schuchtewinus*, tedy jen pod svou hornicky poněkud drsnou předzdvíčkou (*CDB V.1*, 281, č. 175; podrobně srov. *Doležel 2003*, 71–72).

Jako důkaz, že analyzované přídatné jméno či adjektivum nesouviselo s úřadem mincmistra v konkrétním místě, nýbrž s původem svého nositele, a mělo pravděpodobně charakter rodového příjmení, může ale sloužit i další pramen, který jsem při prvotním studiu problematiky přehlédl. Je jím listina přísězných města Uherského Hradiště ze 14. června 1297, zachycující soudní výrok moravského podkomořího Alberta ze Zdounek ve sporech mezi uherskohradištskou městskou obcí na straně jedné a kunovickým plebánem, kunovickými usedlíky a velehradským klášteřem na straně druhé. Mezi svědčícími konšely z blízkého Uherského Brodu byl totiž na prvním místě zapsán *Hainr[icus] Cruzburg[arius?]* (*CDM V*, 66–68, č. 70 s nesprávným denním datem; cf. *Šebánek 1956*, 141–142; k okolnostem vzniku dokumentu *Jan 2000*, 182–183).³ Jen stěží přitom jde pouze o náhodnou shodu jmen – vzhledem k předpokládanému datu narození mincmistra a pražského měšťana Jindřicha Kreuzburgera nejpozději okolo roku 1220 tu nejpravděpodobněji před námi figuruje buď on sám na sklonku svého života, nebo (a to asi spíše) jeho syn či jiný potomek stejného jména i příjmení. Zařazení tohoto Jindřicha do mladší generace Kreuzburgerů napovídá i fakt, že jako další uherskobrodský *scabinus* zde byl uveden jistý Konrád (?), zeť Tylův (*Ch. gener Tylonis*), tedy nejspíše zeť Tyla z Uherského Brodu, kterého podle jednoho z proslulých formulářových kusů ustanovil spolusprávcem a mincmistrem moravské mince asi v počátcích své vlády král Václav II. (*RBM II*, 1011–1013, č. 2332).⁴ Bud

³ Obě edice listiny (*CDM V*, 68, č. 70; *RBM II*, 754, č. 1756) reprodukuji jméno prvního z uherskobrodských konšelů ve formě *Hainricus Cruzburg*. V originále písemnosti je však suspensivně zřetelně zkráceno jak křesťní jméno, tak příjmení (*Hainr. Cruzburg.*), přičemž písařem shodně užitá abreviatura dovoluje předpokládat, že také příjmení bylo zakončeno slabikou *-us* (srov. Státní okresní archiv v Uherském Hradišti, fond Archiv města Uherské Hradiště, I, inv. č. 1; foto listiny přináší *Zemek red. a kol. 1972*, příloha č. 7; též fotokopie na pracovišti českého diplomatáře Ústavu pomocných věd historických a archivnictví FF MU v Brně, poskytnutá ke studiu díky K. Marázovi).

⁴ Údaj listiny z roku 1297, uvádějící měšťana Tyla do zřejmě souvislosti s Uherským Brodem, zároveň vyvrací domněnku *T. Velímského* (2002, 202), který nadhodil, že Tylův predikát *de Brod Ungaricali* se mohl do textu formulářového kusu dostat záměnou místo tehdejšího Smilova (poté Německého, nyní Havlíčkova) Brodu. Totožnost v písemnosti z roku 1297 figurujícího Tyla s osobou stejnojmenného mincmistra z formulářové sbírky si uvědomil například již *J. Kučera* (1903, 44). Jen na okraj je možné dodat, že k dějinám Havlíčkova Brodu ona formulářová listina krále Václava II. pro Tyla z Uherského Brodu, Bertholda z Jihlavy a Oldřicha z Brna (*RBM II*, 1011–1013, č. 2332) přináší i tak velmi cenné, prakticky nevyužívané údaje. V jejím textu se totiž hovoří o směrně ve Smilově Brodě, o které král rozhodl, že jestliže náleží pod moravskou minci, aby ji drželi a spravovali

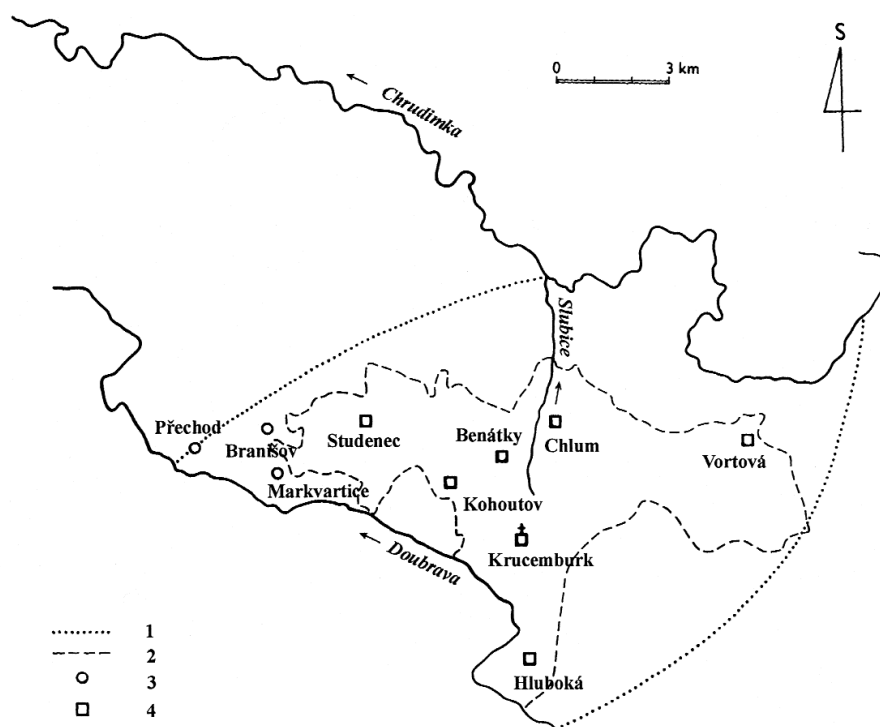
jak buď, interpretovat přízvisko *Cruzburg[arius?]* jinak než jako rodové, bez jakéhokoliv vztahu ke spekulativně předpokládané správě mince v určité lokalitě, by tu bylo již zcela nepřipadné. Analogické příjmení, nejčastěji asi podle místa svého původu, konečně nesli ve 14. a 15. století i další, relativně četní usedlíci na více místech Čech a Moravy (srov. *Doležel 2001*, 26–27, pozn. 51 a 52; souhrnně též *Schwarz 1957*, 177; *1973*, 177). Pasáž o jazykovém aspektu celého problému je proto podle mého názoru možné shrnout konstatováním, že vedle dokladů v substantivu z let 1253, 1261 a 1297 bylo také ojediněle, nejspíše roku 1247 užitě adjektivum *Cruciburgensis* podle všeho charakterizujícím osobním příjmením bez jakéhokoliv vazby k určitému úřadu, pokud vůbec bylo takto zapsáno v originálním znění příslušné písemnosti.

Další zásadní oporu pro tvrzení o významném místě Krucemburka u Hlinska v dobovém důlním a mincovním podnikání se pokusil T. Velímský získat revizí tradičních názorů na nejstarší dějiny vlastního městečka. Překvapivě odmítl spojit krucemburské počátky s řádem německých rytířů a zásluhu na prvotním rozvoji osady přisoudil pánům z Lichtenburka, kteří měli toto území při pramenech Doubravy nabýt (tak jako okolní državy) sňatky s dědičkami po pánech z Polné a Přibyslavovi z Křižanova. Teprve po vyčerpání předpokládaných zdejších stříbrných ložisek v průběhu 40.–60. let 13. věku se pak Krucemburk mohl podle T. Velímského (2002, 202–204, 206) dostat do rukou rytířů s černým křížem. Za nejpodstatnější argument pro tvrzení o příslušnosti Krucemburka k rozsáhlým lichtenburským državám na Českomoravské vrchovině přitom T. Velímský považoval okolnost, že konfirmace, kterou prvého lednového dne roku 1259 potvrdil Smil z Lichtenburka předchozí pořízení mincmistra Jindřicha zvaného Pták pro těžaře Dětricha řečeného Freiberg a Gernota Černého, byla datována *in Benátk*, tedy v lokalitě, kterou ztotožnil se vsí Benátky, ležící 2,5 km severně od Krucemburka (*CDB V.1*, 280–281, č. 175; obdobnou identifikaci srov. např. již *Šimák 1938*, 698, pozn. č. 5). Jedno z důlních polí, přisouzených v původní listině z 25. října 1258 oběma výše zmíněným kverkům a jmenované *Vberschar*, pokládal navíc za nynější Ždírec nad Doubravou, opět v těsném sousedství Krucemburka, do jehož okolí pak položil i ostatní v dokumentu zmiňovaná báňská díla (srov. *CDB V.1*, 266–268, č. 167). O starém dolování stříbra v prostoru Krucemburka dle T. Velímského svědčí i pozůstatky v terénu a pomístní názvy jižně od městečka, o jeho osazení již před polovinou 13. století pak i místní kostel sv. Mikuláše, jehož podvěž s apsidou má být reliktem pozdně románské svatyně (*Velímský 2002*, 204; dle něj pak souhrnně *Urban 2003b*, 53, 90, 107–108).

Jaké indicie přinášejí k nejstarším dějinám Krucemburka vlastní prameny? Zásadní význam pro poznání počátků osídlení v prostoru západní části Dářské brázdy a severněji navazující Stružinecké pahorkatiny mezi Chrudímkou a Doubravou má především listina Václava I. z roku 1242. Panovník v ní potvrdil dřívější donaci Jana, syna Zbraslavova a pána na Polné, který daroval někdy po roce 1239 řádu německých rytířů četné majetky na Čáslavsku (*CDB IV.1*, 74–75, č. 13; cf. též *CDSr*, 32–38, 162–165, fol. 5v.–8v.; *CDB III.1*, 115–117, č. 100; *Zaoral 1979*, 11–12). Vedle Drobovic, kde záhy vznikla velmi významná řádová komenda, se jednalo také o Slubický les, který podle Václavovy konfirmace ležel mezi říčkami Kamenicí a Dúbravnicí a táhl se od jejich pramenů až k majetkům Janovy dcery Anny, poté ke vsím Branišovu, Markvarticím a od nich až k Přechodu.⁵ Jak ukázali již *Josef*

oni tři mincmistři, v opačném případě pak spadala pod mincmistry české (*De cambio vero in Broda Smilonis taliter praesentibus diffinimus, quod si cambium ipsum ad monetam Moraviae spectare debet, tunc volumus, quod dicti magistri ipsum teneant atque regant, si non, tunc ad magistros monetae Bohemiae volumus pertinere*). Již samotné užití přívlastku *Smilonis* v toponymu spolu s dalším dokladem z roku 1269 (*CDB V.2*, 179, č. 589) jasně svědčí pro to, že upřesňující označení osady podle jeho držitele jako Brodu Smilova bylo v druhé polovině 13. století vcelku běžně užíváno a že nešlo pouze o umělé označení, *ad hoc* vzniklé v biskupské kanceláři, jak tvrdí část literatury k počátkům města (tak např. *Sochr 1972*, 14; *Macek – Rous 1993*, 6; *David 2001*, 192). Ono *cambium* pak nebylo v případě Smilova Brodu samozřejmě běžnou peněžní směnárnou, ale nezbytnou součástí dobového mincovního systému či přímo mincovny, obstarávající emisí i výměnu staré mince na trhu za novou a současně přijímající (výkupem za mince) nově vytěžený kov k přezkoušení, další úpravě a ke zmincování (cf. např. *Šusta 1926*, 98–99; *Nový 1974*, 387; *Martínková et al. 1987*, 488–489).

⁵ ... *dederit eciam eis silvam, que Zlubiczki dicitur, que iacet inter Camenicam et Dubraunicam rivulus et protenditur a primo exitu seu ortu eorumdem rivorum per descensum usque ad bona filie sue Anne et usque ad villas Branisow et Marcwartic et usque in Prehod ...* (*CDB IV.1*, 75, č. 13).

Obr. 1. Pokus o rekonstrukci území Slubického lesa a krucemburského panství dle údajů dobových písemných pramenů. 1 – přibližné hranice Slubického lesa mezi řekami Doubravou a Chrudimkou na základě limitace listiny z roku 1242; 2 – hranice krucemburského dominia v 15.–17. století; 3 – roku 1242 zmiňované vsi na západním okraji Slubického lesa; 4 – jednotlivé vsi krucemburského statku pozdního středověku a časného novověku. Kresba B. Prudký, A. Del Maschio. – Fig. 1. An attempt to outline the territory of Slubický Forest and the demesne of Krucemburk according to the data from documentary sources of that time. 1 – approximate boundaries of Slubický Forest between the rivers of Doubrava and Chrudimka on the basis of demarcation by the document of 1242; 2 – boundaries of the domain of Krucemburk in 15th – 17th century; 3 – the villages on west edge of Slubický Forest mentioned in 1242; 4 – individual villages of the estate of Krucemburk in late Middle Ages and early modern times. Drawing by B. Prudký, A. Del Maschio.

Kalousek (1877, 653–654, 657–659, 661–663) a zejména *Karel Václav Adámek* (1892, 445–446; 1904, 147), šlo tu o teritorium mezi nynějšími řekami Chrudimkou a Doubravou, rozprostírající se od jejich pramenišť směrem na severozápad až k dodnes existující osadě Markvartice a výšce Branšov severozápadně od Sobíňova a odtud až ke dvorci Přečhod, později zaniklému v okolí Bílku (k lokalizaci Přečhodu srov. *Kalousek* 1877, 658; *Horák – Chramosta* 1923, 88, 148; *Roubík* 1959, 110, č. 23). Jméno přitom tomuto újezdu dal potok Slubice, pramenící prakticky v jeho středu, jen 1 km severně od Krucemburku a tekoucí napříč Stružineckou pahorkatinou do Chrudimky (obr. 1).

Uvážíme-li polohu krucemburského panství, ještě v 16. a 17. století zaujímavějšího ve své evidentně už redukované podobě centrální část takto vymezeného prostoru, je jeho totožnost s původní donací Jana z Polné německým křižovníkům nepochybná.⁶ Tomu odpovídá i prvá konkrétní zmínka

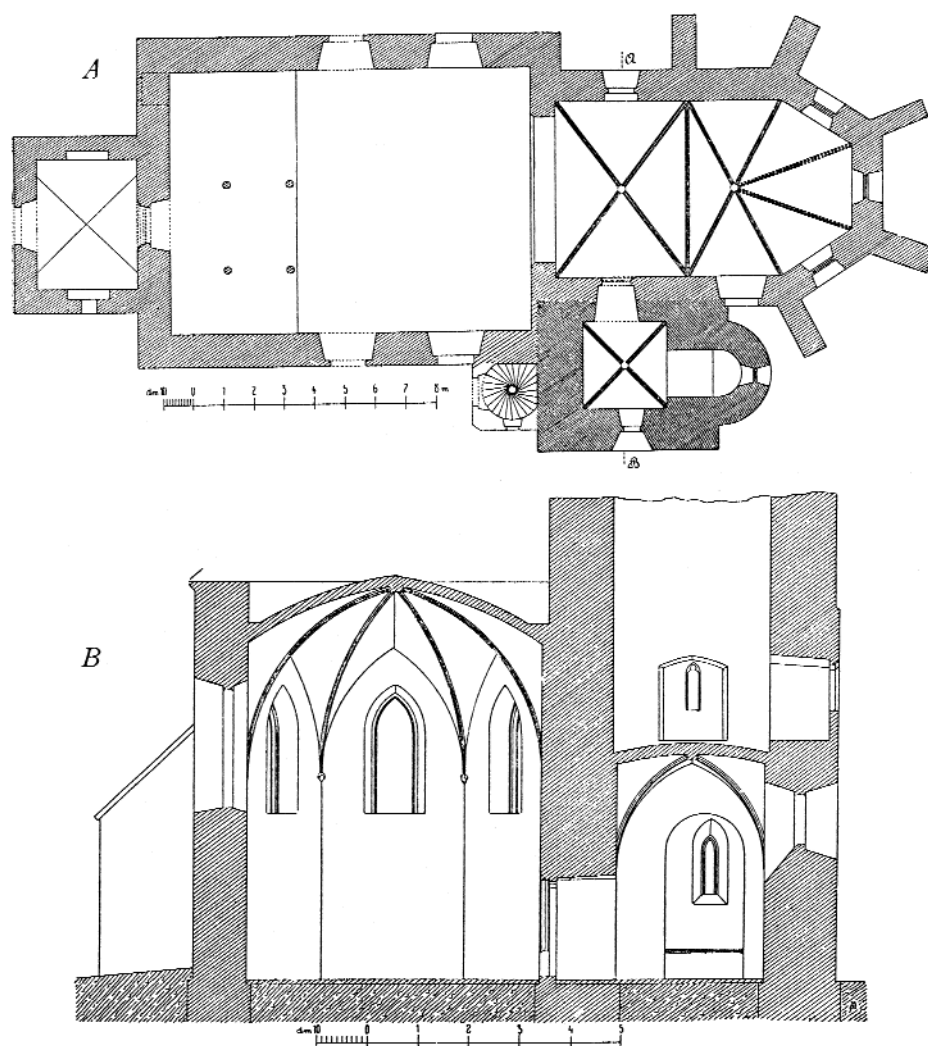
⁶ Roku 1460 byl jako součást dominia zmíněn vedle Krucemburka i Chlum, roku 1548 vsi Hluboká, Chlum, Studenec a Vortová, 1638 a 1677 pak Benátky, opět Hluboká a Kohoutov (*Sedláček* 1899, 271–272; 1900, 170; *Adámek* 1904, 148–150).

písemných pramenů o Krucemburku samotném, když 4. června 1321 král Jan Lucemburský potvrdil, že Jindřich z Lipé koupil od zemského komtura řádu německých rytířů Lva z Thyssova Krucemburk s příslušnými vesnicemi tak, jak je držel sám Lev a před ním předchozí komturové a řádoví bratři (*CDM VII*, 811, č. 204; srov. *Koss 1928*, 87–88, č. 104).⁷ Také samotné toponymum Krucemburk, v původní podobě snad *Kriuzburg*, *Kreuzburg* ve významu „hrad kříže, křížovníků“ (*Profous 1949*, 421) ukazuje na německé rytíře jako původce pojmenování osady. Je proto možné ve shodě s téměř veškerým starším i novějším badáním důvodně předpokládat, že právě oni území někdejšího Slubického lesa někdy po roce 1242 začali postupně osídlovat a během 13. století tu vybudovali kompaktní statek s Krucemburkem jako správním a ekonomickým centrem, který až někdy krátce před rokem 1321 prodali Jindřichovi z Lipé (tak např. *Sedláček 1900*, 170; *1908*, 473; *Adámek 1904*, 147–148; *Horák – Chramosta 1923*, 121–123, 163–165; *Šimák 1938*, 698–699; *Šilhan 1976*, 199; *Zaoral 1979*, 13; *Jan 1992*, 29–30; *1995*, 14; *1997*, 20).⁸ Není vyloučeno, že už samotné jméno Krucemburka mělo přitom demonstrovat majetkové nároky řádu na toto území, jestliže sousední (ve zřejmém kontrastu) téměř ekvivalentní název Münchsberg či Münichsberg (*CDM IV*, 404, č. 319; cf. *Šimák 1938*, 700; *Profous 1951*, 54–55). O bližší době vzniku vlastního Krucemburka se ovšem můžeme za současného stavu výzkumu pouze dohadovat, osada mohla být založena již v průběhu 40. let 13. věku, uvážíme-li současně doložené osídlení západní části Stružinecké pahorkatiny. Stejně tak je ale reálná i doba o jedno až dvě desetiletí později: lokace sousedního, dispozičně velmi blízkého Vojnova Městce souvisí zcela zřejmě až s rozvojem české části panství žďárského kláštera po roce 1251 a také některé vsi panství hradu Ronova na protějším levém břehu Doubravy byly vysazeny patrně až v pokročilém 14. století (Nová Ves, Pravnov, Ronvald: *Šimák 1938*, 719–720). Dílem nejdříve druhé poloviny 13. věku je pak dle všech indicií dnešní ortogonální půdorysný rozvrh Krucemburka s lehce podélným tržištěm a dvojicí dominantních ulic na hlavním komunikačním směru (*Kuča 1998*, 221–222).

Nejdříve druhé polovině 13. nebo až počátku 14. století náleží ale rovněž nejstarší dochovaná část kostela sv. Mikuláše v Krucemburku, umístěného ve svahu severně nad náměstím. Zřetelně nejarchaičtější utváření tu skutečně má čtvercová věž o délce stran cca 5,8–6,0 m, situovaná na jižní straně stavby v koutě mezi presbytářem a jihovýchodním nárožím lodi (*obr. 2*). Její přízemí, sloužící jako sakristie, se totiž na východě hlubokým, hrotitou konchou zaklenutým výklenkem otevírá do mělké půlkruhové apsidy, kterou před novodobými úpravami osvětlovalo lomené středové okénko a její prostor zcela vyplňovala původní gotická oltářní mensa. Okna prvního poschodí věže, završená jeptiškovými kružbami s nosy bez charakteristických probraných plošek, mají obecně raně gotický charakter, snad z třetí čtvrtiny 13. století (tak *Líbal 2001*, 212), nechybí však ani datace celé zvonice do počátku 14. věku (*Radová-Štiková 1986*, 446) či do období ještě mladšího (*Sommer 1989*, 607). Vlastní loď svatyně i poměrně hluboký, pětibocce uzavřený presbytář jsou dnes vybaveny architektonickými detaily nejspíše ze 70. nebo 80. let 14. století a západní předsíň je podle vstupního portálu až pozdně gotická. O současné době výstavby minimálně prvního patra věže, lodi a nejspíše i k věži na severu přiléhajícího zdiva kněžiště ovšem svědčí dochovaný, dnes zazděný přístup do prvního patra věže přímo z interiéru kostelní lodi (*obr. 3*) a absence ústupkové římsy nad druhým věžním podlažím na severní, k presbyteriu přiléhající straně věže (ke krucemburskému kostelu souhrnně *Wirth 1906*, 45–49, *obr. 46–52*; *Poche a kol. 1978*, 169; *Radová-Štiková 1986*, 445–446, 448, *obr. 7: 8, 11*; *Sommer 1989*; *1991*, 354; *Líbal 2001*, 212).

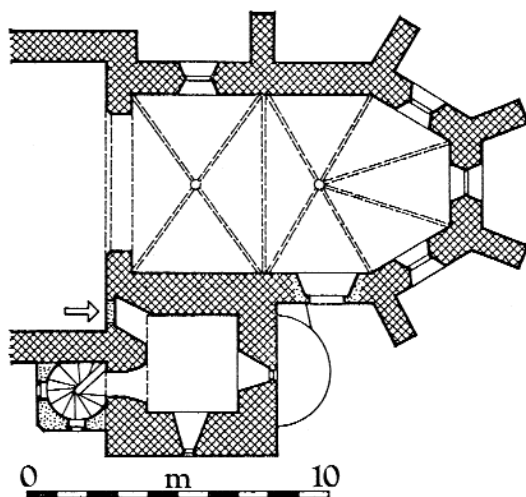
⁷ ... bona in Chreuczpurch cum bonis, villis et universis suis pertinentiis, sicut ipse frater Leo et alii commendatores sive fratres eiusdem ordinis tenuerunt et possiderunt ...

⁸ Možné bližší datum, kdy Jindřich z Lipé Krucemburk koupil, vyplývá z dobového politického a mocenského vývoje – velmi pravděpodobně touto koupí posiloval vlastní doménu na Českomoravské vrchovině poté, co na podzim roku 1319 získal Německý Brod a Lipnici s okolními statky (např. *Sovadina 2003*, 49–53; *Urban 2003a*, 447–448; *2003b*, 159–160). Lev z Thyssova je znám jako zemský komtur od roku 1315 (např. *Jan 1997*, 39). Srov. též obdobný králův list Jindřichovi z Lipé na Humpolec z roku 1325 (*CDM VII*, 827, č. 226; *Koss 1928*, 98, č. 122; *Sovadina 2003*, 53).

Obr. 2. Krucemburk, farní kostel sv. Mikuláše. Půdorys a příčný řez kněžištěm a věží dle Z. Wirtha (1906, 46, obr. 47 A, B). – Fig. 2. Krucemburk, St Nicholas' parish church. Ground plan and transverse profile of presbytery and tower by Z. Wirth (1906, 46, fig. 47 A, B).

Užití půlkruhové apsidy v podvěží vedlo sice k názoru, že se jedná o zbytek původní nevelké románské svatyně (Poche a kol. 1978, 169; dle něj Velínský 2002, 204), to však zcela vylučují miniaturní rozměry jak apsidy samotné, tak navazující prostory (vnější šířka apsidy cca 3,5 m, uvnitř pouze 1,6 m, vnitřní půdorys sakristie cca 2,9 x 2,7 m). Rovněž shodný stavební ráz přízemí a prvého patra věže spolu s jednotným architektonickým aparátem obou podlaží svědčí proti domněnkám o funkci podvěží jako původní románské sakrální stavby, až později zabudované do komplexu gotického kostela. Naopak, spolu se Z. Wirthem (1906, 45) a M. Radovou-Štikovou (1986, 446) lze uvažovat o již primárním určení této části objektu jako sakristie nebo privátní kaple, která zřejmě od jihu přiléhala k současně budovanému gotickému kostelu, v pokročilém 14. století patrně pronikavě přestavěnému.

Obr. 3. Krucemburk, farní kostel sv. Mikuláše. Půdorys východní části kostela v úrovni prvního patra věže. Podle *J. Sommera (1989, 606, obr. 1)*. – Fig. 3. Krucemburk, St Nicholas' parish church. Floor plan of eastern part of the church on the level of tower second floor. According to *J. Sommer (1989, 606, fig. 1)*.

Sakristie přitom byla patrně od počátku dimenzována jako podvěží, pro tvrzení *D. Líbala (2001, 212)* o výstavbě prvního patra zvonice o něco málo později chybí spolehlivější indicie. *J. Sommer (1989, 607, pozn. 3)* nadto dokonce nadhodil eventualitu dodatečného připojení apsidy ke stávající stavbě. Vcelku se tak spodní podlaží krucemburské kostelní věže řadí k početné skupině čtvercových či podélných sakristií, bočních kaplí nebo jiných vedlejších prostor, uzavřených poněkud archaicky drobnou půlkruhovou apsidou a stavěných jako organická součást raně gotických kostelů na českém a moravském venkově od poloviny 13. až do druhé čtvrtiny 14. století. V žádném případě nejde za dnešní úrovně našich znalostí o pozdně románskou architekturu z doby před polovinou 13. věku. Z rozměrově velmi blízkých analogií je možné jmenovat kupříkladu nedaleké Dolní Město u Světlé nad Sázavou, ve středoečeské oblasti Vysokou a Vranov, dále východočeské Kunčice, Myšeneč v jižních Čechách nebo moravské Kralice nad Oslavou, nejnověji kladené až do druhé čtvrtiny 14. století (cf. *Radová-Štiková 1983; 1986* s další literaturou; k Dolnímu Městu *Sommer 1999, 17–36, 79–82*; ke Kralicím *Samek 1999, 190*). Věž pak byla vybudována nad dalším obdobným objektem, sakristií kostela v Trstěnicích u Znojma, svíceného roku 1253 (*Benešová 1986*, s podrobnějším výkladem funkce těchto staveb; ke stejnému aspektu též *Sommer 1991*).

Bližší pohled na nejstarší dějiny Krucemburka a architekturu městského kostela sv. Mikuláše tak nijak nenasvědčuje tezi o větším významu tamního osídlení již před polovinou 13. věku a nepřináší také jedinou (byť i nepřímou) indicii o podílu Ronovců na založení a rozvoji osady. V souvislosti s velmi pravděpodobnými počátky Krucemburka až kolem roku 1250 je proto na místě revidovat i dříve naznačenou možnost, že by již tři léta předtím poprvé jmenovaný mincmistr Jindřich Kreuzburger odtud pocházel a po tomto toponymu by získal i svoje přízvisko (tak *Doležel 2001, 25*). Nezvratný důkaz o příslušnosti Krucemburka nebo dokonce celého Slubického újezdu k majetkům rodu erbu dvou ostrvů ale neposkytuje ani výše zmíněná hypotéza, založená na dataci listiny Smila z Lichtenburka z počátku roku 1259 v Benátkách, in *Benatk*. Ačkoliv nelze apriori zamítnout ani jiné eventualities – zejména dnešní Staré Benátky nad Jizerou, Benátky u Uhlířských Janovic nebo Benátky u Pelhřimova, mezi celkem devíti v Čechách obdobně pojmenovanými místy (*Profous 1947, 49–50*) lze skutečně za onu lokalitu, kde Smilova confirmace vznikla, považovat nejspíše Benátky u Hlinska. Tato ves se totiž nachází nejbližší jiným, bezpečně doloženým državám Lichtenburků v té době, a vedle písaře Arnolda při pořízení svědčil i jistý *Schuchtewinus*, snad identický s později známým brodských důlním těžařem Henningem zvaným Schutwein. Nepopíratelná je také obecně úzká souvislost mezi místem vydání listin šlechticů přemyslovského období a jejich vlastními pozemkovými panstvími: v konkrétním případě Smila z Lichtenburka je z celkem devíti na jeho jméno vydaných, dnes dochovaných

a místo vyhotovení zmiňujících písemností jinak pouze jediná datována mimo Smilovy domény, v sedleckém klášteře jako sídle příjemce pořízení (srov. *CDB IV.1*, 46; *V.4*, 55). Teoreticky také v případě listiny z roku 1259 mohli mít k Benátkám u Hlinska bližší vztah její příjemci, těžaři Dětrich řečený Freiberg a Gernot Černý, vazby k Lichtenburkům jsou ale přece jen pravděpodobnější.

Ani eventuální vlastnictví jedné ze vsí ve slubickém újezdu a poté i na krucemburském panství Smilem z Lichtenburka, jakkoliv nejisté, přitom ovšem neznamená nezbytně, že Smil ovládl celý tento okrsek. Stejně jako v mnohých jiných dokladech, také zde mohlo jít buď o krátkodobou zástavu, nebo dočasnou jednotlivou koupi, položenou na vcelku významném komunikačním tahu a rozšiřující majetky rodu situované na západ a jihozápad od horního toku Doubravy (cf. *Šimák 1938*, 719–720; *Urban 2003b*, 90, 109). Při opačném výkladu, kalkulujícím navíc s rolí Krucemburka jako důležitého ekonomického a správního ústředí tohoto území, by bylo jen stěží pochopitelné, proč Smil a jeho notář volili za místo vydání písemnosti nikoliv toto středisko celého statku, ale Benátky, nevýznamnou ves v těsném sousedství. Je také nápadné, že Krucemburk zcela chybí v poměrně bohatých listinných dokladech k dolování stříbrných rud na lichtenburských dominích 13. století, zmiňujících jak jednotlivá báňská díla, tak vypočítávajících správní centra nejdůležitějších důlních okrsků na panstvích Lichtenburků. V tomto ohledu jde zvláště o listinu Smila z Lichtenburka z 5. listopadu 1257, určující desátky cisterciáckým klášterům v Sedlci, Hradišti a Žďáru z dolů v obvodech Brodu, Bělé, Šlapanova a Přibyslavi, a o známé právní privilegium pro Brod z roku 1278, vedle samotného Brodu jmenující v této souvislosti opět také Šlapanov, Bělou a nově Chotěboř (*CDB V.1*, 222–223, č. 138; *V.2*, 601, 608, č. 873, čl. č. 59; cf. *Rous 2001*, 66–67, 74, obr. 1).

Podstatný argument pro tvrzení T. Velímského o Krucemburku jako sídle mincmistra a ústředním bodě předpokládaného zdejšího stříbrnorudného horního revíru představuje lokalizace v listinách z let 1258 a 1259 jmenovaných báňských děl do bezprostředního krucemburského okolí, spolu s obecným odkazem na pomístní jména a dochované stopy po dolování v lesním terénu jižně od městečka (*Velímský 2002*, 204). Velímského místopisná interpretace údajů obou písemností (*CDB V.1*, 266–268, 280–281, č. 167 a 175) přitom odpovídá vývodům J. Kořana, který snad na základě datace potvrzení z roku 1259 v Benátkách vztáhl ke Krucemburku jednu ze štol v textu dokumentu uváděných, a ve svých topografických souhrnech proto osadu počítal k místům těžby stříbra ve 13. a na počátku 14. věku (*Kořan 1954*, 5; *1955*, 88, mapa za str. 96).

Dispoziční pasáž šlapanovského prohlášení mincmistra Jindřicha Ptáka z 25. října 1258, Smilovou konfirmací z následujícího roku pouze doslovně citovaná, ovšem veškeré zmiňované štol y i jim příslušející horní míry umísťuje zcela spolehlivě do prostoru důlního areálu Buchberg u Utína mezi Havlíčkovým Brodem a Přibyslaví, spolu s brodským Mittelbergem patrně nejvýnosnějšího žilného pásma stříbrných rud v horním Posázaví (shodně např. již *Šimák 1938*, 710, pozn. č. 3; dále např. *Kořan 1954*, 5; *Cigánek – Keclík 1976*, 28, 31, 36–40; *Rous 1998*, 107–108, 114–115, obr. 6, 7; *2001*, 69, 72, 74, 76–77, 79–81, obr. 1, 4, 5, 7–9). Nejde tedy rozhodně o popis celého důlního revíru, natož krucemburského. Tak také jedno z Jindřichem Ptákem jmenovaných důlních polí, nazývajících se *Vberschar* a příslušejících k Freibergově štole na Buchbergu u Utína, nemá ani místně, ani jazykově nic společného se Ždírcem u Krucemburka, jak soudil *T. Velímský (2002, 204)*. Ve skutečnosti totiž jde o právně-technický hornický termín *überschar* či *überschor*, tzv. přebytek, běžně zmiňovaný v právních normativních i diplomatických materiálech od druhé poloviny 13. století po celý středověk.⁹ Němečtí horníci takto označovali zbytkový prostor mezi dvěma dolovými poli, na němž již nemohla být položena další samostatná horní míra a který tedy podle jihlavského práva připadal příslušnému hornímu městu, podle *Ius regale montanorum* pak panovníkovi (jednotlivé doklady cf. *CDB IV.1*, 327, č. 177, čl. č. III/VIII; *V.2*, 603, 609, č. 873, čl. č. 79; *Zycha 1900b*, 6, VI, § 14; 14, VI, § 22; 26, § 13, čl. č. 7; 372–378, č. 49; 388–394, č. 51, čl. č. 3, 8, 9; *Sternberg 1837*, 58, č. 41; *RBM II*, 537, č. 1240; *CIB I*, 325, č. 102, kn. II, kap. II, § 3; k interpretaci pojmu např. *Zycha 1900a*, 167–168 a dle rejstříku na str. 346; *Cigánek – Keclík 1976*, 29; *Jangl 1989*, 266; *Vosáhlo 1996*, 38; *Bílek 2000*, 42, pozn.

⁹ Shodně původ tohoto konkrétního mikrotopymu na brodském Buchbergu odvodil např. již V. Síbrt (in: *Sternberg 1984*, pozn. 29).

č. 107; k toponymu Ždírec *Profous – Svoboda 1957*, 817). Je logické, že terminologické určení takovéto části důlního okrsku se pak někdy transformovalo v pomístní jméno, vedle právě vzpomenutého příkladu z 50. let 13. věku od Utína je možno uvést dvě šachty u Kosova na Jihlavsku, roku 1385 nazývané *bei der überschar*, nebo skupinu dolů *Obirschar* ve zlatohorském rudním revíru (*Kořan 1954*, 2; *Večeřová – Večeřa 2002*, 55–56, obr. 14).

Jaké jsou však obecné předpoklady případné existence středověkého stříbrnorudného důlního revíru v okolí Krucemburka? Souhrnná Kratochvílova mineralogická topografie Čech, sumarizující znalosti o ložiskových poměrech v regionu na konci 40. let minulého století, neneviduje v bližším krucemburském okolí jakékoliv významnější polymetalické či přímo stříbrnorudné výskyty. Jedinou výjimku představovalo ložisko v samotném Krucemburku, mezi vlastním městečkem a Křížovým vrchem na severovýchodě, s měděnými rudami obsahujícími chalkopyrit, malachit a pseudomalachit (*Kratochvíl 1960*, 379–380). Prospekce v 50. letech 20. věku zde sice prokázala i další rudné nerosty (stříbrnosný galenit, sfalerit a arzenopyrit – srov. *Vodička 1961*, 69), novější geologické průzkumné práce roku 1975 a 1976 však zachytily ve větším množství jen nepřilíš význačné sulfidické zrudnění, prakticky bez četnějšího podílu minerálů stříbra (*Němec 1979; Bernard a kol. 1981*, 243). Exploatace krucemburského polymetalického ložiska, nabízejícího v podstatě pouze nebohaté měděné rudy, nemohla být proto pro středověké prospektory stříbra nijak atraktivní, což dokládá i absence výraznějších stařin.

Totéž pak platí i v případě další, tentokrát již opravdu významné skupiny polymetalických výskytů v oblasti Ranského polesí mezi Starým Ranskem a Borovou, 4 km jihozápadně od Krucemburka, objevených a tentokrát zčásti masivně těžенých až po roce 1957. Také tu se totiž jedná o nikelnato-mědnaté a zinečnato-mědnaté rudy, ve kterých se sice vyskytuje zlato a galenit, pouze ale jako mikroskopické akcesorie v nepatrném množství, indikovaném až moderními analytickými metodami. Navíc zatímco některé polohy nebilančních, a tedy průmyslově netěžených Ni-Cu rud v prostoru Ranského polesí vystupují prakticky na povrch, zinkové ložisko se sfaleritem v trati „Obrázek“, jediné v nedávné době intenzivně exploatované, bylo jako slepé v úrovni 85–200 m od povrchu nalezeno až hlubinnými vrty a v minulosti je nebylo možno vůbec odkryt (ke skupině rudných ložisek v oblasti ranského gabro-peridotitového masivu cf. např. *Pokorný 1969; Duda 1973; Duda – Holub – Pokorný 1974; Havelka – Rozložník 1990*, 227–228; *Pauliš 1996*; k tamním výskytům zlata *Malec – Trdlička – Hoffman – Kotrba 1985*).¹⁰ Šlichovou prospekci náplavů byly v prostoru západně od rybníka Doubravník (4 km jz. od Krucemburka) sice zjištěny stopy zlata (zlatinky 0,2–0,5 mm), což může rehabilitovat i starší informace o nálezích zlata v okolí Krucemburka (*Kratochvíl 1960*, 380), bezpečnější důkazy o jeho případném rýžování ve středověku včetně terénních stop však opět zatím chybějí (cf. *Malec – Trdlička – Hoffman – Kotrba 1985*, 76).

Mohu proto jen znovu opakovat (srov. *Doležel 2001*, 25), že Krucemburk i jeho celé širší okolí leží již mimo vlastní výskyty ve středověku dobývaných stříbrných rud. Nejbližší ve 13. a 14. století těžенá žilná pásma se nacházejí v severní části Havlíčkobrodského rudního revíru, mezi Českou Bělou a Chotěbořem, přibližně 10 km jihozápadně od Krucemburka (Cibotín, Jitkov, Bída, Počátky, Střížov: *Malý 2001*, 62–65, lokality č. 13–20). Nelze sice zcela vyloučit průzkumem dosud nezachycenou středověkou prospekci, rýžování nebo i pokusy o těžbu některých drobných ložisek barevných či drahých kovů i ve Stružinecké pahorkatině, údolí horní Doubravy nebo Městeckého potoka, vzhledem ke geologicko-mineralogickému charakteru tohoto regionu však existence skutečně bohatých výskytů, a tedy i příslušného sídelně-správního centra s mincovnou nepřicházejí prakticky v úvahu. Obdobou tu může ostatně být blízký pelhřimovský stříbrnosný revír, kde ani práce na celé řadě relativně rozsáhlých dobovek stříbra (Pavlov, Putimov a Proseč pod Křemešníkem, Rohozná a další) nevedly během 13. a 14. století k vytvoření významnějšího horního střediska (srov. *Litochleb 2001a* s další literaturou; k topografií jednotlivých děl *Kratochvíl 1923*).

¹⁰ Pro představu o kvantitě moderní těžby polymetalů v Ranském polesí je třeba uvést, že na ložisku Zn-Cu rud „Obrázek“, objeveném roku 1961, bylo následně v letech 1965–1989 vyrubáno 1030 kilotun rudy s obsahy 3,17 % Zn a 0,7 % Cu (*Pauliš 1996*, 96).

Přesto ale kraj okolo Krucemburka byl starou hornickou oblastí, ovšem železnorudnou. Oxydic-ké, oolitické a hnědelové železné rudy, vytvořené na gossanech skarnů a amfibolitů, se vyskytují jak na krucemburském katastru, tak v některých okolních lokalitách, opět zejména v dnes zalesněném terénu mezi Starým Ranskem a Borovou (Borová, Hluboká, Chlum, Staré Ransko, Stružinec: *Kratochvíl 1957*, 128–129; *1958*, 75, 317–318; *1960*, 379–380; *1962*, 384–386; *1963*, 226; *Kreps 1970*, 173, 175, 177, 182–184). I když nesporných důkazů se při absenci soustavné archeologické prospekce nedostává, je těžba a zpracování těchto místních zdrojů železa už ve 13. století vysoce pravděpodobná, neboť písemné prameny z doby po polovině 14. věku zastihují na ronovsko-přibyslavském a žďárském panství již jejich široce rozvinutou a organizovanou exploataci (*CDM IX*, 46, 294–295, 340–341, č. 60, 394, 396, 430; *XIII*, 472, č. 431; *XIV*, 140–143, č. 150; *Zemek – Pohanka 1961*, 69). Většinu hamrů sice konkrétněji připomínají až doklady 15. století, avšak v mnoha případech nelze opět vyloučit jejich delší tradici. Snad to platí také o hamru v pozdějším Starém Ransku, připomínaném od roku 1480, jen 1,5 km jihozápadně od Krucemburku, nebo hamru Přerostlém, pracujícím již roku 1456 (7,5 km severovýchodně, nyní Hamry u Hlinska). Právě pro tyto provozy, ale i pro později vzniklá hutní díla na horní Doubravě (dýmačka v Sobiňově, sopotský hamr, kujnici výheň v Bílku, posléze vysoké pece ve Starém Ransku a Sobiňově) byly také těženy okolní železnorudné zdroje, nejprve povrchově, časem i v celé řadě drobných dolů. V Krucemburku samotném jsou uváděny mělké jámy na hematit mezi městečkem a Křížovým vrchem, v době největšího rozmachu ranských železáren v 19. století zde byl otevřen důl Václav, poskytující rudu s 31 % čistého železa (*Kratochvíl 1960*, 379–380; *Kreps 1970*, 122, 124, 177). Pozůstatky důlní činnosti v lesích jižně od Krucemburka, dávané *T. Velímským (2002, 204)* do souvislosti s dobýváním stříbra, pak rovněž nepochybně souvisejí se zdejšími vydatnými železnorudnými ložisky, v oblasti Ranského polesí intenzivně využívanými zejména v 17.–19. století, stejně jako příslušná mikrotoponyma (souhrnně s další literaturou srov. např. *Zemek 1952; Zemek – Bartušek 1956*, 127–149; *1962*, 150–156, 354–355; *Kreps 1970*; k jednotlivým lokalitám kupř. *Řezníček 1890; Stránský – Štěpán – Merta – Rek 1995*).

Ani rozbor veškerých zpráv písemných pramenů o mincmistru Jindřichovi zvaném *Cruciburgensis*, ani významová analýza jeho přízviska, ani podrobná revize dějin osídlení a poměrů montanistických tak podle mého mínění nepřinesly jakýkoliv pozitivní důkaz o tom, že by Krucemburk u Hlinska byl ve 13. století důležitým střediskem dolování stříbra na lichtenburském dominiu a sídlem mincmistrů či dokonce mincovny, po které by Jindřich nebo kdokoliv jiný mohl nést svoje příjmení. Jak svědčí příklad blízkého Humpolce, existenci mincovny však nemuselo vždy nutně indikovat ani bezpečně místně určené působíště mincmistrů přemyslovského období. Ačkoliv se Humpolec díky roku 1252 jmenovanému *Heinrico, magistro monete in Gumpolz*, snad totožnému s Jindřichem Kreuzburgerem, opětovně dodnes objevuje v některých seznamech českých mincoven 13. století (např. *Sejbal 1997*, 114; *Vaniček 2002*, 329; *Velímský 2002*, 202), tamní mincovna by (pokud by skutečně existovala) musela razit mince zlaté. Jak vyplývá z moderní mineralogicko-ložiskové prospekce, v bližším okolí města se totiž nenacházejí žádné významnější výskyty stříbrných rud – nejbliže je 6–7,5 km severovýchodně až jihovýchodně od Humpolce situovaná skupina starých, většinou nepřilíši rozsáhlých dobývek v okolí Herálce a na vrchu Kalvárie u Jedouchova (Herálec-Rybárna, Slavníč-Huština, Koječín, Pavlov: srov. *Litochleb 1979*, 67–69; *2001a*, 105–106, 115, obr. 7–9, 21; *Litochleb – Pletánek 1979*, 80–81). Zato přímo v humpolecké kotlině byla ve středověku těžena bohatá primární i sekundární ložiska zlata, včetně bonanz s akumulacemi makroskopického ryzího kovu (např. *Litochleb 1981; 2001b*, 12–14, obr. 8; *Litochleb – Malec – Tábořský – Šreinová 2001*, s širší bibliografií). Humpolecký *magister monetae* tedy nemohl řídit žádnou lokální mincovnu, nýbrž v souladu s obecně uznanou širší působností úřadu mincmistrů i v procesu získávání drahých kovů dozíral na vlastní těžbu zlata, organizovanou zde patrně samotným panovníkem. Jeho titul tak reprezentoval regální horní správu určitého důlního obvodu (*Doležel 2001*, 21–24).

Je proto nesporné, že v kraji na české straně Českomoravské vrchoviny mohl být jediným horním centrem 13. věku s vlastní mincovnou pouze Smilův (později Německý) Brod, kde vedle určitých zpráv písemných pramenů produkci uvažované tamní mincovny navozují snad i dva hromadné nálezy brakteátů druhé poloviny 13. století z blízkého okolí, s nápadně uniformním typovým složením

mincí a v případě prvé z lokalit i z těsného sousedství soudobých důlních děl (Jedouchov 9 km jihozápadně a Vadín 6 km severozápadně od Brodu – *Cach 1974*, 68, 74, č. 401 a 435; *Radoměřský – Richter 1974*, 80–82, č. 31 a 35). I tu však úplná jistota chybí a s konečným verdiktem ohledně brodské mincovny bude třeba vyčkat na výsledky dalšího bádání (cf. *Sternberg 1837*, 43, č. 26; *RBM II*, 1010, č. 2331; srov. dosud nejkritičtější vypracovaný soupis mincoven českých zemí v době posledních Přemyslovců, jak jej podal a další literaturu zhodnotil *Šebánek 1966*).

Příklad Krucemburka a Humpolce tak po metodické stránce znovu dokládá důležitost podrobného a komplexního diplomatického, sídelně-historického, mineralogicko-ložiskového i montanistického průzkumu při studiu natolik složitého fenoménu, jaký představuje exploatace drahých kovů a organizace mincovnictví v českém státě 13. století. Diskuse nad závěry obou příspěvků k problematice mincmistra řečeného *Cruciburgensis* však znovu ukázala i na složitost a naše dosud nedostatečné znalosti o roli, jakou hráli jednotliví *magistri monetae* v dobové ekonomice i v celé společnosti: je zřejmé, že po dosud nejkompexnějším zpracování z pera *R. Nového (1974, zvl. 379–388, 406–408)* nazrývá čas na opětovnou souhrnnou analýzu této tematiky, včetně rozboru otázek spojených s uplatňováním horního regálu. Cesta tu ale vede jen přes pokud možno úplné poznání konkrétních jevů i osob. Jak demonstrovaly i obě výše diskutované práce, jednu z mnoha komplikací zde může představovat obecně značná proměnlivost a mobilita středověkého patriciátu.¹¹ Na široký potenciál, který tu sama látka nabízí, ukazují i nově zjištěné indicie o možném vztahu Jindřicha Kreuzburgera či jeho potomků k Uherskému Brodu. Vezmeme-li do úvahy Jindřichovu absenci v dalších dokladech o dolování na Českomoravské vrchovině po roce 1261 i přímé důkazy o úloze Uherského Brodu v transakcích s kovy těženými v oblasti Jeseníků (*CDB V.2, 275, č. 647* k roku 1271 a *Loserth 1896, 22–23*; též *Pavelčík 1973; 1982*), nabízí se nově otázka: nepodílel se tento muž na organizaci obchodu s jeseníckým olovem či dokonce na samotných počátcích města?¹²

PRAMENY A LITERATURA

- Adámek, K. V. 1892*: O rozloze a hranicích někdejšího Vratislavska, se zřetelem k Čáslavsku, Chrudimsku, Hradecku a sousední Moravě, Časopis Musea království Českého LXVI, 442–457.
 — *1904*: Chlum, Košínov a Vortová u Hlinska, Památky archaeologické a místopisné XXI/II, sl. 147–156.
Benešová, K. 1986: Kostel v Trstěnici u Znojma a otázka funkce tzv. vedlejších prostor středověkých kostelů – Die Kirche in Trstěnice bei Znojmo und die Problematik der Nebenräume der mittelalterlichen Kirchen, *Archaeologia historica* 11, 305–312.
Bernard, J. H. a kolektiv 1981: Mineralogie Československa. Praha (2. vyd.).
Bílek, J. ed. 2000: *Ius regale montanorum aneb Právo královské horníkuov*. Kutná Hora.
Cach, F. 1974: Nejstarší české mince. III. České a moravské mince doby brakteátové. Praha.
CDB: G. Friedrich – Z. Kristen – J. Šebánek – S. Dušková – V. Vašků – J. Bistrický edd., *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I ss. Pragae 1904 ss.*

¹¹ V práci *T. Velímského (2002, zvl. 204–205)*, s přínosnou pasáží o rodě pražského měšťana Frowina, je možné obvyklé problémy s identifikací příbuzenských relací mezi středoevropskými patricijí ilustrovat na případě hned několika osob s přízviskem *Niger*. Sám bych byl (oproti *T. Velímskému*) u takto obecného adjektiva k eventualitě jejich pokrevních vztahů skeptický, potomci brněnského Oldřicha Schwarze měli kupříkladu vazby spíše k nedařlému Měninu než k jiným lokalitám (srov. *Doležel 2000, 178–179*). Stranou pak ponechávám některé otázky terminologické, spojené s vhodností *T. Velímským (2002, 206–207)* obhajovaného označení „meliorát“ pro skupinu nejvlivnějších a nejbohatších měšťanů 13. století, zeměpánem pověřovaných jak jednotlivými lokacemi, tak podnikajícími v oblasti dálkového obchodu, těžby kovů a mincovnictví (k věci cf. např. *Zemlička 2002, 388–389, 732, pozn. 93*).

¹² Příspěvek vznikl při pracích na projektu Grantové agentury ČR č. 404/01/0490 „Archeologie středověkých měst v českých zemích“. Za konzultace a poskytnutí titulů speciální literatury k mineralogii a ložiskové geologii vděčím *K. Malému* z Musea Vysočiny v Jihlavě, *S. Houzarovi* z Moravského zemského musea v Brně a *J. Litochlebovi* z Národního musea v Praze. *J. Sommerovi* děkuji za doplňující informace k architektuře kostela sv. Mikuláše v Krucemburku, za texty některých prací k železářství na Hlinecku pak *J. Mertovi* z Technického musea v Brně.

- CDM*: A. Boczek – J. Chytil – P. v. Chlumecký – V. Brandl – B. Bretholz edd., *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I–XV*. Olomucii, Brunae/Brünn 1836–1903.
- CDSr*: J. Ludvíkovský – R. Mertlík – M. Zemek edd., *Cronica domus Sarensis*. Brno 1964.
- CIB*: H. Jireček op., *Codex juris Bohemici. Tomus primus, aetatem Přemyslidarum continens*. Pragae 1867.
- Cigánek, S. – Keclík, I.* 1976: Středověké dolování stříbra v okolí Havlíčkova Brodu se zaměřením na oblast Stříbrné Hory, Utín a Přibyslav – Medieval silver mining near Havlíčkův Brod city (East Bohemia) with special concentration at the area of Stříbrné Hory, Utín and Přibyslav villages, *Práce a studie Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody Východočeského kraje*. Oddíl ochrana přírody a krajiny – Acta de tutela naturae regionis Bohemiae Orientalis 8, 23–48.
- David, J.* 2001: Brod Smilův, Německý nebo Havlíčkův?, Havlíčkobrodsko. *Vlastivědný sborník* 16, 192–197.
- Doležel, J.* 2000: K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411 – Zur mittelalterlichen Stadtverfassung in der Brünner Gegend bis 1411. In: *Mediaevalia archaeologica 2. Brno a jeho region, Praha – Brno*, 159–259.
- 2001: Cruciburgensis monetae magister a jeho místo v brněnských dějinách 13. věku – Cruciburgensis monetae magister et seine Stelle in der Brünner Geschichte des 13. Jahrhunderts, *Brno v minulosti a dnes* XV, 13–31.
- 2002: Goblins et Iohannes de Iglavia. Několik poznámek ke dvěma osobám brněnských dějin 13. a 14. století a jejich roli v důlním podnikání – Goblins et Iohannes de Iglavia. Einige Bemerkungen zu zwei Persönlichkeiten der Brünner Geschichte des 13. und 14. Jahrhunderts und deren Rolle im Bergwerksunternehmen, *Brno v minulosti a dnes* XVI, 33–49.
- 2003: Brněnský měšťan Henning a brodský těžář Henning řečený Schutwein. K otázce jejich totožnosti – Der Brünner Bürger Henning und der Deutsch-Broder Bergbauunternehmer Henning, genannt Schutwein. Zur Frage ihrer Identität, *Brno v minulosti a dnes* XVII, 69–96.
- Duda, J.* 1973: Zn – Cu rudy v ranském bazickém masívu a jejich vyhledávání. In: *Symposium pracovníků báňského průmyslu „Hornická Příbram ve vědě a technice“ 1973, sekce Geologie ložisek nerostných surovin, Příbram*, 145–163.
- Duda, J. – Holub, M. – Pokorný, J.* 1974: Mineralization. In: Z. Mísař ed., *The Ransko Gabbro-Peridotite Massif and Its Mineralization (Czechoslovakia)*, Praha, 111–141.
- Friedensburg, F.* 1931: *Die Schlesischen Münzen des Mittelalters*. Breslau.
- Gumowski, M.* 1936: *Moneta na Śląsku. Historia Śląska. III*. Kraków.
- Havelka, J. – Rozložník, L.* 1990: *Ložiska rud*. Praha.
- Hoffmann, F.* 1980: Mincmistr Eberhard – Der Münzmeister Eberhard, *Pražský sborník historický* XII, 70–84.
- Horák, F. – Chramosta, E.* 1923: *Cesta Libečká v dějinných proměnách, se stezkami vedlejšími a strážnicemi*. Praha.
- Jan, L.* 1992: Od první písemné zprávy do počátku 17. století. In: J. Čejka a kol., *Polná 1242–1992, Polná*, 26–51.
- 1995: Bratři špitálu Panny Marie v českých zemích 1204–1411. *Tišnov*.
- 1997: Řád německých rytířů v Čechách a na Moravě (1204–1411). In: L. Jan – F. Skřivánek, *Němečtí rytíři v českých zemích*, Praha, 11–58.
- 2000: Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy – Die Entstehung des Landgerichts und die Verwaltung im mittelalterlichen Mähren. *Brno*.
- 2004: Causa Cruciburgensis monetae magister rediviva, *Archeologické rozhledy* 56, 393–400
- Janák, J. – Hledíková, Z.* 1989: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha.
- Jangl, L.* 1989: *Báňskohistorický slovník německo-český. 1. část – hornická. Příbram*.
- Jireček, H.* 1869: Příspěvky životopisné, Památky archeologické a místopisné VIII (1868–1869), sl. 305–310.
- Kalousek, J.* 1877: O újezdě Libickém, Památky archeologické a místopisné X/4, sl. 653–672.
- Kiersnowski, R.* 1962: Kwartniki śląskie i czeskie grosze – Silesian „kwartniks“ and Bohemian groszes, *Wiadomości numizmatyczne* VI, 225–244.
- Kořan, J.* 1954: K topografii dolování v českých zemích v době předhusitské, *Věstník Ústředního ústavu geologického* 19, 1–12.
- 1955: *Přehledné dějiny československého hornictví*. Praha.
- Koss, R.* 1928: *Archiv Koruny české. 2. Katalog listin z let 1158–1346*. Praha.
- Kratochvíl, J.* 1923: Příspěvek k topografii a dějinám dolování v jihovýchodní části Čech. Praha.
- 1957–1966: *Topografická mineralogie Čech. I–VIII*. Praha (2. vyd.).
- Kreps, M.* 1970: *Železářství na Žďársku*. Brno.

- Kuča, K. 1996, 1998:* Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. I. díl (A–G). III. díl (Kolín – Miro). Praha.
- Kučera, J. 1903:* Paměti král. města Uh. Brodu. Brno.
- Litochleb, J. 1979:* K mineralogii a ložiskovým poměrům pelhřimovského rudního revíru – Comments on the mineralogy and ore-deposit structures of the Pelhřimov ore district. In: V. Novák red., Sborník příspěvků ke geologickému výzkumu jihozápadní části Českomoravské vrchoviny. Věnováno 100. výročí narození akademika Josefa Kratochvíla, České Budějovice, 65–79.
- 1981: K těžbě zlata v okolí Humpolce – Zur Goldförderung in der Umgebung von Humpolec, Studie z dějin hornictví 11, 105–117, přílohy.
- 2001a: Pelhřimovský stříbrnosný revír – The Pelhřimov silver-bearing district (Bohemian-Moravian Highlands, SE Bohemia), Bulletin mineralogicko-petrologického oddělení Národního muzea v Praze 9, 102–121.
- 2001b: Po stopách dolování stříbra a zlata na Pelhřimovsku a Humpolecku. Exkurzní průvodce Semináře k dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině „Stříbrná Jihlava“ (Jihlava, 15. 9. – 16. 9. 2001). Jihlava – Pelhřimov – Havlíčkův Brod.
- Litochleb, J. – Malec, J. – Táborský, Z. – Šreinová, B. 2001:* Chemické složení a fyzikální vlastnosti maldonitu a doprovodných minerálů zlata a bismutu z Orlíku u Humpolce – Chemical composition and physical properties of maldonite and accompanying gold and bismuth minerals from Orlík Hill near Humpolec (Bohemian-Moravian Highlands), Bulletin mineralogicko-petrologického oddělení Národního muzea v Praze 9, 213–224.
- Litochleb, J. – Pletánek, Z. 1979:* Nové výskyty polymetalické mineralizace v okolí Humpolce, Pelhřimova a Jindřichova Hradce – About occurrences of the polymetallic mineralization in Humpolec, Pelhřimov and Jindřichův Hradec environments. In: V. Novák red., Sborník příspěvků ke geologickému výzkumu jihozápadní části Českomoravské vrchoviny. Věnováno 100. výročí narození akademika Josefa Kratochvíla, České Budějovice, 80–84.
- Líbal, D. 2001:* Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha.
- Loserth, J. Hrsg. 1896:* Das St. Pauler Formular. Briefe und Urkunden aus der Zeit König Wenzels II. Prag.
- Macek, L. – Rous, P. 1993:* Havlíčkův Brod v pověstech a historii. Havlíčkův Brod.
- Malec, J. – Trdlička, Z. – Hoffman, V. – Kotrba, Z. 1985:* Zlato z ložiska Staré Ransko – Gold from the Staré Ransko ore deposit (Bohemia), Časopis pro mineralogii a geologii 30/1, 75–77.
- Malý, K. 2001:* Současný stav lokalit starého dolování v okolí České Bělé (okr. Havlíčkův Brod). In: L. Macek – K. Malý – R. Schebesta red., Stříbrná Jihlava 2001. Seminář K dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině, Jihlava, 15. 9. – 16. 9. 2001. Sborník příspěvků, Jihlava – Pelhřimov – Havlíčkův Brod, 61–65.
- Martínková, D. et al. 1987:* Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum – Slovník středověké latiny v českých zemích. I. A–C. Praha.
- Němec, D. 1979:* Kyzové zrudnění u Křížové (Železné hory) – Fe-sulfide mineralization near Křížová (Železné hory Hills), Věstník Ústředního ústavu geologického 54, 277–283.
- Nový, R. 1974:* Organizace a vývoj českého mincovnictví v 13. století do měnové reformy Václava II. – Organisation und Entwicklung des böhmischen Münzwesens im 13. Jahrhundert bis zur Währungsreform Wenzels II., Sborník archivních prací XXIV/2, 366–425.
- 1982: Český mincmistr Eberhard. In: Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1. Z pomocných věd historických V, Praha, 135–138.
- Pauliš, P. 1996:* Staré Ransko – lokalita zajímavých zeolitů, Minerál IV, 96–97.
- Pavelčík, J. 1973:* Uherský Brod (okr. Uherské Hradiště), depot olovených hřiven. Nálezová zpráva č. j. 639/73 z 28. 3. 1973, uložena v archivu Archeologického ústavu AV ČR, Brno. Brno.
- 1982: Depot olovených předmětů z Rudimova (okr. Gottwaldov) – Ein Fund von Bleigegegenständen aus Rudimov, Bez. Gottwaldov, Vlastivědný věstník moravský XXXIV/2, 191–194.
- Poche, E. a kolektiv 1978:* Umělecké památky Čech 2. K–O. Praha.
- Pokorný, J. 1969:* Sulphide ore deposits in the Ransko basic massif – Sulfidická rudní ložiska ranského bazického masivu, Sborník geologických věd – řada ložisková geologie 10, 111–155, tab. I–VIII.
- Profous, A. 1947, 1949, 1951:* Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny I. A–H. II. Ch–L. III. M–Ř. Praha.
- Profous, A. – Svoboda, J. 1957:* Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny IV. S–Ž. Praha.
- Radoměrský, P. – Richter, M. 1974:* Korpus české středověké keramiky datované mincemi, Sborník Národního muzea v Praze – Acta Musei nationalis Pragae XXVIII/2–4. Řada A – Historie, 57–171.

- Radová-Štiková, M. 1983:* Poznámky k dosavadnímu datování některých raných kostelů v Čechách – Bemerkungen zur bisherigen Datierung einiger frühen Kirchen in Böhmen, Sborník Národního muzea v Praze – Acta Musei nationalis Pragae XXXVII/2–3. Řada A – Historie, 117–128.
- *1986:* Sakristie s apsidou vesnických farních kostelů – Sakristeien mit Apsiden der ländlichen Pfarrkirchen, Umění XXXIV, 441–450.
- RBM:* K. J. Erben – J. Emler – B. Mendl – M. Linhartová – J. Spěváček – J. Zachová edd., Regesta diplomatice nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae I ss. Pragae 1855 ss.
- Roubík, F. 1959:* Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách. Praha.
- Rous, P. 1998:* Středověké hornické sídliště neznámého jména u Havlíčkova Brodu na k. ú. Termesivy. In: L. Macek – K. Malý red., Stříbrná Jihlava. Seminář K dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině, Jihlava, 19. 9. – 20. 9. 1998. Sborník příspěvků, Jihlava – Havlíčkův Brod, 102–115.
- *2001:* K závěrečné fázi vrcholně středověkého hornictví na Havlíčkobrodsku. In: L. Macek – K. Malý – R. Schebesta red., Stříbrná Jihlava 2001. Seminář K dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině, Jihlava, 15. 9. – 16. 9. 2001. Sborník příspěvků, Jihlava – Pelhřimov – Havlíčkův Brod, 66–81.
- Řezniček, V. 1890:* Zprávy o hamerních a hamrech Příbyslavských v XV. století, Památky archeologické a místopisné XV/II, sl. 93–100, XV/III, sl. 158–164.
- Samek, B. 1999:* Umělecké památky Moravy a Slezska 2 (J–N). Praha.
- Sedláček, A. 1899:* Krucemburk, z Krucemburka. In: Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí XV, Praha, 271–272.
- *1900:* Hrady, zámky a tvrze království Českého XII. Čáslavsko. Praha.
- *1908:* Místopisný slovník historický království Českého. Praha.
- Sejbal, J. 1997:* Základy peněžního vývoje. Brno.
- Schwarz, E. 1957:* Sudetendeutsche Familiennamen aus vorhussitischer Zeit. Köln – Graz.
- *1973:* Sudetendeutsche Familiennamen des 15. und 16. Jahrhunderts. München.
- Sochr, J. 1972:* O pečetích a změnách erbu města Havlíčkova Brodu – Die Siegel und Änderungen des Stadtwappens von Havlíčkův Brod, Sborník prací východočeských archivů II, 13–31, příloha I.
- Sommer, J. 1989:* Věž kostela v Křížové, Památky a příroda XIV, 605–607.
- *1991:* Ke stavební podobě bočních prostor středověkých vesnických kostelů, Umění XXXIX, 352–355.
- *1999:* Tři gotické kostely pod hradem Lipnicí. Dolní Město, Loukov, Řečice. Praha.
- Sovadina, M. 2003:* Jindřich z Lipé. II. Dominium nostrum atque bona nostra – Heinrich von Leipa. II. Dominium nostrum atque bona nostra, Časopis Matice moravské CXXII/1, 21–59.
- Sternberg, K. 1837:* Umriss einer Geschichte der böhmischen Bergwerke. Erster Band. Zweite Abtheilung. Urkundenbuch zur Geschichte der böhmischen Bergwerke. Prag.
- *1984:* Nástin dějin českých dolů. Svazek první. Z originálu přeložil V. Síbrt. Příbram.
- Stránský, K. – Štěpán, L. – Merta, J. – Rek, A. 1995:* K historii železné huti v Sobiňově a hamru u Kocourova – Zu Geschichte der Eisenhütte zu Sobínov und des Hammerwerkes bei Kocourov, Z dějin hutnictví 24, 50–53.
- Šebánek, J. 1956:* Česká listina doby přemyslovské III. Listina měst a jejich obyvatel – Die Urkunde der Přemyslidenzeit in Böhmen III. Die Urkunden der Städte und ihrer Bewohner, Sborník archivních prací VI/2, 99–160.
- *1966:* Několik zpráv o mincovních a měnových poměrech v českých zemích ve 13. století ve světle diplomatickém – Einige Nachrichten aus der Geschichte des böhmischen und mährischen Münzwesens und der Währungsverhältnisse des 13. Jahrhunderts im Lichte der Diplomatie. In: J. Sejbal red., Sborník I. numismatického symposia 1964, Brno, 84–91.
- Šilhan, J. 1976:* Osecká listina – Die Osseger Urkunde, Vlastivědný věstník moravský XXVIII, 196–206.
- Šimák, J. V. 1938:* České dějiny I.5. Středověká kolonizace v zemích českých. Praha.
- Šusta, J. 1926:* Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje. Kniha první. Poslední Přemyslovci a jejich dědictví. Praha (2. vyd.).
- Tadra, F. 1882:* Summa Gerhardi. Ein Formelbuch aus der Zeit des Königs Johann von Böhmen (c. 1336–45), Archiv für österreichische Geschichte 63, 305–594.
- Urban, J. 2003a:* Kultivovaný a ctižádostivý kariérista aneb Z Čech až na konec jižní Moravy – „Der Kultivierte und ambitionierte Karrierist“ oder aber „Aus Böhmen bis ans Ende von Südmähren“. In: T. Borovský – L. Jan – M. Wihoda edd., Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, Brno, 433–450.
- *2003b:* Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu. Praha.

- Vaniček, V. 2002: Velké dějiny zemí Koruny české III. 1250–1310. Praha – Litomyšl.
- Večeřová, V. – Večeřa, J. 2002: Jesenické zlaté stezky. Jeseník.
- Velímský, T. 2002: *Cruciburgensis magister monetae* aneb historie jednoho omylu. Příspěvek k dějinám městského meliorátu v českých zemích ve druhé a třetí čtvrtině 13. století. In: C. Buško – J. Klápště – L. Leciejewicz – S. Moździoch red., *Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej*, Wrocław – Praha, 201–208.
- Vodička, J. 1961: Nerostné suroviny v Železných horách, Geologický průzkum III/3, 67–71.
- Vosáhlo, J. 1996: Metody vyhledávání a průzkumu stříbrnorudných ložisek v rozmezí 13. až 18. století (se zřetelem k Jihlavskému rudnímu revíru). In: K. Malý red., *Stříbrná Jihlava. Sborník příspěvků ze semináře K dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině*, Jihlava, 16. 9. – 17. 9. 1995, Jihlava, 29–44.
- Wihoda, M. 1999: Geneze městského zřízení na Moravě jako zakladatelské dílo markraběte Vladislava Jindřicha? – Die Genesis der Stadtverfassung in Mähren als Gründungsvorhaben des Markgrafs Vladislav Jindřich?, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské university XLVII – řada historická (C)* 45, 21–35.
- Wirth, Z. 1906: Soutis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. XXIII. Politický okres chotěbošský. Praha.
- Zaoral, P. 1979: Z nejstarší minulosti Polné. In: B. Hladík red., *500 let privilegia Viktorina z Kunštátu městu Polné*, Polná, 11–23, obr. 2–3.
- Zemek, M. 1952: Vývoj železářství na Českomoravské vysočině. Výstavní katalog. Žďár nad Sázavou.
- Zemek, M. red. a kol. 1972: Uherský Brod. Minulost i současnost slováckého města – Die Stadt Uherský Brod. Brno.
- Zemek, M. – Bartušek, A. 1956; 1962: Dějiny Žďáru nad Sázavou. I. 1252–1617; II.1. 1618–1784. Havlíčkův Brod.
- Zemek, M. – Pohanka, J. 1961: Nejstarší žďárské urbáře. Brno.
- Zycha, A. 1900a; 1900b: Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau. Erster Band: Die Geschichte des Iglauer Bergrechts und die böhmische Bergwerksverfassung; Zweiter Band: Die Quellen des Iglauer Bergrechts. Berlin.
- Zemlička, J. 2002: Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti. Praha.

Cruciburgensis monetae magister: several comments on the problem of his identification

Mint masters authorised by a sovereign to perform supervision over the production and distribution of mintage and also the mining administration of individual mining districts, played an important role in economic development of Czech state in 13th century. Recently, a mint master returned to the centre of attention, who was called *Cruciburgensis* or *Chruczburgarius* in documents coming from the years 1247 and 1261 (*CDB IV.1*, No. 127; *V.1*, No. 252). The author of this contribution to discussion identified him with Prague burger Jindřich (Heinricus), who was such called most probably after his birthplace in Thuringia or Silesia (*Crancpurgarius* – *CDB IV.1*, No. 266 as of 1253), and pointed out his possible occurrence in further sources coming from years 1252 and 1258 (*CDB IV.1*, No. 256; *V.1*, No. 168). He resolutely refused the eventuality that the adjective relates to the position of mint master itself or that it even indicates an existence of mint, located sometimes into a small town of Krucemburk in eastern Bohemia (*Doležel 2001*). On the contrary, *T. Velímský (2002)* supported this interpretation, and he considers Krucemburk to be one of the centres of silver extraction in that time and a seat of local mint masters.

In presented discussion author supplies further evidences on the character of adjective *Cruciburgensis* as a family cognomen, under which Jindřich himself or his descendant appeared even in 1297 as a burgher in Uherský Brod (*CDM V*, No. 70). Not even the oldest history of Krucemburk suggests the hypothesis on local mint or extraction of precious metals – most probably, the settlement was founded some time around 1242 by order of German Knights without participation of miner's elements and also no mineable deposits of silver ore appear in the closest vicinity.

AKTUALITY

INTERNETOVÁ DATABÁZE ARCHEOLOGICKÉ SBÍRKY ODDĚLENÍ PREHISTORIE A PROTOHISTORIE NÁRODNÍHO MUZEA V PRAZE

Digitální databáze archeologické sbírky Oddělení prehistorie a protohistorie Národního muzea, vytvořená v počítačovém programovém systému pro dokumentaci a evidenci sbírek zvaném DEMUS, byla zpřístupněna veřejnosti na separátním počítači ve studovně shora uvedeného pracoviště v roce 2003, jak jsme již oznámili dříve (AR 55 2003, 633). Naším konečným cílem bylo zpřístupnit tuto databázi na internetu, a tím umožnit, aby byla využitelná co nejširším okruhem klientů a aby práce s ní byla co nejkomfortnější. Oddělení automatizace informačních systémů v NM proto na náš popud vytvořilo nový program, který byl schopen tento požadavek uvést v život. Na základě programu, jehož autorem je ing. Hemerle, je tak databáze archeologické sbírky od června 2004 přístupná na webových stránkách NM.

Internetová databáze je oproti původní databázi, vytvořené pomocí programu DEMUS, jednodušší, zároveň vykazuje jistá omezení. Není zde např. vyhledávač umožňující najít jakékoliv slovo v libovolném poli, částečně je omezen výběr (filtrace) více položek najednou, jsou zde poněkud zredukovány možnosti práce s obrázky (není možné zvětšování detailů). Na druhou stranu je zde proti programu DEMUS jednodušší např. vyhledávání těch inventurních čísel, která jsou součástí hromadného zápisu. Samotný obsah internetové databáze nebyl ve srovnání s údaji v hlavním katalogu DEMUS („Sbírky“) podstatně redukován. Do databáze nejsou ovšem zahrnuty „podřízené“ katalogy, které v rámci programu DEMUS upřesňují záznamy v některých polích (např. v poli „Lokalita“ se jedná o názvy katastrů). Z důvodu bezpečnosti sbírek nejsou u jednotlivých předmětů v databázi uvedeny informace o uložení. Bližší podrobnosti k práci s programem a k databázi jsou v návodu v rámci jednotlivých oken (jedná se zejména o možnosti jednotlivých způsobů výběru záznamů, řazení záznamů, procházení stránkami apod.).

Zájemcům o využívání dat o archeologické sbírce NM se tak dostává do rukou další, moderní prostředek, který celou proceduru výrazným způsobem zjednodušuje a přibližuje. Děje se tak v rámci dlouhodobého úsilí Oddělení prehistorie a protohistorie a celého NM o co nejlepší poskytování informací a služeb odborné i laické veřejnosti. Internetová databáze je umístěna na webových stránkách NM (<http://www.nm.cz/>), na první stránce v odkazu Katalogy a databáze, pod titulem Databáze archeologické sbírky – Oddělení prehistorie a protohistorie), přičemž se tč. jedná o zkušební provoz. Do budoucna se počítá s tím, že v návaznosti na pokračující inventarizaci databáze DEMUS bude i internetová databáze postupně doplňována a údaje budou podle potřeby upřesňovány.

Vzhledem k tomu, že jak samotné zpřístupnění databáze archeologické sbírky na samostatném PC v Oddělení prehistorie a protohistorie NM, tak i, nepřesně řečeno, internetová podoba databáze představují mimořádný čin v oblasti práce s informacemi o sbírkách, bylo o této skutečnosti vypracováno několik zpráv ke zveřejnění v různých periodikách. Z celkem pochopitelných důvodů velmi stručných, jen výjimečně rozsáhlejších. Zpráva v AR 55 (2003, 633) náleží k těm kratším. Nepřekvapuje proto, že pisatel poznámky v AR 56 (2004, 218) vyslovil údiv, že ve zprávě v AR 55 nenašel odkaz na základní zdroj databáze archeologické sbírky, jak by se dalo čekat. Skutečně tam není. Je uveden na jiném místě (mj. Věstník AMG 4/2003, 3–4; Muzejní a vlastivědná práce 42/Časopis Společnosti přátel starožitností 111, 2004, 43–48). I s ohledem na to, co bylo řečeno výše, tak úvahy pisatele kritické připomínky postrádají věcné jádro. Tím ovšem nikterak neomlouváme nepřesnosti, pokud nějaké vznikly. – Pozn.: Zodpovědným za poslední odstavec tohoto příspěvku je první z níže podepsaných.

Milan Lička – Vladimír Slunečko

ARCHEOLOGICKÁ PROSPEKCE POMOCÍ DETEKTORŮ KOVŮ V HEDEBY 1.–5. 10. 2003

Známa lokalita Hedeby (Haithabu) se nachází jižně od Šlesviku na břehu zálivu Schlei a je nejstarším severským vikem. První historická zmínka o něm pochází z roku 804. Jeho polohu identifikoval poprvé na konci 19. století dánský archeolog Sophus Müller. Brzy poté začaly na tomto místě první vykopávky a od roku 1930 zde probíhal s přestávkami systematický výzkum, který vedli postupně G. Schwantes, O. Scheel, H. Jankuhn. Poslední terénní odkryvy (do roku 1980) zde prováděl K. Schietzel. Nejvýraznějším terénním pozůstatkem je polokruhový obvodový val, který uzavírá plochu o rozloze 24 ha. Plošné odkryvy zahrnují poměrně malou část plochy, nicméně na jejich základě již mohl být vytvořen alespoň základní obraz podoby osídlení.

Kromě stabilní zástavby tvořené většinou sрубovými domy na oplocených pozemcích se předpokládají na části plochy také volné parcely, vyhrazené pro stany kupců a posádky lodí. Zjištěné prvky jednotné úpravy, jako potok regulovaný do rovného toku a zpevněné cesty, svědčí o výrazném stupni kooperace obyvatel města a o určité formě místní správy. I když je zde prokázána také rozvinutá řemeslná výroba, byla osada Hedeby především centrem obchodu a překladištěm na dálkových trasách mezi Evropou, Skandinávií a jižním a východním Pobaltím. V 11. století se však těžiště osídlení přesunulo na sever do Šlesviku a Hedeby jako již méně významný přístav zaniklo katastrofickým požárem kolem poloviny 11. století.

Ve dnech 1.–5. 10. 2003 proběhla v lokalitě druhá etapa průzkumu detektory kovů, spadající do rozsáhlého mezinárodního programu prospekčních prací, které v současné době organizuje zemské muzeum ve Šlesviku. I když Hedeby nepatří k místům, kde by se příliš angažovali „hledací pokladů“, bohatost nálezů a jejich poměrně snadná dostupnost v malé hloubce vyžadují odborné řešení. Vlastnímu

průzkumu předcházela detailní geomagnetická prospekce, jež odhalila anomálie související pravděpodobně se specializovanou železářskou a metalurgickou výrobou v západní části ohrazené plochy. Cílem povrchové prospekce detektory kovů bylo jednak ověřit tyto údaje a jednak zmapovat hustotu nálezů a jejich charakter v místech, která nebyla archeologicky zkoumána. Při tomto druhu terénního průzkumu se předpokládá pouze zasahování do orbou narušených svrchních vrstev, kde jsou nálezy již druhotně přemístěny, a kulturní vrstva by tak měla zůstat neporušena.

Spolupráce většího počtu prospektorů s detektory (asi 20 osob) vyžadovala ze strany organizátorů pečlivou koordinaci, a to i proto, že většinu výzkumníků tvořili amatérští archeologové. Ve vybraném sektoru, které jsou v souladu s rozčleněním lokality K. Schietzelem, se postupovalo v řadě se vzájemnými odstupy 5–10 m, aby se přístroje vzájemně nerušily. Detektorem lokalizované předměty byly ihned vykopávány (přístroje reagují přibližně do hloubky 25 cm), ponechány na místě v plastickém sáčku a označeny nekovovou značkou. Prozkoumat desetimetrový pás o délce přibližně 100 metrů trvalo zkušeným hledačům asi dvě hodiny. Po dokončení prospekce v daném sektoru zde začala pracovat skupina, která nálezy sbírala a zaměřovala pomocí GPS. Získaná data jsou následně převáděna do počítače a za pomoci GIS dále vyhodnocována.

Zkoumání archeologických lokalit pomocí detektorů a úzká spolupráce s amatérskými nadšenci představuje zejména v severozápadní Evropě již běžnou součást terénní prospekce. Je to, kromě odlišného přístupu jednotlivých hledačů k získaným nálezům, mimo jiné usnadněno i legislativou. Oproti tomu je v našich zemích používání detektorů stále považováno za eticky poněkud kontroverzní.

Alžběta Danielisová – Petr Květina

THE FIRST NORDARK WORKSHOP 2003

V závěru loňského roku se ve švédském Vuollerim uskutečnilo 1. pracovní setkání archeologického sdružení „Nordark – An archaeological research council for the Barents Sea region and the Scandinavian Arctic“. Vuollerim, nacházející se prakticky na polárním kruhu, nebyl vybrán náhodou. V 80. letech 20. století zde byla zkoumána tehdy výjimečná archeologická lokalita, dokládající osídlení již před

6000 lety. Na základě archeologických výzkumů byla provedena řada rekonstrukcí zjištěných sídelních struktur z období zdejšího mezolitu a v 90. letech zde bylo vybudováno moderní muzeum, které nakonec bylo i místem konání pojednávané akce.

Pracovní setkání (5.–7. prosince 2003) bylo zorganizováno manželou Helenou Knutsson (Societas Archaeologica Upsaliensis) a Kjelem Knutssonem.

nem (Institutionen för arkeologi och antik historia). První den byl věnován prezentaci nových výzkumů a projektů vztahujících se k poznání počátků osídlení severovýchodních oblastí. Přehled osídlení po doznění posledního glaciálního maxima v oblasti evropské části Ruska a obou stran Uralu podala trojice ruských badatelů, *S. Savčenkova* (Jekatěrinburg), *M. Žilin* (Moskva) a *A. Volochitin* (Syktyvkar). O rané kolonizaci Finska, související s rozvojem postpaleolitických kultur v evropském Rusku a Pobaltí, pojednaly příspěvky tří helsinských autorů, *J. Kankaanpää*, *T. Rankama* a *M. Manninen*. Zajímavou tezi o genetické kontinuitě osídlení Finska od mezolitu až do současnosti na základě archeologických a antropologických nálezů předložil *M. Nuñez* (Oulu). Převážná část příspěvků konference se ovšem věnovala chronologii a konkrétní podobě osídlení, distribuci kamenné industrie a mezolitickým technologiím na území Švédska, Norska a na přilehlých ostrovech (nejstarší datované lokality z nejsevernějších polárních oblastí při pobřeží jsou kladeny do doby 9500 B.P. *I.L. Forsberg*, Bergen; *B. Hood*, Tromsø). Teorii kolonizačních procesů se zabývala *E. Engelstad* (Tromsø).

Teoretické otázky ve svém vystoupení zvažoval *K. Knutsson* (Uppsala). Předložil zde svou představu o procesu vytváření skupinové identity a její role při osídlování nových oblastí. Pozornost zaměřil i na rozvoj, proměny a mnohdy i „znovobjevování“ různých výrobních technologií. O možnostech zkoumání kolonizace za pomoci moderních paleobotanických a chemických metod a o využití výsled-

ků v různých interpretacích krajiny hovořil *R. Engemark* (Umeå). Irský badatel *P. Woodman* (Cork) se zabýval vlivem migrací sobů na charakter mobility lovecko-sběračských populací. Na základě etnograficko-archeologických srovnání a fenomenologické interpretace pozdně paleolitických a raně mezolitických nálezů ze severozápadní Evropy představila *I. Fuglestad* (Stavanger) modely pro kolonizaci tohoto regionu.

Druhý den setkání byl věnován diskusím na rozličná témata navozená předešlý den. V závěru byly shrnuty všechny důležité pojednané body a byly formulovány nové směry výzkumu se zdůrazněním nutnosti vzájemné spolupráce mezi pracovišti i regiony.

Poslední den mezinárodního setkání zahájil *M. Žilin* prezentací mezolitických výzkumů ve středoruských rašeliništích, které přinesly výjimečné poznatky o překvapivé a ne vždy uvědomované šíři lovecké hmotné kultury. Závěrečným bodem programu byla návštěva moderního (a vůbec největšího) muzea sámské (vulgárně laponské) kultury v nedalekém Jokkmokku (s výkladem G. Edbom), které zároveň funguje jako centrum soudobého sámského kulturního i politického života ve Švédsku.

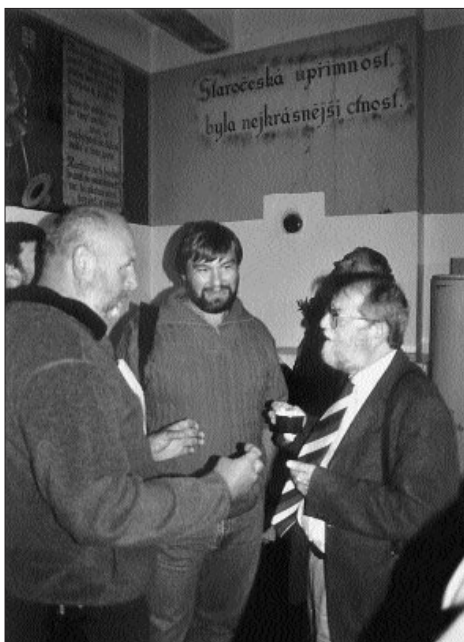
Konference byla prvním ze tří plánovaných každoročních setkání, určujících další směry výzkumů raného osídlení arktických oblastí Evropy. Příští setkání by se měla zaměřit na témata: „Krajina a osídlení“ a „Politické konsekvence archeologického studia dávných kolonizací“.

Soňa Krásná – Petr Kostrhun

22. PRACOVNÍ SETKÁNÍ „OTÁZKY NEOLITU A ENEOLITU NAŠICH ZEMÍ“

22. pracovní setkání „Otázky neolitu a eneolitu našich zemí“ se uskutečnilo pod patronací Ústavu archeologické památkové péče středních Čech ve dnech 23.–26. 9. 2003 v Českém Brodě a Kounicích. Zúčastnilo se ho téměř 50 archeologů z Čech, Moravy, Slovenska, Polska a Rakouska. Předneseno bylo 45 referátů, a to v následujícím pořadí: *I. Pavlů*: Počátky neolitu v Čechách a jeho vývoj; *J. Beneš a kol.*: Výzkum a analýza staroneolitického sídliště v Praze-Křeslicích; *M. Vávra*: Nové neolitické sídliště ve Velimě, okr. Kolín; *J. Kalfers*: Neolitické a eneolitické osídlení v Kostelci nad Orlicí; *R. Thér – R. Tichý*: Evidence nálezů z archeologického výzkumu v Mohelnici; *R. Thér – R. Tichý*: Dva příspěvky experimentu k archeologii neolitu; *D. Stolec*: Neolitické studny; *T. Berkovec*: Neolitické osídlení ve Vedrovicích; *V. Veselá – G. Dreslerová*: Pece na

sídlišti ve Vedrovicích; *J. Švédová*: Kostěná a parohová industrie ve vedrovické aglomeraci; *A. Přichystal*: Suroviny kamenných industrií z vedrovické aglomerace; *P. Květina*: Mocní muži a přibuzenství v ženské linii. Prostorová analýza pohřebiště LnK ve Vedrovicích; *Z. Čížmář*: Mašovice-„Pšeničné“ – osídlení mladšího stupně MMK; *M. Dočkalová*: Antropologická analýza mužského skeletu z objektu MMK; *E. Kazdová*: Stav terénního výzkumu a zpracování neolitického sídliště v Těšeticích-Kyjovicích; *Z. Čížmář*: Záchraný archeologický výzkum v Hlubokých Mašůvkách; *M. Dočkalová*: Antropologická zpráva o neolitickém trojhrobu z Hlubokých Mašůvek; *J. Peška*: Informace o nálezu hlinitého „trůnu“ v Olomouci-Hejčíně; *V. Janák*: Stopy eneolitických aktivit na Bruntálsku; *L. Šebela – M. Kuča*: Objekt 0396 z Mokré u Brna (okr. Brno-

„Pane doktore, Vy nám ty mohly nepřejete!“

venkov) a jeho přínos k datování závěru I. stupně MMK; *M. Soják*: Neolitické sídlisko v Smižanoch a Spišskej Novej Vsi v polohe Smižianska Roveň; *J. Duriš*: Spadnutý strop domu lengyelskej kultúry z Chynorian; *J. Pavúk*: Vznik, chronológia a šírenie starej lineárnej keramiky; *I. Kuzma*: Výskum na stavbe hypermarketu TESCO v Bratislave – Zlatých pieskoch; *E. Hajnalová – M. Hajnalová*: Les a pahorkatina juhozápadného Slovenska v neolite a eneolite; *M. Čížmář*: Historie výzkumů lokality Hluboké Mašůvky „Nivy“; *M. Šmíd*: Výsledky výzkumu eneolitického hradiska Hrad u Bílovic; *M. Vokáč*: Eneolitické výšinné polohy na jihozápadní Moravě; *G. Nevizánsky*: Amfory badenskej kultúry; *A. Krenn-Leeb*: Erste Radiokarbondaten vom Kleinen Anzingerberg in Meidling im Thale, VB Krams, Niederösterreich; *E. Horvátová*: Náčrt typologie objektov badenskej kultúry na území východného Slovenska; *M. Furmanek*: Znaleziško amfor typu „A“ z Ksiazenic na Górnym Śląsku; *I. Cheben – V. Drahošová*: Nové nálezy zvoncovitých pohárov zo Skalice; *P. Krišťuf*: Pohřebiště ve Velkých Žemoškách a problém mohyl KNP v Čechách; *K. Tunia*:

Neolityczny kompleks kultowo-grobowy kultury pucharów lejkowatych w Słowicach, południowa Polska; *J. Langová*: Nálezy kultury se šňůrovou keramikou na Zlínsku; *J. Prostředník – P. Šída*: Nálezy kultury se šňůrovou keramikou v Pojizeří; *T. Kovářová*: Prostorové rozmístění pohřební výbavy kultury se šňůrovou keramikou; *I. Cheben*: Nález kostrového hrobu kultury se šňůrovou keramikou v Trenčíně; *J. Prostředník – P. Šída – V. Šrein – B. Šreinová*: Jistebsko – neolitický těžební areál; *P. Šída*: Neolitická a eneolitická kamenná industrie v oblasti horního Pojizeří; *E. Ulrychová*: Doklady finální výroby kamenných nástrojů v neolitu Jičínka; *J. Pavelčík*: Několik poznámek ke štípané industrii z výšinné osady ve Hlinsku.

Přednáškový maraton byl završen prohlídkou pracoviště ÚAPPŠ v Kounicích, malou exkurzí po památkách obce a společenským večerem. Páteční okružní jízda po vybraných památkách a archeologických lokalitách se uskutečnila po trase Český Brod – Tismice – Tuchoraz – Přistoupim – Bylany – Klučov – Poříčany – Třebestovice – Milčice – Dobřichov – Radim – Plaňany – Český Brod. Z odevzaných příspěvků bude sestaven sborník, který vyjde v průběhu roku 2004. Příští setkání se uskuteční na Slovensku a nosným tématem, vedle aktuálních informací, bude „Šperk z bioorganických materiálů v neolitu a eneolitu“.

V říjnu 2003 jsem se zúčastnil XVIII. symposia o starší době bronzové v českých zemích a na Slovensku, které se konalo v Opavě, a měl jsem tedy možnost srovnávat. Kvalitou přednesených referátů jsou obě setkání srovnatelná. Co se však nedá „bronzářům“ upřít, je, že na každý přednesený referát, a to bez výjimky, reagovali celou řadou dotazů, eventuálně alternativních řešení naneseného problému. Chvillemi jsem měl pocit, že se na vystoupení svých kolegů předem připravili. Takovou reakci zaznamenáváme na setkáních k problematice neolitu a eneolitu jen zcela ojediněle. Jednou z příčin může být širší záběr a z toho plynoucí počet referátů. Vždyt v Českém Brodu jich zaznělo zhruba dvakrát více než v Opavě. Jako řešení se nabízí prodloužení doby trvání kolokvia či jeho rozdělení na dvě samostatné sekce. Ne vždy lze očekávat, že se odborník na kulturu s lineární keramikou fundovaně vyjádří k problémům pozdního eneolitu. Další možností je soustředit pozornost badatelů na řešení určité problematiky napříč sledovaným obdobím.

M. Šmíd

ARCHEOLOGIE A VEŘEJNOST

Ve dnech 5.–7. května 2004 se v Albeři u Nové Bystřice na Jindřichohradecku konala konference s názvem „Archeologie a veřejnost“. Byla organizována studenty a doktorandy Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK v Praze, institucionálně ji zajišťovalo pražské sdružení *Experientia*. Na konferenci bylo přihlášeno 56 účastníků, zaznělo na ní celkem 21 referátů, jednu třetinu z nich tvořily referáty zahraniční. Někteří účastníci se svým příspěvkem sice nevystoupili, jejich podíl na diskusi však tuto absenci bohatě vynahradil.

Konference ideově navázala na každoroční neformální setkávání skupin tzv. experimentální archeologie, na nichž se problematika vztahu archeologie a veřejnosti postupně vyčleňovala a řešila čím dál intenzivněji. Vyvrcholením tohoto emancipačního procesu byla mezinárodní konference v Břeclavi v roce 2002, označovaná jako 5. konference a nesoucí název „Rekonstrukce a experiment v archeologii“. Ta se tématu „Archeologie a veřejnost“ věnovala již zcela konkrétně¹. Na následující 6. konferenci, pořádané v Hradci Králové, se k otázce vztahovalo příspěvků ještě více a problematika byla diskutována daleko intenzivněji než v Břeclavi. Albeřské setkání, ve srovnání s předcházejícími, bylo o to cennější, že podněty k jeho uskutečnění vzešly z prostředí, které se otázkami podobného typu oficiálně nezabývá.

Konference byla organizátory rozdělena do tří tematických bloků: 1. „Lidé a archeologie“, 2. „Multimédia“ a 3. „Muzea a muzejní sbírky, archeologická centra“. Konference byla otevřena referátem autora této zprávy „Archeologie a veřejnost – podmínka úspěchu oboru“, který se zabýval otázkami vzájemné potřeby archeologie a veřejnosti, managementem archeologického dědictví jako způsobem komunikace archeologie s veřejností a využitím některých, zejména marketingových postupů k efektivnějšímu působení archeologie na veřejnost. „Dny otevřených sond“ *Pavliny Šormové* seznámily účastníky s jedním ze způsobů prezentace výsledků archeologických výzkumů. *Joana Dabal* z Toruně se ve svém příspěvku „Mechanism of public relations in Polish archaeology“ zabývala v archeologii doposud nevyužívaným průzkumem veřejného mínění. *Jaromír Beneš* v referátu slibně nazvaném

„Hrad, kostel, hospoda, psí cvičiště a archeologický park: hradiště sv. Ján v Netolicích v proměnách století“ představil ambiciózní projekt archeologického parku, který získal důležitou podporu místní, nejen politické reprezentace. Studie „Świadomość o przeszłości wśród mieszkańców wybranych regionów Polski“ *Adama Chęce* z Toruně připomněla, že součástí lokálního historického vědomí veřejnosti je i povědomí o archeologických památkách v krajině. *Magda Warmińska*, rovněž z Toruně, v příspěvku „What we are talking about? Translating the language of archaeology“ hovořila o nizozemském příkladu prezentace archeologického výzkumu veřejnosti. Referát *Pavla Titze* „Pompeje a veřejnost“, který účastníkům konference otevřel pohled z pravěké a středověké archeologie do klasické archeologie středomoří, mimo jiné ukázal, že světovznámost archeologické památky nemusí automaticky znamenat její prvotřídní prezentaci, ba naopak. *Roman Abušínov* prezentoval několik projektů: tzv. archeologickou stráž jako občanskou iniciativu chráničů archeologické památky před ničením a vykrádáním, popularizaci výzkumného projektu ve stylu BBC, divadelní představení na archeologické téma a konečně další projekt archeologického parku.

Blok „Multimédia“ se v důsledku absence několika přihlášených účastníků poněkud zkrátil. *Petr Nový* v referátu „Knihou a internetem“ představil projekt oborových internetových stránek, tzv. „archeomísto“. *Ladislav Šmejda* ve svém obsáhlém příspěvku „Možnosti uplatnění E-learningu ve výuce a v popularizaci archeologie“ hovořil nejen o E-learningu a o výuce, ale přiblížil i neobvyklé zdroje archivního materiálu k popularizaci archeologie s velkým potenciálem, které jsou obsaženy ve filmových a zvukových archivech. *Peter Biehl* ve svém příspěvku „Multimedia archaeology: Potentials and dangers of popularizing archaeology“ shrnul možnosti a rizika využití moderní techniky v prezentaci archeologie. Obzvláště zaujal nápad umístit k archeologickému výzkumu webovou kameru.

K bloku „Muzea a muzejní sbírky, archeologická centra“ by se slušelo doplnit „... a ostatní“, nicméně tématu se týkalo několik referátů. *Maja Pi-sarewska* se ve svém příspěvku „A visitor in an archaeological museum. Do contemporary museum exhibitions meet the demands of the society?“ zamýšlela nad rolí návštěvníka v muzeu. Domnívá se, že návštěvník by neměl být považován za vetfelce, ani za zákazníka, nýbrž za hosta. V česky přednese-

¹ Příspěvky z této konference byly publikovány v (témeř) shodně pojmenovaném sborníku (Re)konstrukce a experiment v archeologii 4/2003.

ném příspěvku *Andreas Neurberta* z Halle „Zachování, nebo prezentace – perspektivy archeologické sbírky v Muzeu Bernburg (Sasko-Anhaltsko, BRD)“ zazněla kritika „kramářského spravování muzejních fondů“. Celou škálou problémů vztahujících se k tématu „Archeologie a veřejnost“ se zabýval příspěvek hradeckého týmu *Richard Thér, Radomír Tichý* a *Jean Papineschi*: „Co je «Public archaeology» v českých podmínkách? Veřejnost a archeologické centrum Univerzity v Hradci Králové“. Známý projekt Domu dětí a mládeže v Praze 7 – oddíl Mamuti ve svém příspěvku „Experimentální archeologie pro děti“ přiblížil *Michal Prouza*. O možnostech studentských vědeckých kroužků v propagaci archeologie referovala *Małgorzata Cytarska* z Toruně. S projektem svého druhu archeologického parku na místě nálezu výjimečné archeologické situace seznámil příspěvek *Petra Štídy* a *Jana Prostředníka* „Výzkum, ochrana a prezentace archeologické lokality. Neolitický těžební areál na katastru obce Jistebsko“. Okrajově se muzejní problematikou souvisel referát *Zuzany Thomové* „Archeologická památková péče v Jihočeském kraji“, který by si, spolu s referátem *Františka Hrdého* „Výklad pojmu území s archeologickými nálezy“, zasloužil umístění do zvláštního bloku, věnovaného managementu archeologického dědictví, a samostatnou diskusi. Význam těchto referátů totiž vyplynul až z diskuse s účastníky konference, jejichž profesionální zájem je z větší části mimo archeologii – s pracovníky státní správy a samosprávy.

Technická i obsahová úroveň příspěvků byla různá. Bylo možno vyslechnout si krátké obecné úvahy přednesené spatra, stejně jako obsáhlé psané referáty. Na konferenci nicméně převažovaly počítačové prezentace v SW Powerpoint. Obsahová kvalita ve většině případů korespondovala s kvalitou technickou, i když celá řada technicky dokonalých příspěvků se omezovala na popis jednotlivých případů: projektů, akcí či programů. Jen zlomek referátů by bylo možno označit za inspirativní či obsahující nové pohledy. Možnosti hodnocení však byly omezené i tím, že se prolínaly práce studentské s příspěvky profesionálů. Ze zahraničních příspěvků byly nestudentské pouze dva (*Chęc, Biehl*). Někteří účastníci nepochopili význam akce jako mezinárodní konference a v duchu dřívějších setkávání zmíněných v úvodu si bez serióznější přípravy přijeli o tématu „jen“ popovídat.

Rtizená diskuse, která ve větší míře proběhla v průběhu prvního konferenčního večera, přirozeně nastínila a otevřela více otázek a problémů, než jich vyřešila. Vyplynulo z ní například, že muzejní expozice jsou stále ještě koncipovány spíše pro odborníky

než pro běžné návštěvníky. Martin Volf připomněl, že veřejnost chce příběh a archeologové musejí být připraveni příběh nabídnout. S tím souvisel i diskusní příspěvek Jiřího Waldhausera akcentující potřebu přizpůsobit archeologii tomu, co chce konzument. Problematice současné praxe archeologické památkové péče a jejímu odrazu na veřejnosti byla věnována celá řada diskusních příspěvků, jakkoliv na toto téma zazněly jen dva referáty, a to na samotném sklonku konference. Z této diskuse vyplynula náležitá potřeba aktivně u veřejnosti zjišťovat nejen co ji na archeologii zajímá, ale též co jí na archeologii vadí. V této souvislosti zazněl ožehavý, ale klíčový problém vztahu archeologie a stavebníka. Archeologie vidí ve stavebníkovi zejména protistranu v jednáních o podmínkách archeologického výzkumu, nebo dokonce protivníka a potenciálního ničitele archeologických památek. Na druhou stranu stavebník může být i laickým zájemcem o archeologii, a může zároveň považovat archeologii za něco, co jej nemístně obtěžuje a nespravedlivě finančně zatěžuje v jeho stavebním záměru. Téměř každý občan je potenciálním stavebníkem a každý stavebník též daňovým poplatníkem. Archeologie se tedy musí i ke stavebníkům obracet jako k části veřejnosti a snažit se je získat na svou stranu.

Konference představovala první takto zaměřené setkání u nás. V prostředí české archeologie, kde vztah archeologie a veřejnosti stále ještě není široce přijímán jako nedílná součást oboru a kde některé vlivné instituce a jedinci tuto problematiku v lepším případě ignorují, se bezpochyby jednalo o výjimečný počín. V zahraničí jsou otázky spojené s tématem archeologie a veřejnosti v současnosti diskutovány častěji. Zejména v anglosaské archeologii se pomalu, ale jistě etabluje archeologický podobor, který bývá v angličtině nazýván jako *public archaeology*. Překlad tohoto termínu do češtiny není jednoznačný, nejčastěji bývá užíváno spojení „archeologie pro veřejnost“. Není však vyloučeno, že původní význam pojmenování *public archaeology* měl nést stejný symbolický náboj, který je obsažen v ne zcela příjemně znějícím slovním spojení „veřejná archeologie“. Termín *public archaeology* i jeho obsah pocházejí ze Spojených států amerických, kde do nich bývá zahrnováno vše, co souvisí nejen s interakcí archeologie a veřejnosti, ale též s organizací archeologické práce, archeologickou památkovou péčí, legislativou, správou archeologického náleзовého fondu a s financováním archeologie mimo akademické prostředí. Stále více absolventů archeologie v západním světě nachází uplatnění spíše v oblasti veřejné archeologie než na akademické půdě.

Albeřská konference k tomuto trendu svou měrou přispěla. Za určitou vadu na kráse by bylo možno považovat pouze exkurzi. Její program patrně nebyl dopředu pečlivě připraven, a tak prohlídka ZSO Pfaffenschlag a hradu Pomezí byla k prohlídce Landštejna a Českých Budějovic zařazena až na poslední chvíli. Obě zmíněné lokality přitom bezpečyby patří k tématu konference, neboť představují archeologické památky prezentované veřejnosti svým specifickým způsobem. Navíc se nacházejí

v bezprostředním okolí místa konání konference, a neměly být při přípravě exkurze pominuty. Nedošlo by pak k tomu, že k těmto lokalitám nebyl ze strany organizátorů poskytnut žádný výklad, a lokality neznalí účastníci se tak museli spokojit s výkladem obeznámenějších kolegů, anebo s turistickými informacemi. Nedostatky exkurze však nijak nenižují význam konference jako celku, který by měl být umocněn plánovaným vydáním sborníku příspěvků.

Michal Bureš

ZEMŘELA KVĚTA REICHERTOVÁ

6. března 2004 zemřela po těžké nemoci ve věku nedožitých 83 let PhDr. Květa Reichertová, CSc. Pocházela z chudých poměrů. Dětství strávila na venkově, později se rodina přestěhovala do Prahy. Za okupace, po absolvování gymnázia, byla Květa Reichertová nasazena do leteckých závodů. V roce 1945 nastoupila do Archeologického ústavu v Praze jako dokumentátorka. Poté, zejména pod vlivem V. Mencla a J. Böhma, při zaměstnání vystudovala prehistorii a dějiny umění na Univerzitě Karlově a v ARÚ začala pracovat jako archeoložka se zaměřením na středověk.

V Archeologických rozhledech jsme vědeckou práci Květy Reichertové hodnotili a její bibliografii uváděli průběžně, u příležitosti jejích 60., 70. a 75. narozenin. Květa Reichertová vedla řadu archeologických výzkumů – nejznámější z nich proběhly na tvrzi v Martincích u Votic, na zámku v Litomyšli, v proboštvství ostrovského kláštera na vrchu Velíz u Kublova, v klášteře sv. Anežky v Praze a v klášteře v Sázavě. Zabývala se studiem středověké keramiky, kterou před ní prakticky nikdo nezpracovával. Tě věnovala dvě ze svých knih; na druhé z nich spolupracovala s V. Nekudou. Za spolupráce s odborníky na staroslověnštinu, dějiny literatury a dějiny umění, M. Bláhovu, V. Huňáčkem a V. Dvořákovou, zhodnotila archeologický výzkum kláštera v Sázavě a jeho historický význam pro české dějiny. Kromě toho vydala celou řadu studií a dalších prací. Květa Reichertová se věnovala i činnosti popularizační a pedagogické. Na katedře teorie a vývoje architektury Stavební fakulty ČVUT v Praze přednášela pro postgraduální studium. I když v posledních letech života (vzhledem ke zdravotnímu stavu) už samostatně publikovala jen zřídka, i nadále se podílela na menších úkolech v archeologickém oddělení Muzea hlavního města Prahy. Jedinou větší prací,

kteřou publikovala po svých 75. narozeninách, byla studie ve sborníku Václavu Nekudovi. V ní se zabývala problémem interpretace půdorysu kostela u tzv. konímy v Sázavě, který spojovala s původním kostelem sv. Prokopa (Několik poznámek k hodnocení raně středověké zástavby v bývalém klášteře sv. Prokopa na Sázavě, in: Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy, Brno 1997, 289–292).

Květa Reichertová měla zálibu v hudbě a zpěvu. Pravidelně navštěvovala koncerty vážné hudby, byla členkou několika uznávaných pěveckých sborů. Ráda cestovala, celou řadu přátel nalezla nejen doma, ale i v zahraničí.

Magdalena Beranová

ŠEDESÁTINY DOC. JOSEFA UNGERA

Do řad šedesátníků 11. září 2004 vstoupil archeolog a kulturní antropolog doc. PhDr. Josef Unger, CSc. Narodil se v Brně a v tomto městě prožil prakticky celý svůj dosavadní život. Získal zde základní i středoškolské vzdělání a v letech 1961–1966 absolvoval studium na katedře prehistorie Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně. Téma jeho diplomové práce („Moravská drobná středověká opevnění v období vrcholného feudalismu“) výrazně ovlivnilo jeho hlavní vědecké zaměření. Po ukončení studií začal Josef Unger samostatnou vědeckou dráhu, kterou spojil s Regionálním muzeem v Mikulově. Nadále se soustavně vzdělával, a to jednak na brněnské univerzitě, jednak v Archeologickém ústavu ČSAV v Brně. Roku 1969 složil rigorózní zkoušky a obhájil dizertační práci na téma „Moravská drobná středověká opevnění v období vrcholného feudalismu“. V letech 1974–1982 byl externím aspirantem Archeologického ústavu ČSAV v Brně. Zde pod vedením prof. Josefa Poulika zpracoval kandidátskou práci „Vývoj osídlení na soutoku Jihlavy a Svratky ve 13.–15. století“, kterou obhájil roku 1981. Po letech archeologické práce v mikulovském muzeu, kde se mu podařilo uspořádat archeologické sbírky, připravit několik expozicí a výstav a provést celou řadu záchranných i soustavných výzkumů (např. zaniklá ves Narvice u Pohofelic, motte u Popic, motte a kostel v zaniklé vsi Koválov u Žabčic, kostel v zanikajícím Mušově, pozdně halštatská hradiška u Divák a Morkúvek), přešel roku 1983 do Archeologického ústavu ČSAV v Brně, kde do roku 1993 působil jako vědecký pracovník. Také zde vedl celou řadu archeologických výzkumů (kostel v zaniklé vsi Divice u Brumovic, opevněný kostel v Kurdějově, středohradištní pohřebiště u Morkúvek, a především výzkum hradu z druhé poloviny 14. stol. v Lelekovicích). Po delimitaci přešel roku 1993 do Ústavu archeologické památkové péče v Brně, kde působil jako zakládající člen a vědecký pracovník až do roku 1996.

Odborná činnost Josefa Ungera byla již od počátku provázena pedagogickou aktivitou. S jeho jménem jsou spojeny četné přednášky pro školy různého stupně, pro posluchače archeologie na brněnské univerzitě i pro veřejnost. Již během zaměstnání v ÚAPP v Brně byl Josef Unger v intenzivním kontaktu s katedrou antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity. Zpočátku zde půso-

bil jako externí učitel, roku 1996 se na katedře stal odborným asistentem a učitelem interním. V roce 1999 se zde habilitoval prací „Hrad Lelekovice ve 14. století. Antropologická sociokulturní studie“. Mezi jeho přednášky pro studenty antropologie patří např. Úvod do antropologie, Antropologie pravěku, Antropologie středověku, Pohřební rítus, Terénní archeologie, Úvod do vědecké práce, Metody antropologie a další. V rámci praktické výuky vede Josef Unger školní antropologicko-archeologický výzkum studentů brněnské katedry antropologie na pravěkém a raně středověkém pohřebišti v Divákách. Je rovněž vedoucím a oponentem řady bakalářských, magisterských a doktorských prací. Kromě brněnské univerzity Josef Unger přednášel na Georg-August-Universität v Göttingen (Německo), Slezské univerzitě v Opavě, univerzitách v Bratislavě, Olomouci a Banské Bystrici. V posledních letech se intenzivně zabývá studiem pohřebního ritu, které vyústilo ve zpracování modulového učebního textu „Pohřební rítus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích v 1.–16. století“.

V celé své dosavadní praxi Josef Unger intenzivně spolupracoval s odborníky přírodovědných disciplín a vždy se snažil o zasazení výsledků do širších sociokulturních souvislostí. Spolupráce s paleobotaniky, geology, paleozoology, metalurgy, antropology, leteckými prospektory a geofyziky vyústila v celou řadu společných prací. Úzká spolupráce s odborníky přírodovědných disciplín je příčinou toho, proč je Josef Unger jedním z editorů čtyř ročníků sborníku „Ve službách archeologie“ (1998–2003), zaměřeného právě na spolupráci přírodovědných disciplín a archeologie.

Hlavní náplní vědecké i pedagogické činnosti Josefa Ungera je archeologie, kterou se pokouší začlenit do rámce sociokulturní antropologie. Z uvedeného výčtu výzkumů vyplývá i jeho specializace – výzkum šlechtických sídel, církevních staveb a středověkých pohřebišť. Výsledky vědecké činnosti dokresluje i rozsáhlá publikační činnost, týkající se nejen monografií a vědeckých článků v odborných časopisech a sbornících, ale rovněž popularizační práce ve smyslu vztahu archeologie a veřejnosti. Do dalších let Josefu Ungrovi hodně zdraví a tvůrčí invence přeje jeho spolupracovníci i studenti.

Michal Živný

Bibliografie prací doc. PhDr. Josefa Ungera, CSc.

Diplomová práce: Počátky a vývoj drobného středověkého opevnění na Moravě ve světle archeologických pramenů. Doba předhusitská. Brno, FF UJEP 1966.

Dizertační práce: Moravská drobná středověká opevnění v období vrcholného feudalismu. Brno, FF UJEP 1968.

Kandidátská práce: Vývoj osídlení na soutoku Jihlavy a Svatky ve 13.–15. stol. Brno, ARÚ ČSAV, 1981.

Habilitační práce: Hrad Lelekovice ve 14. století. Brno, PŘF MU 1999.

Monografie:

1. Pomoc dobrovolných spolupracovníků archeologickému oddělení Regionálního muzea v Mikulově v letech 1967–1973. Mikulov 1974.
2. Pohořelice-Klásterka. Pravěké sídliště, slovanská osada a zaniklá středověká ves. Studie ARÚ ČSAV v Brně VIII/2. Praha 1980 (et kol.).
3. Hrádky a tvrze na Moravě. Brno 1981 (et V. Nekuda).
4. Středověké votivní předměty z Mušova. Mikulov 1984.
5. Hrad na Pavlovských vrších (archeologické nálezy). Mikulov 1985.
6. Přírůstky archeologického pracoviště regionálního muzea v Mikulově v letech 1974–1983. Mikulov 1985.
7. Zaniklá ves Koválov u Žabčic (archeologické nálezy). Mikulov 1987 (et Z. Měřinský).
8. Archeologické památky na okrese Břeclav (Přehled nemovitých památek s pozůstatky viditelnými v terénu). Mikulov 1988.
9. Feudální sídlo z 13. století na zaniklé vsi Koválov u Žabčic (archeologické nálezy). Mikulov 1989.
10. Koválov. Šlechtické sídlo z 13. století na jižní Moravě. Brno 1994.
11. Dobyví hradu Lelekovice. Břeclav 1994 (et M. Šimek, Z. Rozkopal).
12. Hustopeče. Farní kostel sv. Václava a sv. Anežky České. Velehrad 1998 (et P. Vieweghová, V. Hylík).
13. Život na lelekovickém hradě ve 14. století. Archeologická sociokulturní studie. Brno 1999.
14. Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.–16. století. Brno 2002.

Články a studie:

15. Zjišťovací výzkum na laténském sídlišti v Boroticích (okr. Znojmo), Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 8, 1963, 135–137 (et V. Goš, P. Michna).
16. Mladohradištní a středověké nálezy z Deblína (okres Brno-venkov), Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 9, 1964, 192–195 (et P. Michna).
17. Zjišťovací výzkum středověkého opevněného objektu v trati „Na hrádku“ u obce Lhotice (okr. Třebíč), Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 10, 1965, 366–369 (et P. Michna, P. Koštuřík).
18. Středověké nálezy z „Hradiska“ u Zbraslavi (okr. Brno-venkov), Vlastivědný věstník moravský 17, 1965, 78–80.
19. Středověký pohárek z Valtic, Vlastivědný věstník moravský 18, 1966, 257–258.
20. Małe fortalicja średniowieczna w Białych Karpatach, Acta archaeologica Carpathica 8, 1966, 229–233.
21. Středověké opevnění v trati „Na horním hrádku“ v katastru obce Lhotice (okr. Třebíč), Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 11, 1966, 136–139.
22. Der Turmhügel „Žižkův stůl“ bei Malá Vrbka (Bezirk Hodonín), Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 12, 1967, 232–233.
23. Nález hornorakouské středověké keramiky na mikulovském zámku, Vlastivědný věstník moravský 20, 1968, 361–366.
24. Tvrziště na zaniklé osadě Aloch u Valtic, Jižní Morava 4, 1968, 85–89.
25. Středověké nálezy z hradu Lišnice, Vlastivědný věstník moravský 20, 1968, 90–93.
26. Zdobené a značkové kopí ze sbírek mikulovského muzea, Vlastivědný věstník moravský 20, 1968, 265–267.
27. Zjišťovací výzkum na tvrzišti „Valy“ u Týnce (okres Břeclav), Slovácko 10–11, 1968–1969, 77–85.
28. Valové opevnění u Mušova, Jižní Morava 5, 1969, 55–60 (et R. Vermouzek).

29. Archeologické výzkumy mikulovského muzea v letech 1966 až 1968, *Jižní Morava* 5, 1969, 142–143.
30. Nové věteřovské sídliště v Sedleci u Mikulova (okr. Břeclav), *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E* 14, 1969, 276–277.
31. Neznámé nálezy loštické keramiky na jihovýchodní Moravě, *Severní Morava* 17, 1969, 57–58.
32. Archeologický výzkum středověkého tvrziště u Popic roku 1968, *Vlastivědný věstník moravský* 21, 1969, 157–158.
33. Nález denáru neznámého typu a mladohradištní keramiky u Popic (okres Břeclav), *Moravské numismatické zprávy* 12, 1970, 49–55.
34. Archeologický výzkum středověkých hrádků na jižní Moravě se zvláštním zřetelem na výsledky výzkumu v Popicích pod Pálavou, *Vlastivědný věstník moravský* 22, 1970, 43–51.
35. Rakouská značkováná keramika na jižní Moravě, *Jižní Morava* 6, 1970, 61–65.
36. Keramické nálezy z hrádku u Popic (okr. Břeclav). Předběžná zpráva, Příloha *Vlastivědného věstníku moravského* 22/3, 1970, 108–116.
37. Nejstarší dějiny valtického katastru ve světle archeologických nálezů, in: *Valtice, Valdice 1970*, 24–31.
38. Zjišťovací výzkum na lokalitě „Žižkův stůl“ u Malé Vrbky (katastr Hrubá Vrbka, okr. Hodonín), *Příloha Vlastivědného věstníku moravského* 22/3, 1970, 95–100 (et J. Tribula).
39. Zur Lokalisierung einiger mittelalterlicher Ortswüstungen in Südmähren, *Časopis Moravského muzea – vědy společenské* 55, 1970, 111–119.
40. Hausbergforschung in Südmähren mit besonderer Berücksichtigung der Ausgrabungsergebnisse am Hausberg zu Popice (Pollauer Berge), in: *Veröffentlichungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte. Burgen- und Siedlungsarchäologie des Mittelalters* 5, 1971, Wien, 145–146.
41. Nálezy středohradištních hrobů na jižní Moravě, *Archeologické rozhledy* 23, 1971, 216–219.
42. Stav a úkoly archeologického výzkumu opevněných sídel drobné šlechty na Moravě, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E* 16, 1971, 229–231.
43. Nálezy denárů na mladohradištním pohřebišti v Kloboukách u Brna (okres Břeclav), *Jižní Morava* 7, 1971, 191–192.
44. První výsledky archeologického výzkumu středověkého objektu v trati „Klášteřka“ u Pohořelic (okr. Břeclav), in: *Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů I, Uherské Hradiště 1971*, 161–164.
45. Záchraný archeologický výzkum zaniklé středověké osady Teplany u Vranovic, okres Břeclav (informativní zpráva), in: *Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů I, Uherské Hradiště 1971*, 165–167 (et P. Michna).
46. Archeologické výzkumy mikulovského muzea v roce 1969 a 1970, *Jižní Morava* 7, 1971, 220–222.
47. Moravská tvrziště v pověstech, *Vlastivědný věstník moravský* 23, 1971, 346–351.
48. Výšinné sídliště lidu s moravskou malovanou keramikou u Velkých Bílovic, okr. Břeclav, *Archeologické rozhledy* 24, 1972, 432–435.
49. Z pravěké minulosti města, in: *Napajedla – minulost a současnost města, Napajedla 1972*, 13–14.
50. Hustopeče ve světle archeologických pramenů, in: *Hustopeče. Dějiny města, Hustopeče 1972*, 18–21.
51. Keramické nálezy z mladohradištní osady u Lanžhota, *Jižní Morava* 8, 1972, 151–153.
52. Úvod, in: *Pravěká a středověká keramika. Materiály ze IV. semináře zájemců o archeologii okresu Břeclav, Mikulov 1973*, 2–4.
53. Prehistorie ve „Vlastivědě moravské“, *Vlastivědný věstník moravský* 25, 1973, 82–83.
54. Historicko-archeologický výzkum na Slovensku, *Jižní Morava* 9, 1973, 227–229.
55. Archeologické výzkumy mikulovského muzea v letech 1971 a 1972, *Jižní Morava* 9, 1973, 211–216.
56. K lokalizaci některých zaniklých středověkých osad v okolí Pohořelic (okres Břeclav), *Jižní Morava 1974–II*, 22–33.
57. Pohřby lidu s keramikou volutovou u Mikulova, okr. Břeclav, *Archeologické rozhledy* 26, 1974, 54–56.
58. Archeologický výzkum trati „Klášteřka“ u Pohořelic v letech 1970–1972, *Archaeologia historica* 1, 1974, 169–175.
59. Archeologické nálezy z výzkumu hradu Melic na Vyškovsku (železné předměty), *Vlastivědný věstník moravský* 26, 1974, 194–201.
60. Středohradištní zemnice u Pohořelic (o. Břeclav), *Archeologické rozhledy* 27, 1975, 192–194.
61. Třicet let rozvoje archeologického výzkumu na jižní Moravě, in: *S. Stuchlík, Užití bronz u pravěku, Břeclav 1975*, 1–3.

62. Výsledky archeologického výzkumu zaniklých středověkých osad na soutoku Svratky a Jihlavy roku 1970 a 1971, in: Zprávy ČsSA 17/1–2, Praha 1975, 58–60.
63. Práce kronikáře a archeologie na Moravě, Vlastivědný věstník moravský 28, 1976, 301–303.
64. Předmluva, in: J. Malina, Archeologie: jak a proč?, Mikulov 1976, 11.
65. Problémy výzkumu opevněných sídel drobných feudálů na Moravě, Archeologické rozhledy 28, 1976, 56–64.
66. Příspěvek k datování a rozšíření středověkých pohárů se třemi výlevkami na jižní Moravě, Vlastivědný věstník moravský 29, 1977, 188–193.
67. Stav výzkumu zaniklých vsí v mikroregionu na soutoku Jihlavy a Svratky, in: Středověká archeologie a studium počátků měst. Sborník příspěvků přednesených na celostátní konferenci středověkých archeologů v Hradci Králové 22.–27. září 1975, Praha 1977, 258–262.
68. Několik poznámek ke spolupráci muzea s dobrovolnými spolupracovníky při záchraně a ochraně archeologických památek, Vlastivědný věstník moravský 29, 1977, 220–222.
69. Středověké nálezy v Kloboukách u Brna, in: Městské vlastivědné muzeum Klobouky u Brna. 70 let založení muzea, Klobouky u Brna 1977, 10–12.
70. K půdorysné dispozici románského kostela v Chmelovci a Brezovičke, Nové obzory 19, 1977, 239–241.
71. Nový doklad jihomoravského vinařství, Jižní Morava 13, 1977, 195 (et Z. Měřínský).
72. Archeologický výzkum hrádku „Kulatý kopec“ na zaniklé vsi Koválov u Žabčic, okres Brno-venkov, v letech 1973–1976, Archaeologia historica 2, 1977, 155–160.
73. Sídlištní objekt kultury s moravskou malovanou keramikou v trati „Pod Děvinem“ u Pavlova, okr. Břeclav, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 22–23, 1977–1978, 67–76 (et P. Koštuřík).
74. Osídlení dolního Podýjí a dolního Pomoraví v 10. až 13. stol. ve světle archeologických pramenů, in: Mikulovská symposia 78, Mikulov 1978, 67–72 (et Z. Měřínský).
75. Identické značky na keramice z Hrádku u Čáslavi, Archaeologia historica 3, 1978, 403–406.
76. Pravěk a časná doba dějinná, in: Slovácko. Kapitoly z dějin Slovácka, Břeclav 1978, 15–22.
77. Objev románské architektury v Mušově, Jižní Morava 15, 1979, 253–254.
78. K lokalizaci johanitské komendy v Přibicích (okr. Břeclav), Archaeologia historica 4, 1979, 273–280.
79. Město v pravěku, in: Hodonín. Minulost a socialistická přítomnost města, Brno 1979, 25–28.
80. Keramika z přelomu 14. a 15. století ve venkovském prostředí jižní Moravy, Archaeologia historica 5, 1980, 383–387.
81. Jak se provádí archeologický výzkum, in: Sborník přednášek – Vlastivědná tradice a kronikáři, Adamov 1980, 23–26.
82. Velké Němčice v pravěku, in: Velké Němčice, Praha 1980, 13–17.
83. K stavebnímu vývoji hradu Brničko, Severní Morava 39, 1980, 57–60.
84. Pece na pálení vápna ze zaniklé osady Teplany u Vranovic (okr. Břeclav), in: Sborník ze semináře „Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami“, Brno 1980, 18–29 (et P. Michna).
85. Nálezy z objektu datovaného mincí na tvrzišti „Kulatý kopec“ u Žabčic (okr. Brno-venkov), Archaeologia historica 6, 1981, 315–323.
86. Hradištní a středověká osada u Šakvic, okr. Břeclav, Archeologické rozhledy 33, 1981, 55–86.
87. Archeologický výzkum románského kostela v Mušově, Jižní Morava 17, 1981, 207–208.
88. Z osudů nedávno zaniklého Mušova, Jižní Morava 18, 1982, 103–131 (et M. Zemek).
89. Čtenářské ohlasy na knihu V. Nekuda – J. Unger, Hrádky a tvrže na Moravě, Brno 1981, Vlastivědný věstník moravský 34, 1982, 222–224.
90. Pravěké nálezy ze Šakvic, okr. Břeclav, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 27, 1982, 286–290 (et P. Koštuřík).
91. Tajemství mušovského kostela, in: M82. Muzea a galerie Jihomoravského kraje k mezinárodnímu dni muzeí, Brno, 5.
92. Vývoj osídlení na soutoku Jihlavy a Svratky ve 13. až 15. století, Archaeologia historica 7, 1982, 169–175.
93. Archeologická expozice, in: Katalog Národopis – archeologie. Městské vlastivědné muzeum Klobouky, detašované pracoviště Regionálního muzea v Mikulově, Mikulov 1983.
94. Zpevnování svahů u opevněných objektů jižní Moravy, Archaeologia historica 8, 1983, 521–527.
95. Archeologický výzkum pozůstatků kostela na zaniklé vsi Koválov u Žabčic, Jižní Morava 19, 1983, 119–135 (et Z. Měřínský).

96. Vesnice trvale zaniklé ve 13. až 15. stol. na okrese Břeclav lokalizované archeologickými nálezy (stav k roku 1982), *Historická geografie* 21, 1983, 205–214.
97. Zjišťovací výzkum u románského kostela v Přibicích (okr. Břeclav), *Vlastivědný věstník moravský* 35, 1983, 314–320.
98. Výsledky geofyziky v archeologickém výzkumu a průzkumu na Moravě v letech 1979–1982 a jejich metodický přínos, in: *Geofyzika a archeologie*, Praha 1983, 141–153 (et V. Hašek, Z. Měřinský, J. Vignatiová).
99. Votivní předměty z Mušova datované mincí, *Moravské numismatické zprávy* 16, 1984, 47–58 (et J. Sejbal).
100. Antropologický soubor ze hřbitova zaniklé vsi Koválov (katastr Žabčice, okr. Brno-venkov), *Sborník Národního muzea* 40 – řada B, 1984, 93–121 (et Z. Měřinský, M. Stloukal, L. Vyhnánek).
101. Zaniklá ves Topolany u Vranovic (okr. Břeclav), *Archaeologia historica* 9, 1984, 65–98.
102. Novokřtěnský hřbitov v Mikulově, *Jižní Morava* 20, 1984, 258–259.
103. Sídliště z mladší a pozdní doby hradištní v katastru Pasohlávek (okres Břeclav), *Jižní Morava* 20, 1984, 133–140.
104. Nové nálezy kultury zvoncovitých pohárů na Kloboucku u Brna, *Archeologické rozhledy* 36, 1984, 204–207.
105. Novověká vápenka u Divák (okr. Břeclav), in: *Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami*. Sborník, Brno 1984, 102–107.
106. Nálezy importované keramiky na břeclavském okrese v 15. a 16. stol., in: *XIII. mikulovské sympozium. dějiny řemesel a průmyslu na jižní Moravě*, Praha 1984, 176–185.
107. Základní horizonty keramiky 12.–15. stol. na soutoku Jihlavy a Svratky, okr. Břeclav, *Archeologické rozhledy* 36, 1984, 288–295.
108. Hrádek v Hornicích, okres Třebíč, *Vlastivědný věstník moravský* 37, 1985, 54–60 (et J. Bláha).
109. Neolitické sídliště lidu s moravskou malovanou keramikou u Divák, okr. Břeclav, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity* E 30, 1985, 41–72 (et P. Košťálek).
110. Zaniklá středověká ves Bořanovice u Přibic (okres Břeclav), *Jižní Morava* 21, 1985, 109–125.
111. Poznámky k osídlení z mladší a pozdní doby hradištní na soutoku Jihlavy, Svratky a Dyje, *Sborník Národního muzea v Praze – řada A-Historie* 39, 1985, 3–4.
112. Raně středověké dlaždice z Čáslavi-Hrádku, *Památky a příroda* 10, 1985, 151.
113. Hrob vinaře z 18. století v Mikulově, in: *Moravín. Sborník vinohradnicko-vinařských aktualit*, Mikulov 1985, 107–109 (et Z. Měřinský).
114. Hmotná kultura středověké šlechty v archeologických pramenech na Moravě, *Archaeologia historica* 10, 1985, 323–328.
115. Laténský sídlištní objekt u Divák, okr. Břeclav, *Archeologické rozhledy* 38, 1986, 205–208 (et M. Čížmář).
116. Mladohradištní sídliště v Míškovicích, *Archeologické rozhledy* 38, 1986, 209–213 (et S. Stuchlík).
117. Tvrdonice v pravěku, in: *Tvrdonice. Příroda, dějiny a lidová kultura podlužácké obce*, Brno – Lanžhot 1986, 49–52.
118. Objev „hradiska“ na Pavlovských vrších (okres Břeclav), *Jižní Morava* 22, 1986, 260–262 (et J. Merta).
119. Pozdně halštatský objekt u Divák (okres Břeclav), *Jižní Morava* 22, 1986, 262–264 (et M. Čížmář).
120. Podzemní chodby v jihomoravské středověké a novověké vesnici, *Archaeologia historica* 12, 1987, 97–108.
121. Přehled vývoje osídlení na území břeclavského okresu od příchodu Slovanů do přelomu 15. a 16. století, in: *XVI. Mikulovské sympozium 1986*, Praha 1987, 89–107.
122. Unterirdische Gänge in mittelalterlichen und neuzeitlichen Dörfern in Südmähren, *Der Erdstall* 13, 1987, 5–19.
123. Svědectví archeologických nálezů, in: *Diváky. Z dějin Habrůvky bratří Mrštíků*, Brno 1997, 15–32.
124. Osídlení Podřevnicka ve střední době hradištní, *Archeologické rozhledy* 39, 1987, 276–288 (et S. Stuchlík).
125. „Motte“ a kostel v zaniklé vsi Divice u Brumovic, *Archaeologia historica* 13, 1988, 369–373.
126. Počátky středověkých opevněných sídel typu „motte“ na jihovýchodní Moravě, in: *Rodná země*, Brno 1988, 207–220.
127. Podyjí, Pojihlaví, Pooslaví. Turistický průvodce ČSSR, sv. 33. Praha 1988 (et kol.).

128. Archeologický výzkum na zaniklé vsi Divice u Brumovic, in: Kronikářům okresu Břeclav 3/12, 1988, 26–27.
129. Počátky slovanského osídlení v povodí Harasky, okr. Břeclav, Časopis Moravského muzea – vědy společenské 74, 1989, 99–108.
130. První výsledky archeologického výzkumu v Lelekovicích (okr. Brno-venkov) v letech 1984 až 1988, in: Castellologica bohemia 1, Praha 1989, 245–252.
131. Nově objevené slovanské sídliště u Podivína, Jižní Morava 26, 1990, 290–293 (et V. Hortvík).
132. Příspěvek archeologie k lokalizaci a historii Milotic u Strachotína (okr. Břeclav), Jižní Morava 26, 1990, 287–290 (et V. Hortvík).
133. Velkomoravské kostrové pohřebiště u Morkúvek (okr. Břeclav), in: Pravěké a slovanské osídlení Moravy, Brno 1990, 360–400 (et Z. Měřínský).
134. Pět let soustavného archeologického výzkumu středověkého hradu v Lelekovicích, okr. Brno-venkov, Vlastivědný věstník moravský 42, 1990, 145–156.
135. Geophysikalische Prospektion auf archäologischen Lokalitäten aus dem 13. und 14. Jahrhundert in Südmähren, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 6, 1990, 5–23 (et L. Belcredi, V. Hašek).
136. Die mittelalterliche Burg in Lelekovice, ČSFR, in: Castrum Bene 2, 1990, 315–320.
137. Předstihový archeologický výzkum pozůstatků kostela sv. Václava v Hustopečích, okr. Břeclav, in: Informační a odborné metodický bulletin Krajského památkového ústavu v Brně 1991, Brno, 62–68.
138. Předhusitský bojový cep z lelekovického hradu, in: Castellologica bohemia 2, Praha 1991, 271–276.
139. Kryštof Jiří Matuška 1702–1777. Křtiny 1991 (et L. Šebela, T. Prnka, M. Dočkalová, L. Horáčková, M. Šenkyřík)
140. Wiedertäferfriedhöfe in Südmähren, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 7, 1991, 129–132.
141. Dokončení archeologického výzkumu vnitřního hradu v Lelekovicích, okr. Brno-venkov, Archaeologia historica 16, 1991, 233–239.
142. Nález novověké keramiky v Čáslavi, Český lid 78, 1991, 92–95 (et V. Scheufler, V. Štajnochr).
143. Nejstarší minulost Kostic v archeologických nálezech, in: Kostice. Dějiny a lidová kultura, Brno 1991, 7–13.
144. Archeologický výzkum v katedrále sv. Petra a Pavla v Brně roku 1991 a 1992, Folia numismatica 6–7, 1991–1992, 87–92 (et R. Procházka, J. Šmerda).
145. Dvě nedokončená šlechtická sídla z 13. století na jižní Moravě, Archaeologia historica 17, 1992, 245–251.
146. Sídliště ze střední a mladší doby hradištní v trati Bílé břehy u Šakvic, okr. Břeclav, Pravěk NŘ 2, 1992, 343–359.
147. Doslov, in: E. Storch, O Děvín a Velehrad, Brno 1992, 213–217.
148. Nástin vývoje životního prostředí na Břeclavsku od 6. do 15. století, in: XXI. Mikulovské sympozium 1991, Brno 1992, 95–107.
149. Slovo archeologie k počátkům církevní architektury na jižní Moravě. Okres Břeclav, Jižní Morava 28, 1992, 7–33.
150. Vojenský tábor z dob husitských válek u Šumic (okr. Znojmo), Vlastivědný věstník moravský 45, 1993, 3–15 (et M. Bálek).
151. Přínos archeologických výzkumů k dějinám církevní architektury na jižní Moravě. Okres Hodonín, Jižní Morava 29, 1993, 65–84.
152. Změny struktury osídlení ve 12. až 14. století na jižní Moravě, Archaeologia historica 18, 1993, 119–138.
153. Nejstarší kostely brněnské diecéze, in: Katalog výstavy Dům a znamení, Brno 1993, 1–2.
154. Zuby drží svah, in: O tvořivosti ve vědě, politice a umění III, Brno 1993, 88–89.
155. Jungburgwallzeitliche Befestigung bei Dürholz, Bez. Břeclav (Lundenburg) in Mähren, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 9, 1993, 139–145 (et J. Peška).
156. Bericht über die archäologische Prospektion auf dem Areal der Wüstung Kleinhard – 2. Kampagne (1992), Arbeitsberichte des Kultur- und Museumvereines Thaya 1/1993, 510–512 (et V. Hašek, P. Mitrenga).
157. Lebky se symbolem vavřínového věnce z kostnice ve Křtinách, Scripta medica 66, Brno 1993, 51–52 (et L. Horáčková, M. Šenkyřík).
158. Unterirdische Gänge in Mähren, Der Erdstall 19, 1993, 75–81.

159. Archäologische Bauforschung in Mähren in den letzten zehn Jahren, in: Symposion Die Burgenforschung und ihre Probleme. Ergrabung – Konservierung – Restaurierung. Fundberichte aus Österreich – Reihe A, Heft 2, 1994, 151–154.
160. Hrob pastýře z Hustopečí, Jižní Morava 30, 1994, 275–277 (et L. Benešová, L. Horáčková, P. Vitula).
161. Zvířecí kosti z hradu Lelekovice (okr. Brno-venkov), *Archaeologia historica* 19, 1994, 199–204 (et M. Riedlová, V. Páral).
162. Jak vypadal kostel v Brně na Petrově ve 13. století, *Pravěk NŘ* 4, 1994, 289–295.
163. Motte z počátku 15. století v zaniklé vsi Bořanovice, *Archaeologia historica* 19, 1994, 191–197 (et M. Bálek).
164. Archäogeophysikalische Prospektion der historischen unterirdischer Räume in der Tschechischen Republik, *Der Erdstall* 20, 1994, 30–43 (et V. Hašek).
165. Meč z lelekovického hradu, in: *Castellologica bohemica* 4, Praha 1994, 251–256 (et J. Ptáčková).
166. Archäogophysikalische prospektion unterirdischer Räume bei der Rabmühle, *Der Erdstall* 20, 1994, 27–29 (et V. Hašek).
167. Mladohradištní opevnění u Drnholce, *regioM* 94, 1–4 (et J. Peška).
168. Archeologický výzkum církevní architektury v jižní části okresu Brno-venkov, *Jižní Morava* 30, 1994, 25–32.
169. Feldbefestigungen bei Pohrlitz (Pohořelice) aus der Zeit der Hussitenkriege, *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 10, 1984, 151–159 (et M. Bálek).
170. Nejstarší kostely brněnské diecéze, in: 51. bulletin Moravské galerie v Brně, Brno 1995, 176–177.
171. Nová zjištění a nové otázky z areálu rajhradského kláštera, *Jižní Morava* 31, 1995, 218–228.
172. Mladohradištní sídliště Smolín-Studýnková (okr. Břeclav), *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E* 40, 1995, 119–134.
173. Nové poznatky o kostele sv. Martina v Kyjově, *Jižní Morava* 31, 1995, 236–241.
174. Počátky katedrály sv. Petra a Pavla v Brně ve světle archeologických výzkumů roku 1991 a 1992, *Brno v minulosti a dnes* 13, 1995, 90–108 (et R. Procházka).
175. Archeologická náplň Geologické a přírodovědné mapy CHKO a BR Pálava (1 : 25000). Praha 1995.
176. Archeologický výzkum v areálu louckého kláštera, *Jižní Morava* 32, 1996, 27–35.
177. Motte u Popic (okr. Břeclav), in: *Castellologica bohemica* 5, Praha 1996, 217–226.
178. Die Besiedlung des Bezirkes Břeclav (Lundenburg) vom 6. bis zum 15. Jahrhundert, *Unsere Heimat* 67, 1996, 124–137.
179. Ohrazené středověké vesnice na jižní Moravě, *Archaeologia historica* 21, 1996, 429–440 (et M. Bálek).
180. Umgrenzte mittelalterliche Dörfer in Südmähren, in: *Ruralia I. Památky archeologické – Suppl. 5*, Prague 1996, 296–300 (et M. Bálek).
181. Hrad Bukov ve světle studia horninového stavebního materiálu, *Archeologické rozhledy* 48, 1996, 513–515 (et J. Dvořák).
182. K diskusi o počátcích kostela na Petrově v Brně, *Vlastivědný věstník moravský* 48, 1996, 197–201.
183. Stopy mladohradištního osídlení v místech středověkého hradu v Lelekovicích (okr. Brno-venkov), *Pravěk NŘ* 6, 1996, 189–194.
184. Přibyslavice (zaniklá ves), *Sborník muzea Blansko* 96, 21–23 (et J. Culek).
185. Opevněná sídla typu motte na jižní Moravě, in: *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej* 2, Wrocław 1996, 173–179.
186. Po stopách jednoho pohřebního zvyku z 16. století, *regioM* 96–97, 38–43.
187. Georadar v archeologické prospekci na Moravě, in: *Z pravěku do středověku*, Brno 1997, 95–106 (et V. Hašek, R. Záhora).
188. Archäologische Prospektion mit Georadar in Mähren, *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 13, 1997, 23–39 (et V. Hašek, R. Záhora).
189. Hledání podivínského hradu, in: *Podivín. Vlastivědný sborník jihomoravského města, Podivín* 1997, 124–136.
190. Hroby z 15. a 16. století s nádobami dnem vzhůru na jižní Moravě, in: *Život v archeologii středověku*, Praha 1997, 639–648.
191. Kostěné artefakty a jejich výroba na hradě v Lelekovicích, *Pravěk NŘ* 7, 1997, 417–423.
192. Zaniklá ves Přibyslavice u Osík (okr. Blansko), *Vlastivědný věstník moravský* 49, 1997, 180–183 (et J. Culek).

193. Archeologický výzkum v kostele sv. Marka v Mostišticích u Velkého Meziříčí, *Vlastivědný věstník moravský* 49, 1997, 288–292.
194. Archeologické a písemné prameny k topografii a datování Lelekovic (okr. Brno-venkov), in: *Z pravěku do středověku*, Brno 1997, 129–132.
195. Kovářská dílna na středovekom hrade Lelekovice, *Z dějin hutnictví* 26, 1997, 31–37 (et L. Mihok, A. Pribulová).
196. Die Hussitenkriege in den archäologischen Quellen Südmährens, *Arbeitsberichte des Kultur- und Museumvereines Thaya* 6/7, 1997, 735–737.
197. Příspěvek archeologie k poznání minulosti louckého kláštera, in: *Premonstrátský klášter v Louce*, Znojmo 1997, 110–112.
198. Archäogeophysikalische Prospektion im Bereich der archäologischen Grabungsstätten in der Wüstung Hard und der ehemaligen Burganlage auf der Flur „Sand“, *Arbeitsberichte des Kultur- und Museumvereines Thaya* 1/1998, 750–752 (et J. Tomešek, V. Hašek).
199. Úloha geofyzikálního průzkumu při kresebné rekonstrukci opevňovacího systému lelekovického hradu, in: *Ve službách archeologie*, Brno 1998, 301–311.
200. Geophysical and Archaeological Research of Medieval Architecture of the Thirteenth to Fifteenth Centuries in Moravia, *Archaeological Prospections* 5, 1998, 1–28 (et V. Hašek).
201. Votivgegenstände aus der St. Leonard-Kirche in Muschau (Mušov), *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 14, 1998, 125–129.
202. Archeologický výzkum hradu v Lelekovicích, in: *Lelekovice* 98, 8–10.
203. Jak vypadalo sídlo Lva z Klobouk?, in: *Klobouky u Brna. Město, dějiny, krajina a lidé*, Brno 1998, 69–72.
204. Horninový materiál a stavební postup románského a gotického kostela sv. Leonarda v Mušově (okr. Břeclav), *Archeologické rozhledy* 50, 1998, 619–630 (et J. Dvořák).
205. Na stopě biskupského hradu v Modřicích, *Jižní Morava* 34, 1998, 247–250.
206. Otazník nad otazníky. Na okraj prací zabývajících se lokalizací hrobu sv. Metoděje, *Vlastivědný věstník moravský* 50, 1998, 85–88.
207. Objev pozdněgotické krypty v brněnském minoritském kostele, *Pravěk* NŘ 8, 1998, 297–301.
208. Archeologické památky z pravěku a středověku, in: *Veselsko*, Brno 1999, 55–60.
209. Smithy production in the medieval castle Lelekovice, South Moravia, in: *Východoslovenský pravěk. Special issue*, Košice 1999, 115–131 (et L. Mihok, A. Pribulová).
210. Kostnice a hrobka v kostele sv. Jakuba Většího v Pohořelicích (okr. Břeclav), *Pravěk* NŘ 9, 1999, 417–422.
211. Moravská šlechta a její sídla, in: *Morava ve středověku*, Brno 1999, 53–60.
212. Pohřební ritus městského obyvatelstva 13. až 18. století v archeologických pramenech Moravy a Slezska, *Archaeologia historica* 25, 2000, 335–354.
213. Středověk a novověk, in: *Výzkumy – Ausgrabungen 1993–1998*, Brno 2000, 65–80 (et J. Kohoutek, R. Procházka, R. Zatloukal).
214. Rok 1401 na lelekovickém hradě, in: *Sborník příspěvků ze semináře k 70. výročí založení Podhoráckého muzea, Předklášteří 2000*, 30–32.
215. Archeologický výzkum kostela sv. Leonarda v Mušově, in: *Mušov 1276–2000, Pasohlávky 2000*, 260–267.
216. Osídlení Kobeřic podle svědectví archeologických nálezů, in: *Kobeřice u Brna. Obec a lidé v proměnách času*, Kobeřice 2000, 5–8.
217. Archeologický výzkum premonstrátského kláštera v Louce u Znojma. Příspěvek ke způsobu pohřbívání ve středověkých kláštorech, *Pravěk* NŘ 10, 2000, 143–150.
218. Pohřební ritus městského obyvatelstva 13. až 18. století v archeologických pramenech Moravy a Slezska, *Archaeologia historica* 25, 2000, 335–354.
219. Archeologický výzkum na Velkomeziříčsku v širších souvislostech, in: *Sborník přednášek, Velké Meziříčí 2001*, 4–6.
220. Geofyzikální prospekce při archeologickém výzkumu hrobek a krypt, in: *Ve službách archeologie* 2, Brno 2001, 87–111 (et V. Hašek).
221. Geophysikalische Prospektion und archäologische Untersuchung von mittelalterlichen befestigten Siedlungen Mährens, *Przegląd Archeologiczny* 49, 2001, 103–126 (et V. Hašek).

222. Archeologický výzkum před portálem „Porta coeli“ v Předklášteří u Tišnova, *Ve službách archeologie* 3, 2001, 190–196 (et Z. Štaffen).
223. Soupis středověkých nalezišť, in: *Oblast vodního díla Nové Mlýny od pravěku do středověku*, Brno 2002, 427–443 (et D. Jelínková, B. Kavanová).
224. Pozdní středověk a novověk, in: *Oblast vodního díla Nové Mlýny od pravěku do středověku*, Brno 2002, 419–425.
225. Příspěvek archeologie k historii portálu v klášteře Porta coeli v Předklášteří, in: *Zpravodaj STOP 4/4*, Praha 2002, 25–26.
226. Geophysikalische Prospektion und archäologische Untersuchung von mittelalterlichen befestigten Siedlungen in Mähren, *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 18, 2002, 21–43 (et V. Hašek).
227. Problémy rekonstrukce života na středověkém hradě, *Okresní muzeum Brno-venkov. Sborník příspěvků 2002. Seminář Život na středověkém hradě ve 14. století*, Brno 2002, 19–29.
228. Rakvický katastr v pravěku a časně době dějinné, in: *Rakvice, Rakvice 2003*, 11–20.
229. Geophysikalische Prospektion und Probegrabung eines unterirdischen Ganges in Přepychy, *Bez. Rychnov nad Kněžnou, Der Erdstall* 29, 2003, 70–75 (et V. Hašek).
230. Po stopách hrobu královny Konstancie, in: *Ve službách archeologie* 4, Brno 2003, 91–93 (et V. Hašek, J. Tomešek).
231. Historický proces začleňování narozeného a nenarozeného dítěte do společnosti, in: *Scripta bioethica* 5/1, Brno 2003, 19–21.
232. Archeologický výzkum v brněnské katedrále sv. Petra a Pavla, in: *Zpravodaj STOP 5/4*, Praha 2003, 41–45.
233. Begräbnisriten vom 1. bis 18. Jahrhundert in archäologischen Quellen Mährens. Ein Überblick, in: *Beiträge zur Mittelelterarchäologie Österreichs. Beiheft 6*, Wien 2003, 189–203.
234. In solio sub arcu. K problematice hrobu arcibiskupa sv. Metoděje, *Archeologické rozhledy* 56, 2004, 164–168.

Josef Unger je autorem nebo spoluautorem 159 zpráv o výzkumech (Přehledy výzkumů 1967 až 2002), 178 zpráv (*Archeologické rozhledy*, *Archaeologia historica*, *Bořetické listy*, *Časopis Moravského muzea – vědy společenské*, *Hlas Moravy*, *Index*, *Jiskra*, *Jižní Morava*, *Katolický týdeník*, *Lidová demokracie*, *Malovaný kraj*, *Moravské noviny*, *Nový život*, *Pionýrské noviny*, *Pravěk NŘ*, *regioM*, *Rovnost*, *Sborník prací FFMU*, *Svobodné slovo*, *Univerzitní noviny*, *Věda a život*, *Vlastivědný věstník moravský*, *Vranovický občasník*, *Zemědělské noviny*, *Zpravodaj Brno-střed*, *Zpravodaj Hustopeče*, *Zprávy ČAS*, *Zvonky*), 122 recenzí (*Archeologické rozhledy*, *Archaeologia historica*, *Castellologica bohémica*, *Časopis Moravského muzea – vědy společenské*, *Jižní Morava*, *Pravěk NŘ*, *Univerzitní noviny*, *Vlastivědný věstník moravský*). (Stav k 31. 12. 2003.)

Zpracoval M. Živný

NOVÉ PUBLIKACE

Tomasz Płonka: The Portable Art of Mesolithic Europe. Wydawnictwo Uniwersytetu, Wrocław 2003. A4, 611 stran.

Obsah: Introduction, 9–21. I. Portable art of the early Mesolithic (The Preboreal, Boreal, Boreal/ Atlantic transtition), 22–74. II. Portable art of the late Mesolithic, 75–145. III. Provinces of portable Mesolithic art, 146–176. IV. Function and Meaning of Mesolithic portable art, 177–186. V. Origins of Mesolithic portable art, 187–190. Bibliography, 192–209. Repertoire of engraved, *pointillé* and drilled motives in European Mesolithic portable art, 210–215. Catalogues: Ornamented pieces from early Mesolithic, 218–243. Ornamented pieces from late Mesolithic, 243–280. Maps, 1–31, 281–312. Plates, 313–325. Figures, 1–275, 327–602. Lists, 603–611.

Od 60. let 19. století publikované nálezy zdobených mezolitických předmětů se během 20. století dočkaly řady regionálních zpracování, prvou celoevropskou syntézu tohoto jevu však teprve na sklonku 90. let zpracoval a nyní publikoval T. Płonka. Jde tedy o monografii základního významu, dílo s rozsáhlou a důkladnou dokumentací (standardizovaný katalog nálezů, atlas kreseb, analytické mapy rozšíření jednotlivých jevů v Evropě, rejstříky motivů a uspořádání výzdoby, celoevropská – nikoli pouze anglofonní – bibliografie), které se stane východiskem k dalšímu bádání. V úvodní partii autor probírá problematiku definic základních pojmů (tzv. umění, mezolit a jeho vymezení vůči neolitu), otázky chronologie a dějiny bádání. Artefakty klasifikuje podle kvalit jejich nálezo- vého kontextu i podle stavu jejich dochování a výsledky shrnuje do tabelací 1–3. Autor pracoval asi s tisícem artefaktů. V poznámkách poctivě upozorňuje na nálezy, resp. i některé novější publikace, které nepoužil. Výzdobu autor třídí do 9 skupin se 256 typy a její plošný rozsah do 5 variant, čímž standardizuje katalogové popisy.

V prvé kapitole T. Płonka probírá nálezy staršího mezolitu, z nichž jen 34 náleží preboreálnímu období (jde o kostěné hroty a nože, závěsky, dýky s ostřím z vložených silicitových čepelek, palice, parohové nástroje a kamenné valounky a destičky), zatímco boreálnímu období a přechodné době mezi boreálem a atlantkem patří na 400 artefaktů, z toho 301 z kosti, 73 z kamene, 31 z jantaru a 3 ze dřeva. Autor charakterizuje jednotlivé typy, udává jejich geografický výskyt i varianty výzdoby. V tomto období se uplatnila technika smolných výplní v rytých ornamentech. Nezřídka se vyskytují rytiny na kameni: na kůře pazourkových hlíz, na oblázcích a destičkách, na mlatech i sekeromlately s otvorem. Ojedinelé dřevěné předměty pocházejí jen z Ruska. Druhá kapitola je věnována mladšímu mezolitu; třebaže přibýlo nedatovaných ojedinelých nálezů, radiometricky lze atlantik rozdělit na starší a mladší. Nejhojnějším zdobeným artefaktem tehdy byly parohové sekery, resp. sekeromlately (jen výjimečně s dochovanými lískovými násadami délky asi 45 až 55 cm); rejstřík kostěných a parohových nástrojů je však široký (dýky, nože, hroty aj.). Bohatší spektrum výrobků ze dřeva zahrnuje luky, lyže, sáně, pádla, ale i antropomorfní a zoomorfní plastiku. Jantarové plastiky bohužel postrádají spolehlivý nálezový kontext.

Ve třetí kapitole autor dělí evropské zdobené mezolitické artefakty na základě stylového rozboru motivů a jejich uspořádání do geografických oblastí (viz mapa 31 na str. 312), které následně jednotlivě charakterizuje (cf. tab. 52–67). Oblast střední Skandinávie poskytla dosud jen 24 nálezů, a to většinou ojedinelých. Nejbohatší (severozápadní) oblast výskytu artefaktů tzv. přenosného mezolitic- kého umění zahrnuje území Dánska, Skanie, Meklenburska, Branibor a severního Polska (nikoli Anglie), odkud pochází kolem poloviny všech evropských nálezů, přičemž většina z nich je z Dánska. Frekvence pramenů v této oblasti souvisí s optimálními podmínkami pro zachování organické- ho materiálu i s intenzivním specializovaným výzkumem. Nálezy tam jsou doloženy od preboreálu do sklonku mezolitu, stylově převládá tendence k plošné ornamentaci rytou výzdobou typu A a B, uspořádanou v podélné ose artefaktu. Stylizované antropomorfní i zoomorfní motivy se vyskytují relativně hojně. Autor podrobně charakterizuje časoprostorové změny výzdobných prvků i typů artefaktů ze všech surovin. Druhou nejbohatší (tzv. severovýchodní) oblast představují nálezy ze tří

území, a to ze severního Ruska, z Finska a z Litvy s Estonskem a Karelií; odtud se v literatuře uvádí ca 240 předmětů, ale rychle jich přibývá, přičemž vesměs jde o kvalitní materiál z nových objevů. Specifickým rysem oblasti je výzdoba loveckých zbraní a kamenných artefaktů při absenci kostěných nástrojů s vloženým silicitovým ostřím. Jako západní oblast vyděluje autor území severní Francie a dolního Porýní (přes 50 předmětů, z nich ca 20 staromezolitických je z kamene, kdežto 30 mladomezolitických kostěných nebo parohových a 1 dřevěná plastika muže z Volkerak). Tzv. jižní a geograficky nápadně nesourodá oblast se rozprostírá od Pyrenejského poloostrova přes jižní Francii a Itálii až do středního Podunají, kde nejvýraznější koncentraci pramenů tvoří prostor Železných vrat. Specifikem této rozlehlé oblasti s více než stovkou předmětů je dominance neutilitárních předmětů, výzdoba oblázků rytinami i malbou, zjevná pozdně paleolitická tradice antropomorfní plastiky (Gaban v Itálii), nehledě ke specifické reliéfní plastice typu Lepenski Vir (tu autor do publikace nezahrnuje).

Na ostatních evropských územích se zdobené mezolitické artefakty nalézají jen vzácně: např. z Ukrajiny, Krymu a Kavkazu autor evidoval jen 11 předmětů stejně jako ze střední Evropy (na našem území přibyl k nálezům z Přibic i oblázků z Písku, lok. 3: cf. *Vencl – Fröhlich 2001*). Podle dnešního stavu poznání se zdobené mezolitické artefakty vyskytují po celé Evropě, nikoli však se stejnou intenzitou. Základní techniky (rytý a tečkovaný ornament) a motivy (např. A1, A3, A24, C1, F5, F11 až 14) jsou rozšířeny všude, jejich aplikace však regionálně varírují (tak motiv A3 byl nejpopulárnější v sv. Evropě, cikcakovitý vzor A24 dominoval v časném mezolitu sz. Evropy). Interpretace významu Płonkových stylových oblastí zůstává otevřená: zdá se, že je nelze ztotožnit s Newellovými oblastmi rozšíření osobních ozdob; jen do jisté míry je lze vztáhnout k technokomplexům, definovaným podle štípané industrie.

Ve čtvrté kapitole autor shrnuje názory na funkce a význam zdobených mezolitických artefaktů, mezi nimiž již J. G. D. Clark ve 30. letech odděloval zdobené předměty denní potřeby od výrobků, u nichž se souvislost s nějakou hospodářskou činností neprojevuje (závěsky, plastiky, kamenné destičky a oblázky). Výklad původu mezolitické ornamentace se nejčastěji pohybuje kolem poukazů na techniku pletení (Müller) a síťování, snad na inspiraci rostlinným světem (Rust), a samozřejmě na magii, animismus, totemismus; někteří však symbolický obsah této ornamentaci upírají tvrzením, že jde jen o projev lidské hravosti, o prázdnou formu (Schlette); krajní pozici představují i názory (Marshack), že ornamentace nemá povahu estetickou, ale informační, takže jde o sdělování mytologických idejí nebo o numerické, resp. kalendářní záznamy, případně (Nash) o prostředky komunikace, vyznačení statusu vlastníka předmětu atd. T. Płonka správně uvádí, že etnohistorické paralely prokazují existenci příliš širokých významových polí pro jednoduché geometrické ornamenty, jejichž vznikání mohlo probíhat v prostoru i času konvergentně. Více méně totéž platí i o figurálních zobrazeních, jejichž schematické podání smazalo znaky pohlaví, stáří a jiných rysů lidí i zvířat. (Vzácná, neboť výjimečně obsažná figurální scéna z Rymarkgard Mose, která navozuje představu příběhu, byla v 60. letech interpretována již pětkrát, pokaždé jinak a pokaždé zhruba stejně pravděpodobně: cf. obr. 69: 2, str. 178.) V nejlépe poznané sz. oblasti výskytu mezolitického umění při severním okraji střední Evropy se převaha zdobených mezolitických artefaktů podobá nezdobeným nástrojům každodenní potřeby. Rovněž mnohé zdobené artefakty vykazují výrazné stopy opotřebení a někdy i reparací: Nashův výklad, že opotřebení nemusela vznikat během výrobních procesů, ale během periodických rituálních manipulací, provokuje otázku, kde jsou mezolitické nástroje pro vykonávání pracovních úkonů, k nimž se štípaná industrie nehodila. Neutilitární povahu jistě měly jantarové závěsky a plastiky, kamenné destičky s rytinami, stejně jako hlízy pazourku, zdobené před použitím jako suroviny pro výrobu štípané industrie. Sotva však lze pochybovat o existenci prestižních nebo obřadních předmětů (zdobená pádla, závěsky; některé celoplošně dekorované sekery byly zdobeny postupně); jako milodary se zdobené předměty ostatně dostávaly jen asi do 5–10 % hrobů, přičemž muži mívali sekery a ženy nože a předměty s tečkovaným ornamentem.

Pátou kapitolu knihy věnuje autor otázce původu mezolitického ornamentu a tvořivosti. Její řešení podstatně ztěžuje absence monografie relativně ještě chudšího pozdně paleolitického projevu zkoumaného druhu. Názory o autonomním vzniku mezolitického umění a naopak většinou zastá-

vaná představa vývojové kontinuity mají v různých oblastech Evropy zjevně odlišnou platnost: zatímco v jižních a západních oblastech existovaly nesporně příznivější podmínky pro sídelní a kulturní kontinuitu (což ve sledované otázce prokazují doklady přežívání tradice malby nebo figurální plastiky), holocenní expanze mezolitiků k severu s následnými změnami přírodního prostředí nesporně vedla k nutnosti adaptovat se, tzn. vytvářet netradiční odpovědi na nové podněty, tedy i nové formy a symboly.

Četba knihy T. Płonky inspiruje k dalším otázkám: Tak např. jestliže o kontinentálně rozšířeném výskytu smrtelných zranění zbraněmi na mezolitických pohřebištích nelze pochybovat, lze právem opomíjet možnost interpretace mezolitických seker a sekeromlatů jako nástrojů-zbraní, a to i vzhledem k jejich morfologické podobnosti se specializovanými zbraněmi eneolitu?

Rytiny, resp. síťový ornament na kůře ještě nezpracované pazourkové suroviny v mladopaleolitických i postmezolitických kontextech (např. *Zápotocká – Motyl – Vencl 1997*, 599, obr. 9: 16, 23–25) může mít vysvětlení v náhodném konvergentním vzniku, nicméně lze vyloučit možnost existence zatím neznámé ideje dlouhého trvání?

Až na výjimky (jako jsou některé zoomorfní jantarové plastiky nebo složité zdobená pádla z Tyb-rind Vig v Dánsku) nedosahují mezolitické předměty tzv. mobilního umění mistrovské kvality (která byla vlastní tvůrcům z období mladého paleolitu), ale často se blíží neškolenému dětskému výtvarnému projevu; s výhradou, že neznáme všechny typy výtvarného projevu mezolitiků (jako např. malbu na kůži nebo tetování těl?), lze tvrdit, že v hodnotovém žebříčku mezolitiků dominovala ideová stránka jevu, zatímco úroveň technického provedení nestála za pozornost. Co mohlo být příčinou změny postojů?

Monografie T. Płonky spolehlivě vyplnila v evropské literatuře dlouho pocítovanou mezeru, a to obdivuhodně zralým způsobem. Autor shrnul a zpřístupnil dosud roztráštěnou dokumentaci, prameny utřídil, přehledně zpracoval a vytěžil, přičemž kriticky a uměřeně zhodnotil vývoj názorů. Jeho interpretace nepřekračují vypovídací meze pramenů, naznačují řadu dalších problémů, a otevírají tak prostor budoucímu výzkumu.

Slavomil Vencl

LITERATURA

Vencl, S. – Fröhlich, J. 2001: Prvý doklad mezolitické výtvarné aktivity z Čech?. *Archeologické rozhledy* 53, 675–681.

Zápotocká, M. – Motyl, J. – Vencl, S. 1997: Nálezy kultury s keramikou vypíchanou z Prahy 5-Stodůlek. *Archeologické rozhledy* 49, 588–608, 645.

Claudia Derrix: Frühe Eisenfunde im Odergebiet. Studien zur Hallstattzeit in Mitteleuropa. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 74. Habelt Verlag Bonn 2001. 312 str., 35 tab. ISBN 3-7749-3062-7 kart.

Předmětem disertační práce obhájené roku 1999 na Freie Universität Berlin je tradiční archeologická analýza nejstarších dochovaných železných předmětů od pozdní doby bronzové po závěr doby halštatské, a to na rozlehlém území od povodí Havoly a Sprévy až téměř po Vislu. Hlavním cílem práce bylo zjistit, odkdy se železo na daném území zpracovávalo a kdy a jak začalo být deponováno. V mnoha ohledech mohla autorka navázat na starší studii s katalogem *T. Rózycké (1960)*, na tradičně pojatou práci *Zb. Bukowského (1981)* a na širší monografii *M. Gedla (1991)*.

Práce je přehledně členěna do čtyř částí a doplněna o podrobný katalog lokalit s nálezy železných předmětů ve studované oblasti a o autorkou kreslené tabulky s vybranými nálezy. V úvodní části vymezuje C. Derrix studovanou oblast, časový rámec, vysvětluje své postupy a předpoklady. Dále se zmiňuje o stavu výzkumu a dosavadních hypotézách o nejstarší metalurgii železa a jejím šíření. Již v této kapitole jsou načrtnuty hlavní závěry. Druhá část je věnována detailní archeologické analýze železných předmětů podle jednotlivých typů a do textu jsou včleněny dílčí interpretace. Nesmírně cenný je soubor více jak 40 map rozšíření a doprovázející legenda s odkazy na literaturu v příloze.

Ve třetí části je pozornost soustředěna na výpověď železných hřiven, kovářských nástrojů, pozůstatků kovářské činnosti a pak především na poznání společenského postavení kováře podle pozdějších písemných, ikonografických a etnografických pramenů. Ve čtvrté části autorka znova přibližuje svou metodu a shrnuje hlavní dosažené poznatky. Domnívá se, že znalost výroby a zpracování železa je možno pro studovanou oblast předpokládat již v době bronzové a že výskyt prvních železných předmětů v archeologických situacích odráží příchod nových náboženských představ, které dovolily deponování železných předmětů do hrobů.

Samotná práce může sloužit jako průvodce historií využívání železa ve střední a jihovýchodní Evropě. Ve druhé části je možno nalézt pro řadu typů předmětů velice detailní archeologický rozbor (zvl. pro srpy, kruhové ozdoby a jehlice), čímž se tato práce stává neopominutelnou pro studium halštatského období v širší střední Evropě. C. Derrix došla k mnoha důležitým závěrům, které musíme v této recenzi ponechat stranou. Nepovšimnuta by však neměla zůstat významová klasifikace depotů doby bronzové a železné (II., 41, 44, 76, 82–83, 105, 108, 116–118),¹ pasáže věnované Býčí skále (III.B.4.) či např. pokus o rekonstrukci obsahu wielandovských pasáží Eddy pro 8. stol. po Kristu (III.B.2.). Na následujících řádcích bude z obsahu práce abstrahována jen zásadní problematika. Též budeme sledovat, do jaké míry se lze s klíčovými závěry C. Derrix ztotožnit.

Autorka do své práce zahrnuje Lužici, Braniborsko, Meklenbursko, Slezsko, Velkopolsko a Pomoří. Mapa s ohrančením sledovaného území sice chybí, avšak podle mapy nalezišť se jedná nejen o téměř celé povodí Odry, ale i o část Polabí a přímoří (osy přibližně 400 x 500 km). Oblast byla vymezena napříč hranicemi archeologických kultur, popř. skupin, a také s malým ohledem na přirozené geografické celky. Nelze říci, že by autorkou vymezenou oblast cokoliv spojovalo a vyhraňovalo vůči okolí. Studium takto uměle vymezeného území mohlo vést k charakteristice jednotlivých kulturních či geografických částí. C. Derrix však zvolila jiný přístup: zjištění z jednotlivých částí zobecňuje pro Poodří jako pro celek, a tak jev sledovaný např. jen v Lužici má podle ní platnost např. i pro Pomoří, ač se jedná o oblasti rozdílné, a to nejen archeologicky. Tento problém, jak bude dále ukázáno, je velice závažný, neboť hranice studované oblasti tak významně předurčily závěry. Východiskem by mohlo být pracovat v rámci Poodří s konkrétními celky geografickými, popř. kulturními.

Autorčina interpretace je podobně ovlivněna i periodizací. C. Derrix se snažila předměty fixovat v rámci chronologického systému kombinačních skupin H. Müller-Karpeho a G. Kossacka. Domnívá se, že lokální chronologické systémy Poodří vycházející z proměn keramiky jsou těžko synchronizovatelné, a proto kovový předmět datovala většinou nezávisle na doprovodném keramickém inventáři tak, že našla přímo, či zprostředkovaně paralelu v jihoněmecké chronologii. Archeologické stupně Ha B3, Ha C1–C2, Ha D1–D3 determinovaly její závěry. Pokud dva předměty na téže pohřebišti zařazuje např. do Ha C, má její tvrzení, že jsou současné, jen omezenou platnost (jsou současné v rámci aplikovaného archeologického stupně, v tomto případě např. v rozmezí asi 200 let). Je otázkou, zda by jiné periodizace, např. lokální stupně, současnost ukázaly. A naopak není vyloučeno, že předměty řazené do Ha C a Ha D současné byly (obecně srov. *Knopf 2002*). Je pravděpodobné, že adekvátnější řešení sledovaných otázek by umožnil právě detailní rozbor a srovnání celků v rámci konkrétních pohřebišť, či přinejmenším využití a synchronizace lokálních chronologií.

Hlavní otázky, jež autorka sleduje (zvl. I.; IV.), lze pro potřeby recenze roztrždit do několika okruhů:

- 1) Odkdy byly v Poodří železné předměty známy, odkdy bylo železo zpracováváno, odkdy byly těženy železné rudy.
- 2) Odkud a kdy přicházely vlivy a šířily se znalosti spojené se zpracováním železa do Poodří.
- 3) Jaké předměty byly ze železa vyráběny nejčastěji, v jakých typech památek byly železné předměty ukládány. Jaký mělo železo význam, jaký byl jeho význam vzhledem k bronzu, jaké byly kulturní vazby obou kovů.
- 4) Co lze říci o kovářích a kovářství, o jejich významu a postavení.

¹ Pro snažší orientaci v práci C. Derrix bude v této recenzi na některé pasáže a tvrzení přímo odkazováno, zvláště tehdy, pokud je nelze najít pomocí obsahu. V závorce je uveden odkaz na kapitolu, popř. podkapitolu, někdy bylo vhodné uvést konkrétní stránku v rámci kapitoly, příp. odkaz na *Abb.* či *Taf.*

Povšimneme si zde především prvého okruhu otázek, jenž je spojen s problematikou určení importů na jedné straně a předmětů nesporně domácí výroby na straně druhé. Zmíníme se též o jejich dataci.

Metodika

C. Derrix podrobným typologickým a chronologickým rozbohem vytřídila typy či varianty předmětů, které se vyskytly jen v Poodří, a proto tam musely být se vši jistotou vyráběny. Zařazením do jihoněmeckých stupňů pak zjišťovala dobu ukládání. Tak mj. určila i nejstarší doklady zpracování železa v Poodří. Vedle tohoto tradičního způsobu určení regionálně specifických předmětů pomocí tvarové varianty (resp. typu) navíc originálním způsobem využila i výpověď užitého kovu, neboť typ vyráběný jen v Poodří ze železa je také možno považovat za produkt tamních kovářů (I.A.2.; I.B.3.; IV.2.).

Autorka téměř nevyužila přírodovědné analýzy. Naopak uvádí, že jejich současné výsledky ke sledované problematice téměř nepřispívají. Navíc se domnívá, že železné předměty z doby před vstupem železa do kulturních aktivit se nemusely dochovat (I.A.2.; I.B.).

Svou metodou mohla autorka identifikovat některé předměty domácí výroby, a tím i pozitivně určit počátky domácího zpracování železa v Poodří. Domácí předmět však dokládá jen existenci výrobního centra, nelze tedy hovořit o domácím zpracování v celém Poodří. Skupina poznatelných regionálně specifických předmětů je zároveň předem omezena především na produkty dílen ležících ve středu Poodří, neboť výrobky okrajových dílen se jako regionálně specifické jevit nebudou, pokud byly distribuovány již mimo vymezenou oblast. Problémy spojené se způsobem stanovení hranic však C. Derrix úspěšně překonala a její mapy rozšíření ukazují regionálně specifické předměty i pro jiné oblasti, zvl. pro oblast mezi Labem a Odrou či ještě západněji po Veseru (Abb. 57, 71; II., 104–105, 129–130).

Klíčové předpoklady

Velkým kladem práce je autorčina výchozí úvaha, že nálezy železných předmětů v hrobech, výjimečně v depotech (obojí v sakrálním kontextu), odrážejí rituální kultovní praktiky a uplatnění železa v náboženství. C. Derrix tak opustila dosud v literatuře převládající přímočaré ztotožňování nálezu obrazu, získaného na pohřebištích, resp. studií depotů, s každodenní skutečností, s živou kulturou. Blíží se však opačnému extrému, jestliže tvrdí, že nálezu obraz neodráží skutečný oběh typů železných předmětů, popř. regionální technologické znalosti zpracování železa, ale lokální vzorce hrobových výbav. Bezvýhradně přijmout nelze ani její názor, že nálezu obraz není odrazem reality denního života a že zavedení železa nebylo záležitostí znalosti technologie, ale kulturně-náboženských novinek (velmi rozmanitými způsoby vyjádřeno zvl. I., 14, 24, 27; II., 53, 55, 58, 68, 71–72, 83, 90, 93, 100, 105, 108, 112, 118, 122, 126, 135, 137–138; IV.). Především na základě těchto úvah se C. Derrix domnívá, že příčinou ukládání železa do hrobů nebyl nedostatek bronz, spojený s poznáním a zavedením železné metalurgie, nýbrž změna náboženských představ. Železo mohlo být dle autorky známo již dříve, jen bylo jako nereprezentativní a méněcenný kov vyloučeno z kulturních aktivit. C. Derrix činí v principu opačný krok než badatelé, s nimiž polemizuje, jen nálezu obraz místo s realitou ztotožňuje s kulturními aktivitami a náboženskými představami.

Patrně vhodnější by bylo tvrdit, že užití železa v sakrálním kontextu je podmíněno jeho uplatněním v běžném životě. Nelze tedy vyloučit, že jej může odrážet. Navíc železné předměty nepocházejí jen z hrobů či depotů, ale i ze sídlišť (katalog C. Derrix zahrnuje 320 pohřebišť, 20 depotů a 15 sídlišť s nálezy železných předmětů; I.A.2.), takže i v profánním kontextu je užití železa archeologicky poznatelné.

Z dalších předpokladů C. Derrix je třeba uvést:

1) Tradiční členění studované oblasti do archeologických kulturních skupin nepomáhá řešit stanovené otázky (I.A.3.).

2) Těžba, výroba a zpracování železa jsou archeologicky jen těžko prokazatelné, dokladů přibývá až od doby římské. Absence těchto dokladů proto neznamená absenci metalurgie železa. Důvodem k tomuto předpokladu je velký počet železných předmětů v období halštatském a laténském v proti-

kladu k téměř žádným nálezům pecí, výhni a strusky. Z toho plyne, že nelze vyloučit zpracování železa v Poodří již v době bronzové (I.B.).

Tento předpoklad je do jisté míry příliš vyhraněný, neboť jen několik desítek kilometrů od jižních hranic autorčiny studijní oblasti jsou na moravském úpatí Jeseníků již od počátků mladšího halštatského období doklady zpracování železa, např. výheň a na více lokalitách struska v objektech, na Mohelnicku i železná ruda v halštatském objektu (*Nekvasil 1973*, 46; *1974*, 286; starší absolutní datování keramiky doprovázející tyto nálezy do 5. stol., jak jej přebírá naposled i *R. Pleiner /2000, 32/*, je možno posunout hlouběji, do období předcházejícího užívání kosočtverečných pasových zápon, tedy do 7.–6. stol.; srov. *Klír 2003*).

3) Surovina byla pro většinu předmětů zajišťována z domácích zdrojů. Dokladem má být zacházení se železem jako s inflačním kovem (I.B.2., 24).

Toto autorčino tvrzení není nijak podloženo. V kapitole III.A. sama rozebírá nálezy hrotitých železných hřiven halštatského období, které svědčí o pohybu surovin.

4) Dokladem znalosti metalurgie železa ve střední Evropě již v 16./15. stol. př. Kr. má být železný předmět s nýty ze studny v Gánovcích. C. Derrix se domnívá, že se může jednat o šťastnou náhodou dochovaný doklad, kdy železný předmět obíhající v živé kultuře pronikl nějakým způsobem do rituálních aktivit. Dalším dokladem má být železný plíšek z pohřebiště Pitten. V obou případech však C. Derrix nevylučuje možnost importu (zvl. I.B.2.; IV.3.).

Připomněme však, že předmět z Gánovců není možno pro řešení stanovených otázek použít, neboť nelze vyloučit jeho halštatské stáří a náleзовé okolnosti nebyly navíc nikdy v úplnosti publikovány (srov. *Benkovsky-Pivovarová 2002*).

5) Železo je odpadem při získávání mědi a lze jej snadno kovářsky zpracovat (I.A.3., 23–24).

I díky tomuto předpokladu se C. Derrix může domnívat, že železné předměty byly vyráběny již v mladší době bronzové. Tyto úvahy se mohou vztahovat jen na užší střední Evropu, nikoliv na Poodří, kde se ložiska mědi nevyskytují.

6) Tvarově shodné předměty jsou současné bez ohledu na užitý kov a vzdálenost (I.A.3.; IV.2.).

Autorčina interpretace (zvl. IV.3.–4.)

Claudia Derrix člení období výskytu železa v Poodří do tří horizontů:

I. Železo vstoupilo do kultovních aktivit spojených s ukládáním předmětů poprvé na sklonku období popelnicových polí (Ha B3). Obyvatelé však stále ještě nerezignovali na bronz, železo mohlo být deponováno jen v doprovodu bronzu. Proto je prvé doložené železo vázáno na bimetalické předměty (meče, dýky). Skvělé provedení těchto předmětů svědčí o delší praxi a rutinním zpracování. Železo pronikalo do kultovních aktivit velice zdoluhavě, o čemž svědčí i bimetalické jehlice. To indikuje, že znalost jeho výroby i zpracování se musela rozvíjet již před tím, než máme doloženy prvé alespoň částečně železné předměty, tedy než byly poprvé ukládány. Počáteční časový bod znalosti je možno určit podle nálezů v Gánovcích a v Pitten (střední doba bronzová).

II. Celoželezné předměty počaly být v Poodří do hrobů a výjimečně depotů ukládány od staršího halštatského období (Ha C, Ha C1). Některé železné předměty mají analogie v západohalštatském okruhu (nejvýrazněji toaletní předměty, břitvy), jiné ve středním Podunají, ve východohalštatském okruhu (nejvýrazněji harfovité spony, některé jehlice). Řada typů se v železné podobě vyskytuje pouze v Poodří, jinde jsou provedeny výlučně z bronzu (nejvýrazněji některé toaletní nástroje, pasové zápony, spony, kruhové ozdoby, jehlice). Tyto předměty nebyly v Poodří vázány na bronz a na rozdíl od jiných oblastí tam železo mohlo vstupovat do kultovních praktik. To vše ukazuje nejen na technicky inovativní chování obyvatel Poodří, ale také na svébytné pohřební zvyklosti, které na rozdíl od ostatních oblastí halštatské kultury připouštěly ukládání železa do hrobů.

Předměty s analogiemi v západohalštatské oblasti, např. toaletní nástroje s přesnými analogiemi v Horní Falcii a Frankách, svědčí o spojující cestě vedoucí přes Čechy, a tedy o nižším komunikačním významu Odry, než bylo dosud předpokládáno.

III. Mladší halštatské období (Ha D, často pokračují předměty a jevy z Ha C). Vazby železných předmětů na východohalštatský okruh mizí, zůstávají vazby na okruh západohalštatský (kosodélní-

kové zápony, spony). Typy a varianty, které se v západohalštatském okruhu vážou na bronz, byly v Poodří často ze železa. Musí se tedy jednat o lokální napodobeniny, ne o importy.

Řada železných předmětů (nástroje a zbraně) nese výpověď jinou – sociologickou, dějinně náboženskou atd. Předměty vypovídají o vztahu a vnímání železa a bronzu apod. C. Derrix těmto otázkám věnuje velkou pozornost, zabývá se tématy dosud v těchto souvislostech téměř neřešenými a dospívá k velice zajímavým výsledkům. Metodicky i závěry nesmírně cenná je i analýza na kovu závislého proměnlivého výskytu různých typů předmětů v hrobech a depotech, která umožnila funkční interpretaci různých sestav depotů doby bronzové i železné.

Další možnosti interpretace

Autorka rozebírá nálezy všech železných a bimetalických (popř. i bronzových) mečů, hrotů kopí/oštěpů, seker s raménky, seker s tulejí, sekeromlatů, nožů, toaletních nástrojů, břitev, dlát, srpů, koňských postrojů, pasových zápon, spon, kruhových ozdob a jehlic. Otázku počátků nesporně domácího zpracování železa řeší regionálně specifické, tedy v Poodří vyráběné železné předměty. Ze samotného autorčina rozboru však plynou i další možné interpretace, které by neměly být vyloučeny. Čtenář si pro ně může snadno najít opory v samotném textu, pokud se soustředí jen na regionálně specifické typy uváděné C. Derrix:

a) Sekera s raménky varianty III–1 A. Wesseho. Časové zařazení umožňuje depot z Brzeska, kde se vyskytly spolu s kruhy s přesahujícím vinutím. C. Derrix se domnívá, že tyto kruhy je datují do Ha C (II., 48). V kapitole věnované těmto kruhům však uvádí, že jsou průběžné v Ha C–D2 (II., 118). Obecně je datace depotu z Brzeska do Ha C přijímána jako pravděpodobná (*Blajer 2001*, 62).

b) Sekera s oválnou až kruhovou tulejkou. Datovatelné do Ha D.

c) Srpy se stranově odsazeným výčnělkem. Datovatelné do Ha C–D, prokazatelně nejstarší je jeden na pohřebišti v Kietrzy (Ha C). C. Derrix neuvádí, zda jde o nález hrobu ze starší (Va), či mladší (Vb) starohalštatské fáze.

d) 1 železná opasková zápona z Łubiatowa (Slezsko) lemovaná vbíjeným vzorem. Podle bronzových analogií z Ticina datovatelná do Ha D2/3.

e) 1 železná hadovitá spona varianty, která je v západohalštatském okruhu jen z bronzu. Ha D1.

f) Železné kruhové ozdoby se skupinami vrypů. Datovatelné do Ha C2–D2.

g) 2 železné kruhové ozdoby se zesílenými konci, kosodelníkovým průřezem a zdobením vrypy. Dva exempláře. Podle bronzových analogií Ha D1 (Ha C nejisté).

h) Železné kruhy s přesahujícími konci (přesahujícím 1½ vinutím). Datovatelné do Ha C–D2. Není jasné, zda autorka pod typ zařadila jen kruhy s výrazně přesahujícím (1½) vinutím, či i další kruhy s přesahujícím vinutím, jak vyplývá z Taf. 25/4–6. Oblast rozšíření C. Derrix (legenda k Abb. 64) lze tak doplnit o severní Moravu (např. o nález z Moravičan, kde se v hr. 1007 /*Nekvasil 1982*, 324–325/ nacházely fragmenty kruhu analogické k předmětům zobrazovaným autorkou /Taf. 25/4–5/) a o sever Karpatké kotliny (*Chochorowski 1985*, 60, tab. 12/24). Nejedná se tedy o předměty specifické jen pro Poodří. (Autorčina mapa rozšíření kruhů s přesahujícím vinutím /Abb. 64/ není jasná, neboť neodpovídá ani textu ani doprovodné legendě.)

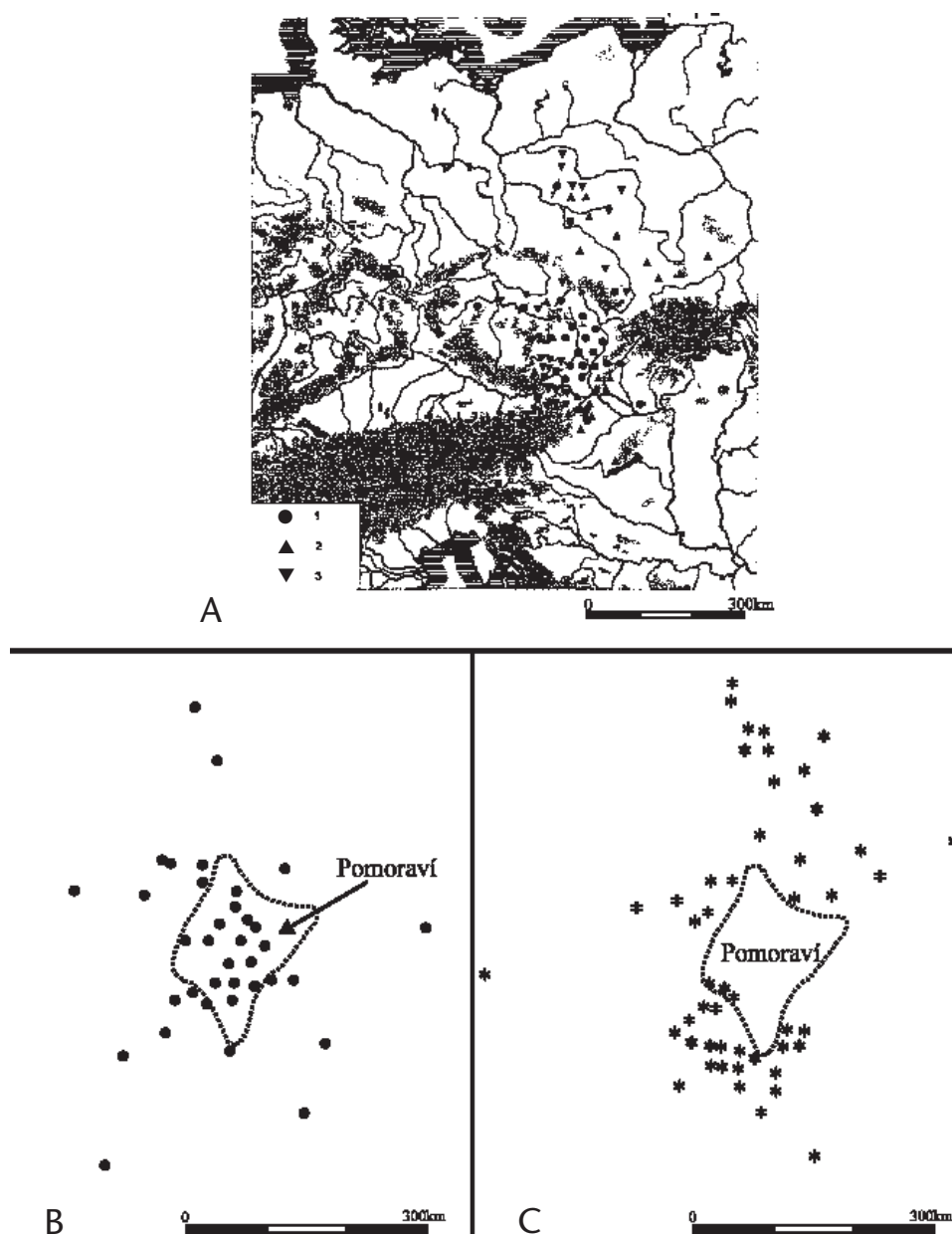
i) Železné tordované kruhy *Wendelringe*. Průběžné v rámci halštatského období.

j) Železný nákrčník z dutého plechu z Kamienny.

k) Železné a bimetalické jehlice s vícenásobnou hlavicí. Datovatelné do Ha C.

l) 2 železné vázičkovité hlavice s labuťkovitě prohnutým krčkem. Ha C.

Mapu rozšíření C. Derrix (Abb. 68) lze doplnit o další železné jehlice s vícenásobnou hlavicí z Moravy, Slovenska, Rakouska a Slovinska. Bez nároku na úplnost: jedná se o jehlici z dolnorakouského Maierersch, Gr. A (*Pescheck 1942*, 346, T. 33/8; *Berg 1962*, T. 30/6), kterou doprovázejí předměty mladšího halštatského období (Ha D; *Kaus 1973*, 384–386), a Gemeinlebarnu, Tum. I (*Nebelsick 1997*, 95; zde uvedeny i další v úvahu přicházející dolnorakouské nálezy). Dále jde o jehlici z Moravičan, hr. 1099 (*Nekvasil 1982*, 319), který patří do mladší fáze pohřebiště (*Nekvasil 1974*), ale ještě před horizont hrobů s kosodelníkovou záponou (ty se zatím jinde nevyskytly před Ha D; srov. *Klír 2003*, 30–32). Další exemplář pochází z mohyly III v Nových Košariskách (*Pichlerová 1969*, 179,

Obr. 1. Rozšíření harfových spon. A – Rozšíření harfových spon železných (●), bronzových typu Hadersdorf (▲), bronzových typu Roggendorf (▼) podle C. Derrix (2001, 217, Abb. 53). Nemapováno zůstalo několik bronzových variantně neurčitelných harfových spon. B – Rozšíření železných harfových spon na základě A, doplněno o Moravičany, Slatinky-Nivky, Dobřenice, Osice a Kostelec nad Orlicí (srov. odkazy v textu recenze). Nezařazena nejistá spona z Valašského Meziříčí-Krásna (Dohnal 1974, 13, 79). C – Rozšíření bronzových harfových spon typu Hadersdorf i Roggendorf na základě A (vynechán izolovaný Birkenfeld v Pomohani), doplněno o Předměřice (srov. odkazy v textu recenze).

tab. XVII/1, XLIX/1). Oblast výskytu značně rozšiřují např. nálezy z hrobů ve Šmihel (St. Michael, notranjská sk.: *Guštin* 1979, 45, 78, T. 59/10, 11) nebo z Pustí Gradac (*Dular* 2003, 216, t. 48/5, dolenská sk.) v Krajině. Nejedná se tedy o železný tvar specifický jen pro Poodří, nýbrž i pro východohalštatský okruh, a dobu jeho ukládání lze prodloužit až do mladohalštatského období.²

Domácí zpracování železa je na základě regionálně specifických předmětů prokazatelné pro stupeň Ha C (tedy kdykoliv od 8.–7./6. stol.) a podle map rozšíření vlastně pouze pro vlastní Slezsko a vzhledem k malému počtu exemplářů je tento závěr málo spolehlivý. Regionálně specifických předmětů je méně, než uvádí C. Derrix, a z toho pouze jediný typ, zastoupený navíc jen 2 předměty (jehlice – l), je omezen výlučně na Ha C. Dále se jeden předmět (srp – c) vyskytl ve starohalštatském kontextu (pohřebiště Kietrz, fáze V).

Pro Ha D lze počítat s domácím zpracováním na širším území, a to s mnohem větší jistotou. Nelze ovšem doložit, zda to platí pro celé Poodří. Růst počtu domácích typů a předmětů v Ha D, a především větší oblast rozšíření pak snad dokládá zvýšení počtu center a jejich produktivnosti.

Další možnost interpretace lze nalézt i pro nejstarší nálezy železa v Poodří. K tomu je nutno z práce C. Derrix vybrat předměty omezené na Ha B3 a Ha C (autorčina datace):

- a) bimetalické meče, Ha B3;
- b) bimetalické nože, Ha B3;
- c) železný kroužek u toaletních předmětů s analogiemi v sv. Bavorsku, Ha C1;
- d) železné součásti koňských postrojů, Ha C1, Ha C;
- e) železné harfovité spony (3x), Ha B3 (?), Ha C;
- f) 2 železné jehlice s malou vázičkovitou hlavicí a labuťkovitým krčkem, Ha C;
- g) železné jehlice se spirálovitou železnou jehlicí, Ha C2.

Ze samotného rozboru C. Derrix plyne, že nejstarší předměty se železem byly bimetalické zbraně. Byly omezeny jen na několik exemplářů, které v celé střední Evropě nevytvářely žádné koncentrace v protikladu k domácím předmětům z Ha C–D. Pravděpodobně se tedy jednalo o exkluzivní importy. Podobně i předměty, které se omezují pouze na Ha C, mohly být importy (s velkou pravděpodobností železné harfovité spony /srov. níže/, jehlice s vícenásobnou nebo stočenou hlavicí). Výjimku zatím představují železné jehlice s malou vázičkovitou hlavicí a labuťkovitým krčkem, což však může být způsobeno nízkým počtem nálezů.

Je asi úkolem dalšího bádání rozhodnout, který ze dvou výkladů je pravděpodobnější.

Prvý (C. Derrix) tvrdí, že železné předměty, výroba i zpracování železa byly v Poodří známy již v době bronzové a že v době halštatské pouze vstoupily do hrobových výbav. V tomto případě by důkazy mohly být přímé (pozůstatky hutnické či kovářské výroby, lokální železné předměty, výsledky přírodovědných analýz) i nepřímé (plošné vystoupení železných předmětů v kratším časovém úseku, k tomu pro Slezsko srov. *van den Boom* 2002, 242). Nic takového však zatím pro Poodří zjištěno není. Jako doklad nejstarších znalostí železné metalurgie nelze použít nález z Gánovců, které navíc v Poodří neleží. Dlouho do minulosti sahající znalost nedokládají ani skvěle provedené bimetalické předměty (II., 38–40, 58, 126, 135), z nichž nejstarší mohly být importy. Dokonalé provedení předmětů sice předpokládá dřívější znalost a zkušenost, té však mohlo být dosaženo v archeologicky nezachytitelném čase jediné generace, a proto nelze tvrdit, že by přesahovala archeologický stupeň, z něhož „dokonalý“ výrobek pochází. Dostatečně přesvědčivým argumentem pro domácí původ suroviny není ani blíže nedefinované tvrzení, že se železem bylo nakládáno jako s inflačním kovem (I., 24).

Podle druhého názoru (přehled I.A.1.; I.B.3.; IV.2.; také *Bukowski* 1981) byly nejstarší železné předměty v Poodří bimetalické importy. Teprve od Ha C se počala šířit znalost zpracování železa, a to na základě importované suroviny. Teprve později, od mladší doby halštatské, byla využívána domácí ruda, a metalurgie železa se velkoplošně rozšířila. Tento názor se nemůže opírat o přímé doklady, neboť stojí na absenci archeologických nálezů. Lze jej však podpořit velkým množstvím argumentů, které lze z větší části získat i v samotné autorčině práci:

² Pro řešení cílů práce by bylo možná vhodnější soustředit se na konkrétní tvary odpovídající nálezům v Poodří a nepracovat v rámci tradičních, příliš širokých typů.

1) Přírodovědné analýzy dokládají, že surovina pro železné předměty ve Slezsku a Lužici pocházela z více rudných zdrojů, z nichž některé musely ležet mimo Poodří, např. rudy s vysokým podílem niklu a mědi. Z takové rudy byla vyrobena např. i většina českých přírodovědně analyzovaných železných předmětů (*Gedl 1991*, 93–96), její původ se však hledá v jihovýchodním Přialpí (např. *Ly-chatz – Janke 2000*, 303).

2) Nálezy železných hřiven dokládají cirkulaci suroviny (III.A.).

3) Zpracování železa je archeologicky ve větší míře doloženo pro Ha D na severní Moravě, v těsné blízkosti Poodří (viz výše).

4) Z depotů vymizely bronzové srpy a jejich funkci předmětu premonetárního charakteru převzaly bronzové kruhy, což lze nejpřijatelněji vysvětlit téměř úplným nahrazením bronzových srpů železnými v běžném životě (zvl. II., 44, 76, 82–83, 105–118).

5) V Ha C se lokálně specifické železné předměty soustřeďují do Slezska a jejich počet i zastoupení typů je nízký. Naopak v Ha D je jich více a již celé Poodří je jimi téměř pokryto, což lze nejpřijatelněji vysvětlit šířením znalosti železné metalurgie z několik málo center (viz výše).

6) Nejstarší železo (bimetalické předměty) se váže na prestižní předměty, které byly nejčastěji předmětem dálkového obchodu.

7) Železné předměty jsou známy ze sídlišť až od doby halštatské (viz výše).

Lze se domnívat, že perspektivní možností, jak poznat počátky a souvislosti ukládání, resp. zpracování nejstaršího železa, by byla jen analýza distribuce železných předmětů vzhledem k bronzovým na jednotlivých pohřebištích a syntéza konkrétních výsledků. Tím by bylo možno zhodnotit spolehlivé lokální a často velice podrobné chronologie.

Ukazují se také determinanty dané geografickým vymezením. Od Slezska se archeologicky jen málo liší severní Morava, naopak rozdíly v rámci širokého Poodří jsou výrazné (lužická, jastorfská, pomořanská kultura). Jednotlivé mapy C. Derrix ukazují kulturní nejednotnost a do jisté míry opravňují i členění do tradičních archeologických podskupin lužické kultury.

Pouze kvůli formální povaze recenze je možno práci C. Derrix doplnit o několik věcných poznámek, které však výsledky práce neovlivňují.

Některé mapky rozšíření železných předmětů jsou neúplné. Např. pro Čechy autorka již nevyužila nový katalog *V. Vokolka (1999)* a pro Moravu nepublikovaný katalog *J. Nekvasila (1961)*. Příklad Čech i Moravy ukazuje velkou závislost obrazu předkládaného C. Derrix na stavu zveřejnění nálezů.

Železné kruhy s paličkovitými (rozšířenými) konci se mimo Poodří vyskytují nejen v Badensku a středním Podunají (Abb. 61), ale i na severní Moravě, ve východních Čechách (srov. *Nekvasil 1961*, passim; *1982*, passim; *Vokolek 1999*, 15–16) a Dolním Rakousku (např. Maissau, Gr. 12, *Pescheck 1942*, 346, T. 23: 2; Getzersdorf, Gr. 82, *Gattringer 1972*, 62; Statzendorf, Gr. 17, 18, 23, *Dungel 1937*, 15–19), takže nelze potvrdit názor C. Derrix o zvláštním postavení Poodří, pokud jde o tyto železné kruhy (uzavřená krajina svébytného kultu; D II., 111).

Železná sekerka s tulejkou (rozšíření Abb. 16) se vyskytla i v sídelním kontextu na sev. Moravě (*Nekvasil 1973*, 76, obr. 10/9).

Překvapivě málo využila autorka svou vlastní mapu rozšíření bronzových a železných harfových spon (Abb. 53), přestože potvrzuje jí zdůrazňovaný zásadní symbolický význam kovu (bronz x železo), zvláště pokud ji doplníme o další české (*Vokolek 1999*, 17) a moravské nálezy (*Nekvasil 1961*, II, příloha III; *Klír 2003*, 29). Oblast rozšíření bronzových i železných harfových spon je sice plošně téměř shodná (II., 97), ale v jejím rámci se železné a bronzové spony jasně vylučují (srov. Abb. 53; obr. 1 v této recenzi). Kováře produkující železné harfovitě spony lze s velkou jistotou hledat někde v Pomoraví. Železné harfovitě spony, jeden z mála železných předmětů v Poodří (Slezsku) omezený na starší halštatské období, je tak možno považovat za import.

S tvrzením, že se obyvatelé Poodří, pokud jde o užití železných předmětů v sakrálním kontextu, chovali inovativně a že tam na rozdíl od zbylých oblastí halštatské kultury lidé v největší míře nahradili bronz železem (zvl. II., 90, 93, 104, 108, 111), lze souhlasit jen částečně. Z tohoto pohledu se totiž jako extrémní jeví severní Morava (podle pohřebiště v Moravičanech, např. podle poměru železných a bronzových předmětů téhož typu: *Klír 2003*, 22–39), teprve pak Slezsko s Velkopolskem

a východními Čechami. Od nich se odlišují Lužice, Braniborsko, Meklenbursko i Pomoří. Poodří jako jednotný a kulturně-nábožensky ohraničený celek v době halštatské patrně nikdy neexistovalo, a to ani z hlediska způsobu užití železa v sakrálním kontextu.

Převaha vazby železných předmětů v Ha D na západohalštatský okruh je vysvětlitelná nedostatkem bohatých mladohalštatských hrobových celků ze středního Podunají (*Stegmann-Rajtár 1992; Nebelsick 1997*, 27, 80).

Kosodélníková pasová zápona je ve stejné míře zastoupena v západohalštatském i východohalštatském okruhu (Slovinsko), a proto nelze z jejich výskytu v Poodří vyvozovat, že by se tamější oděv blížil jen západohalštatskému (II., 96). Navíc se v Poodří vyskytly pouze čtyřikrát (srov. mapu rozšíření u *T. Stöllnera 2002*, 91–92, 456–457/ doplněnou o nově publikované nálezy u *H. Hennigové 2002*, zvl. 62/ a *J. Dulara 2003*, *passim*/).

Původ komorových hrobů v Kietrzi nemůže být vysvětlen moravičanskými nálezy (tak II., 98) – podle současných názorů jsou komorové hroby v Moravičanech mladší než kietrzské (*Nekvasil 1974*). V rámci širšího rozmezí by mohl být v úvahu vzat snad jen komorový hrob z Drysic, jak činí *M. Gedl (1991, 117)*.

Závěr

Výjimečná studie Claudie Derrix přináší nové, průlomové pohledy, které zásadně ovlivní interpretaci kovových předmětů, a to nejen železných. O pečlivém provedení recenzované práce svědčí i to, že umožňuje čtenáři v úplnosti kontrolovat autorčin výklad. S jejím kritickým hodnocením metodických nedostatků tradičních interpretací lze jen souhlasit. Přesto se však dosavadní názor jeví stále jako velmi pravděpodobný, i když přímé doklady chybí. Znalost výroby železa pronikla do Poodří doložitelně nejdříve ve stupni Ha C, a to zprvu do Slezska, podstatněji se rozšířila až v Ha D. Původ surovin zůstává nejasný, avšak vzhledem k množství železných předmětů lze domácí těžbu rudy a výrobu předpokládat v Ha D. Pokud by byla do sledované oblasti zařazena i severomoravská větev lužické kultury (tak např. *Bukowski 1981*, 338), pak by byly k dispozici přímé doklady zpracování železa. Tradiční názory je možno podpořit i představou o složitosti železné metalurgie (např. *Pleiner 2000*) a dočasným zvýšením počtu kostěných a kamenných nástrojů ve starším halštatském období, např. v bělínské kultuře, což spíše než o změně náboženských představ svědčí o nedostatku bronzu (*Buck 1979*, zvl. 69–71; souhrnně *van den Boom 2002*, 242).

Tomáš Klír

PRAMENY A LITERATURA

- Benkovsky-Pivovarová 2002*: Zur Datierung des bronzezeitlichen Brunnens von Gánovce. *Slovenská archeológia* 50, 229–243.
- Berg, F. 1962*: Das Flachgräberfeld der Halstattkultur von Maiersch. *Veröffentlichungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte* 4. Wien.
- Blajer, W. 2001*: Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach polskich. Kraków.
- van den Boom, H. 2002*: Die Bedeutung der Fernkontakte für die Entstehung metallurgischer Zentren in der frühen Eisenzeit in Polen. In: A. Lang – V. Salač Hrsg., *Fernkontakte in der Eisenzeit. Dálkové kontakty v době železné. Konference – Conference Liblice 2000*, Praha, 239–253.
- Buck, D.-W. 1979*: Die Billendorfer Gruppe. *Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam* 13. Berlin.
- Bukowski, Z. 1981*: Najstarsze znaleziska przedmiotów żelaznych w środkowej Europie a początki metalurgii żelaza w kulturze łużyckiej w dorzeczu Odry i Wisły. *Archeologia Polski* 26/2, 321–401.
- Dohnal, V. 1974*: Die Lausitzer Urnenfelderkultur in Ostmähren. *Studie AÚ ČSAV Brno* II/3. Brno.
- Dular, J. 2003*: Halštatske nekropole Dolenjske. *Die hallstattzeitlichen Nekropolen in Dolenjsko. Opera Instituti Archaeologici Slovenie* 6. Ljubljana.
- Dungel, A. 1937*: Die Flachgräberfeld der Hallstattzeit bei Statzendorf in Niederösterreich. *Mitteilungen der prähistorischen Kommission der Akademie der Wissenschaften* 2, 1–39.
- Gattringer, A. 1972*: Getzersdorf. *Fundberichte aus Österreich* 11, 59–63.

- Gedl, M. 1991:* Die Hallstatteinflüsse auf den polnischen Gebieten in der Früheisenzeit. *Prace archeologiczne* 48. Warszawa – Kraków.
- Guštin, M. 1979:* Notranjska. K začetkom železne dobe na severnem Jadranu. Katalogi in monografije 17. Ljubljana.
- Hennig, H. 2002:* Gräber der Hallstattzeit in Bayerisch-Schwaben. *Monographien der Archäologischen Staatssammlung München* 2. München.
- Chochorowski, J. 1985:* Die Vekerzug-Kultur. Charakteristik der Funde. *Prace archeologiczne* 36. Warszawa – Kraków.
- Kaus, K. 1973:* Chronologie und Bestattungssitten der Hallstattkultur in Niederösterreich und Nordburgenland. Ms. disertační práce, Universität Wien.
- Klír, T. 2003:* Pohřebiště halštatského období v Moravičanech. Ms. dipl. práce, FF UK Praha.
- Knopf, T. 2002:* Kontinuität und Diskontinuität in der Archäologie. *Tübinger Schriften zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie* 6. Münster – New York – München – Berlin.
- Lychatz, B. – Janke, D. 2000:* Experimentelle Simulation der frühen Eisenverhüttung. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 42, 287–306.
- Nebelsick, L. D. 1997:* Die Kalenderberggruppe der Hallstattzeit am Nordostalpenrand. In: L. D. Nebelsick – A. Eibner – E. Lauerer – J. W. Neugebauer, *Hallstattkultur im Osten Österreichs. Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich* 106–109, St. Pölten, 9–128.
- Nekvasil, J. 1961:* Severní Morava v době halštatské. I–II. Ms. kandidátské práce, knihovna AÚ AV ČR, Brno.
- 1973: Mladohalštatská sídliště na Mohelnicku. *Památky archeologické* 64, 42–85.
- 1974: Die jüngere und späte Stufe des Hallstattabschnittes der Lausitzer Kultur in Mähren. In: *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa*. Smolenice 1970, Bratislava, 253–310.
- 1982: Pohřebiště lužické kultury v Moravičanech. *Katalog nálezů*. I.–II. *Fontes Archaeologiae Moraviae* 14/1–2. Brno.
- Pichlerová, M. 1969:* Nové Košariská. Kniežacie mohyly zo staršej doby železnej. Bratislava.
- Rózycka, T. 1960:* Wroby żelazne kultury łuzyckiej i pomorskiej na Śląsku. *Silesia antiqua* 2, 49–100.
- Stegmann-Rajtár, S. 1992:* Spätbronze- und früheisenzeitliche Fundgruppen des mittleren Donaugebietes. *Bericht der Römisch-germanischen Kommission* 73, 32–179.
- Pescheck, Ch. 1942:* Die junghallstattzeitliche Kultur im Reichsgau Niederdonau. Ms. habilitační práce, Universität Wien.
- Pleiner, R. 2000:* Iron in Archaeology. The European Bloomery Smeltes. Praha.
- Stöllner, T. 2002:* Die Hallstattzeit und der Beginn der Latènezeit im Inn-Salzach-Raum. *Auswertung. Archäologie in Salzburg* 3/1. Salzburg.
- Vokolek, V. 1999:* Východočeská halštatská pohřebiště. Pardubice.

Jan Klápště ed.: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226) – The archaeology of a medieval house (No. 226) in Most. *Mediaevalia archaeologica* 4. Praha – Most 2002; 382 str. se 104 obr., 37 tab. v textu a 176 tab. v příloze.

Na zadní straně informačně a na podněty neobyčejně bohaté publikace čteme jako docela poslední údaj dvě data vymezující interval přibližně 25 let. První z dat (13. 1. 1976) udává počátek výzkumu mosteckého domu čp. 226 (vlastní terénní práce skončily v říjnu 1977), druhé otištěné datum (25. 11. 2001) označuje ukončení rukopisu monografie. Obě data jsou umístěna pod Ladovým obrázkem, na němž bílá koza trkem na rohy napichuje překvapeně se tvářícího čerta, čemuž s údivem přihlíží černý pták, nejspíše kos, s fezem na hlavě. Sedmdesátá léta vnesla ve větší míře do archeologie možná až poněkud volnou, někdy i lehkomyšlnou, symbolicky orientovanou interpretaci. Výkladů této opravdu poslední tečky za pozoruhodnou publikací bude tedy nejspíše více. Přikláním se v tomto případě, a to bez analýzy a pouze intuitivně, k tomu nejjednoduššímu. Ten autorův terénní a publikační balvan uvedený do pohybu v roce 1976 za podmínek, které lze sotva nazvat normálními, je konečně odstrčen. Ale věděl bych o možných jiných pokusech o výklad spojených s osudem výzkumu, jeho autora i celého zpracování, směřujícího až k té poslední stránce s Ladovou kolorovanou kresbou. Je možné, že v některých interpretacích by mohl být autor výzkumu a editor publikace nejspíš ztotožňován s tím žasnoucím opodál stojícím živočichem s fezem na hlavě. Nebylo by to překvapivé.

Při pohledu jen povrchně pracujícího bibliografa by bylo možno označit recenzovanou publikaci za sborník, neboť jeho formální uspořádání se obvyklé představě sborníku některými svými rysy opravdu blíží. Ve skutečnosti čtvrtý svazek MAR 4 obsahuje neobyčejně zajímavou a v evropské literatuře s tematikou archeologie středověku ojedinělou monografii o „anatomii a morfologii“ jednoho gotického domu a o životě v něm i v jeho těsném zázemí, nepřímou též o podmíněnosti typologie gotických domů a jejich chronologie, vycházející jen z povrchových stavebněhistorických průzkumů, a o užitečnosti klasifikace, založené pokud možno na společném hloubkovém stavebním průzkumu a výzkumu archeologickém.¹ Je tu také v souvislosti s výstavbou zkoumaného domu připomenut počátek městské lokace a zároveň je studována urbanizace jednoho městského bloku, jehož součástí, i se svými sousedy, dům čp. 226 byl. Rovněž je to archeologicky a historicky pojatá studie o zázemí domu, tedy o jeho dvoře a jeho bezprostředním sousedství, o svědectví objektů, které tam jsou ve středověkém období (a dlouho potom až do novověku) nezbytné pro život v městském domě, to jest o svědecké hodnotě studní a odpadních jímek, tedy ve skutečnosti i o zacházení s odpadem, a proto zároveň též o hygieně a zdraví městského prostředí. Konečně bohatá artefaktuální náplň a množství ekofaktů z jednoho sociálně a „právně“ vymezeného, a tedy plošně relativně dobře omezeného, i když v čase poněkud proměnného sociálního celku (městské parcely) usnadnila náhled do někdejšího života středověkých městských obyvatel.

Předchází tomu samozřejmě základní analýza velkého objemu artefaktů a ekofaktů získaných na ploše přibližně 15 arů, přičemž zhodnocení některých artefaktuálních kategorií předal J. Klápště kompetentním specialistům z oboru keramologie a chemie², další archeologům, případně jiným odborníkům, specializovaným na určité artefakty³; odborné archeologické veřejnosti již známí znalci z oboru biologických věd se zde též zabývají bohatě zastoupenými ekofakty, jejichž zhodnocení ovšem překračuje do oblasti hospodářských a kulturních dějin.⁴ Ostatní části monografie, tj. terénní situace a zbývající artefaktuální kategorie (všechny druhy keramických výrobků, kovové předměty, dřevěné, kostěné a kamenné artefakty), zhodnotil J. Klápště sám, přičemž důkladné zpracování především kuchyňské keramiky sloužilo k ustanovení *daným otázkám a problémům přiměřeně přesné chronologie*, která je oporou všech ostatních kapitol.⁵ Krátce se J. Klápště též vrátil k jednotlivému výjimečnému nálezu mušle sv. Jakuba, spojené, snad kromě Říma, s hlavním evropským poutním místem, jímž ve středověku bylo Santiago de Compostella v Galicii.⁶ Dílem J. Klápště je samozřejmě celkové zhodnocení všech výsledků, přičemž se všemi expertizami zachází jako s integrálními součástmi badatelského záměru a nikoliv jen jako s ilustrativními „přílohami“, jak se s tím občas stále ještě setkáváme. Pro některé speciální problémy klasifikačního charakteru bylo využito i individuálních konzultací (např. pro postmedievální keramiku Y. Hoffmann a H.-G. Stephan).

Množství, kvalita a rozmanitost shromážděných informací nedovolují všechny zajímavé a diskuse hodné poznatky vtěsnat do jedné, byť delší recenze, a je proto možné připomenout a zaujmout širší stanovisko pouze k některým z nich. Na prvním místě je to *povaha získaného pramenného fondu*, dále z jeho specifík se odvíjející *způsob a technika publikace*. Samozřejmě nelze pominout problém *zacházení s keramikou* a je-

¹ Klápště, J. – Muk, J. 1988: Studie o středověkém domě z Mostu (čp. 226), Památky archeologické 79, 199–240. Výsledky této studie jsou součástí dílčích interpretací a významně se k nim přihlíží i v závěrečném zhodnocení v této recenzované publikaci.

² Vl. Hanykýř – M. Maryška – P. Brůček: Hodnocení mikrostruktury a fázového složení keramiky z Mostu, 35–76; Vl. Machovič – M. Novotná: Analýza usazenin na středověkých nádobách z Mostu infračervenou spektroskopií, 77–92.

³ E. Černá: Sklo 13. až 16. století, 93–114; P. Hlaváček: Analýza usňových dílců, 115–124.

⁴ V. Čulíková: Archeobotanika, 136–157; V. Jankovská: Palynologie, 158–160; M. Kaplan: Druhové určení nálezů dřeva, 161–163; J. Kyncl – T. Kyncl: Dendrochronologie, 164–166; J. Petříčková: Analýza osteologického materiálu, 167–180; P. Lauterer: Hmyz a jiní bezobratlí, 181–183.

⁵ Stručný předběžný náčrt představ o zacházení s mosteckou keramikou viz Klápště, J. 1997: Proměny keramiky ve středověkém městě Mostě, Archaeologia Historica Polona 5, 163–174; Klápště, J. 1998: Die Anfänge der jüngeren mittelalterlichen Keramik in Böhmen als kulturhistorisches Problem, Archeologické rozhledy 50, 138–158. První podrobnější pokus o dataci mostecké keramiky Klápště, J. 1983: Studie o středověké studně z Mostu, Památky archeologické 74, 443–492; k tomu Klápště, J. – Kyncl, J. – Kyncl, T. 2000: Dendrochronologie mostecké studny 1/80 a předpoklady objektivní archeologické datace, Archeologické rozhledy 52, 679–687.

⁶ Klápště, J. 1992: La coquille de pèlerin de Most, Památky archeologické 83, 154–159.

jí význam pro zhodnocení všech ostatních pramenů. Rovněž je nutno alespoň stručně zmínit přínosy studia *nekeramických artefaktů* a pokusit se zhodnotit poznatky vyplývající ze studia *ekofaktů*, a konečně nelze se nezmínit o *celkovém přínosu* výzkumu k poznání archeologie, historie a kultury středověkého města.

1. Nálezový fond a jeho specifika

Odkryv na parcele domu čp. 226 a v jejím bezprostředním navazujícím sousedství, jak je charakterizován v kapitolách 1. a 2., poskytuje vše, s čím se obvykle setkáváme při výzkumech ve středověkých jádrech českých měst. Jsou to různá *souvrství* (zde uvnitř v čp. 226 spíše omezeného významu), usnadňující svoji skladbou a ve vazbě na zdi domu náhled zejména na relativně časové údaje o stavebních mikroprocesech na dané lokalitě, většinou však bez valného podrobnějšího významu jejich obsahu pro obecnou, zejména absolutní chronologii celé lokality, neboť o možném směsném charakteru obsahu těchto vrstev lze sotva pochybovat. Ze zahloubených objektů, kromě různých funkčně *nespecifických jam* a kromě různých spíše nesystémově rozmístěných *kůlových jamek*, je to v čp. 226 v první stavební etapě zahloubený pravoúhlý objekt označovaný někdy jako *zemnice*, vznikající již před polovinou 13. století a zanikající někdy před rokem 1300 v souvislosti s druhou stavební etapou domu, jehož jeden ze dvou *stavebních traktů* (východní vysunutý dozadu) je polozahloubený a sloužil zprvu jako „pivnice“ a později jako sklep. Zvláštní význam pro relativní chronologii celé nálezové situace a alespoň nepatrný význam pro chronologii absolutní má parcelu přetínající *část městského příkopu*, rozdělující plochu prvního městského založení od následujících etap. Konečně na parcele se nachází „série“ *odpadních jímek*, doplněná na sousedních parcelách dalšími jímkami a pěti středověkými *studněmi*, nalézajícími se v bezprostřední blízkosti plochy domovního zázemí čp. 226. Právě tato kumulace odpadních jímek přispěla ke stanovení chronologie keramiky, a tím zároveň různých mikrodejů na celé dané ploše. Je tím základním a zatím z hlediska chronologie významným specifickým lokalitě, kterou J. Klápště prozkoumal a zhodnotil.⁷

Obsahy odpadních jímek a ještě více studní mají pro chronologickou práci daleko k nespornému monteliiovskému, pro chronologickou analýzu dobře vyhovujícímu souboru nálezů, který by bylo možno označit jako „sicherer Fund“ (později též „geschlossener Fund“, někdy jen poněkud nedůsledně „nálezový celek“, chronologický celek ...). Z období středověku jsou to vlastně teoreticky jen hrobové nálezy, prakticky však v Čechách pouze nálezy z kostrových hrobů 9.–12. století, které vyhovují nárokům na takové označení. Jejich vypovídací hodnota z hlediska kvality a četnosti nálezů však není rovnoměrně vysoká ani ve výše uvedeném intervalu čtyř století, přičemž vrchol jejich významu pro tvorbu chronologie klademe

⁷ Význam v tomto případě měly též studně; nálezy z nich jsou zde různou měrou využity, jak menší měrou k chronologické práci, tak pro charakteristiku života na plochách zázemí domů (např. zásobování vodou a její hygienická nezávadnost, parazitární zamoření apod.). Série odpadních jímek, možná dokonce homogennější než v čp. 226, zatím však nezhodnocená, je též uváděna z mosteckého výzkumu T. Velímského v čp. 26 v Horově ulici (*Klápště, J. – Slavíček, A. – Velímský, T.: Archeologický výzkum města Mostu 1970/1975, Most 1976, s. 30 a násl., zvl. s. 31.* Podle osobního sdělení J. Frolíka akumulace jímek v lokalitě Chrudim – Filištínská ulice byla rovněž zjištěna na několika parcelách; jejich současné zpracování by mohlo přispět nejen ke konstrukci chronologické sekvence vrcholně středověké keramiky, ale také, a to především, k obecněji pojatému pokusu o zhodnocení vypovídacích možností tohoto druhu pramene. Předběžná informace viz *Frolík, J. – Sgl, J. 1997: Archeologický výzkum v Chrudimi v roce 1996, Archaeologia historica 22, 115–119; zvl. s. 118.* Vítaným příspěvkem do debaty o hodnotě smíšených nálezových souborů, jaký představují odpadní jímkami, o jejich kritice a možnostech využití k chronologické práci bude po publikaci diplomové práce Ondřeje Wolfa, K poznání hrnčířské produkce 13.–16. století v Chrudimi (Archeologický výzkum ve Filištínské ulici čp. 37/I – 42/I), FF MU Brno, Ústav archeologie a muzeologie, Brno 2002. Nálezová situace v Chrudimi – Filištínské ulici má z hlediska modelu „přirozené přijatelně neurčité sériovosti“ oproti Mostu čp. 226 jistou výhodu (hustota jímek na maloplošných parcelkách dvorů, pevně vymezených jednak zadní stěnou domu, naproti vzadu městskou hradbou a oproti sousedům dobře retrogresivně stanovitelnými parcelními liniemi na základě mapy stabilního katastru), ale zase naopak oproti Mostu čp. 226 nevýhodu detailnější stratigraficky nediferencovatelných výplní a především absence shluků většího množství celých nebo převážně celých nádob. Patrně nebude možno v takových případech počítat s detailnější chronologií, ale spíše jen s naznačením vývojové tendence. – Mgr. Ondřejovi Wolfovi jsem též zavázán za podnětnou diskusi k obecným problémům práce s odpadními jímkami; ze zahraniční literatury k téže problematice viz zejména *Schütte, S. 1986: Brunnen und Kloaken auf innerstädtischen Grundstücken im ausgehenden Hoch- und Spätmittelalter, in: Zur Lebensweise in der Stadt um 1200. Ergebnisse der Mittelalterarchäologie. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters – Beiheft 4, 237–255.*

v Čechách asi tak mezi polovinu 9. století a přelom 10. a 11. století, výjimečně dále na obou stranách intervalu. Druhou kategorií jsou pak různé druhy hromadných nálezů (např. depoty nástrojů, poklady zlomkového stříbra, mince v keramických schránkách etc.), vyskytující se nepravidelně v čase po celý středověk.⁸ U obou výše uvedených nálezových kategorií (první obvykleji užívané, druhé výjimečněji) a jejich variant pak je vždy známa celá stupnice jejich vypovídacích hodnot pro chronologickou i další interpretaci. Podrobný obecný rozbor jednotlivých stupnic, doložený ovšem konkrétními příklady, nemůže být předmětem této recenze, neboť je to úkol pro velmi objemnou monografii.

Další kategorie nálezových souborů, s nimiž v období středověku, a tedy i v Mostě pracujeme, patří do velké třídy souborů označených Sl. Venclem jako soubory smíšené.⁹ Podobně jako je tomu u těch lépe, tj. spolehlivě „uzavřených“, a možná tím spíše u těch smíšených, měli bychom si být vědomi, že také u nich existují jisté stupnice kvality z hlediska užití pro chronologickou práci. Jsou to ovšem stupnice, jejichž střed leží o třídu níže než u těch monteliiovských, ale zároveň nelze vyloučit, že v některých jednotlivých případech jejich kvalita může ležet poblíž hranice mezi oběma zásadně odlišnými skupinami souborů a někdy k této hranici dosahovat, i když to nelze *předem* poznat a zaručit. Pokusy o určení, kdy tomu tak může být a kdy již ne, a jaká je skutečná hodnota a použitelnost každého souboru, který *musí být* pro jistotu *rigorózně považován předem za smíšený*, záleží pouze na konkrétním kritickém rozboru jednotlivých případů. Zde se dotýkáme toho, co je v celé archeologii nejméně vybudováno, to jest způsobů kritiky pramenů – což je dílčí disciplína, kterou například historiografie buduje a zušlechťuje již asi tak po dvě století.

Dva druhy objektů obsahujících významné smíšené soubory nalézáme i na vlastní ploše domovního zázemí, na dvoře a na plochách bezprostředně sousedících s parcelou čp. 226. Menší význam zde mají *studně*, i když jejich obsah je zde rovněž využit k posouzení různých aspektů městské kultury, ale jen v menší míře i k chronologii keramiky. Obecně se má za to, že pro chronologickou analýzu mohou mít význam zejména nálezy z přirozených usazenin při jejich dně, pokud jsou terénním výzkumem spolehlivě oddělitelné od zánikového zásypu, jehož interval může mít delší (ale i velmi úzký) časový rozsah, ale je u něj vždy větší pravděpodobnost určité časové nehomogenity. Nicméně hromadné jednorázové výhozy nepotřebných artefaktů do zásypů studní nelze vyloučit. Jako vždy i v tomto případě záleží na konkrétním kritickém rozboru způsobu vytvoření zásypu a jeho obsahu a na kontextu, v němž studna vznikala a fungovala. Jiné možnosti nepochybně poskytnou studna na nalezišti z hlediska středověku „monokulturální“ a trvajícím třeba jen krátce než v případech opačných (u vícekrát nebo průběžně dlouho obsazované polohy). Podstatné také je, že může mít smysl se podrobněji zabývat především těmi nálezy, které pocházejí ze spodní kalové vrstvy, za předpokladu, že to jsou nádoby celé nebo velká, snadno rekonstruovatelná torza. Celé nádoby lze sotva vynechat nebo zapomenout na dně při vícenásobném čištění studně, jednotlivé střepy samozřejmě snadno. Což platí i pro odpadní jímkou.

Samozřejmě není v období středověku zaručena ani pravděpodobná současnost žádné části artefaktuální výplně studny s dobou jejího vzniku, nebo této době velmi blízké, a empirická zkušenost naznačuje, že by to byla nejspíš velká výjimka. Jedno druhým zde nelze s téměř 100% jistotou datovat. Obsah „posledního“ kalového sedimentu (a někdy samozřejmě i obsah zánikového zásypu) může však v příznivých a kriticky posouzených případech alespoň přibližně naznačit dobu vztahující se ke skončení funkce studny, tedy dobu zasypaní, dobu jejího definitivního uzavření.

⁸ Těmto pro chronologickou práci hodnotným a základním kategoriím nálezů jsou ve středověku blízké nálezové soubory z jednorázově (katastroficky) uzavřených celých lokalit nebo z jejich částí, z nichž některé navíc nepostrádají absolutního data uzavření, odvoditelného nezávisle z písemných pramenů (např. dnes již klasický zánikový horizont Sezimova Ústí). Zde navíc je možno zachytit další kategorie hodnotných nálezů pro relativní chronologickou analýzu, to jest užší těsně předzánikové soubory, funkčně homogenní (např. nádoby jež v původní konfiguraci spadly ze zřícené police; keramické dílny se „zastaveným provozem“ aj.). Takovéto soubory jsou sice vzácné, ale v období středověku zase tak naprosto výjimečné v zahraničním i našem domácím prostředí nejsou (namátkou z domácích publikací nádoby rozestavěné kolem ohniště – Richter, M. 1982: Hradištko u Davle městečko ostrovskeho kláštera, Praha, s. 44; opuštěná vsádka hrnčířské pece z důležitého přechodného období keramické produkce 13. století – Richter, M. 1994: Hrnčířská pec ze Starého Mýta (K otázce počátků vrcholně středověké keramiky), in: Mediaevalia archaeologica Bohemica 1993. Památky archeologické – Suppl. 2, Praha, 145–157.

⁹ Venc, Sl. 2001: Souvislosti chápání pojmu „nálezový celek“ v české archeologii, Archeologické rozhledy 53, 592–614, zvl. s. 602n.

Řada případů z různých lokalit nás poučuje i o studnách, kdy byly tyto objekty přeměněny na odpadní jímky (možná jednorázově, možná vícenásobně zaplňované), a to ne nutně jen ve spojitosti s následným fekálním provozem.

To ovšem není případ mosteckého čp. 226 a jeho blízkého okolí. Zde autor především pracuje s obsahy *klasických odpadních jímek*, jak to naznačuje nejen jejich výplň, ale i zdejší konstrukce těchto objektů, i když i studním je věnována pozornost. Ve srovnání se studnami leží mostecké jímky na pomyslné stupnici chronologické použitelnosti smíšených souborů poněkud výše, než tomu bývá u nálezů pouze jednotlivých objektů tohoto druhu. Jejich hlavní výhodou (oproti objevům jednotlivých, třeba i obsahově bohatých jímek) je jejich kumulace, a tedy i možnost vzájemné „sériové“ provázanosti alespoň některých jímek, provázanosti dané příslušností některých z nich k jedné parcele a k jednomu domu. Jistý kontrolní význam lze přikládat i jímám z bezprostředně sousedních parcel. Jímky z jedné parcely mohou tedy v těch výhodnějších případech vytvářet jakousi samovolnou přirozenou časovou sérii, i když o *předem neurčitelném* pořadí a časové vzdálenosti mezi nimi. V ideálním *modelovém* případě lze uvažovat asi takto: každá z jímek slouží určitou, nám neznámou a těžko určitelnou dobu, neboť může být po prvním zaplnění znovu a znovu, neznámo kolikrát, vyklizována a znovu zaplňována, až je posléze její funkce natolik nenapravitelně narušena,¹⁰ že její dochovaná výplň je potom naposled ponechána na místě, nakonec vyplněna (doplněna) „izolačním“ zásypem a funkce jímky definitivně skončí. Musí být však zároveň na téže parcele nutně nahrazena jímkou novou. Vzniká tak minimálně dvojice nebo i vícečlenná časová série, ale s vynechanými, předem časově neurčitelnými úseky, jež představují možná nestejně dlouhé časové intervaly, po které docházelo k vyklizům obsahu. Možná, že ještě lépe než čp. 226 tomuto modelu odpovídá kumulace jímek zmíněná již v poznámce 7 z čp. 26 v Horově ulici a objevují se i další možnosti, nové nálezy.

To však ani v optimálním případě samo o sobě nestačí. Musí být splněna další podmínka, aby bylo možno uvažovat o alespoň zkusmém využití pro chronologickou analytickou práci. Musejí být empiricky výzkumem zjištěny takové situace v jímkách, které by bylo možno považovat alespoň v rovině hypotézy (ne jen podle pouhého odhadu nebo zběžného předpokladu) za produkt jednorázového, nebo alespoň krátkodobého vyklizení nepotřebných nádob z domácnosti, tedy nádob, jak bylo v textu recenzované publikace již zřetelně vyjádřeno, zachovaných vcelku nebo jejich větších rekonstruovatelných torz. Celé nádoby objevené v jímkách ve shlucích, pocházející ze spodních částí, ale i ze svrchních částí výplně, zvyšují pravděpodobnost až samozřejmost, že nejsou jen pouhými reziduálními artefakty pocházejícími ze starších odstraňovaných obsahů.

Naproti tomu nelze opominout několik slabín spočívajících ve skutečnosti, jíž se ovšem nelze vyhnout, a to ani u některých souborů potencionálně nesmíšených, u „nálezových celků“ (*sensu Sl. Vencl*, tj. u uzavřených nálezů klasicky monteliovských).¹¹ Známou a mnohokrát připomínanou slabinou je totiž nemožnost určit dobu cirkulace a uchovávání různě starých až zastaralých artefaktů existujících vedle sebe nebo cirkulujících v živé kultuře, byť uzavřených posléze vložení do země v jednom okamžiku společně (např. zmíněné již obsahy některých hrobů elity).

U jímek je to samozřejmě ještě podstatně složitější. Je například nemožné apriorně bezpečně rozlišit případnou různorodost a „časovou nevyrovnanost“ vzniklou vyhozením jednorázově obměňované části výbavy domácnosti, v níž se v užívání přirozeně mohou setkat typologicky nesourodé, ale současné nádoby, od náhodě vydaných souborů vzniklých dlouhodobým nepravidelným odkládáním jednotlivých nádob a jejich náhlým společným vyhozením do jímky a poté následným „uzavřením“.

¹⁰ Opravy jímek pomocí kusů již dříve nějak užívaných dřev, nebo i původní konstrukce stěn jímek pomocí chronologicky nehomogenních kusů dřev, jejichž stáří může být v rozporu s datováním plynoucím z poslední artefaktuální výplně jímky, prokazuje spolehlivě dendrochronologie. Naznačuje i možnou delší cirkulaci jednotlivých kusů (např. prken) v živé kultuře, přičemž použití na konstrukci nebo opravu jímky bylo zřejmě tím posledním užitím, neboť se u těchto kusů dřeva patrně předpokládalo definitivní znehodnocení a jejich další nulová použitelnost. Tyto skutečnosti jsou též jednou z překážek, která využití dendrochronologie pro datování konstrukce jímek i pro následné chronologické operace neobyčejně ztěžuje, ne-li znemožňuje.

¹¹ Máme zde např. pro období středověku na mysli známou možnost akumulace různě starých, někdy dokonce velmi různě starých předmětů v mimořádně bohatých hrobech elity nebo obdobný jev v některých depotech. Rovněž v obdivuhodném díle O. Montelia (*Die älteren Kulturperioden im Orient und in Europa I. Die Methode. Stockholm 1903*) lze nalézt zmínky o obtížích s časovou homogenitou.

Výše již několikrát zmíněné kritérium přítomnosti „celých nádob“ je však v každém případě velmi užitečné, ale naprostou jistotu o časové homogenitě, natož její míře samozřejmě samo o sobě poskytnout nemůže. Autor recenzované publikace je si těchto skutečností dobře vědom, a tak svou úvahu o artefaktech z jímek uzavírá takto: „V každém případě od posuzovaných souborů očekáváme relevantní výpověď o *době uzavření*, vlastní interval, z něhož nálezy pocházejí, zůstává pro nás vesměs nepostižitelný.“

Kumulace jímek ze zázemí mosteckého domu čp. 226 i z nejbližšího sousedství a využití jejich obsahů pro alespoň orientační chronologii mobilních artefaktů v českém, a jak se zdá, zatím i dočasně ve středoevropském prostředí, je specifickým případem. Kromě již zmíněné série obdobných objektů z mostecké Horovy ulice čp. 26 je skupina jímek z čp. 226 zatím spíše výjimkou, která se v dohledné době nemusí běžně opakovat, ale nové obdobné případy vyloučeny nejsou, dokonce se již objevují (Chrudim – Filištínská ulice, viz pozn. 7).

Většinou jsme se u lokalit městského charakteru, zejména v jejich starších vývojových fázích, zatím setkávali a budeme se setkávat při chronologické práci na některých důležitých místech (např. Pražský hrad a jeho aglomerační podhradí i jinde) s postupným nárůstem vrstev a s vytvářením souvrství, o jejichž jednoduše chápání hodnotě pro studium chronologie, především keramiky, se diskutuje a pochybuje.¹² Nemáme však, a nebudeme mít jinou možnost než zkoušet *hledat nové způsoby*, jak s takovými i s dalšími potenciálně chronologicky „neurčitými“ nálezovými situacemi a z nich získanými středověkými (ale obdobně i pravěkými) soubory pocházejícími z jedné kultury při hledání její vnitřní detailnější chronologie zacházet. Znamená to neustále vědět a nezapomínat, že pracujeme stále se soubory (vzorky) vysoce pravděpodobně smíšenými, které mohou být zatíženy fatální chronologickou chybou (samozřejmě mohou být použitelné pro jiné segmenty rekonstrukce středověké kultury než jen chronologii). Také zde bude nejspíš pro středověké období platit, že jedině individuální kontextuální posuzování konkrétních nálezových situací a neustálé vylučování těch nejistých, byť sebeslibněji vypadajících souborů je nezbytností. Takovéto hledání těch spolehlivějších je samozřejmě riskantní a může se ukázat jako práce hodná legendárního Sísyfa. I to ovšem nutně patří k profesi.

Pokud se při tom rozhodneme pro užití *logické analýzy a statistických metod* (a to asi budeme muset, protože variabilita složení různých souborů, ať již vzniklá přirozeně, nebo kontaminací, je realitou), pak, nemá-li naše úsilí být pouhou statistikací nebo jen intuitivními odhady, musí nás, kromě *teorie vzorku*, zajímat především dostatečně statisticky průkazné *opakování* hodnot poměrů zvolených sledovaných znaků na různých podobných blízkých i vzdálenějších lokalitách a mikrolokalitách ve shodném geografickém a pokud možno i sociálním prostředí. Budeme muset být trvalými producenty nevědeckého vzorkovacího experimentu, jehož riziko bylo připomenuto již výše. Svůj význam si přitom podrží nejspíš klasické statistické testování v rámci srovnávací metodiky.

Má-li být ovšem její užití korektní a hledání neztroskotat na prvním kroku, pak z důvodů nezbytné vzájemné dlouhodobé komunikace mnoha badatelů, jež bude nutná, bude nezbytné se dohodnout, zpočátku alespoň na zkoušku nejméně pro pražské, lépe užší středočeské situace, na navzájem shodném detailním systému morfologické klasifikace a deskripce a postupně i na vážení „znaků“ pro veškerá hodnocení. Nelze nezpomenout, že průkopník kvantitativních pracovních postupů v české archeologii B. Soudský důležitost správného vážení znaků (výběr relevantních prvků) pro jakoukoliv analýzu zdůrazňoval ve svých přednáškách víc než cokoliv jiného.

Zkoušet vytvořit něco reálného, být chronologicky volnějšího, ale *s dobře definovanou mírou volnosti*, z alespoň některých smíšených souborů, *hledat* a postupně se naučit s nimi pracovat *lege artis*, když tvoří naprostou většinu archeologického sídlištního materiálu, je povinnost. Ale předpokládat, že se to nutně musí zdařit, natož pak snadno a rychle, by bylo velmi odvážné. Rovněž vývoj chronometrických metod, například termoluminiscenčního datování (?) střepů, a pokusy o zmenšování jeho systematické chyby,

¹² První krok k diskusi o zacházení se středověkými stratigrafiemi, klasifikovanými někdy jako pseudostratigrafie, učinil Hrdlička, L. 1993: Poznámky ke chronologii pražské středověké keramiky, *Archeologické rozhledy* 45, 93–112; k tomu námítky Frolík, J. 1994: Bemerkungen zum Studium frühmittelalterlichen Keramik aus komplizierten stratigraphischen Situationen, in: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert – Internationale Tagungen in Mikulčice 2, 107–118, Brno. Replika *Vencel, Sl.*, op. cit. v pozn. 9, s. 602, též implikující možnost kontaminace Hrdličkou charakterizovaných krátkodobě fungujících sídelních povrchů. Ani zde se pravděpodobně nevyhneme při prokazování jejich výhodnosti pro chronologickou práci všestranné statistické analýze, včetně testování míry shody a dostatečnosti počtu užitých jedinců.

která by byla únosná pro středověké období, by možná bylo dobrou finanční i kapacitní investicí. Jako obvykle se budeme muset rozhodovat, zda a proč něco takového opravdu potřebujeme, a tedy chceme, a le-dacos ostatního tomu *společně* přizpůsobit, i se všemi riziky.

Pokus J. Klápště o hledání možností, jak opatrně využívat pro chronologickou práci potenciálně smíše-ných souborů, tentokrát z velmi specifické nálezové situace, reprezentované kumulací odpadních jímek, je vážným krokem na této nelehké a z principu zřejmě křivolaké a zatím jen nepatrně prozkoumané cestě.

2. Problémy způsobu publikace

Terénní výzkum v čp. 226 přinesl neobyčejné množství pramenů, někdy velmi speciálního charakteru, např. zmíněné již odpadní jímký, a tedy i značný objem ekofaktů a různorodých artefaktů z organických ma-terialů, především však celých nebo dobře rekonstruovatelných keramických tvarů. Monografie o mostec-kém čp. 226 tedy představuje i příspěvek k nesnadnému hledání způsobu, jak monograficky sdělovat výsle-dky materiálově bohatých sídlištních výzkumů městského charakteru z období středověku a jejich vědecké přínosy. Česká archeologie středověku nemá zatím publikační řady, např. typu „červené série“ ze Schles-wigu začínající rokem 1983¹³, nebo od roku 1969 vydávanou „zelenou sérii“ z Haithabu.¹⁴ Výhody takov-ychto řad jsou všeobecně známé a znají a využívají je s prospěchem i čeští archeologové. Lze v nich na-lézt oddělená monografická zpracování jednotlivých artefaktů i širších speciálních témat (např. keramika, stavba domů, problém využití mechanických vrstev apod.), napsaných tematicky orientovanými specialis-ty. Problémem ovšem může být oddělené *souhrnné zhodnocení*, přicházející až s jistým zpožděním.

Jiné řešení nabídla na menším souboru pražské keramiky 12. a 13. století v roce 1971 I. Pavlů.¹⁵ Spo-čívá v jednoduchém vyobrazení všeho, nebo téměř všeho, objekt po objektu, každý předmět nebo zlomek kus po kuse (a to i opakující se méně významné fragmenty), samozřejmě bez toho, co nazýváme někdy po-někud nezaslouženými termíny jako „atypický“, „neklasifikovatelný“, „neurčitelný“ zlomek. Některá po-zitiva tohoto způsobu jsou zřejmá, leč je to způsob sotva ekonomicky udržitelný pro větší objemy materiálu.

Další možnost představila v roce 1982 monografie M. Richtera o Hradištku u Davle – Sekance.¹⁶ Lze ji charakterizovat jako publikační zvládnutí v té době velkého objemu nálezů, zejména keramiky, prostřed-nictvím předvedeného výběru těch dokladů (např. předmětů), které jsou potřebné k podpoře všech zásad-ních tvrzení (v první řadě chronologie). Takovýto přístup, zahrnující výběr jak artefaktů velmi chronologicky významných (například soubor nádob funkčně umístěných kolem náhle opuštěného ohniště), tak exemplá-řů navzájem velmi blízkých, téměř se opakujících a standardních, pocházejících však z nejrůznějších nále-zových situací (neboť i míra opakování má svůj význam), to vše doplněné o nějak mimořádné, často oje-diné exempláře, *vždy s uvedením dostatečného nálezového kontextu*, učinil jejich publikační výpověď překvapivě vysokou.¹⁷ Řada pokusů (nejen české archeologie) o publikaci větších a „bohatších“ lokalit za-tím významněji nepřekročila tento model. To lze snáze učinit u výzkumů rozsahem menších a charakterem a množstvím pramenů chudších. Koneckonců stále při úvahách o publikacích nelze nezpomenout výroku svěrázného empirika L. Hájka, působícího po roce 1945 v pražském archeologickém ústavu a vypomáha-jícího občas při technické přípravě tisku Památek archeologických, že je možno snadněji sdělit a otisknout „všechno o dvou sídelních jámách, než všechno o jámách všech“ z celého sídliště.

Recenzovaná publikace se v podstatě blíží pokusu předvedenému již M. Richterem, ale způsob prove-dení je modifikován, neboť i podmínky na lokalitě čp. 226 jsou jiné, než jaké poskytla „Sekanka“. V publi-kaci o domě z Mostu přibýlo proto navíc množství tabelárně uspořádaných deskriptivních „přehledů“ a gra-

¹³ Ausgrabungen in Schleswig – Berichte und Studien 1, Hrsg. V. Vogel, Neumünster 1983, a další.

¹⁴ Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu 1, Hrsg. K. Schietzel, Neumünster 1969, a další.

¹⁵ Pavlů, I. 1971: Pražská keramika 12. a 13. století. Praha.

¹⁶ Richter, M. 1982: Hradištko u Davle městečko ostrovského kláštera. Praha.

¹⁷ Připomenutí dnes naprosto samozřejmého požadavku publikace artefaktů s dostatečným nálezovým kontextem má v rámci této historicky zaměřené úvahy o hledání způsobů edice městských (a obecně sídlištních) výzkumů své dobré důvody. Klasický příklad, že tomu přibližně v době vydání Richterovy monografie o Hradištku – Se-kance (op. cit. v poznámce 16.) tak nemuselo být, viz Polla, B. 1979: Bratislava – Západné suburbium (Výsle-dky archeologického výzkumu), Košice – Bratislava. Zde deskriptivní terénní část prakticky vůbec nekomunikuje s rozbořem její artefaktuální náplně a obě části archeologického „řemesla“ se při chronologické analýze navzá-jem téměř zcela míjejí a nevyužívají.

fů, obsahujících v koncentrované podobě množství užitečných a potřebných, přehledně uspořádaných informací, samozřejmě vždy ve snadno zjiřitelné vazbě na terénní kontext. Přibýlo i rozumného zájmu o kvantitativní informace. To vše spolu s informacemi tlumočenými mnoha kvalitními kresbami a fotografiemi, snad s jedinou výjimkou (přehled 9 na str. 24, který utrpěl formátovým zmenšením), zvyšuje představu o fondu, s nímž autoři jednotlivých částí publikace zacházejí.¹⁸ Novinkou jsou glosáře připojené ke dvěma speciálním kapitolám (technologie keramiky a zpracování usňových fragmentů), které vysvětlují a možná pro archeology kodifikují terminologii spolupracujících oborů.

3. Keramika

Kapitola analyzující mosteckou keramiku tvoří hlavní část třetí kapitoly, která je zaměřena na svědectví objevených artefaktů. Obsahuje několik tematických okruhů. Klíčovým okruhem, na němž jsou stavěny všechny další části publikace, včetně příspěvků různých specialistů, je *chronologie keramiky*. V menším rozsahu autor též analyzuje některé další otázky související s pokusem o rekonstrukci „živé kultury“ vázané na čp. 226 (*proměnu keramického inventáře domácnosti v čase; obsahy nádob*) a prostřednictvím spolupráce s různými přírodními vědami se pokouší o studium některých speciálních vlastností keramiky. V menší míře je tedy zastoupeno studium *primárního i sekundárního použití některých vybraných nádob*, a to prostřednictvím infračervené spektroskopie. Analyzovány jsou takto zbytky uchované uvnitř jedné nádoby nebo krusty ulpěší na stěnách několika nádob. Archeologicky bylo možno rozhodnout i množství poznatků o *technologii výroby* mostecké keramiky získané pomocí chemických a dalších speciálních metod technické keramologie (mikroskopické zhodnocení výbrusu střepu, rentgenografická analýza, měření nasákavosti). Naopak na nezbytné minimum jsou redukovány jednotlivé detailní popisy a vyobrazení exogenních stop vytvářecích postupů nádob. Jejich stálé předvádění, které se pozvolna stalo „zvykovou“ součástí publikace keramiky, již v mnoha případech nepřináší něco zásadně nového a tento přístup, opakovaně uvádějící stále tytéž dobře známé jevy nebo jejich nepatrné varianty, již dočerpává své původně velmi progresivní a užitečné možnosti. Cesta dále vede přes exaktně pojaté endogenní technologické charakteristiky, jak to zatím sice jen příkladově, ale i tak mimo veškerou pochybnost naznačily výbrusy celých stěn dvou nádob na str. 72–76. Zatím se v problematice exaktního studia technologie keramiky pohybujeme dost nejistě a máme potíže – také ekonomické, neboť tyto ne právě levné pracovní postupy nyní nejsou a ještě nějaký čas nebudou ve větším měřítku běžně dostupné.

Kapitola o mostecké keramice, i když je kapitolou základní, nevyčerpává, a ani nechce vyčerpat všechny interpretační a srovnávací možnosti, které mostecký soubor poskytuje. Je svým způsobem svorníkem umožňujícím vzájemnou vazbu ostatních kapitol, svorníkem sjednocujícím a usnadňujícím jejich společnou výpověď. Významným způsobem tak rozšiřuje i naše obecné znalosti o české středověké keramice a iniciuje řadu pozoruhodných myšlenek.

Při studiu chronologie keramiky se autor soustředil jen na mosteckou keramiku a pokusil se odvodit z ní výhradně *místní chronologickou sekvenci*, a to jen natolik podrobnou, aby byla přiměřená jednak těm otázkám, které si položil, jednak střízlivě posuzovaným výpovědním možnostem daného materiálu. Upustil tedy od širších komparací, které při chronologické analýze většinou nikam nevedou, leda k vytváření krátce platných dočasných pseudostruktur. Autor také vyloučil ze základní chronologické analýzy artefaktuální obsahy většiny běžných vrstev se smíšenými „soubory“ a soustředil se na kritické posouzení především obsahů jímek (po vyloučení potenciálních intrusí) a v nich uložených především *celých nádob*, přičemž zohlednil možnou přirozenou, ale hiáty výklizů přerušovanou „sériovost“ jímek, jak byla již zmíněna výše.

¹⁸ Tato recenze může jen připomenout, nikoliv řešit a hodnotit problém publikace náležející ze sídlištních výzkumů pomocí určitého množství obvyklých i zde použitých ikonických prostředků, za současného použití kódovaných deskriptivních systémů obecně platných nebo specificky jen lokálně zaměřených, zcela uzavřených nebo s rezervním prostorem pro případné doplňky, nebo i zcela otevřených (aditivních) s periodickými nebo průběžnými doplňujícími přípisy. Za diskusi stojí též starý, po mnoho let čas od času se vyskytující požadavek o zřizování srovnávacích materiálových sbírek, u nichž lze těžko rozhodnout, zda jejich výhody nejsou zároveň destruktivní omezeností jejich obecné dostupnosti. Na tomto místě si dovoluji ještě poznámku, že starší pokusy o pramenné edice zejména sídlištního materiálu by měly pravděpodobně v ArÚ AV ČR v nějaké dobře uvážené podobě pokračovat a možná dospět k soustavné publikační řadě. Naději v tom směru vzbuzují nejen nové technické (elektronické) možnosti, které nenutí jen k tvorbě tlustých svazků, ale i nadějný závěr úvahy o archeologických syntézách pravěku, který zní *ad fontes* (Jiráň, L. 2001: Ke koncepcím českého pravěku, Archeologické rozhledy 53, 789, zvl. 791).

Autor se zřejmě nesnaží o to, aby zasáhl svými nově získanými prameny do problematiky chronologie „české“ středověké keramiky, ale potřebuje „svou“ úzce regionální až lokální mosteckou chronologii keramiky alespoň natolik přesnou, aby stačila především pokusu o co nejuplněnější (samozřejmě z principu vždy nedokonalou) zpětnou transformaci kultury „mrtvé“ v kulturu „živou“, tedy o vytvoření představy o *životě lidí na parcele* „dvora a domu čp. 226“, což není tak docela totéž co *život parcely*, na níž se rozkládal dvůr a dům čp. 226.

Pro vlastní analytickou práci přijal J. Klápště *dva reálné předpoklady*, i když je explicitně nevyjádřil v textu. První z nich bychom mohli formulovat takto: Na urbanizaci „předlokačního“ osídlení se kromě domácího obyvatelstva podíleli i cizí kolonisté, kteří kromě možného přenosu technologických znalostí alespoň částečně odlišných od domácí tradice přinesli jistě též nezbytné množství vlastní keramiky jako počáteční výbavu nové domácnosti. Ta ovšem byla, jak je u keramiky běžné, v relativně krátké době poškozována, skončila ve střepech a archeologizována byla jako statisticky stopová, těžko identifikovatelná minorita (pokud nebyly její střepy význačně odlišné a nápadné, jako je tomu např. u světlé červeně malované nebo polévané keramiky). Zároveň musely být ztráty běžné, především varné keramiky průběžně doplňovány. V době vstupu do nového prostředí a nějaký čas po něm byli tedy nově příchozí nuceni odebírat to, co bylo tradičně vyráběno a dostupno na místě. Teprve po nějakém čase, se stabilizací svého usídlení, mohli uplatňovat a naplňovat „své požadavky“ jak na tvarovou náplň, tak na technologickou kvalitu, a to buď vlastní výrobou, modifikovanou ovšem dostupnou domácí surovinovou základnou, nebo ovlivněním domácích tradičních výrobců svými požadavky, nejspíše však obojím způsobem současně.

Druhá autorova výchozí představa, jak se domnívám, vzniklá empiricky při nepřilíh produktivním analytickém pokusu o zacházení pokud možno se všemi keramickými nálezy a jejich *mnohočetnými znaky*, obsahuje tyto klíčové, rovněž podrobněji explicitně nevyjádřené myšlenky: Technologie keramické výroby na určité lokalitě může být někdy ovládána značným sklonem k tradicionalismu, neboť je omezena nízkým dobovým porozuměním využívaným fyzikálním nebo chemickým procesům, a jediné, co je podstatné, je opakovaná úspěšnost výrobního postupu. To také pravděpodobně zpomaluje šíření inovací a tradičně úspěšné výsledky mají menší tendenci k rychlým až nečekaným změnám a jejich náhlému prosazení. Střídání starého novým může být u základních technologických kroků mnohem pozvolnější a probíhá i prostřednictvím mísení částí starších a novějších pracovních postupů. Právě v tom je příležitost k ustavení alespoň hrubé, ale pro daný úkol dostatečně relativní mostecké chronologie.

Z dobře posuzovatelných exogenních technologických znaků autor proto zvolil jako analytické znaky dvě dvojice technologických znaků vyjadřujících opačné chronologické tendence, a to způsob vytváření nádob (lepení x vytáčení) a způsoby oddělování výrobku od desky (odtrhávání dna z podsýpky x odřezávání strunou). Přihlížel též k makroskopicky exogenně posouditelnému složení keramického těsta a jeho výpalu, projevujícím se různou strukturou a zabarvením povrchu.

S přihlédnutím k *možné*, již výše naznačené, byť nedokonalé „samovolné“ sériovosti jímek, k výskytu zvolených technologických znaků a s využitím pečlivě zpracované morfologie keramických tvarů se autor snažil pro vytvoření relativní chronologie využít ty jímky, u nichž bylo možno na základě konkrétního posouzení náleзовých okolností uvažovat o vysoce pravděpodobném jednorázovém společném vyhození nepotřebných nádob z domácnosti a poté následném posledním uzavření jímky. K takto odvozené *relativní sekvenci technologických* a na ně vázaných dalších znaků pak hledal opory pro *absolutní datování* této sekvence. Zřejmě je snaha o přenos absolutních dat vyložena a zdůvodňována na str. 18–21. Chronologická hodnota kachlí je pak samostatně posouzena na str. 26–28. Zde tedy jen několik poznámek k absolutní chronologii.

Jedním ze zdrojů mostecké absolutní chronologie jsou *prostorové vztahy* jednotlivých částí města a jeho objektů (např. příkop prvotního městského založení oddělující mladší část městského organismu; rozšiřování města – např. rozšíření první a druhé fáze), jejichž data lze alespoň přibližně odvodit z širšího historického kontextu daného písemnými prameny. Dále jsou to pro nejmladší keramiku orientačně nálezy, které souvisejí se *stavbou farního chrámu po požáru v r. 1515*. K dispozici jsou i srovnání s fondem *nádob datovaných poklady mincí*¹⁹ a opory, které pro severozápadní Čechy pečlivě vydělal M. Zápotocký²⁰. Naproti

¹⁹ Radoměřský, P. – Richter, M. 1974: Korpus české středověké keramiky datované mincemi, Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie 28, č. 2–4, 57–171.

²⁰ Zápotocký, M. 1978: Středověká keramika severočeského Polabí, Morfologie a relativní chronologie, Památky archeologické 69, 171–238; Zápotocký, M. 1979: Katalog středověké keramiky severočeského Polabí, Praha.

tomu jindy velmi účinná dendrochronologie právě u jímek neposkytla bezpečnější absolutní data, neboť datum *post quem* pro poslední zaplnění jímkou může nabízet vlivem možného a také doloženého sekundárního užití dřev velmi neurčitý až falešný údaj. V několika případech je s opatrností též užito *kvantitativních údajů* (poměry různých analytických prvků navzájem) k naznačení relativního stáří, které se pak promítá do rozčlenění absolutního. Pro vlastní absolutní chronologii jsou obezřetně využity všechny opory, které se pro mostecké prostředí nabízely. Sdílet s autorem lze v textu jen mimochodem vyslovený názor o užitečnosti dosud chybějícího, soustavně vytvářeného katalogu datovacích opor – dodejme, že nejlépe regionálně rozčleněného. Ty opory, které jsou použitelné pro sz. Čechy, autor nepochybně zná. Přes veškeré úsilí, které J. Klápště vynaložil na vypracování mostecké relativní a absolutní chronologické stupnice, nebylo možno interval jejich jednotlivých fází stlačit pod 50 let. Nedomnívám se, že se v dohledné době běžně podaří zpracovat časové stupnice například pro keramiku s přesností mnoho pod půlstoletí. Mělo by nás zajímat, zda vůbec, nebo který náš materiál kdy může obsahovat informace pro takové užší datování.

Protože je to potřebné pro porozumění dalším úvahám nad neobyčejně zajímavou publikací, uvedme zde *přehled stupňů* (podle autora *fází*) mostecké keramiky. Některé shody mezi jednotlivými exempláři nádob uvnitř jednotlivých fází jsou tak významné, že je bylo dokonce možno přiřknout jedné a téže výrobní, snad dílenské tradici. Této skutečnosti bylo možno dále využít i pro synchronizaci nálezů z různých jímek.

Autor rozlišuje *šest fází*, přičemž v první se uplatňují výhradně znaky raně středověké tradiční technologie (modelace z pásků, obtáčení a podsypání dna) a teprve v páté je technologická inovace definitivně dokončena a prosazena (vytáčení nádob a odřezávání); ve fázi šesté přibýlo k tomuto stavu běžnější užití vnitřní polevy. Ve fázích 2, 3 a 4 pozorujeme koexistenci starých a nových prvků, ale těch starých ubývá. Konstrukce takto pojaté sekvence není však výsledkem užití apriorního evolučního modelu, ale je empirickým produktem konkrétního rozboru náleзовých situací a z nich pocházejících souborů nálezů.

Morfologie keramických tvarů opřená ve své podstatě o technologickou charakteristiku spolu s rozčleněním do naznačených šesti chronologických fází umožnila pohlédnout i na proměny každodenního užití jednotlivých tvarů v domácnosti mezi 2. a 4. fází, z nichž je pro takové studium k dispozici více nádob. Vždy dominuje *hrnec*, přičemž narůstají typy hrnců s uchem, až téměř k vymizení bezuchého hrnce ve 4. fázi, kdy je jeho podíl redukován na 1 %. Již ve druhé fázi se objevuje *džbán* a jeho značný podíl roste a udržuje se ve 3. a 4. fázi a vykazuje podíl mezi 21 a 18 %. Překvapením je absence *lahve*, kromě náznaku ve fázi 1. Pro manipulaci s tekutinami bylo postavení džbánu významné. V souvislosti s tímto zjištěním stojí za zaznamenání postupný úbytek *poháru* a jeho vymizení ve 4. fázi a vedle toho pokračuje průběžný výskyt *dřevěných picích misek*. Nevyrovnaný je výskyt *poklice* a její postupný pokles z 37 % na 12 % a 3 % je těžko vysvětlitelný, zatímco poslední výskyt *kovnice* ve 2. fázi je vysvětlitelný kompenzačním nárůstem různých džbánů ve fázi 3 a 4. Drobný hutný odstavec v textu a instruktivní grafy, podobně jako i v jiných případech, jsou ve skutečnosti příkladem pracně rekonstrukce a studia proměny jednoho z důležitých prvků „živé kultury“.

Za zvláštní zmínku stojí i tabulky a jejich interpretace zabývající se *obsahy nádob*. Celkem bylo možno hodnotit 651 nádob, přičemž měření bylo provedeno nasypáním písku, neboť profilografický výpočet se významněji nelišil od hodnot získaných pískovým násypem. Výsledek je do jisté míry překvapivý. Pokud jsme doufali, že by bylo možno studiem obsahů nádob zjistit nějakou standardizaci, potom to autor měřením vyvrací. U všech variant hrnců stoupal obsah průběžně, a to shodně i v jednotlivých jímkách, od přibližně blízkého základu společného všem variantám přes jakési těžiště až k několika extrémům. Ostřejší rozdílly jsou zřetelné jen u džbánů v jedné jínce (obj. 43). Ale ani zde nelze počítat s tím, že z provedených měření odvodíme nějaké standardizační údaje, vhodné třeba pro historickou metrologii. Již toto negativní zjištění je samo o sobě zajímavým poznatkem z hlediska kognitivní archeologie. A to tím spíše, že jistá standardizace s minimálním rozptylem je zřejmá z hlediska morfologického.

Kromě keramiky kuchyňské a stolní přinesl archeologický výzkum další pozoruhodné závěry, odvozené z ostatních keramických artefaktů. Rozbor *kachlových fragmentů* ukázal, že otopné zařízení užívající kachle, tedy alespoň jednoduchá kamna, se v čp. 226 objevila relativně pozdě, až v první polovině 15. století, ale ve srovnání se sousedními domy to bylo ještě o dost dříve. V čp. 224 a čp. 222 k tomu došlo až v době v Čechách dost všeobecné proměny zakouřených jizeb v čistější světnice ve druhé polovině 15. a v 16. století, jak to odvozujeme nejen z rostoucích kvant archeologických nálezů kachlů, ale jak tento proces dotváří a ilustruje i jejich stoupající průměrná kvalita výtvarná a technologická.

Do sféry kulturní historie českých měst, podobně jako je tomu u fragmentů kachlů, zasahuje zajímavé pozorování učiněné na zpravidla poněkud podceňovaném a někdy i přehlíženém materiálu, jímž je *keramika*.

mická krytina. Její zlomky indikují první použití keramického pokrytí střech už před rokem 1300 a zřejmě značné je rozšíření již v 1. polovině 14. století. Souvislost s požární bezpečností v koncentrovaném a stabilizovaném sídlištním prostředí, jaké představuje městský blok a město jako celek, je dobře pochopitelná.

Na okraj problematiky spíše ekonomické zase směřují závěry učiněné ze studia *keramických přeslenů*. Podle jejich časového rozptylu je zřejmé, že v čp. 226 ustalo domácí zpracování přize někdy na počátku 14. století. Není vyloučeno, že to souvisí s obecnější změnou ve zpracování přize v rámci celé textilní výroby a možná, že i v obchodování textilní surovinou a textiliemi. Řadu problémů otevírají i nálezy *hmčírské plastiky* (zlomek akvamanile z doby před začátkem 14. století; jednoduchá zoomorfní dětská hračka patrně ze 14. století). Výjimečně kvalitní drobnou plastiku sv. Barbory z 1. poloviny 15. století interpretuje autor jako devocionálii, snad vnesenou do městského prostředí z nějaké pouti (sériovosti výroby, a tedy snadnému šíření by napovídaly stopy vytlačování z kadlubu).

Ke keramickým artefaktům objeveným v čp. 226 náleží i nevelká a různorodá skupina keramických artefaktů (zlomků i celých nádobek) odlišujících se zřetelně od keramické tradice zjišťované v sz. Čechách. Máme před sebou zřejmě *skupinu importů* (tmavě šedá až černá leštěná keramika neznámého původu, patrně ze staršího 14. století; bělavá jemná slabostěnná keramika projevující se malými nádobkami, občas s červeným malováním nebo též s polevou, zjišťovaná častěji ve 13. století a mizející v první polovině 14. století, přicházející do Mostu z blíže neurčitelného západoevropského okruhu; polévané zlomky z čutory a džbánku nepřesahující příliš rok 1300, pocházející patrně z německého prostředí; bíle malovaná keramika známá ze středních Čech, čekající na podrobnější zpracování; před polovinou 14. století mizející ojedinelé zlomky jihoněmeckých pokliček s širokým okrajem; doklady tří nádobek s oblým dnem, možná severoněmeckého původu z doby před 1300, a grapen z 15. století). Jako mnohem významnější se jeví nálezy kameniny související se sousedním Saskem (patrně Waldenburg), vyskytující se v čp. 226 od poloviny 14. až do 16. století.

Navazující speciální *zpracování technologie keramiky metodami přírodních a technických věd*²¹ představuje zatím v našem domácím (a pokud je mi dostupná literatura) i v středoevropském prostředí významný příspěvek. Jeho hodnota kromě jiného spočívá v přímé vazbě na otázky stanovené a řešené archeology, nikoliv v tápavém, nejvýše ilustrativním hledání „co to ukáže“, jak se s tím stále ještě občas setkáváme.

V zásadě lze zde rozlišit několik problémových okruhů. Prvním z nich je exaktní *keramologická charakteristika* některých vybraných, archeologicky vydělených keramických skupin domácí keramiky z hlediska složení hrnčírského těsta, kvality výpalu a způsobů modelace nádob. Použita pro tento účel byla rentgenografická analýza, mikroskopické vyhodnocení výbrusů a hodnocení nasákavosti. Studována byla i charakteristika dvou druhů keramiky importované. U jemné světlé keramiky v metodice dominovala rentgenografická analýza a u kameniny byla věnována větší pozornost i nasákavosti. Výsledky měření jsou uvedeny v přehledných tabulkách a na řadě barevných tabulí jsou zpřístupněny výbrusy střepů. Je tu ovšem jeden problém, a to ve volbě vzorků. Zde použité rozdělení fází A až E se zcela nekryje s výše zmíněnou stupnicí fází 1 až 6. Patrně vzhledem k potřebě zřetelné kontrastní charakteristiky vývojového trendu musel být modifikován výběr vzorků²², protože jejich počet sotva může být z důvodů finančních nákladů neomezen.

Výsledky lze shrnout následně: Vzorky skupiny A mají nejvyšší nasákavost a nejnižší objemovou hmotnost; liší se množstvím ostřiva dna a stěny na téže nádobě, zrna ostřiva jsou hrubá a dosahují až 1,6 mm; výpal nepřesahuje 900–1000 °C. Ve skupině B je nasákavost menší než v A a teplota výpalu je mírně vyšší než 1000 °C. Vzorky skupiny C jsou co do nasákavosti nevyrovnané tak, jako jsou nevyrovnané vlastnosti této keramiky pozorovatelné i vizuálně, a stejně tak je to i u skupiny D, ale teplota výpalu zde přesahovala i 1000 °C. Nevyrovnanost tedy přetrvává až do 1. poloviny 15. století. Po dlouhou dobu vedle sebe tedy existují technologické postupy, praktiky, a tedy i výsledky identifikující různě vyspělé třídy keramiky, což

²¹ Viz dvě studie uvedené v pozn. 2.

²² 1 = A, keramika raně středověká; lepení, obtáčení, podsýpka. B = 2 + část 3a, počátky vrcholně středověkého zboží (kolem 1300); lepení, obtáčení, hustá podsýpka. Vypuštěna je část 3a + 3b, vrcholně středověké zboží, stále ještě lepení, obtáčení a podsýpka. C = 4, mladší vrcholně středověké zboží, první polovina 15. století, ale lepení, obtáčení, hustá podsýpka. D = 4, mladší vrcholně středověké zboží, první polovina 15. století, ale vytáčení a odřezávání. E = (5?) + 6, (mladší středověké E = (5?) + 6 (pozdně středověké?) a počátky novověkého zboží; vytáčení, odřezávání, zpravidla vnitřní poleva.

ostatně pozorujeme též makroskopicky na způsobech vytváření nádob. Teprve skupina E zasahující pozdní 15. století a století 16., tedy přelom k počátku novověké keramiky, je relativně dokonalejší. Má sice dosti silnou nasákavost (10 %), ale textura střepu je ve srovnání s předcházejícími skupinami více homogenní, což naznačuje pečlivější přípravu těsta a dobře zvládnuté vytváření, nicméně výpalem se neliší od předcházejících skupin, neboť nepřesahuje 1000 °C. Odlišnost představuje importovaná světlá keramika, a to svojí jemnozrnnou strukturou, odvozenou z kaolinového základu, jejíž výpal dosahuje až 1050 °C. Stejně tak se od běžné keramiky liší svou homogenitou a jednosměrnou texturou střepu kamenina, jejíž výpal dosahuje až 1100 °C.

Vzhledem k tomu, že technologie vytváření nádob hraje významnou roli v celé analýze nálezového fondu keramiky, pokusili se autoři o *výbrusy celého profilu* dvou nádob.²³ Naznačili tak, že i tam, kde archeolog není schopen sám pouhým pozorováním určit způsob vytváření nádoby na základě nepravidelností v síle stěny, drobných poruch ve spojích jednotlivých modelačních válečků nebo pásků a pomocí různých nezahrazených otisků prstů, je k dispozici metoda, ne sice levná a pohodová, ale taková, která může určení upřesnit. Je to studium prezence/absence nebo lokální hustoty a směru pórů ve střepu, založené na mikroskopování výbrusu stěny nádob. Dva publikované profily jasně naznačují, že ne každá nádoba s nepříliš silným střepem a s dokonale zpracovaným vnitřním a vnějším povrchem i bez zřetelné podsýpky musí být nutně zhotovena vytáčením.

U studia keramiky zůstávají i autoři dalšího příspěvku směřujícího k pokusu o rekonstrukci živé kultury, zejména každodennosti městské domácnosti, a to pokusu o *určení původu usazenin na stěnách nádob* a reziduí vnitřního obsahu.²⁴ Těto tematice je věnována značná pozornost zejména v americké literatuře při funkčním výzkumu „domácího“ nádobí. Pro naše domácí prostředí a středověkou keramiku jde o doklad první vážně míněné snahy o totéž. Podobně jako u předcházející studie, kromě poukázání na možnosti, které metoda (tentokrát infračervená spektroskopie) poskytuje, bylo zhodnoceno 18 vzorků ze čtyř nádob. Z nich pocházejí konkrétní výsledky. Prvním z nich je konstatování, že přes interpretační obtíže, které přináší fekální prostředí, je možno určit některé složky související s užitím nádob a nikoliv jen jejich fekální kontaminaci (reálně je prokázání stop rostlinných olejů a bílkovin, souvisejících s přípravou potravin). Pozoruhodné je též určení hmoty vyplňující část jedné nádoby, jako borové pryskyřice, sloužící patrně k namáčení konců osvětlovacích loučí.

4. Nekeramické artefakty

Z nekeramických artefaktů jsou nejprve pojednány *skleněné nádoby* a *okenní sklo*. Kapitulu zpracovala přední znalkyně českého středověkého skla E. Černá, která archeologickým výzkumem v čp. 226 a okolí dostala do rukou mimořádně bohatý a kvalitní nálezový soubor,²⁵ jenž vazbou na jeden městský blok, a v jeho rámci dominantně na jeden dům (čp. 226) a jeho parcelu, umožnil řadu obecnějších závěrů. Studie E. Černé dovedla zpracování souboru skla k nové kvalitě, a představuje tedy v dynamicky se rozvíjícím procesu poznání českého středověkého skla nový vývojový stupeň, jemuž ovšem předcházela řada logických pozitivních kroků jiných badatelů.

Po víceméně příležitostných, ale podnětných pokusech o navázání na starší tradici bádání o českém skle z pera K. Hetteše²⁶ došlo v roce 1967 k prvnímu výraznému obratu. Představuje jej velká bilanční studie D. Hejdové a B. Nechvátala²⁷, do níž se promítly i první významné nálezy z Plzně – Solní ulice.²⁸ Další podstatný krok podmínily přibývající bohaté nálezy z Plzně, Mostu, ale i množství se soubory z dalších českých středověkých lokalit (např. Cheb, Praha). Skupina autorů se tedy pokusila o syntézu, jež měla převážně morfologicko-typologický a přirozeně i chronologický charakter a přispěla značně ke stabilizaci bádání o českém středověkém skle. Znamenala určité žádoucí, a to i terminologické sjednocení úsilí řady ba-

²³ Vl. Hanykýř – M. Maryška – P. Brůček, cit. v pozn. 2.

²⁴ Vl. Machovič – M. Novotná, cit. v pozn. 2.

²⁵ E. Černá, cit. v pozn. 3.

²⁶ Např. Hetteš, K. 1959: Středověké skleněné číše z Benediktinské ulice v Praze, Umění 7, 44–49.

²⁷ Hejdová, D. – Nechvátal, B. 1967: Studie o středověkém skle v Čechách, Památky archeologické 58, 433–498.

²⁸ Výzkum z roku 1963; publikace Nechvátal, B. 1976: Středověká studna v Plzni – Solní ulici. Archeologické studijní materiály 12. Praha (AÚ ČSAV).

datelů, což neobyčejně podpořilo další rozvoj studia českého středověkého skla.²⁹ Studie E. Černé zahrnutá do publikace o čp. 226 posunuje studium českého středověkého skla znovu dopředu a naznačuje nová měřítká koncepčně i metodicky. Koncepčně především *přímou vazbou na archeologický výzkum blízkého krušnohorského sklářství*, tedy v našem domácím prostředí poprvé zkoumání přímého vztahu prostředí produkce a konzumace skla. V náznamech, ale rozeznatelně je přítomen i prvek sociologický (např. srovnání zastoupení skleněných artefaktů co do množství a času na několika sousedních parcelách).³⁰ Z metodických novinek stojí též za zmínku překročení jednoduchého, dosud tradičního, spíše jen deskripčního (protože bazálně nezbytného) určování základního chemického složení skla, a to k pokusu pomocí chemických analýz přiblížit se určení vazby konzumního prostředí (Most) k prostředí produkčnímu (především Moldava), i když autorka nevylučuje v Mostě podíl ani další krušnohorské i širší severočeské sklářské produkce. Tradiční chemické analýzy přinesly díky soustředění na jednu parcelu a její nejbližší okolí a zároveň díky rozložení souboru skel v čase i možnost zjištění vývoje kvality mosteckého skla. Sklo (draselno-vápenaté) ze starších fází je méně kvalitní než z fází mladších, počínaje 4. fází, tedy od 15. století.

Studie E. Černé přináší nebo umožňuje řadu postřehů *kulturně-historického charakteru*. Nástup skla v Mostě obecně, ale i z hlediska samotné parcely čp. 226, náleží do doby relativně časně, tj. do konce 13. století; je to však i tak dost opožděně od doby počátků urbanizačního úsilí. Nevíme ovšem, zda je to reálný fakt, nebo zda je to dáno až prvním výskytem nálezu prostředí, jímž jsou jímký. V prvním případě to znamená, že sklo je až přirozeně zpožděným průvodcem stabilizace a indikátorem „zkulturnění“ života u stolu alespoň části městské komunity, v případě druhém to souvisí jen s možností lepší uchovatelnosti skla, jaké poskytuje jímká, a svědčí tedy jen o zlepšení hygienických poměrů. Význam takové otázky i volba odpovědi na ni se ještě zvyrazňuje vysoce pravděpodobnou skutečností, že část číšek s velkými nálepy mohla být dovezena z Německa.

Zkvalitnění životních podmínek v domě indikují i *nálezy skla okenního*. Tuto inovaci zjišťuje archeologický výzkum s ještě větším odstupem od počátku urbanizačního dění než zmíněný již nástup dutého skla; první výskyt okenních terčíků a destiček začíná podle dosud dostupných dokladů ve fázi 3b, to jest v mladším 14. století. Od té doby však množství okenního skla roste a ve fázi 6 (16. století) dosahuje maxima. Zároveň však v téže fázi slabne až končí přísun „domácí“ krušnohorské produkce dutého skla. Mizí definitivně vysoké číše „českého typu“, zůstávají jen drobnější kónické tvary číšek a nově se objevují tvary, jejichž afinita k benátské produkci je zřetelná.

Překvapivá je též zjištěná *objemová variabilita* vysokých číší s nálepem, z nichž nejmenší a nejméně objemná měla obsah pouhých 0,35 l, největší pak dosahovala 2,27 l. Ve vzorku 17 posuzovaných číší tohoto typu nelze rozlišit ani náznak nějaké standardizace – počet měření se však nezdá k nějakým určitějším závěrům zatím dostatečný a nikdo je také z tohoto souboru nevyvozuje.

Za zamyšlení i další šetření možná stojí zatím spíše jen nápad, jaký však mohou odvodit z autorčiných vývodů, že na obecně celkovém snížení spotřeby skla při stolování v pokročilém 15. století a na počátku století 16. se možná podílí větší dostupnost méně křehkých, ale rovněž reprezentativních nádob, například ze zatím stále nesměle se hlásící kameniny nebo z cínu. Jeho použitelnost jako druhotné suroviny, tj. možnost nového slévání, ovšem vede k tomu, že při případném orientačním zjišťování frekvence jeho výskytu případně značná úloha pramenům písemným (kšaftům) a ikonografickým, především pozdně gotickým a renesančním vyobrazením „Poslední večeře“.

Klasická *archeologická chronologická klasifikace*, o níž se nakonec vše o skle opírá, vychází ovšem z chronologické analýzy keramického obsahu odpadních jímek. Fáze stanovené J. Klápštěm E. Černá respektuje, ale pro malý počet exemplářů v nejstarších fázích spojila fázi 2 a 3a. Nedomnívám se, že by to právě v tomto případě nějak poškodilo srovnatelnost závěrů. Další oporou chronologických úvah je jasné určení typů a jejich variant (celkem 29 typových položek skleněných nádob) a obojí, keramická i sklářská typologie, jsou pak prostřednictvím společných nálezů v odpadních jímkách navzájem propojeny. Výsledkem je představa o vývoji množství a typů stolního skla získaného z výzkumu v bloku, do něhož náleží i plocha čp. 226, v období kolem roku 1300 až za rok 1500, tedy v intervalu více než dvou století. Výsle-

²⁹ Hejdová, D. – Frýda, F. – Šebesta, P. – Černá, E. 1983: Středověké sklo v Čechách, *Archaeologia historica* 8, 243–266.

³⁰ Autorka ovšem správně naznačuje, že tento zajímavý pokus nemá objektivní výstup, neboť pramenová základna z jednotlivých domů a jejich parcel není srovnatelná.

dek je předveden na str. 98 na obr. 5. Kdyby bylo zvykem v recenzích užívat ilustrací, musel by tento obrázek být nutně otištěn právě na tomto místě. Užijme zde alespoň méně výstižného způsobu informace a jen stručně naznačme směr vývoje hlavních tvarů. Začátky (fáze 3a + 3b, 14. století) jsou významně spojeny s nižšími číškami s větším, ale zejména s drobnějším nálepem, jejichž výskyt slabne, ale nemizí, až v 6. fázi (16. století). S menším zpožděním, nejspíše kolem poloviny 14. století, se připojují číšky s vertikálně taženými nálepy, udržující se ještě ve 4. fázi (1. pol. 15. stol.), ale jejich zastoupení postupně slabne. Ve fázích 3a + 3b, tedy ve 14. století, kromě kutrolfu a konvičky, jež se vyskytnou ojedinele i ve fázích 4 a 5, nastupují již ve fázi 3b vysoké číše s nálepy (tzv. číše českého typu). Čtrnácté století je vůbec dobou vzrůstu množství skleněných nádob, méně významná je rozmanitost tvarů, které se ve druhé polovině 14. století neodlišují významněji od starší doby. Vrchol výskytu číše „českého typu“ a vůbec kvantitativní vrchol skleněného inventáře sledujeme zejména ve fázi 4 (v 1. polovině 15. stol.) a jejich význam i význam celého skleněného inventáře trvá v podstatě ještě i ve fázi 5 (ve 2. polovině 15. stol.) až k přelomu 16. století. Méně výrazné, a to i v době vrcholu rozvoje skleněného inventáře, je zastoupení lahvíček, konviček, ve zlomcích se vyskytnou i závěsné olejové lampy dvou typů. Fáze 6, datovaná do 16. století, je podle autorky vstupem do jiného, renesančního světa morfologicky i kvalitativně, a – jak bylo již uvedeno – i z hlediska slábnoucí kvantity.

Autorka kapitoly o skle naznačuje, že i v prostředí Mostu problematika skla není zcela dořešena a prameny pro tuto práci nejsou ještě dočerpány (obsahy jámek v Horově ul.?). Ale to, co zahrnuje její stať, vytvořená především na základě čp. 226 a sousedních ploch, obsahuje již patrně v podstatě mnoho z toho, co by se mohlo ještě objevit. Spíše než zásadně nové kroky a zásadně nové poznatky o mosteckém skle nás čekají pravděpodobně jen korektury a možná i další významná pozorování směřující k hodnocení vypovídacích možností hlavního náleзовého prostředí skla, jímž jsou odpadní jámky.

Neobvykle zajímavý náhled do běžného života poskytuje soubor nálezů *ušňových dílců*³¹ i menších fragmentů a odřezků usní. Hodnocené exempláře pocházejí z různých náleзовých prostředí v okolí čp. 226 (např. jáma, příkop, studně, jámka), ale převládají fragmenty z odpadních jámek. Celkový počet jedinců, který byl podroben analýze, se soustředil na 325 kusů, z nichž ani jeden nepředstavoval celý výrobek. Převládají pozůstatky obuvi, v nepatrné míře se vyskytují části oděvů a brašen, jak to vyplynulo z posouzení fragmentů. Komplexní technologická analýza určila použité suroviny (převládá nedokonale pročištěná hovězína a teletina, kožína je výjimečná). Studium rozmanitých druhů švů a jejich provedení svědčí o pouhém, občas dost neobratném opravování, nikoliv o výrobě nových artefaktů, jak vyplývá z nepřesností v navazování švů i z linií řezů. Totéž naznačují i stopy opotřebení (napínání a vyrovnávání starších, někdy opotřebovaných fragmentů, stopy vyhlazovaných přehybů, otěry, prošlapy apod). Využití starého materiálu a stopy nedokonalých oprav, uschování svazku odřezků z použitých usní, to vše naznačuje, že po celý středověk probíhaly na parcele v čp. 226 a v nejbližším okolí nejspíš domácí „příštipkářské“ opravy; prvovýrobu nedokazuje ani menší množství odřezků dosud nepoužité suroviny. I správkařský provoz něco takového potřebuje a produkuje. Náleзовý obraz a technologické stopy rovněž vypovídají o jistě, ne zcela zanedbatelné hodnotě jakýchkoliv usňových výrobků i jejich zbytků.

Zpracování dalších nalezených nekeramických artefaktů J. Klápštěm probíhalo zcela v rámci obvyklé archeologické metodiky, s výjimkou mincí bez speciálních expertiz. Zpracovány jsou *kovové předměty* (např. *mince* většinou jako náhodné ztráty, které nepřispěly, snad s jedinou výjimkou, k datování náleзовé situace), drobné *dřevěné artefakty*, konstrukční dřevěné prvky (především konstrukce odpadních jámek), *kostěné předměty*, *kamenné výrobky* (brousky a zlomek kamenického článku).

Zajímavý je náleзовý obraz *železných předmětů*. Jejich relativně nevelké množství sledujeme převážně ve zlomcích a jejich celková váha je malá, přibližně 6,5 kg. Soustřeďují se vně domu a v jeho blízkosti. Jejich ukládání zde vrcholí koncem 13. a v 1. polovině 14. století. Většina plochy parcely vykazuje jen velmi skromný výskyt, podobně jako vnitřní plocha domu (zde stavební kování v souvislosti s přestavbou v 16. století). Zastoupení železa v jámkách je jen výjimečné. Celé předměty (např. dva klíče) nebo 2 větší zlomky ostruh (jedna bodcová, druhá kolečková) a podkova představují nejvýraznější prvky souboru železných artefaktů. Předměty z barevných kovů jsou reprezentovány různými drobnostmi (např. náprstek) a podrobnější pozornost z nich zasluhuje pouze zlomek raménka skládacích vážek, pocházející ovšem z poněkud neurčitých náleзовých okolností ze sousední parcely domu čp. 226; je typologicky pozdní a vy-

³¹ P. Hlaváček, cit. v pozn. 3.

skytuje se pravděpodobně až do počátku 14. století. Jeho souvislost s končící dobou užívání nejen mince, ale i surového kovu při obchodních transakcích může být předmětem diskuse nebo spekulací.

Významně jsou zastoupeny *artefakty dřevěné*. Dřevěné nádoby byly zjištěny dlabané (zlomek neciček), soustružené (například mísa, talířovité mísky) a skládané. Mezi skládanými nádobami dominují četné pozůstatky skládaných, funkčně asi většinou picích misek, a to již od 2. poloviny 13. století. Jejich rozložení v nalezených objektech je nerovnoměrné, v některých jímkách téměř úplně chybějí. Je to jeden z jevů, které vedou k úvaze, že obsahy odpadních jímek nepředstavují zřejmě reprezentativní náhodný výběr, ale spíše jsou jednorázovým výklizem; jinak by dřevěné předměty měly patřit spíše na některé z domácích ohnišť. Z ostatních drobných artefaktů jsou zmiňovány části dížek a věder.

V jednom z objektů jsou doloženy i fragmenty *větších dřevěných konstrukcí*, ale nejpočetnější poznatky o práci se dřevem, např. náročnější použití ve středověku vzácné pily, poskytují konstrukce odpadních jímek. K vyložení jejich stěn bylo někdy užito již starého, použitého dřeva. Celkem konstrukce stěn nijak zvlášť nepřesahuje způsoby známé z ostatních mosteckých lokalit i z jiných míst. O nadzemní části odpadních jímek nejsme příliš informováni, ale výpověď dochované části záchodového prkénka je zřetelná. Byl pro něj rovněž využit již dříve jinak použitý kus prkna.

Nescházejí ani doklady o užívání *kostěných artefaktů* („brusle“, různé střenky, rukojeti, jehelník). Patří sem i zlomky úzkých dlouhých hřebenu, sloužících s vysokou pravděpodobností jako toaletní artefakt k upevnění účesu. Skrývají v sobě obecnější problematiku než jen výpověď o jejich možném užití. Jsou podle autora statí zároveň dokladem, že i u tak zřetelného a relativně dost rozšířeného předmětu nemusíme mít pro argumentaci o jeho funkci vždy dostupný doklad v ikonografii ani v dosud přežívajících segmentech živé kultury, jíž se zabývá etnografie. S oblastí volného času a duchovní kultury souvisí z kostěných výrobků nálezy „astragalů“, hracího kamene a zřídka se objevující krátká flétna (vábnička?, hračka?) z konce 13. století, zjištěná v interiéru domu.

Zbývá poznamenat, že všem artefaktům, pokud to bylo jen trochu možné, se dostalo kromě základního archeologického posouzení též pozornosti směřující k rekonstrukci „živé kultury“ a nalezení místa v jejím komplexu.

5. Ekofakty

Recenzní poznámky k identifikaci a hodnocení výpovědi ekofaktů, jak je zastoupeno v publikaci o mosteckém čp. 226 (kapitola 4.) a jeho susedech, patří pro archeologa k velmi obtížným úkolům. Archeolog by nepochybně uvítal diskusi samotných biologů, zejména botaniků, jejichž čtyři statě tvoří podstatnou část oddílu o ekofaktech. Za debatu specialistů (archeolog zde může přispět jen informacemi o vlastnostech nálezového prostředí, v němž se vytvořil archeobotanický soubor), by patrně stálo posouzení „vzdálenosti“ souborů získaných archeologickým a archeobotanickým výzkumem od kdysi živé v minulosti existující fytoocenózy, jejíž modely jsou k dispozici díky studiu současných fytoocenóz. Ve své podstatě to znamená říkat se, co vše lze vyvodit z rozsáhlých, neobyčejně kvalifikovaně a pracně pořízených seznamů taxonů, zda bylo vyvozeno vše, co bylo možné a pro daný pramen únosné, a to s jakou jistotou, nebo lépe pravděpodobností. To ovšem nemůže udělat žádný archeolog, a tedy ani recenzent. Ten by ovšem uvítal, patrně společně i s archeobotanikou, nějakou dohodu nebo instrukci o alespoň jednoduché, podle možností standardizované metodice odběru vzorků, nikoliv jen z hlediska technického, ale i z hlediska teorie vzorku, tedy například alespoň minimálně jednotnou instrukci o počtu, objemu nebo hmotnosti vzorků a vůbec o uplatnění alespoň jednoduchých standardů odběru podle základních nálezových okolností, jak je to kde reálné. Přispělo by to nejen k větší jistotě při udávání a užívání alespoň semikvantitativních údajů, a tím i k lepší komparativnosti objektů a snad i lokalit, ale i k lepšímu systémovému hledání místa přírodovědeckých zjištění v re/konstrukcích podoby zaniklé minulé kultury. Doba většího *důrazu na komparativní studia* přichází nejen v archeologii středověku, ale zákonitě i v oborech s archeologií spojených.

Tři archeobotanické kapitoly, vlastně i kapitola čtvrtá, dendrochronologická (*J. Kyncl a T. Kyncl*), přispívající k určení chronologického rámce dějů na parcele domu čp. 226 a v jejím okolí, spolu navzájem příliš nekomunikují, ač se dotýkají stejného „fytosystému“. Každá sama o sobě však přináší různá cenná zjištění.³²

Kapitola V. *Jankovské*, zabývající se *palynologií*, je vlastně spíše jen prvním testem, zda je možno a zda má smysl pokoušet se získávat pyl z kulturních sedimentů usazujících se nebo deponovaných např.

³² Viz *opera botanica* cit. v pozn. 4; pořadí statí je v recenzi poněkud pozměněno.

ve studních a odpadních jámkách. Výsledek sice neovlivnil představu o mostecké vegetaci tolik jako zpracování makrozbytků, ale první přínosy jsou pozitivní. Pyl v testovaném prostředí přežívá a je do jisté míry schopen výpovědi jak k otázkám subsistenčním, tak i k problematice životního prostředí. Výsledky tohoto testu, jak autorka uvádí, posloužily k další práci se středověkými kulturními sedimenty; škoda, že v textu statě i v seznamu literatury zatím nenalzáme nějaké, alespoň stručné údaje o uvedené skutečnosti.

Autorka se rovněž snaží o kritické poznámky ke zdrojům zjištěného pylového spektra. Kromě jiného upozorňuje na interpretační obtíže spojené s těžko rozlišitelnou vícezdrojovostí zjištěného pylového spektra (spad z vegetace např. z polí a luk v okolí města, manipulace uvnitř města se zrním, slámou a plevami, na nichž ulpívají zrna pylu, nebo zbytky v exkrementech). Bylo by zajímavé experimentálně zjistit množství i složení ulpělého pylu na zrní, slámě a v plevách při manipulaci se současnou ruční sklizní. Vedlejší, ale užitečným přínosem testu s pylem je i v Čechách první zjištění kontaminantů vodonosného horizontu v podobě parazitních červů (škrkavka a tenkohlavec bičíkový).

Makrozbytky stromů a keřů se speciálně zabývá stručná a zřetelně strukturovaná kapitola M. Kaplana. Určené druhy autor posuzuje na pozadí známých map potenciální přirozené vegetace.³³ Vlastní čtyři grafy však naznačují obtíže, jimž je geobotanik vydán, pokud by chtěl využít k rekonstrukcím přírodního prostředí jen samotných makrozbytků dřeva. Souhrnné spektrum všech nálezů dřevin (obrázek na s. 161) je silně deformováno, a to selektivním užitím dřeva smrku (*Picea abies*) pro výrobu skládaných dužinkových misek (38 %). Graf užití dřeva pro artefakty (s. 162) tuto deformaci verifikuje, smrk především ze skládaných dužinkových misek dosahuje 72 %, u soustružených předmětů pak užití javoru (*Acer* sp.) nepřesahuje 10 % a je s relativně stále ještě vyššími 7 % zařaditelný na čtvrté místo pořadí v celkovém grafu výskytu dřevin.

Významný poznatek vyvodil M. Kaplan ze zastoupení druhů ve skupině palivového dřeva a ze stop třísek, které mohou souviset se stavební aktivitou, především však z ohořelých kusů dřev a uhlíků indikujících otop. V obou kategoriích (grafy na s. 162) dominují naopak tři druhy dřevin: buk (*Fagus sylvatica*) 59 %, jedle (*Abies alba*) 48 % a smrk (*Picea abies*) 30 %. Tyto tři druhy převažují, i když v jiném pořadí, na grafu zastoupení všech druhů dřevin. Ačkoliv se všechny tři druhy stromů mohou ojediněle vyskytnout v asociacích uváděných v okolí města, za jejich dlouhodobým získáváním ve větším množství pro spotřebu na vytápění (případně jiné potřeby) vedla cesta měšťanů nejspíš až na jižní svahy Krušných hor. Obchod se dřevem, významnou stavební a základní energetickou surovinou, byl zřejmě tak jako jinde ve větších sídelních aglomeracích realitou.

Nejobsáhlejším příspěvkem z oboru ekofaktů je ovšem příspěvek zabývající se *rostlinnými makrozbytky*. Kapitola V. Čulíkové má několik předpublikací,³⁴ a tak částečně zabývající se užitkovostí rostlin z hlediska subsistence (obiloviny, luskoviny, olejnaté rostliny, ovoce, zelenina, koření a pochutiny) i stručný pokus o fytoecnologické hodnocení vegetačních poměrů Mostecka³⁵ jsou spíše shrnutím, a to s větším důrazem na subsistenci než na fytoecnologii. Dodejme, že prostřednictvím identifikace druhů označitelných jako pozůstatky možných léčivých rostlin se dotýkáme také i oblasti kognitivní – tj. elementárního racionalizujícího se poznávání dvojice fenomenů „nemoc lidského těla x léčivo“. I této problematice byla věnována pozornost v předpublikacích. Snad tedy jen pro zajímavost připomeňme alespoň několik jednotlivostí, jež se mohou zdát ojedinělé a snad i překvapivé; jsou ovšem rovněž připomenuty i ve zmíněných dvou hlavních předpublikacích.

³³ Mikyška, R. 1968: Geobotanická mapa ČSSR 1. České země. Praha; Neuhäuslová, Z. 1998: Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky. Praha.

³⁴ V. Čulíková, cit. v pozn. 2; studie je založena na materiálu z jímek i ze studní. Předpublikace viz Čulíková, V. 1994: Rekonstrukce synantropní vegetace středověkého Mostu, in: Mediaevalia archaeologica Bohemica 1993. Památky archeologické – Suppl. 2, 181–204, Praha; Čulíková, V. 1995: Rekonstruktion der synanthropen Vegetation des mittelalterlichen Most, Památky archeologické 86, 83–131.

³⁵ Uváděny jsou na základě nálezů z Mostu pro město a jeho okolí tyto formace: synantropní společenstva – společenstva plevelů obilnin a okopanin, antropogenní společenstva rumišť, skládek a volných ploch, lemová pobřežní společenstva v sídlištech a v jejich blízkosti, společenstva sešlapávaných ploch v sídlištech a v jejich blízkosti; přirozená a polopřirozená společenstva – společenstva luk a pastvin, společenstva rákosin a vysokých ostřic, společenstva vodních rostlin, společenstva luhů, bažinných olšin a vrbín, společenstva smíšených lesů, hájů, křovin, lesních lemů a pasek.

Například jistým překvapením v oboru obilovin zůstává dominantní zastoupení prosa (*Panicum miliaecum*), a to nejen v nejstarších fázích, kde bychom to spíše očekávali, ale až do 15. století. Ze zeleniny autorka poukazuje na velkou oblibu okurky (*Cucumis sativus*) ve starších fázích, včetně 13. století, a po poklesu ve 14. století uvádí nový vzestup v 15. století. Od 13. do 15. století je hojně zastoupen importovaný fíkovník smokvoň (*Ficus carica*) a podle autorky se jeho dosažitelnost v Mostě ve vrcholném středověku mohla blížit třeba hruškám, jablkům, višním, třešním a vinné révě. Všechny tři taxony uvedené jako příklad ovšem mají jeden společný jmenovatel – zanechávají mnohočetné pozůstatky a jejich kvantifikace staví archeobotanika před řadu nesnadných problémů ve srovnání s taxony, u nichž tomu tak není. Za zmínku stojí i sběr drobného ovoce jako jsou maliny, ostružiny (*Rubus* sp.) i borůvky (*Vaccinium myrtillus*). Právě tyto rostliny jsou někdy považovány za vítaný významný zdroj ochranných látek, jejichž vnášení do městských koncentrací obyvatel patrně zlepšovalo odolnost obyvatel proti běžným infekcím. Přímou z léčivých prostředků připomeňme další výjimečný nález, první prokázání medvědice lékařské (*Arctostaphylos uva-ursi*), která je užívána dosud jako výtečné vnitřní desinficiens.

Druhým profilujícím tématem stati V. Čulíkové je pokus o *posouzení vývoje vegetačních poměrů* v Mostě mezi 13. až 16. stoletím. Není to tedy klasická fytoecologická analýza, s jakou se setkáváme v autorčiných předcházejících publikacích, ale více všeobecné studium *změn vegetace* na základě nálezů v Mostě, studium možných změn z hlediska rostlinné složky výživy v domácnosti i změn životního prostředí uvnitř hradeb města. Základem je deskripce nálezů důležitých rostlinných taxonů a všeobecné posouzení jejich výskytu v deseti vybraných souborech (především z jímek, ale i ze studní), respektujících časovou stupnici šesti chronologických fází. Výsledek je natolik zajímavý, že jeho jádro stojí za přesnou citací. Podle autorky a podle metodiky, kterou použila, „se sortiment synantropních rostlin, a to jak užitkových, tak plevelů a sídliště provázajících ruderalů, v průběhu zhruba čtyř století zásadně nezměnil“. O příčinách tohoto stavu, o jeho výchozích podmínkách a konečných výsledcích, o předpokladech konzervativnosti základních stravovacích možností a tím i kulturních zvyklostí, o neustálé reprodukci jednou urbanizačním procesem narušeného stavu někdejšího přírodního prostředí, a tedy i o transformaci přírodního procesu rostlinné sukcese ve fenomén kulturní, můžeme samozřejmě diskutovat. Archeolog však bude jen jedním, a nikoliv nejdůležitějším účastníkem takové diskuse. Obávám se také, že výsledky nebudou vždy odpovídat velkým možnostem, které daný archeobotanický i jiný biologický materiál pravděpodobně poskytuje, pokud biolog zůstane uzavřen do své vysoce specializované profese a nebude-li alespoň trochu v kontaktu s historicky ovlivněnou kulturní antropologií nebo s historií orientovanou kulturně antropologicky nebo například i s etnozologií nebo s etnobotanikou. Náznaky takového přístupu např. v některých publikacích dojena domácích archeobotaniků E. Opravila nechybějí – jejich další rozvíjení by bylo velmi vítané.

Poněkud skromnější problémy představují *dva příspěvky archeozoologické*.³⁶ V prvním z nich, v standardně uspořádaném deskriptivním příspěvku J. Petříčkové kvalitativně i kvantitativně charakterizuje soubor kostí živočichů z čp. 226 a jeho vývojově poněkud složité parcely, a tedy částečně i ze sousedních částí parcel, čp. 223, 224 a 225, a to jak souhrnně, tak podle jednotlivých popisných čísel. Zároveň usiluje o stanovení vývoje jejich zastoupení, tedy konzumpce, podle známé již šestičlenné stupnice chronologických fází. Zjišťuje průběžné zastoupení všech běžných domácích užitkových zvířat (tur, prase, ovce/koza, kůň, poměrně slušně je zastoupen i kur a husa domácí), dále uvádí menší zastoupení psa a kočky a několik vysloveně minoritních druhů (divočák, zajíc, jelen, kachna, z ryb sumec aj.). Lovná zvěř je v naprostém mimu. Co se mění v průběhu přibližně dvou století, je kvantitativní zastoupení užitkových domácích zvířat. Ve 13. a 14. století je vůdčím druhem tur domácí, ale od 14. století přibývá prase. Vzhledem k velmi nerovnoměrnému počtu nálezů v jednotlivých chronologických fázích je ovšem třeba považovat uvedené hodnoty pouze za orientační, ale i tak vítané. Autorka též konstatuje, že morfologicky ani velikostně nevybočují zjištěné druhy zvířat z limitů známých v Čechách i v Evropě. Otázkou, která zatím zůstává nezodpovězená, jsou příčiny změny dominance tura ve starších fázích v převahu prasete. Jsou to příčiny sociální, motivované ať již ekonomicky, nebo změnou zvyklostí, anebo máme co činit se statisticky nevyrovnaným vzorkem?

Menší kapitola o *hmyzu* napsaná P. Lautererem je velmi zajímavá svým závěrem. To, co se zachovalo především z brouků středověkého Mostu, se příliš neliší od fauny běžné v okolí starších usedlostí až do poloviny 20. století!

³⁶ J. Petříčková, cit. v pozn. 4; viz Přehled 1 na str. 169 a následující údaje o souhrnné četnosti i z jednotlivých čp., zvláště z čp. 226; P. Lauterer, cit. v pozn. 4.

6. Poznámky k výpovědi archeologie středověku o životě ve městě Mostu

Dvě nevelké, ale hutné kapitoly (5. a 6.), napsané *J. Klápštěm* a nazvané „Zrcadlo archeologického výzkumu“ a „Zpráva o životě ve středověkém městském domě“, syntetizují výsledky předcházejících, více analyticky orientovaných kapitol. V prvé z uvedených kapitol autor konfrontuje nezávisle získané archeologické prameny především s představami získanými prostřednictvím psaných pramenů, jejichž svědectví i dlouhodobě budované představy z nich plynoucí překračuje, a to jednak poznatky plynoucími z materiální konkrétnosti archeologických pramenů, jednak značným rozmnožením konkrétních poznatků v tom časovém úseku, k němuž žádné sdělnější písemné prameny nelze vztáhnout. Jen pro ilustraci: o pouhé existenci dvou důležitých domů čp. 225 a 226 se dozvídáme až v roce 1567. A o odpadních jímkách? Vše, co o nich víme a co známe bez archeologie, z kontextu zprostředkovaného písemnými prameny, je v podstatě pouze to, že ve městech existovaly, že se nacházely ve dvorech za domy, že zatěžovaly okolí zápachem a představovaly, podobně jako lidé, kteří je občas čistili, něco obtížného, nepříjemného, až opovrženlivého. To vše stále tak trochu v duchu Z. Wintera. Jejich skutečné a významné místo v životě a kultuře uvnitř koncentrací obyvatel, jaké představují středověká města, i jejich další nemalé poznávací možnosti připadlo představit až archeologii středověku, a to v našem domácím prostředí zatím nejvýrazněji *J. Klápštěmu* v Mostě. Vytváření konkrétní představy o hygieně města, o zacházení s odpadem a o dostupnosti chemicky a biologicky nekontaminované vody, to jsou opravdu tři důležitá témata poznávání městského života. Jsou to totiž témata „civilizačního“ charakteru a dosahu – dodnes.

Několik dalších témat, jimž je v recenzované kapitole věnována zvláštní pozornost, lze v podstatě připomenout jen v několika bodech, a to pro stručnost pouze heslovitě:

1. **Doba první lokace Mostu** (30. léta 13. století), její omezení příkopem a stopy prvních provizorních staveb. Podstatné je zjištění, že stavební činnost na části plochy čp. 226 započala v této první fázi lokace.

2. **Urbanizace bloku**, do něhož náleží čp. 226, jež proběhla po polovině 13. století jako součást prvního rozšíření nejstarší lokace. Je důležité, že dům čp. 226 a jeho parcela nejsou posuzovány izolovaně, i když i to by nepochybně přineslo řadu důležitých poznatků, ale že je exponován nejbližší kontext, tj. celý blok. Umožnilo to přisoudit výsledkům ze samotného čp. 226 správnější váhu a zpřesnit zejména chronologickou analýzu obsahů jímeček. Je tedy podstatným kladem, že autor výzkumu může pracovat s archeologickým odkryvem dotýkajícím se i dalších částí celého bloku. Městský blok vymezený uličními čarami (komunikacemi) je v rámci městského organismu téměř vždy absolutně pevným prostorovým útvarům, ale jeho vnitřní rozdělení plochy, zázemí domů, jak se ukázalo, může být v čase proměnlivé, což vede k různým paradoxním situacím. Na konečně vymezené ploše zázemí čp. 226, na rozdíl od ostatních parcel, například nenalézáme ani jednu studni, pokud nezůstala pod některou nevelkou neprozkoumanou ploškou v sektorech K12, 13. Neméně pozoruhodné je zjištění skupiny 11 jímeček na parcele čp. 224, přímo přiléhající k jižní hranici parcely čp. 226.

Nejstarší odpadní jímkou byly v tomto studovaném bloku uzavírány již před rokem 1300, což při odhadu průměrné užitvatelnosti jímkou na 25–30 let znamená, že by byly tedy v rámci urbanizačního procesu otevírány dosti záhy, a to v souvislosti se stabilizací sídlení v rámci prvního rozšíření. Záměrné zacházení s odpadem v Mostě se může zdát ve srovnání s městy na území západně od hranic českého království absolutně poněkud opožděné; nikoliv však relativně, to jest ve srovnání s dobou zahájení urbanizace. Je to opět jeden malý příspěvek pro obecnější závěr, že v procesu transformace raně středověké kultury v kulturu vrcholného středověku, procházející od 11. století napříč celou střední Evropou, stejné procesy (v tomto případě vznik a první rozvoj vrcholně středověkých měst) vyvolávají *relativně* záhy přibližně shodné dílčí konsekvence. Odpadní jímka je všude jedním z archeologizovaných projevů organizovaného koncentrovaného osídlení právně vymezené, a tím i omezené plochy individuální sídelní jednotky městského typu.

3. **Podoba domu čp. 226** je stručně shrnuta a oproti první publikaci je zřetelněji vyjádřena podoba a vztah sklepů čp. 226 a 225. Autor též konstatuje určitou zonaci zázemí domu, poněkud rozdílnou na různých parcelách. Vystává zde problém vzorce chování ve vztahu k hygieně, to jest zacházení s odpadem (umístování odpadních jímeček v části blízké nebo vzdálenější obytnému domu; blízkost studní proskakujícím jímkám; zvyšování úrovně terénu zasypáváním problematických míst sterilním materiálem z různých výkopů).

Kapitola předposlední (6.) předvádí pokus o rekonstrukci života obyvatel v domě čp. 226. Autor se pokouší podat v ní souhrnný přehled o výpovědi artefaktů a ekofaktů z hlediska konceptu, který nazývá konceptem „živé skutečnosti“, snaží se o realistickou, samozřejmě kritickou, skeptis prověřovanou konverzi svědectví „mrtvých“ archeologických pramenů v segment „kultury živé“. Činí tak na s. 198–200, přičemž na

str. 198 je otištěna přehledná tabulka o 12 hlavních položkách s 36 sledovanými prvky, rozdělená do tří tematických hlavních oddílů: „Městský dům“, „Město a zázemí“, „Město a nadregionální vztahy“. Podobné přehledné tabulky, pokud se jim dostane alespoň trochu standardní srovnatelné sestavy a pokud budou zpracovány teoretické zásady a metodika jejich naplňování, se mohou stát užitečným nástrojem komparativních studií. Tím ostatně jsou i ve své dnešní, zatím ještě méně dokonalé podobě. Je dobře, že tabulka je i součástí anglického souhrnu, neboť v „Medieval Archeology“ bylo možno se s něčím podobným setkat již před mnoha lety. Jistě by neuškodilo, kdyby rovněž něčím podobným byla vybavena každá publikace zhodnocující větší archeologický výzkum.

Sedmá kapitola představuje obsáhlý soubor fotografické a grafické dokumentace. Kvalitně dokládá artefaktuální stránku výše zhodnoceného výzkumu. Pramennou hodnotu této závěrečné kapitoly je možno označit za vysokou.

7. Archeologie středověkého Mostu a společnost (nejen archeologická)

Závěrem je třeba připomenout a také zdůraznit ještě několik věcí. Jedna z nich se týká autorova auto-kritického hodnocení recenzovaného výzkumu, a tedy i jeho editorsky zpracované a jím inspirované publikace. Zde se nemůžeme shodnout. J. Klápště vidí svůj mostecký výzkum jako běžný produkt 70. let. Tomuto tvrzení odporuje již sama předložená publikace. Autorovi je možno položit jednoduchou otázku: kde lze na evropském kontinentě v oboru archeologie středověkého města něco podobného v sedmdesátých letech nalézt; která publikace 70. let i poněkud později tlumočí něco podobného, v kolika asi případech? Tedy, kde je v sedmdesátých letech proveden společný totální stavební a archeologický výzkum středověkého, v podstatě stojícího městského domu a jeho užšího zázemí (parcely) i jeho nejbližšího kontextu v rámci bloku, a to vše s přihlédnutím k archeologickým a historickým souvislostem ještě širším? A kde je o tom publikace? Pozitivní odpověď samozřejmě nemůžeme dostat. Něco podobného, téměř postupně „rozebrání“ stojícího vrcholně středověkého domu a zároveň detailní odkrytí celého jeho bezprostředního zázemí, jak to proběhlo v mosteckém čp. 226 – a tomu odpovídající obdobnou publikaci – neznám. Mohu se ovšem mýlit, ale rozhodně se nemýlím nějak lehkomyšlně.

Něco podobného, co probíhalo v 70. letech v Mostě a na Mostecku, něco stejně tragického a zároveň s tím spojená výše zmíněná badatelská příležitost, naštěstí nebo bohužel (volba toho správnějšího slova záleží na vkusu čtenáře a následného uživatele publikace), nemělo jinde obdoby, a to snad ani v bývalé NDR.³⁷ Ani v našich domácích, tedy v přibližně stejných společenských podmínkách, nikdy dříve před Mostem nenastalo něco ani vzdáleně srovnatelného. Pouze v *části* neméně památkově důležitého královského města Chebu po zpackané památkářské akci zůstala na „modernizaci“ dotčených místech svou kvalitou nemohoucí pochybná architektonická kreaace, znehodnocující širší předpolí štaufské románské falce, ale v „podzemním archivu“ zde přes značnou míru poškození terénů přece jen ještě mohlo ledacos přežít. Z neméně významného Mostu zbyla však jen vyuhlená jáma a dál už nic, snad jen osamělý, z životního kontextu a ze živé souvislosti a staleté funkce vytržený a odcizený, v mrtvý skelet proměněný farní chrám.

Něco takového na úrovni zničeného města a jeho zázemí nenastalo ani kdekoli jinde v Evropě, přes existenci velkých ploch zabraných povrchovou těžbou uhlí. A snad něco podobného již nenastane ani v našem domácím prostředí. Věřme, že éra státního usnesení, rozkazů k zásahu takového rozměru do majetkoprávního stavu skončila a že *stát by se snad naopak ujal své právoplatné funkce chránit národní kulturní dědictví, jímž je historický pramen – kulturní krajina a síť osídlení vytvořená generacemi obyvatel*. I když před nástroji působícími mimo sféru státní a odbornou bych oči nezavíral.

S tím do značné míry skončila i možnost rozsáhlého totálního studia anatomie medieválního sídla městského i venkovského typu. Evropa, a Čechy zvláště, mají teď před sebou nejspíš při studiu městských i venkovských sídel obvyklou práci s jednotlivými, většinou izolovanými, spíše maloplošnými, někdy více, jindy méně složitými stratigrafickými situacemi, tedy se strategií mozaiky, navíc v nových, zatím neustálených,

³⁷ Srovnej např. texty in: Černá, E. *Hrsg 1987: Archäologische Rettungstätigkeit in den Braunkohlengrubengebieten und die Problematik der siedlungs-geschichtlichen Forschung*, Prag; nověji Scholz, A. 1998: *Siedlungsentwicklung und Baugeschichte bäuerlichen Gehöfte in Breunsdorf. Entwicklung einer ländlichen Siedlung im Leipziger Südraum vom 18. Jahrhundert bis zum Gegenwart*. Breunsdorf Band 1. Dresden; nově k tomu další, poněkud zběžně zpracovaná publikace Oexle, J. *Hrsg. 2002: Kirche und Friedhof von Breunsdorf. Beiträge zu Sakralarchitektur und Totenbrauchtum in einer ländlichen Siedlung südlich von Leipzig*. Breunsdorf Band 2. Dresden.

právně rozvolněných společenských poměrech; práci provozně občas velmi obtížnou, jež místy přináší další nové, jinak nebezpečné a zničující problémy.³⁸

Výzkum zanikajícího Mostu a Mostecka byl ve srovnání s dalšími tehdy současnými akcemi ve své době lépe podporován a měl mezi ostatními výzkumy zaslouženě dost výjimečné postavení – ne však přesto dostatečné, aby mohl i přes velké úsilí kvalifikovaných mosteckých archeologů a jejich zkušeného technického personálu plně, nebo alespoň v ještě větší míře čelit neobvyklé velikosti zničení, než bylo možné za daných okolností. Je zásluhou autora, že v rámci této poněkud bezkonceptní, zato však rozsáhlé bouračky, kterou archeologové sami nemohli významněji ovlivnit, dokázal pod tlakem času a s danými prostředky objevit nosné téma, které alespoň jako *vzorek* může poněkud zastoupit to, co na mnoha dalších mosteckých mikrolokality muselo být zanecháno svému osudu. Zdá se proto, že mostecký výzkum v čp. 226 a zpráva o něm, přes autorovu skepsi i přes nejrůznější výhrady, jež přináší odstup času, není průměrným výzkumem 70. let. Svou koncepcí směřoval do středoevropského „thesauru“ mimořádných studií z oboru archeologie středověku, mezi to lepší, co bylo možno vykonat.

Za vydatné nadšené podpory tehdejšího „monopressu“ i dalších médií se symbolem záchranných akcí v ničeném městě i na území celého Mostecka zástupně stal víc než cokoliv jiného finančně i technicky náročný přesun jedinečného, od 13. století rostoucího, v poslední fázi evropsky významného pozdně gotického farního chrámu Panny Marie. Obdivuhodný technický výkon jistě nechtěně, ale zřetelně posloužil k zastření a omlouvání toho, co dalšího mělo být uděláno, dokonce snad vynuceno v zájmu ochrany *evropského* kulturního dědictví. Záchrana vynikajícího solitérního uměleckého díla je jistě cenným ziskem dějepisu umění i kulturních dějin nás všech. Dobře podpořený celkový projekt výzkumu kostela a výzkumu a dokumentace jeho rozumně vymezeného geografického a historického makrokontextu by cenu celé nepochybně z hlediska technického obdivuhodné akce ještě vystupňoval. Je jistě nikým nechtěnou připomínkou rychlé jednostrannosti a patrně zbytečně spěšného přístupu k problému, že kostel musel být usazen na místě s nevhodnými hydrologickými poměry. Následná zátopa jeho depozitárního podzemí uškodila i tomu jedinečnému, co stihla archeologie za velkého vypětí v Mostě a na Mostecku vykonat, a to i bez potřebné intenzivní pozitivní intervence a míře zničení odpovídající pomoci tehdejších státních řízením vědy pověřených orgánů. Spíše jen díky pochopení některých odpovědných pracovníků bývalého SHD se podařilo zčásti zvládnout některé složitosti, které nevyhnutelně při změnách krajiny takového rozsahu přicházejí.

Lidé pracující na čp. 226 však především sami překonali mnohé z nevýhod, jaké skýtala situace v Mostě, a odpovědně využili alespoň těch výhod, které přece jen Most ve srovnání s jinými výzkumnými lokalitami nabízel a poskytoval.

Znovu vracím svůj pohled na poslední obrázek, umístěný na zadní straně obálky.

Zdeněk Smetánka

Jan Klápště ed.: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226). Mediaevalia archaeologica 4. Praha – Most 2002: Archeologický ústav AV ČR v Praze a Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech a Okresní muzeum v Mostě. 382 str. s 176 tab. a samostatným plánem v příloze.

Čtrnáct spoluautorů se podařilo shromáždit vedoucím výzkumu č. p. 226 v ničeném Mostě Janu Klápštěmu k objemné monografii, která tento odkryv – a to zásadním způsobem podruhé (*Klápště – Muk 1988*) – představuje odborné veřejnosti. Jako stěžejní dílo české středověké, zejména pak urbánní archeologie ukazuje další z více možností, jak se jednotliví badatelé střední a starší generace vypořádávají se svými dlouholetými výzkumy. Nicméně lze již úvodem říci, že pojetí práce se zdá potvrzovat absenci standardního pojetí publikace velkého odkryvu složitě nálezové situace v české středověké archeologii, což ostatně naznačila díla vydaná v posledních letech (*Dohnal 2001; Krajč – Richter 2001*); přitom již máme po ruce inspirující vzory (např. *Buško – Piekalski red. 1999; Nováček 2000*).

³⁸ O menší sondáži (ca 2 ary) na menší nárožní parcele (15,5–19,5 x 18 m) plzeňského domu „U Görgů“, čp. 187, pohotově informuje *K. Nováček 2000*: Středověký dům v Plzni. Archeologický výzkum parcely v Sedláčkově ul. 1 (čp. 187). Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 15, 5–66. Autor střízlivě konstatuje poškození lokality a připomíná další důvody omezení poznávacího procesu, vyplývající nejen ze stavu, v jakém byla lokalita před výzkumem, ale i z toho, co nabízí širší lokální kontext.

Terénní odkryv zasáhl kromě č. p. 226 ještě parcely dalších domů (č. p. 221–227), celková odkrytá plocha dosáhla 1500 m². Souhrnný plán v příloze pouze barevně zvýrazňuje plochy parcel bez číselného označení, v práci je zobrazena parcelní struktura jen k r. 1842, nikoliv z doby výzkumu. Po-
všechný popis zkoumaných ploch, zahrnující strategii terénního odkryvu, členění do sond, uvedení, kde byla zkoumána zástavba apod., by nebyl pro snazší orientaci čtenáře na škodu.

Archeologická část práce se rozpadá na dvě hlavní části, přičemž těžiště zjevně leží ve vyhodnocení movitých nálezů převážně z pera J. Klápštěho, zatímco vlastní terénní situace je podána na pouhých 13 stranách a pohybuje se výhradně v interpretační rovině; při jejím studiu musí čtenář sáhnout k předchozí, již citované publikaci z r. 1988, omezené ovšem jen na vlastní plochu domu č. p. 226. Autor proklamuje na prvních stranách soustředění na vytvoření vývojové sekvence mostecké keramiky na základě výplní jímek, současně žel rezignuje na komplexní zpracování nálezového fondu z ostatních prostředí. Záměr odráží i řazení kapitol, kdy analýza souborů z jímek předchází charakteristice vývoje bloku, což lze považovat za přístup přinejmenším nestandardní. Dovolují si tvrdit, že analýza nálezové situace by měla být součástí standardního finálního zpracování archeologického výzkumu; ostatně jí zatím vždy byla, i v době „předharrisovské“. Vzhledem ke stratifikaci lokality je dnes již nezbytná diskuse stratigrafických vztahů opřená o vývojový diagram (Harrisovu matici). Pojednání o vývoji stavebních aktivit – ovšem pouze na parcele domu č. p. 226 – se opírá o relativně podrobnější pojednání o terénní situaci v oné starší studii, která je ovšem pojetím stratigrafie poplatná době vzniku. V popisech terénních situací jednotlivých sond zde není uveden stratigrafický sled, v řadě případů se rezignovalo i na určení vztahu zdíva a výplně zahloubených objektů (*Klápště – Muk 1988, 206n.*). Z nálezových situací na ostatních parcelách nejsou standardně publikovány ani jímky a studny, jejichž nálezově bohatý obsah jinak tvoří podstatnou část práce. O terénní situaci těchto objektů, a to ne všech, se lze poučit pouze z obrazové dokumentace a doprovodné legendy. Popis a kritické vyhodnocení terénní situace je tedy v podstatě vynecháno a čtenáři se nabízí pouze globální pojednání o vývoji parcelace a zástavby bloku s důrazem na prostorovou příslušnost zmíněných zahloubenin. Jejich časový sled je odvozen především ze sériace přítomné keramiky a dendrodat z 13 pažení či dřev v výplně, přihlédnuto je pouze k některým jiným faktorům, zejména k výplni staršího příkopu procházejícího zkoumaným blokem.

Zpracování keramiky z vybraných jímek vychází ze stručně definovaných keramických typů, jejichž kvantifikace v jednotlivých objektech umožnila členění vývoje hrnčířské produkce 13.–16. století do 6 fází. Zpočátku hrál důležitou roli vztah hradištní tradice a nastupující vrcholně středověké produkce, dalšími kritérii zásadního významu se staly vybrané technologické znaky, např. podsýpky a odřezání na dnech. Ač se v textu hovoří o odkryvu jednotlivých jímek po vrstvách, odrážejícím se i v popisu nádob v kreslených tabulkách, vztah ke konkrétní nálezové situaci, její analýza – to vše jakoby v rozfázování mostecké keramiky nehrálo roli; postup autora sice může být správný, měl by ale být v textu zdůvodněn. Vlastním technologickým znakům je však věnována také jen minimální pozornost. Tato skutečnost vynikne např. ve srovnání s o 20 let starší publikací keramiky z Hradištka u Davle (*Richter 1982*). Nepozorujeme také propojení s přírodovědnou analýzou keramiky publikovanou v samostatném příspěvku. Dnes převažující trend k definování technologických keramických tříd se v práci neprosadil. Keramika hradištní tradice tak zahrnuje pouze jednu technologickou skupinu se třemi tvary; obdobně je tomu u přechodného zboží k vrcholně středověké produkci, kde se uvádějí jen tvary dva. Zde by neškodilo věnovat větší pozornost charakteristice progresivních a naopak tradičních znaků. Z publikovaných vyobrazení plyne, že vedle výzdoby vývalkovou šroubovicí a nízkou vytažených okrajů (někdy již s vyvinutou dolní hranou) lze alespoň u části nádob zaznamenat zvlnění vnitřních stěn nádob, typické pro pokročilejší středověké zboží. Podstatně bohatší je sortiment typů vrcholně středověké produkce, kde důležité kritérium představuje přítomnost podsýpky či odřezání dna. Tak např. typů hrnců s podsýpkou je 9, s výskytem odřezání i podsýpky 10, konečně s jen odřezanými dny 4. V práci nenajdeme typů okrajů s příslušnou terminologií, který by nepochybně usnadnil orientaci, neškodilo by ani srovnání s propracovaným systémem kdysi navrženým *M. Zápotockým (1978)*. Smutný fakt, že totéž (v keramice) nazýváme různě, dokumentuje např. termín *okruží*. Takto Klápštěm označený okraj hrnce H10 nazývají moravští badatelé „okrajem vy-

hnutým, rozšířeným a svisle (kuželovitě, nálevkovitě) seříznutým“. Typáře s příslušnými termíny jsou pak v pracích o keramice nezbytné.

Vlastní chronologie (6 fází) je poměrně hrubá, v hlavních rysech však odpovídá středoevropskému vývoji v širším měřítku, byť lze počítat s posuny absolutního datování v jednotlivých regionech. Relativní sled se v prvních třech fázích opírá jednak o podíl (váhový i vyjádřený počtem zlomků, resp. jejich procentuálním podílem) keramiky hradištní tradice vůči pokročilejší hrnčině, jednak o již zmíněnou kvantifikaci jednotlivých typů nádob; zde se pracuje především s celými a rekonstruovanými tvary. Rozfázování 19 vybraných souborů podle uvedených kritérií je prezentováno v přehledné tabulce. Nezahrnutí alespoň okrajů nádob do kvantifikačních analýz (nelze je přiřadit k typům, případně jen částečně?) vzbuzuje určité rozpaky. Je zjevné, že vůdčí myšlenkou užití koncepce bylo vyloučit rezidua a infiltrace, tedy terciérní odpad, a opřít se pouze o odpad tzv. sekundární, reprezentovaný celými tvary (k pojímům *Macháček 2001*, 13–17, 106–108). I zde však při uvažovaném čištění jímek nelze vyloučit spojování nesoučasných předmětů. Pomoci by mohla analýza vztahu nálezů ke konkrétním vrstvám, jednoznačné přiřazení při odkryvu funkčních, bahnitých vrstev spodních partií jímek však lze sotva provést bez chyb. Bylo by zajímavé – a pro další pokrok bádání nepochybně významné – rozfázovat tutéž keramiku na základě statistického vyhodnocení všech nálezů, tedy včetně zlomků roztrhnutých do technologických tříd, a výsledek srovnat. Zdá se však, že podstatné rysy, resp. trendy keramického vývoje, Klápštého metoda dokázala postihnout. Opor absolutní datace není mnoho – vedle historických souvislostí vzniku města, úzce vymezených souborů z některých hradů a nálezů s mincemi je třeba zmínit především dendrodata. Cenné zjištění zde představuje ovšem skutečnost, že vyjma jedné jímký (č. 45) se mezi dobou poražení příslušných kmenů a uložení souvisejících souborů prokázal značný časový rozdíl, vysvětlitelný druhotným použitím dřev pro pažení jímek. Ani zde by srovnání s chronologickým členěním severočeské keramiky vypracovaným *M. Zápotockým (1978)* nebylo na škodu. Mostecké jímký přinesly v tomto směru leckterou korekturu; např. některé prvky kladené *M. Zápotockým* do 1. fáze datované do 2. a 3. čtvrti 13. století (např. ovalený okraj) zaznamenaly datační posun směrem nahoru.

U 651 nádoby byl změřen objem. Jde patrně o největší takto zpracovaný soubor asi nejen na našem území, který se dobral vcelku očekávaného výsledku, totiž dokladu poměrně vysoké standardizace vrcholně středověké a mladší hrnčířské produkce.

Následující kapitola „Hodnocení mikrostruktury a fázového složení keramiky z Mostu“, z pera *V. Hanykyně, M. Maryšky a P. Brůčka*, se pokusila exaktně vyjádřit technologický pokrok mostecké keramiky v rámci pěti vývojových fází. Bylo použito několika metod: rentgenografické analýzy k identifikaci krystalických fází přítomných nerostů, mikroskopického vyhodnocení výbrusů a stanovení nasákavosti. Nepřekvapí relativně vyšší nasákavost u hrnčiny hradištní tradice (12,7–19,8 %); zřetelný pokles většinou pod 10 % byl zaznamenán u starší vrcholně středověké keramiky (kolem roku 1300); tento trend se ovšem zastavil u podsypané facie hrnčiny z 1. poloviny 15. století (nasákavost kolem 10 %). Výrazně rozdílné hodnoty byly zjištěny ve skupině odřezaných nádob téhož období (většina přes 10 %, menšina více či méně hluboko pod tuto hodnotu). Rozdíl se zdají být způsobeny nikoliv teplotou výpalu, ale spíše stupněm homogenity surovinové směsi. Bylo též určeno výchozí složení jednotlivých keramických skupin; např. byl potvrzen kaolinový základ jemně plavené světlé keramiky. Poněkud překvapuje poměrně vysoký stupeň výpalu keramiky všech fází (např. keramika hradištní tradice 900–1000 °C). Výzkum textury střepů prokázal rozdíly mezi keramikou z válek a obtáčenou a výrobky vytáčenými. Příspěvek přírodovědců lze považovat za velmi přínosnou část recenzované publikace; předvedené analýzy by měly být aplikovány při vytváření každého systému technologických tříd. Těž metodu analýzy usazenin na nádobách infračervenou spektroskopií lze považovat za přínosnou (*V. Machovič – M. Novotná*). Umožnila určit způsob užití studovaných nádob; zajímavé je zjištění přítomnosti smrkové či borové pryskyřice. Jako nepříliš vhodné se ovšem jeví aplikovat tuto metodu na již restaurované nádoby.

Pro datování standardně zpracovaného souboru skla z pera *E. Černé*, původem rovněž takřka výlučně z jímek, bylo směrodatné rozfázování keramické produkce. Kapitola je vedle ilustrací bohatě vybavena diagramy, tabulkami a grafy. Postrádám zde pouze dialog mezi chronologickou výpovědí

dutého skla a keramiky, přiřazení ke keramické sekvenci působí až příliš bezproblémově. Též by snad neškodilo zamýšlení nad významem skla pro posouzení sociálního statutu uživatelů jímek. Vysokou úroveň má zpracování fragmentů kůží P. Hlaváčkem. Většina fragmentů souvisí s obuví, ze zjištěných informací není bez zajímavosti opakované druhotné využití kůží, které převažovalo nad doklady prvovýroby. Pracovní stopy svědčí nejspíše o činnosti opravářů, „příštípkářů“ nevyšší úrovně.

Kovové předměty, vyhodnocené J. Klápštěm, netvoří nijak zvlášť hodnotný soubor, což u středověkého města nepřekvapuje. Zejména díky nálezů depotu 14 znehodnocených předmětů se podařilo prokázat sběr kovů pro další výrobu. Za zmínku stojí zlomek skládacích vážek, náležejících stejně jako většina obdobných nálezů z českých zemí především do 13. století. Pouhých 5 nalezených mincí odráží nepochybně i metody exkavace v podmínkách záchraného výzkumu.

J. Klápště zpracoval také nálezy ze dřeva. Pozornost si zaslouží pojednání o konstrukčních částech jímek, v našich prostředích vzácné. Navíc se lze obávat, že vědecká hodnota ne vždy konzervovaných stavebních dřev z řady nezpracovaných výzkumů středověkých lokalit poklesla v mnoha případech pod únosnou mez. Chronologická hodnota dalších předmětů, zejména převažujících skládacích nádob, je velmi omezená. Autor se také zamýšlí nad obecně rozšířenou skutečností, že výrobky ze dřeva se místo do topenišť často dostávaly do jímek; nenachází však pro tuto stránku chování středověkých lidí racionální vysvětlení.

Soubor kapitol zahrnujících zpracování ekofaktů zahrnul paleobotaniku (taxony – V. Čulíková, dřevo – M. Kaplan), palynologii (V. Jankovská), dendrochronologii (T. Kyncl) a osteologii (J. Petříčková), rozbor pozůstatků bezobratlých živočichů (P. Lauterer). Takový stupeň úplnosti vyhodnocení je v naší středověké archeologii zatím ojedinělým jevem; dovoluji si odhadnout, že v příštích dvaceti letech nebude srovnatelných výstupů ze záplavy odkrytých českých a moravských měst více než 10. Zjednodušeně řečeno, provedené analýzy umožňují alespoň částečně nahlédnout do problematiky vlivu středověké městské populace na životní prostředí. Paleobotanické a palynologické analýzy jednoznačně potvrzují deformaci přirozených rostlinných společenstev člověkem přítomností taxonů a pylů kulturních rostlin na straně jedné, plevelů s těmito rostlinami spjatých či rostoucích na rumišťích a pošlapávaných místech na straně druhé; zástupci přirozených společenstev okolí Mostu se v intravilánu takřka neprojeví. Z důležitých obilovin se potvrdil větší význam prosa, než se ještě nedávno předpokládalo zejména na základě písemných pramenů. Překvapí běžná konzumace fíků, zřejmě hojně importovaných z jižní Evropy. Mezi dřevinami lze upozornit na relativně vysoký výskyt smrku, ze kterého se takřka výlučně vyráběly skládané nádoby; v Brně sloužila k tomuto účelu zejména jedle. Paleobotanický výzkum mosteckých souborů má zejména zásluhu V. Čulíkové dlouhou tradici a komplexnost výsledků tomu odpovídá.

Zajímavě a čtivě napsaná osteologická kapitola naznačuje, kolik informací lze získat ze souborů zvířecích kosterních pozůstatků z archeologických výzkumů, dosud publikovaných jen v omezené míře. Ukazuje se, že do jímek byla odkládána celá těla uhynulých zvířat – tento jev byl zaznamenán i v jiných městech. Dominoval tur domácí o průměrné váze dospělého 240 kg; asi nedopatřením nebyla uvedena kohoutková výška. Dosti četné nálezy koní potvrzují i z jiných středověkých lokalit známou skutečnost, že i ve vrcholném středověku lze počítat s převahou koně odpovídajícího kategorii poníka, zde pod 140 cm kohoutkové výšky. Vyšší válečný rytířský kůň, předpokládaný na základě písemných pramenů, zatím nebyl, pokud je mi známo, ve střední Evropě archeologicky doložen. Je nicméně zajímavé, že mosteckí koně jsou J. Petříčkovou na základě klabonosé lebky řazeni k tzv. „západnímu“ koni. Proti tomu srovnatelně početný i velikostí odpovídající soubor z moravských Mstěnic by měl odpovídat spíše koni východního typu, blízkému dnešnímu huculovi (Lukáš 1997, 99–106). Pozornost si zaslouží též dominance relativně drobných psů, což kontrastuje s převahou psů střední velikosti v raném středověku. Z pestré škály různých brouků zaslouží pozornost výskyt vrtavců, z nichž *Epauloecus unicolor* indikuje podstatně vlhčí prostředí v tehdejších obydlích, než je tomu v dnešních bytech. Z lidských parazitů, uvedených v kapitole týkající se palynologie, byli zjištěni běžní souputníci člověka v špatných hygienických podmínkách, zástupci červů, tenkohlavec a škrkavka. Komplexnost zpracování nálezového fondu v nejširším slova smyslu patří k největším kladům knihy.

Závěrečné shrnující kapitoly z pera J. Klápštěho se týkají jednak urbanistického vývoje zkoumaných parcel, jednak svědectví odkrytých pramenů o životě středověkých obyvatel Mostu. Jak již bylo řečeno, první část se neopírá jen o pramen, který byl v knize předmětem analýzy, nýbrž i o prameny publikované jinde či ukryté v dokumentaci nebo (žel necitované) náleзовé zprávě. Na počátku vývoje stála zemnice s ohništěm, umožňující různé výklady; pro širší souvislosti tohoto objektu výzkum nezískal další podklady. Důležitým nálezem je nepochybně příkop, vymežující prvotní lokaci; jde evidentně o hmotný doklad vymezení obvodu vlastního institucionálního města; z písemných dokladů se jistě vybaví příklad znojemský z doby jen o málo starší (1226). Klíčovým impulsem pro urbanizaci zkoumaného bloku se stala až druhá lokace Mostu po polovině 13. století. Ze závažných poznatků vyplývajících z rekonstrukce vývoje zástavby domovního bloku bych zdůraznil doložený vznik domu průjezdové dispozice vývojem ze dvou oddělených zděných jader a nedostatek prokazatelných vymezení dvorních částí parcel ploty či zdmi, což zřejmě koresponduje s náleзовou situací i v dalších našich městech. J. Klápště se proto při řešení problému vývoje parcelních hranic opíral převážně o vyhodnocení jámek a studní. Ač se nepodařilo plně objasnit dobu vydělení všech městišť, důležité je datování vzniku přinejmenším dvou relativně malých areí (č. p. 223 a 224) již před r. 1300. Ač problematice nejstarší parcelace stále zůstáváme mnoho dlužni, řada indicií svědčí pro nerovnoměrné dělení jednotlivých bloků již v lokační fázi. Zajímavé jsou i změny v zacházení s odpadem; první etapa města – snad i v důsledku mladších zásahů – nezanechala tak bohatá odpadová souvrství, jaká známe z jiných měst. Objemově nevelké vrcholně středověké jámky musely být při trvání zhruba po dobu jedné generace opakovaně čištěny. Raný novověk přinesl zlepšenou izolaci a zvýšený objem. Terénní nárust, zjištěný zejména pro 13. století, souvisí s nakládáním s výkopy. Jde o jev pro rané městské prostředí typický; další ověření vyžadují indicie transportu materiálu z okolí města. Nikoliv jen z Mostu známe doklady kontaminace spodní vody obsahem jámek či sekundární výplní studní.

Bohaté informace, které se podařilo získat studiem ekofaktů, posloužily J. Klápštěmu k závěrečné kulturněhistorické sondě do života středověkých měšťanů. Hlavní poznatky byly roztrženy do 12 hlavních oblastí a přehledně utříděny tabulkovou formou (s. 198, Přehled 4). Při vší bohatosti dokladů nelze nevidět, kolik stránek života středověkých lidí archeologii prostě uniká, a to i z oblasti hmotné kultury. Zvláště bolestně to pocítujeme ve sféře ekonomiky, zejména řemeslné výroby.

Výsledky jednotlivých částí posuzované práce jsou jen velmi úsporně zasazeny do soudobého kontextu, známého z výzkumů jiných lokalit, snad s výjimkou skla. Důraz je kladen na poznatky získané výzkumem, širší srovnání evidentně nebylo záměrem vedoucího autorského kolektivu, jinak známého nadprůměrnou literární erudiicí.

Co říci závěrem? Informačně nesmírně bohatá práce představuje nepochybně oborovou výzvu; na jedné straně vyzývá k následování (komplexní přístup zejména k ekofaktům, kulturněhistorické a urbanistické poznatky), na druhé straně vzbuzuje pochybnosti výběrovým přístupem k získaným keramickým souborům i k terénu, včetně rezignace na analýzu stratigrafického sledu sídlištních aktivit.

Rudolf Procházka

LITERATURA

- Buško, C. – Piekalski, J. red. 1999:* *Wratislavia antiqua I. Ze studiów nad życiem codziennym w średnio-wiecznym mieście. Parcele przy ulicy Więziennej 10–11 we Wrocławiu. Wrocław.*
- Dohnal, V. 2001:* Olomoucký hrad v raném středověku. 10. až první polovina 13. století. Olomouc.
- Klápště, J. – Muk, J. 1988:* Studie o středověkém domě v Mostě, Památky archeologické 79, 199–240.
- Lukáš, J. 1997:* Rozbor osteologických nálezů z usedlosti IV, V, VI a VII, in: V. Nekuda, Msténice. Zaniklá středověká ves 2, Brno, 99–106.
- Macháček, J. 2001:* Studie k velkomoravské keramice. Metody analýza a syntézy, modely. Brno.
- Nováček, K. 2000:* Středověký dům v Plzni. Archeologický výzkum parcely v Sedláčkově ul. 1 (č.p. 187), Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie XV, 5–66.
- Richter, M. 1982:* Hradištko u Davle. Městečko ostrovského kláštera. Praha.
- Richter, M. – Krajč, R. 2001:* Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 2. Levobřežní předměstí – archeologický výzkum 1962–1988. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor.
- Zápotocký, M. 1978:* Středověká keramika severočeského Polabí. Morfologie a relativní chronologie, Památky archeologické 69, 171–238.

Antaeus 25. Prehistoric studies in memoriam Ida Bognár-Kutzián. Ed. Eszter Bánffy. *Budapest 2002.* 569 str.

25. svazek ročenky Archeologického ústavu Maďarské akademie věd obsahuje studie a články věnované památce zesnulé dr. Idy Bognár-Kutzián, které navazují na její bohatou badatelskou činnost při zkoumání neolitu a doby měděné (eneolitu) v Maďarsku.

László Török: The Archaeological Institute of the Hungarian Academy of Sciences: the first forty-one years 1958–1999, 15–61. Podrobně sepsaná historie vzniku Archeologického ústavu Maďarské akademie věd a prvních čtyřiceti let jeho existence. Text je obohacen o soupis významných úkolů a odborníků, kteří se na jejich realizaci podíleli. Současně příspěvků je i bibliografie publikovaných prací.

Alasdair Whittle – László Bartosiewicz – Dušan Boric – Paul Pettitt – Michael Richards: In the beginning: new radiocarbon dates for the Early Neolithic in northern Serbia and south-east Hungary, 63–117. V rozsáhlé studii jsou porovnávána stará a nová radiokarbonová data ze vzorků (z keramiky, kostí), získaných zkoumáním sídlišť kulturních okruhů časného neolitu (Vinča, Starčevo-Kriš v severním Srbsku a jihovýchodním Maďarsku). Tato data mohou poskytnout spolehlivější chronologii vývoje než tradiční typologická analýza, ovšem je třeba daleko většího počtu vzorků a lokalit. Podle zde publikovaných analýz nejstarší kolonizační sídla leží na jihu, např. Šumadija (6200 BC). Pro část Banátu a Bačky jsou data 6000 BC, směrem k severu 5800 BC nebo pozdější. Připojeny jsou tabule laboratorních testů ze vzorků se získanými daty z objektů ve zkoumaných lokalitách.

Katalin T. Bíró: Advances in the study of Early Neolithic lithic materials in Hungary, 119–168. Při výzkumech posledních let byly získány četné soubory časné neolitických štípaných nástrojů z různých částí Maďarska. Pojednány jsou soubory starčevské kultury ze sídlišť Gellénháza a Vörs, nejstarší soubory zadunajské lineární keramiky (LBC, Zalaegerszeg) a nejstarší soubory z Uherské nížiny (Alföld LBC, Méhtelek, Füzesabony). Získaný materiál značí, že časné neolitická industrie musela být tvarově a druhově mnohem bohatší, než se dříve soudilo. Je patrné, že důležité krajové a tvarové rozdíly spočívaly ve výběru suroviny a v provedení a že se dají najít snad i mezolitické kořeny tvarů. Morfologicky různorodé nástroje lze považovat za odkaz lovecko-sběračských společností. Zdá se také, že byly zachovávány různé tradice při výrobě. Pro stř. část Karpatské kotliny v jihozápadním Maďarsku byly například typické mikrolity, čepelovitě nástroje pře-

važovaly na severu a v severovýchodním Maďarsku. K příspěvku jsou připojeny obsáhlé typové tabule nástrojů z vybraných lokalit, soupis druhů kamene používaných k výrobě a mapy nalezišť.

Inna Mateiciucová: Silexartefakte der ältesten und älteren LBK aus Brunn am Gebirge, Niederösterreich (Vorbericht), 169–187. Sídlíště Brunn II (jižně od Vídně) je nejstarší a nejbohatší naleziště lineární keramiky v Rakousku, mladší naleziště Brunn I je datováno na konec I. st. LnK. Při zpracování kamenné suroviny se v obou stanicích ukázaly rozdíly, z místní suroviny byly nástroje vyrobeny v tradici mezolitické. Nejčastější surovinou na sídlišti Brunn II jsou zadunajské radiolarity z Bakoňského lesa (vzdálen 150–160 km severně od Balatonu), které se sem dostávaly v nejstarší fázi lineární kultury (Ostheim-Mühlweide). V lokalitě Brunn I jsou časté místní (Mauer) radiolarity. Na obou nalezištích jsou patrné i rozdíly v typové morfologii. Akční rádius vývozu bakoňských radiolaritů je největší v nejstarší fázi LnK, západním a severozápadním směrem. Ukazuje na významnou roli Zadunajska pro střední a západní Evropu. Připojeny mapy rozšíření bakoňských radiolaritů od mezolitu až do pozdní fáze lineární kultury (želiezovská, bukovohorská).

Katalin H. Simon: Das Fundmaterial der frühesten Phase der Transdanubischen Linienbandkeramik auf dem Fundort Zalaegerszeg-Andráshida, Gébárti-tó, Arbeitsplatz III, 189–203. Na tomto nalezišti byl ve dvou objektech vykopán materiál nejstarší fáze zadunajské lineární kultury, patrně z přechodu fáze pozdní starčevské kultury. Nálezy vykazující prvky lineární keramiky v pozdní starčevské kultuře jsou známy ještě v lokalitě Vörs-Máriaaszonysziget a Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb, přírodní podmínky mohou svědčit o příchodu nositelů starčevské kultury z jihu. Počet lokalit nejstarší fáze zadunajské lineární kultury se v posledních letech zvýšil ze 14 na 50.

Eszter Bánffy: Eine Tierfigur aus der Entstehungsphase der Bandkeramik, 205–219. Na sídlišti v Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb byla v jámě vně dlouhého domu lineární kultury nalezena figurka volka, zcela neporušená, se zlomkovitými rohy a symetrickými rýhami na těle. Spolu s ní bylo v jámě množství keramiky. Figurka mohla původně být součástí kultovního inventáře domu. Její typologické znaky vykazují časné neolitické tradice starčevsko-krišské oblasti a lze v ní vidět domestikovanou formu zvířete, náležející k neolitizačnímu procesu, který se projevuje na celém inventáři sídliště a který je symbolem přechodu balkánského časného neolitu ke středoevropské lineární kultuře.

K příspěvku je připojen soupis archeologických zvířecích figurek z Balkánu a jižních oblastí.

Judit Regénye: Transdanubian Linear Pottery culture in Balatonalmádi-Vörösberény, 221–236. Lokalita se nachází na kopci asi 1 km severozápadně od jezera Balatonu. Bylo tu částečně odkryto neolitické sídliště. Popsána poloha, tvary a výzdoba nádob. Sídliště náleží do přechodné fáze k mladé lineární keramice (vypsány analogické nálezy z jiných lokalit). Srovnání s koncem stupně Vinča A.

Katalin T. Biró: Balatonalmádi-Vörösberény – Lithic material of the Transdanubian LBC site, 237–241. Výběr z kamenné industrie nalezené na zkoumané části sídliště, její popis a vyobrazení. Největší část suroviny představují zadunajské radiolarity, patrně z dolů v Szentgál-Tűzköveshegy, a relativně malý soubor zapadá mezi industrii známou z ostatních sídlišť časně zadunajské lineární kultury v Balatonské vrchovině.

István Zalai-Gáal: Theiß – Importe aus Mórág-Tűzködomb, 242–253. Tvary potiské keramiky odkryté na nalezišti lengyelské kultury v Mórágy jsou z největšího počtu náhodně evidované, jen některé pocházejí z vrstev zkoumané plochy. Probírány otázky vztahů kultur lengyelské a potiské. Nejužší byly asi během časně fáze Lengyel I, tedy v době klasické fáze. Registrován je pouze jednostranný vliv potiské kultury na lengyelskou.

László András Horváth: Die Siedlung der Balaton-Lasinja-Kultur in Zalaegerszeg-Andráshida, Friedhof (Komitat Zala, Ungarn), 255–282. Popis a zhodnocení keramického materiálu ze sídlištních objektů (1975) ze střední fáze doby měděné, náležejících k okruhu kultury Balaton-Lasinja v jihozápadním Zadunajsku. Analogie k tomuto materiálu lze nalézt v jižní části velkého okruhu Lasinja, a to i s typy, které vyrůstají z lengyelských předloh této keramiky.

Krisztián Oross: Funde der Balaton-Lasinja-Kultur aus Sé-Doberdó und Körmend-Várkert, 283–324. Podle výsledků analýzy keramických nálezů ze západomaďarských sídlišť kultury Balaton-Lasinja má keramika hrubý povrch s kamenitou příměsí, keramické předměty ze slovinských a chorvatských lokalit mají jemný písčité povrch, často hlazený. V západní části Maďarska se kultura Balaton-Lasinja vyvíjí na podkladu lengyelské kultury, časově a kulturní podloží na území jižně od Drávy je kultura Sopot. Někteří badatelé se domnívají, že na území západního Maďarska (Kom. Zala, Vas a Győr – Moson – Sopron) jde o nepřerušovaný vývoj pozdní Lengyel-Balaton-Lasinja a o etnickou kontinuitu mezi časným až středním obdobím měděné doby. Také zjištěné kontakty se slovinskými nalezišti jsou výsledkem

kulturní výměny po tzv. alpské cestě (ve směru pozdější jantarové cesty) podél jižních úpatí Alp až do údolí Sávy. Podle keramiky je odůvodněno i chronologicky, že nejstarší keramická kultura Balaton-Lasinja v Maďarsku a na východním okaji Předalpí je současná s předklasickou fází nálezů kultury Lasinja na území Slovinska a Chorvatska.

Tibor Marton: Preliminary report on the stone tools recovered from the Early Copper Age site of Szombathely-Metro shopping centre, 325–336. Soubor kamenných nástrojů nalezen při archeologických záchranných pracích při rekonstrukci obchodního centra v Szombathely. Naleziště je datováno do pozdní fáze lengyelské kultury. Kromě četných keramických nálezů získáno přes 600 nástrojů, k jejichž výrobě sloužily radiolarity z Bakoňského lesa. Svými tvary úzce navazují na pozdně lengyelskou kamennou industrii v Zadunají a na západním Slovensku.

Krisztina Somogyi: Neuere Daten zur hochkuperzeitlichen Kupferindustrie im Komitat Somogy (Südwestungarn), 337–353. Publikace dříve známých a nových nálezů měděných předmětů. Úvahy o domácí produkci (měděný drát z Kaposváru) a o importovaném zboží (sekeromlat typu Szendrő, ploché sekerky typu Felsőgalla, Szakálhát). Nález z Kaposváru je provázen keramikou kultury Balaton-Lasinja. U ostatních měděných nástrojů přichází v úvahu vrcholné měděné období. Předměty by mohly ukazovat na vztahy mezi kulturou Balaton-Lasinja a Ludanice.

Róbert Patay: Settlement remains of the Bodrogkeresztúr culture at Mezőzombor, 355–375. Při záchranném výzkumu nalezeny hroby a stopy sídlišť bukovohorské a bodrogkeresztúrské kultury. Četné zlomky nádob v hrobech svými charakteristickými rysy připomínají tiszapolgárskou keramiku z časněho období měděné doby. Spolu s nimi nalezeno i měděné dláto. Mimo objekty objevena měděná sekerka typu Felsőgalla. Datováno do horizontu A bodrogkeresztúrské kultury.

Nándor Kalicz: Über die Absolutchronologie der Kupferzeit Ungarns und die Doppelspiralkopfnadeln von Südosteuropa bis zum Nahen Osten, 376–404. Autor se zabývá pokroky v datování se zvláštním ohledem na maďarskou dobu měděnou. Všechny kultury v maďarském neolitu a době měděné jsou až o 1500 let starší, než jak bylo dříve dokazováno tradičními metodami. Dnes většina badatelů uznává dendrochronologicky kalibrovaná ¹⁴C data. Podle studií o jehlicích s dvojicemi protilehlých plochých spirál (měděné, bronzové i zlaté) zdůrazňuje autor nebezpečí závěrů spočívajících jen na typologii. Tyto jehlice, dříve považované za časově

téměř jednotné, jsou podle nových zjištění na severním Balkánu zřetelně starší než jehlice nacházené v oblasti egejské a anatolské časné doby bronzové. Takové jehlice ve zmíněných oblastech náležejí nejméně do čtyř časových horizontů: nejstarší (kultur Gumelnița a Varna v Bulharsku a Rumunsku) jsou datovány do 2. poloviny 5. tisíciletí. Jehlice egejské oblasti patří do starší doby bronzové (FH I, EK II, Troja II), tj. do 2. poloviny 3. tisíciletí. Italské a středoevropské jsou jednoznačně mladší (doba bronzová až časná doba železná).

Mária Bondár: Contacts of the early period of the Baden culture in the light of a unique vessel type, 405–422. Jedním z unikátních tvarů badenské kultury jsou tzv. široké ploché misky bratislavského typu, známé ze sídlišť. Jsou bohatě zdobené rytými liniemi a spirálami vně i uvnitř. Jen malá část z nich byla nalezena v badenské sídlištní oblasti, většina je bez náleзовých okolností. To může být i důvodem, že jsou vykládány jako misky nebo poklice. Dnes jsou zařazovány do bolezské skupiny časové periody badenské kultury (do pozdního období doby měděné).

Tünde Horváth: A unique antropomorphic representation of the Baden culture, 423–426. Při záchranném výzkumu na stavbě dálnice v lokalitě Balatonöszöd Temetői bylo odkryto sídliště badenské kultury s mnoha domy, jámami s lidskými a zvířecími kostrami. Z domu na nejvyšším místě sídliště pochází unikátní nále: polovina plastické hliněné kruhové destičky znázorňující lidskou tvář (s otisky prstů na spodní straně masky).

Alexandra Krenn-Leeb: Neue Forschungen zur Jevišovice-Kultur in Niederösterreich, 427–440. Při výzkumech zaměřených na pozdně neolitické struktury osídlení v Dolním Rakousku byly nové poznatky ke způsobu života a kulturní náplni získány na výšinném sídlišti jevišovické kultury v Meidling im Thale/Kleiner Anzingerberg. Díky početným nálezům kamenných nástrojů, kostěných a parohových předmětů bylo možno sledovat technologii zpracování, funkci a účel nástrojů v pozdně neolitickém období a také jasnou stratigrafii naleziště.

Gabriella Kulcsár: Die Makó-Kosihy-Čaka Kultur im Spiegel einiger Bestattungen, 441–475. V lokalitě Kál na severu Velké maďarské nížiny byla odkryta část malého pohřebiště s žárovými hroby v urnách, které spolu s předměty představují charakteristický ritus kultury Makó. Podle dnešních pozorování jsou žárové hroby jen nasypané a ojedinělé kostrové hroby jsou pouze dokladem měnící se struktury kultury, obohacované o cizí prvky. Počátek doby bronzové vzhledem k určitým specifikům v Karpaté kotlině je maďarskými autory spojován

po konci kultury badenské a pecelské se vznikem nových kultur. Ve 2. třetině 3. tisíciletí se tu objevují kultury, v nichž pokračují prvky pozdně vučedolské, které jsou přetvářeny a z nichž jako jedna z prvních čerpá kultura Makó. V příloze je uveden seznam žárových hrobů v nádobách a hrobů sypných.

Viktória Kiss: Anknüpfungspunkte zwischen Mitteleuropa und Transdanubien in der mittleren Bronzezeit, 477–511. Obsažná studie pojednává o vztazích zadunajské inkrustované keramiky v prostředí časné až středobronzových (= starobronzových v názvosloví středoevropském) okolních skupin, které je možno hledat v importech keramiky spolu s charakteristickými bronzovými předměty (zbraně, šperky). Mezi sousedními kulturami byly vztahy zprostředkovány částečně reciproční výměnou. Někdy jsou v materiální kultuře jednotlivých skupin vzhledem k úzkým sousedským vztahům původní rozdíly značně setřené (inkrustovaná keramika a maďarská kultura). Při detailním studiu lze získat podrobnější obraz těch jevů, které byly dříve vysvětlovány etnickými přesuny, později vyjasňováním náplně kosziderské epochy v jejich kořenech a dalším vývoji. Změny v inventáři jednotlivých kultur jsou výsledkem jejich sžívání se sousedními oblastmi – karpaté kotlina, rakouská oblast, Slovensko – a přínosem kovové industrie v dálkovém obchodu. Připojena mapa rozšíření inkrustované keramiky a ostatních importů a relativně-chronologická tabulka kultur ve starší době bronzové v Zadunajsku.

Csilla Száraz: Zalaszentiván-Kisfaludi Hill. The prehistoric material of the hillfort, 513–546. Nálezy z výšinného sídliště, obývaného v neolitu (skupina Želiezovce) i v době bronzové: např. sk. věteřovská, také depot kosziderského typu – bronz. spirálovité náramky. Osídlení z doby popelnicových polí představují nálezy typu Maria-Rast-Dobova-Ruse (Ha B1–3), objekty kalenderberské kultury (keramika, měsícovité idoly). Osídleno patrně i v celém laténském období. Soupis a vyobrazení většinou náhodných nálezů jednotlivých období.

Burcin Erdogu – Rabia Erdogu – John Chapman: Kirikköy – The largest megalithic complex in Turkish Thrace, 547–569. Megalitické památky z jihovýchodní Evropy jsou méně známé než ty ze západní Evropy. Jeden z největších komplexů megalitů je v turecké části Trácie na nalezišti Kirikköy. Sestává ze 120 stojících kamenů. Analyzován jejich vzhled, orientace a stav dochování, připravena dokumentace a vyvozovány možnosti výkladu, jejich řazení do skupin vzhledem k východu a západu slunce.

Evá Čujanová

Archeologia technica 14 – Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami 2003. Vydává Technické muzeum v Brně, Brno 2003. 49 str.

Sborník přednášek z 21. semináře Archeologia technica, který uspořádalo Technické muzeum v Brně 9. dubna 2002.

V. Souchopová: Některé aspekty přínosu archeometalurgie k obecným dějinám, 3–8. Autorka se zaměřila na otázku, jak a do jaké míry reflektují archeometalurgické nálezy nové příchozí skupiny obyvatel. První příklad ilustruje na polích hutnických pecí používaných v Evropě kolem přelomu letopočtu a v první polovině 1. tisíciletí. U nás jde o hutě objevené v Kadani-Jezerce a u Sudic. Rozpoznat, zda šlo o způsob výroby přinesený příchozím etnikem, u těchto pecí nelze. Naproti tomu pec u Alteny z doby 8. až 10. stol., spojená s anglosaským šířením v době kolem 7.–8. stol., byla zřejmě vystavěna podle původních znalostí příchozích kolonistů. Rovněž znalost stavby pecí typu Želechovice, používaných v 8. stol., byla slovanskými hutníky přinesena z oblasti jejich původu. *J. Petřík – L. Mihok – S. Pavlarčík:* Analýza trosiek zo železnej huty v Javorine, 9–13. Analyticky byly prozkoumány tři kusy strusky a naběračka, které dokumentují hutní provoz železářny v Javorině (severní Slovensko), která byla v provozu mezi lety 1759 až 1875. *A. Selucká – V. Ustohal – A. Zúbek:* Železná nádoba ze 13. století ze Spálené ulice v Brně, 14–17. V roce 2001 byly v brněnské Spálené ulici nalezeny v uloženinách ze 13. stol., připomínajících zplanýřovanou destrukci dřevohliněného domu, dva reliktové nádoby. Po provedené konzervaci a metalografickém rozboru lze nález interpretovat jako torza dvou železných nádob, z nichž jedna byla opatřena čtyřmi drobnými kuželovitými nožkami. Dosud známé analogie jsou vyhotoveny pouze z neželezných kovů, a tak popisované exempláře jsou prozatím z hlediska užitého materiálu zřejmě unikátní. *V. Ustohal – K. Stránský:* Kounický viadukt – bezmála čtvrt století od ukončení železničního provozu, 18–20. Materiálový rozbor vzorku z mostní konstrukce první mostní stavby svého druhu v Rakousku-Uhersku. *K. Stránský – A. Buchal – Z. Winkler:* Simtany u Havlíčkova Brodu – stopy po těžbě a hutnickém zpracování stříbrných rud, 21–26. Osada Simtany leží mezi Havlíčkovým Brodem a Příbyslaví, tj. v prostoru, kde se dolování a zpracování stříbrných rud rozvíjelo již od poloviny 13. stol. K omezení těžby v tomto revíru dochází již na poč. 14. stol. a především pak v 1. pol. 15. stol. – to již v souvislosti s husitskými bouřemi. Obnova těžby je doložena na poč. 16. stol. Prozatím jediným hut-

nického zpracování rud v samotném Simtanském údolí jsou četné nálezy strusek, hojně se nacházejících především v Simtanském potoce. Jejich analýza odhalila stopová množství zlata a stříbra, dále pak minerály fayalitu, křemene, galenitu a oxidů olova. Toto složení je velmi blízké odpadům po spolehlivě doloženém zpracování stříbrných rud v sousedících Stříbrných Horách. *D. Stašíková-Štukovská – A. Plško:* K otázce interpretácie sklovitej hmoty z tzv. sklárskych pecí v Nitre, 27–34. Během záchranného archeologického výzkumu v r. 1960 byly v někdejší Leningradské ulici odkryty pozůstatky čtyř časně středověkých pecí. Dle původní interpretace jde o pece sklářské. Souvisejícími nálezy byly kousky kovářské strusky (analýzy publikovány v Archeologia technica 13) a 43 fragmentů sklovité hmoty. Právě těmi se článek zabývá. Jde o tmavé, hnědé až hnědozelené dobře přetavené sklovité artefakty bez vzduchových bublinek, utuhlé zřejmě na nerovném povrchu, snad půdě. Na základě chem. analýz lze artefakty přiřadit k soustavě $\text{SiO}_2\text{-Al}_2\text{O}_3\text{-Fe}_2\text{O}_3\text{-MgO-CaO}$, což neodpovídá složení skel v daném období. V závěru autoři neshledávají souvislost této skloviny s provozy na výrobu skla, namísto toho naznačují nabízející se spojitost se železářskou a kovářskou produkcí. Zvažují i možné využívání blíže nezjištěných struskotvorných přísad během takových prací. *M. Stará – J. Halbichová – P. Brestovanský:* Předběžné výsledky archeologického výzkumu sklárny v Bedřichově v Jizerských horách, 35–41. Sklářská huť v Bedřichově, založená r. 1598 a od počátku 19. stol. opuštěná, pařila mezi nejstarší a nejdéle pracující sklárny Jizerských hor. Její dochované pozůstatky začaly být v nedávné době ohrožovány plánovanou výstavbou sportovního areálu. Podařilo se však zajistit uchování reliktu hutě v podobě jednoduchého skanzenu. Předcházet muselo přesné vymezení objektů sklárny a následný archeologický výzkum, který navazoval na zjišťovací průzkumy ze 70. let, avšak doposud nebyl z finančních důvodů plně realizován. Hlavním přínosem výzkumů z let 2000–2002 zatím zůstává odkrytí některých obvodových zdí areálu, zjištění dalších dvou pecí (patrně pomocných). *L. Slezák:* Záhada studny na Novém hradě u Adamova, 42–45. Snahou příspěvku je vzbudit zájem o archeologický výzkum hradní studny, která se do dnešní dnů nedochovala. Autor hodnotí nejprve geologickou situaci lokality a následně dvě historické zprávy z r. 1600 a 1703, jež studnu na hradě zmiňují. *D. Merta – M. Peška:* Nález cihlové pece v Pekařské ulici v Brně, 46–49. V roce 2001 byla v rámci projektu „Sanace brněn-

ského podzemí“ zachycena cihlová pec, sklenutá valenou klenbou. Jde pravděpodobně o potravinářské zařízení ze 16., příp. počátku 17. stol., snad pekařskou pec. Obdobné zařízení z daného období prozatím v Brně zachyceno nebylo.

Předkládaný sborník není navzdory svému názvu tematicky vymezen pouze pro archeology. Nabízí prostor i pro prezentaci výzkumu našich novověkých technických památek, což oceňují historici i odborníci zabývající se obecnými dějinami techniky či historií svého oboru. Nad příspěvky informujícími o nových objevech technických památek převažují ty, které upřesňují výzkumy archeologických nálezů, někdy i celých lokalit pomocí analytických metod. Nejčastější jsou v tomto ohledu archeometalurgická bádání, a proto, v řadě *Archeologia* technica vcelku tradičně, převládají články s archeometalurgickým podtextem. Stať V. Souchopové o významu a přínosu exaktních věd, jmenovitě pak archeometalurgie, přímo hovoří. Nezastupitelné místo samozřejmě mají také články, které s výrobou a zpracováním kovů nikerak nesouvisejí. Bohužel je jich poskovnu. Čtrnáctý svazek *Archeologia* technica přesto nabízí řadu zajímavého. Ocení to především ti archeologové, kteří se zabývají středověkými, příp. novověkými nálezy a problematikou s nimi související.

Jiří Hošek

László Bartosiewicz – Haskel J. Greenfield eds.: Transhumant Pastoralism in Southern Europe. Recent Perspectives from Archaeology, History and Ethnology. *Archaeolingua* – Series Minor 11. E. Jerem – W. Meid eds. *Budapest* 1999. 245 str.

Publikace obsahuje příspěvky přednesené na mezinárodním kongresu zaměřeném na antropologický a etnologický výzkum, který se konal v Záhřebu v červenci 1988 (12th International Anthropological and Ethnological Sciences). Kvůli politicko-ekonomické situaci musely příspěvky čekat více než 10 let na publikaci. Sborník byl kromě jednoho článku vydán v angličtině.

Celkem se sborník skládá z 16 článků. Všechny se týkají tématu transhumance (budeme používat pojem transhumance jako ekvivalent českého pojmu sezónní pastevectví). Každý příspěvek však nahlíží na danou tematiku z jiného úhlu. Z toho důvodu je publikace rozdělena do čtyř oddílů: I. Archaeology, II. History, III. Ethnoarchaeology, IV. Ethnology. Jednotlivé příspěvky se týkají různých zemí: Řecka, zemí bývalé Jugoslávie, Bulharska, Rumunska, Maďarska, Slovenska, České re-

publiky, Polska, Francie a Španělska (také autoři pocházejí z různých zemí). Různorodost oborová i regionální zajišťuje pestrost a variabilitu. Přestože někteří autoři připouštějí, že by se na pojednávané téma dívali s odstupem let trochu jinak, nesnižuje to význam publikace, tím spíše, že transhumanci nebyla v minulosti věnována náležitá pozornost.

Mým cílem není podat rozbor všech článků ve sborníku obsažených, pozornost bude zaměřena jen na tři, které se bezprostředně týkají našeho území nebo které mohou být přímo použitelné pro české archeology a archeozoology díky své obecné platnosti (zejména z metodického hlediska). Představu o obsahu všech ostatních článků snad podá soupis jejich názvů a autorů:

H. J. Greenfield: The advent of transhumant pastoralism in the temperate southeast Europe: a zooarchaeological perspective from the Central Balkans.

E. Comsa: Aspects du métier de patre au cours du néolithique tardif et de la période de transition vers l'age du bronze dans le territoire de la Roumanie.

L. Bartosiewicz: The role of sheep versus goat in meat consumption at archaeological sites.

H. Grassl: Women in ancient pastoralism.

T. Cevc: The architectural origin of two types of herdsmen's huts from Slovenian Alpine pastures.

J. M. Halpern: The ecological transformation of a resettled area, pig herders to settled farmers in Central Serbia (Šumadija, Yugoslavia) during the 19th and 20th centuries.

F. Baker: The ethnoarchaeology of transhumance in the Southern Abruzzi of Central Italy – an interdisciplinary approach.

J. G. Nandris: Ethnoarchaeology and latinity in the mountains of the Southern Velebit.

C. Chang: The ethnoarchaeology of pastoral sites in the Grevena region of Northern Greece.

N. Efstratiou: Pastoralism in highland Rhodope: Archaeological implications from recent observations.

M. M. García: Ethnographic observations of transhumant husbandry practices in Spain and their applicability to the archaeological sample.

E. Chalkea: Ecological adaptations of the Sarakatsani (Epirus- Zagori- Greece).

M. L. Ryder: Did Vlach shepherds spread sheep-milking customs through South-East Europe?

I. Smerdel: The three „sheepmasters“: Transhumance in Pivka (Slovenia) from the middle of 19th to the middle of 20th century.

A.-M. Brisebarre: Organization of ovine transhumance in Cévennes, France.

J. Senegačnik: The contemporary pasture economy in the Slovenian Alps.

Podrobněji zde budou pojednány články Greenfielda, Bartosiewicz a Rydera. Greenfield se zabývá otázkou vzniku transhumance na Balkáně. V úvodu uvádí definici transhumance, která zahrnuje „pohyb stád domácích býložravců mezi výškově rozdílnými a sezónně komplementárními pastvinami“. I když tento typ hospodaření byl využíván především v aridních a alpínských oblastech, našel své využití i v temperátním pásmu s nižšími horami. Autor rozlišuje dva typy migrace – dlouhé a krátké. Dlouhé migrace jsou až výsledkem pozdějších období (středověk), předmětem článku jsou krátké migrace a jejich vznik. Autor nabízí celkem 4 hypotézy vzniku: 1. výsledek politické nestability (skupiny lidí vytlačené do hor), 2. oblastní symbióza (různých skupin lidí žijících v různých nadmořských výškách), 3. vedlejší produkt v počátcích domestikace probíhající v ekologicky různorodém prostředí, 4. revoluce spojená s využíváním sekundárních produktů (mléko, vlna). Hypotézy 2 a 3 se zdají být málo pravděpodobné. Greenfield řeší zvolenou problematiku na základě archozoologického materiálu (zvířecích kostí) z mnoha nalezišť lokalizovaných do různých nadmořských výšek. Používá metodiku srovnání zastoupení různě starých věkových skupin ovcí/koz (ale i skotu a prasat), konkrétně kategorie juvenilní, subadultní a adultní – tyto pak vyhodnocuje v tripolárním grafu. Orientace na maso se projevuje nadměrným podílem právě dorostlých subadultních jedinců (asi 40 %), orientace na mléko nadměrným podílem juvenilních jedinců (asi 60 %: narozená jehňata je nutno zabít, aby bylo mléko k dispozici pro dojení), orientace na vlnu nadměrným podílem adultních (asi 60 %). Např. orientace na mléko odpovídá věkovému poměru 60 : 10 : 30 % (juv. : subad. : adult.), orientace na maso poměru 30 : 40 : 30 % atd. Díky těmto zákonitostem mohl autor sledovat situaci v jednotlivých lokalitách. Zjistil, že v pozdním neolitu neexistuje specializace ani diverzifikace sídlišť. V postneolitickém období (eneolit, doba bronzová) již dochází k diverzifikaci, kdy nižší polohy mají jinou strategii (jiný věk porážení) než polohy vyšší. To lze pokládat za důkaz transhumance (zjištěno jen u ovcí/koz a skotu, ne u prasat). K výrazné specializaci na některý z produktů však nedochází ani v postneolitickém období. Uvedeno je i konkrétní datum počátku transhumance v centrálním Balkánu – 3300 B.C. (testováno ¹⁴C).

Také Bartosiewicz studoval problematiku transhumance z pohledu archozoologa. Zabývá se oblastí Maďarska, kde sice nastávají i sezónní migrace stád prasat (z nížin do pahorkatin), koní a skotu (do záplavových oblastí), ale největší podíl tvořily pohyby stád ovcí/koz. Vzhledem ke svému nížinaté-

mu charakteru sloužila oblast Maďarska při transhumanci především jako zimní stanoviště (nejstarší písemné zmínky o Valaších v Maďarsku jsou kladeny do roku 1363). Ve svém příspěvku se autor snaží řešit problém poměru ovcí a koz ve stádě, což je důležitý detail při tomto typu hospodaření. Často byly ovce a kozy chovány pohromadě s tím, že koza byla vůdcem celého stáda. Obecně kozy sloužily spíše jako zdroj masa. V jižních Karpatech obvykle 98–99 % mobilních stád tvořily ovce/kozy, z nich kozy zpravidla 3–4 %. Bartosiewicz navrhuje metodu, jak na základě osteologického materiálu rozpoznat dominanci ovcí ve stádě i v minulosti. Sestavil 2 indexy, s jejichž pomocí je možno vypočítat, jaké procentuální rozpětí mohly mít ovce ve stádě ovcí/koz. Indexy zohledňují počet kostí ovcí, počet kostí koz a počet kostí blíže neurčených (*ovicapridi*). Tím je započítán nejen podíl, ale i celková velikost souboru. Autor posuzuje tři různá období: 1. sarmatské období = doba římská, 2. středověk, 3. otomanské = období turecké vlády. Dochází k závěru, že vždy dominovala ovce nad kozou, většinou byla zastoupena kolem 90 %. V některých lokalitách z období středověku a z otomanského období byla tato dominance slabší.

Práce Rydera je zaměřena na valašské osídlení. Autor navštívil oblasti Jugoslávie, Řecka, Bulharska, Polska, Rumunska, Slovenska a Moravy. Čtyři posledně jmenované oblasti jsou předmětem článku. Bývalou ČSSR navštívil v roce 1985. Ve své práci se z etnografického hlediska zabývá valašskou expanzí, pastevectvím, způsobem života Valachů, získáváním mléka, výrobou sýra, typem a strukturou staveb a lingvisticky rozebírá některé tradiční názvy. Jedním ze záměrů je porovnat původní oblasti Valachů (Rumunsko) s oblastmi později osídlenými (Slovensko, Morava, Polsko). První zmínky o Valaších klade autor do roku 976 (řecké slovo *vlachos* označuje pasáky ovcí). Přestože dnes tvoří stáda ovcí jen stovky jedinců, zatímco v minulosti šlo o tisícíhlavá stáda, a přestože některé oblasti byly zmodernizovány a zmechanizovány, je možno i dnes nalézt řadu tradičních zvyků, pracovních postupů i původní materiální kulturu. Ryder vyzoroval řadu zajímavých poznatků a detailů. Například jeden muž podojil za 2 hodiny 200 ovcí (Rumunsko). Hojně jsou používány cedníky z ovčí vlny, které se v archeologickém materiálu nezachovávají. Ovcí mléko obsahuje téměř dvakrát více tuků a bílkovin než mléko skotu i koz. Vlastní ovčí sýr obsahuje více tuků i bílkovin než ovčí maso a vzhledem ke své skladovatelnosti je vhodnějším zdrojem těchto živin. Zajímavý je i fakt, že při mléčné produkci je využitelnost rostlinného materiálu 27 % ve srovnání

s masem, do kterého dokážou ovce zabudovat jen 6 % původní energie rostlinného materiálu. V Polsku autor našel sto let staré tradiční stavby, v Rumunsku, kde nejvíc přežívá tradiční způsob pastevectví, jsou stavby již vesměs moderního typu. Řada podobností v tradici získávání mléka a výroby sýra v oblastech Rumunska, bývalého Československa a Polska vede autora k názoru, že tato tradice byla původně rozšířena valašskými pastevci.

I když pravá transhumance se týká České republiky jen okrajově (Valašsko), může být popisovaný sborník velmi užitečný i pro české badatele. Čtenář zde nalezne teoretické rozborů s obecnější platností, metodicky zaměřené práce i konkrétní etnografická pozorování (ta převažují). Mnohé z nabízených pozorování a postřehů mohou být nápomocné při řešení konkrétních archeologických otázek. Navíc určitý typ sezónních migrací mohl být v minulosti provozován i přímo v Čechách, jen pro to zatím nemáme doklady.

René Kyselý

N. David – C. Kramer: Ethnoarchaeology in action. Cambridge University Press, Cambridge 2001. 476 str.

Ethnoarcheologie je samostatná vědní disciplína stojící na pomezí mezi antropologií v anglosaském smyslu a archeologií, jejíž vývoj lze odvozovat od „nové“ archeologie v 60. letech 20. století. Čtenář si možná bude klást otázku, jak se liší etnoarcheologie od etnologie? Autoři recenzované práce shromáždili 12 definic oboru od různých autorů, které lze shrnout takto: etnoarcheologie studuje recentní předindustriální společnosti, ale na rozdíl od etnologie není toto studium cílem, nýbrž prostředkem k identifikování vazeb aspektů kultury živé společnosti k již neexistující historické kultuře. Ethnoarcheologie má stále na zřeteli, co ze sledované kultury zanechává archeologickou stopu a jak by se sledované kulturní i přírodní jevy ovlivňující daný systémový kontext projevíly v archeologickém kontextu. Tímto způsobem se snaží vytvářet modely zaměřené jak úzce regionálně, tak i globálně, ve smyslu prostorovém i časovém.

Recenzovaná kniha je výjimečná především snahou o shrnutí současných metodických i faktografických poznatků celého oboru etnoarcheologie. Protože je daný směr relativně mladou vědní disciplínou, nelze v jeho bibliografii nalézt mnoho takto široce pojatých děl. Na úplném počátku jak etnoarcheologie, tak i etnografického moderního pojetí studia recentních přírodních společenství stála konference *Man The Hunter* (Lee – DeVore eds. 1968),

kde byla proklamována nutnost dlouhodobých terénních výzkumů formou zúčastněného pozorování (do pozadí byla tak potlačena funkce domorodých informátorů, kteří dosud ve výzkumu hráli nejdůležitější roli). Následující práce nestorů etnoarcheologie se potom týkaly především jednotlivých studovaných společností nebo regionů: Kung na Kalahari (Yellen 1977), Inuité Nunamiut na Aljašce (Binford 1978), vesnická kultura v Iránu (Watson 1979), aboriginálové ze západní Austrálie (Gould 1980), domorodé společnosti v Keni v Africe (Hodder 1977). Současné výzkumy v tomto trendu pokračují, ale zároveň došlo k přirozenému štěpení badatelského zaměření na detailní výzkum jednotlivých složek studovaných živých kultur. Autoři ve svém díle zvolili členění do tematických kapitol, ve kterých na příkladech případových studií informují o současných trendech v etnoarcheologickém výzkumu.

V první části knihy se čtenář dozví základní faktografické údaje o zaměření, původu a historii etnoarcheologie a je mu nastíněna problematika teoretické výbavy tohoto oboru, včetně stále živé debaty týkající se chápání pojmu *analogie*. Kapitola o metodách etnoarcheologického terénního výzkumu a jeho etice je zajímavým připomenutím vývoje vědeckého přístupu ke studiu jiných kultur a etnik.

Obsáhlý oddíl se věnuje odpadu a procesům, které ho utvářejí. Autoři se pokusili shrnout typologii a základní pojmosloví definované pro tuto problematiku M. Schifferem. Zároveň se zamýšlejí nad současným vývojem studia formativních procesů a zaznamenávají jistý posun od prvotní víry, že zacházení s odpadem lze vysvětlit jedním obecným vzorcem chování (principem minimálního úsilí) k zjištění, že i skartace může podléhat symbolickému zacházení. Přesto ale právě studium přechodu předmětů ze systémového do archeologického kontextu nejspíše umožňuje formulování tzv. *middle range theory*, což je popis podstatných jevů lidského chování, které je možné modelově aplikovat na jakoukoliv kulturu.

V kapitole týkající se širokého tématu fauny a získávání potravy se autoři zaměřili především na způsoby, jakými společnosti opatřují, zpracovávají a rozdělují masitou potravu – savce. Zvláštní důraz je kladen na vztah mezi subsistenčními praktikami a formativními procesy, resp. na výskyt zvířecích skeletů v archeologických nálezích.

V oddílu věnovaném studiu artefaktů se konstatuje, že etnoarcheologie studuje hmotnou kulturu daných společností, čímž provádí jakousi archeologickou etnografii. Na to navazuje snaha o identifikaci artefaktů v archeologickém smyslu (morfologie,

typologie) a prostřednictvím etnoarcheologie potom interpretace různých možných významů artefaktů v dané kultuře. Největší prostor je věnován studiu keramiky především z hlediska její výroby a funkce. Aspektům spojeným s výzdobou a dalším hlediskům mimo rámec vlastní funkce artefaktu se věnuje kapitola o stylu. Už samotná definice pojmu *styl* je obtížná a podobné je to i s interpretováním jeho funkce, přesto je na studiu stylu založena velká část archeologických interpretací. Autoři se zaměřili na dokumentování rozšíření určitých stylů a na vymezení jejich hranic.

Část věnovaná osídlení se zabývá etnoarcheologickým příspěvkem pro porozumění subsistenčně-sídelním systémům, což je široká škála interakcí mezi demografií, ekonomickou adaptací a přírodním prostředím, ale i sociální a symbolickou sférou, což autoři na příkladu několika konkrétních výzkumů dokumentují.

Téma sídelních struktur a zde prováděných aktivit patří k archeologicky i etnoarcheologicky často řešeným problémům. Především v etnoarcheologii však platí, že čím méně je studovaná společnost komplexní, tím větší je úsilí hledat v její kultuře, a tedy i sídelní struktuře, obecně platné vzory. Nejvíce pozornosti se zřejmě právě proto věnuje lovecko-sběračským kulturám, ale prostor je věnován i výsledkům výzkumů sedentarizovaných rurálních populací a také nomádů. S osídlením souvisejí i stavby, kterými se zabývá samostatná kapitola. Z archeologického hlediska je zajímavá dokumentace společnosti, která v rámci jednoho sídliště využívá odlišné typy obytných staveb (sruby a teepee).

V oblasti specializované řemeslné výroby a předávání znalostí se věnuje největší pozornost produkci keramiky a metalurgii. Na několika studiích je dokumentována organizace řemeslné výroby (často spjatá s příbuzenstvím), technologie a distribuce výrobků. Ta je však již spojena s následující kapitolou o obchodu a směně. *Směnou* rozumíme přenos zboží a služeb mezi lidmi, zatímco pojem *obchod* chápeme ve smyslu částečně specializované činnosti (vyžadující účast obchodníků). Směnu je možné rozlišovat na tržní, odehrávající se na nějakém vymezeném prostoru, jejíž účastníci očekávají od transakce hmotný zisk, a netržní, podmíněnou jinými, především sociálními faktory. Autoři prezentují několik studií a demonstrují rozdílné mechanismy směny a distribuce komodit mezi jednotlivci i komunitami.

Poslední tematická kapitola je zaměřena na pohřební ritus. Aspektům spojeným se smrtí se věnuje minimum etnoarcheologických studií, což vyplývá především z etické kontroverze daného tématu a též z nutně omezené délky terénního výzkumu, který

umožňuje zaznamenat smrt a pohřeb jen několika jedinců. Při pokusech o formulování nadkulturních vzorců chování spojených s pohřebním ritem proto autoři upozorňují na využití rozsáhlého souboru HRAF, přístupného po internetu.

Při hodnocení publikace se dostáváme k otázce, zda je pro středoevropského archeologa užitečné vyhledávat a aplikovat poznatky etnoarcheologie. Jak trefně vyjádřil S. Vencl, využívá evropská a americká (či anglofonní, a především ta „nová“) archeologie svých přirozených srovnávacích rovin (Vencl 2001, 595). Evropští archeologové vždy hledali analogie ve světě starověkých a historických civilizací a svět subrecentních a recentních předindustriálních společností ležel jakoby za obzorem jejich potřeb. V poslední době se však objevují náznaky, že na interpretaci určitých aspektů, především pravěkých archeologických situací, dosud používaná analogizující schémata nestačí. Někteří badatelé se nebrání možnosti, že by kontext pravěkých kultur mohl být pojmově odlišný od současného i historicky písemně zaznamenaného „západního“ světa (Neustupný 1998, 18–33) a že by mohl být srovnatelný s geograficky vzdálenými předstátními společnostmi studovanými etnologii a etnoarcheologií (z novější literatury např. Oliva 2003a; 2003b; Pavlů 2000). Na úvodní otázku tohoto odstavce proto odpovíme, že je nepochybně užitečné a potřebné využívat potenciál etnoarcheologického pohledu na studium zaniklých kultur, ne všichni však tuto potřebu pocítují, a ani archeologický dorost není na tuto možnost dostatečně upozorňován. K úvodu do studia etnoarcheologie potom výborně poslouží recenzovaná publikace, která je mj. určena jako učebnice pro studenty vysokých škol.

Petr Květina

LITERATURA

- Binford, L. R. 1978: *Nunamiut ethnoarchaeology*. New York: Academic Press.
- Gould, R. A. 1980: *Living archaeology*. New York: Cambridge University Press.
- Hodder, I. 1977: The distribution of material culture items in the Baringo district, western Kenya. *Man* 12, 239–269.
- Lee, R. B. – DeVore, I. eds. 1968: *Man the hunter*. Chicago: Aldine.
- Neustupný, E. 1998: Structures and events: The theoretical basis of spatial archaeology. In: E. Neustupný ed., *Space in prehistoric Bohemia*, Praha, 9–44.
- Oliva, M. 2003a: O nezanedbatelnosti neočekávaného: štípané industrie starší doby bronzové na Moravě. *Archeologické rozhledy* 55, 10–46.

Oliva, M. 2003b: K významu akumulací mamutích kostí aneb „věda“ s rozumem v koncích. *Archeologické rozhledy* 55, 227–271.

Pavla, I. 2000: Life on a Neolithic site. Praha: Archeologický ústav AV ČR.

Vencel, S. 2001: Souvislosti chápání pojmu „nálezo-
vý celek“ v české archeologii. *Archeologické
rozhledy* 53, 592–614.

Watson, P. J. 1979: Archaeological ethnography in western Iran. Viking Fund Publications in Anthropology 57. Tucson: University of Arizona Press.

Yellen, J. E. 1977: Archaeological approaches to the present. New York: Academic Press.

Dějiny staveb 2001. Sborník vybraných referátů z konference Dějiny staveb 2001. J. Anderle – M. Ebel – M. Hauserová – T. Karel – P. Macek edd. *Plzeň 2002*. 206 str. ISBN 80-86596-02-8.

Dějiny staveb 2002. Sborník vybraných referátů z konference v Nečtinách konané ve dnech 5. 4. – 7. 4. 2002. J. Anderle – M. Ebel – M. Hauserová – T. Karel – P. Macek – J. Škabrada edd. *Plzeň 2003*. 198 str. ISBN 80-86596-18-4.

Konference Dějiny staveb, konaná dnes již pravidelně v Nečtinách, přináší publikační výstup v podobě stejnojmenných sborníků. Už název dává tušit, že předmětem jejího zájmu je především stavebněhistorický vývoj staveb, a to nejen celkový vývoj hradů, kostelů a jiných budov, ale také jejich částí, ať už přímo fyzických, či funkčních. Avšak nenalezneme zde pouze závěry průzkumů určitých konkrétních staveb, ale i práce svým způsobem syntetizující, v nichž se autoři snaží o zařazení svých závěrů do širšího kontextu. Častým jevem je také provázání výsledků průzkumu se zhodnocením jejich metodických a interpretačních možností. Některé články tento cíl přímo sledují, přičemž navrhnou i nové postupy a řešení, jejichž smyslem je sjednotit a zjednodušit průzkum i výstupy z něj. Vzhledem k obsaženosti a různorodosti sborníků se zaměříme na příspěvky věnované středověkým a raně novověkým objektům a na statek význačné z hlediska metodologického.

Svazek vzešlý z konference konané v roce 2001 obsahuje 31 příspěvků. Více než dvě třetiny jsou věnovány stavebněhistorickému průzkumu a vývoji různých památek. Ty jsou zastoupeny především hrady, zámky, kostely a fortifikačními, obytnými a hospodářskými stavbami. Zbýlá třetina statí je pak věnována dějinám bádání, metodice a také historickým osobám – stavitelům.

Z článků zabývajících se hradní architekturou jmenujme příspěvek Z. Fišery o hradech na fran-

couzsko-německém pomezí, informující o jejich obecném vývoji a podobě. Článek M. Novobilského uvádí nové poznatky o komunikačním schématu hradu Rabí. Jde například o řešení výškového rozdílu mezi dvěma branami, který dosahuje pěti metrů. Tento problém řešila rampa, o jejímž průběhu svědčí různé stopy ve zdivech (zazdívky, kapsy po trámech atd.). O. Malina se věnuje netradičnímu řešení odvodu kouře z krbu na hradě Pořešíně: kouř zde nevedl do komína, ale byl odváděn jakousi šachtou šikmo skrz zeď, kde unikal jednoduchým otvorem. Další příspěvky přináší nové vybrané poznatky o podobě hradů a zámků, nebo se zabývají jejich celkovým stavebním vývojem. Jsou to příspěvky F. Kašičky o tvrzi a zámku ve Chvalech a J. Schierla o původní podobě zámku v Toužimi, kde byly dnes samostatný Horní a Dolní zámek spojeny jednotrakovým prostorem. J. Slavík přináší nové informace o vývoji hradu Rychmburku, zjištěné při rekonstrukčních pracích. Hrad Blansko a jeho vývoj je zastoupen článkem J. Štětiny. Autor se kromě vlastního popisu zabývá i metodickými otázkami rozlišení jednotlivých stavebních fází, které je ztíženo jednotným užitím stavebního materiálu a absencí primárně uložených architektonických článků. Jednotlivé fáze jsou proto určeny na základě struktury zdíva a typologických analogií. Ryze informační charakter má článek Z. Vrlý o dendrochronologických analýzách vzorků dřev z hradů na Zlínsku.

Další skupinou jsou články věnované kostelům. Článek P. Heřmana podává informace o nově zjištěném románském původu kostela v Horních Lomanech (okr. Cheb), který byl až doposud považován za čistě barokní. Zároveň poukazuje na fakt, že tento jev „skrytých“ kostelů není výjimečný. Stručně také píše o charakteru zdejší románské architektury, která byla ovlivněna i štaufskou hutí. Stať M. Panáčka se zabývá detailním rozбором krovu kostela sv. Kříže v České Lípě.

Rovněž hospodářské a obytné stavby jsou hojně zastoupeny. Dle zaměření je můžeme rozdělit do dvou skupin. První se zabývá popisem či vývojem určité konkrétní stavby, druhá skupina se zaměřila spíše na obecnější postavení vývoje architektury či určitého prvku ve stavební podobě domů. Prvním z těchto článků je příspěvek J. Bláhy přinášející rozbor krovů dvou staveb na Jičínsku. Jde o hambalkové krovky krokevní soustavy, v nichž byly také druhotně použité trámy. Některé z nich autor využil i pro dendrochronologickou analýzu. Článek J. O. Eliáše se zabývá stavebním vývojem domu pánů z Kunštátu v Brně. Tento dům je součástí Velkého Špalíčku v Brně, přičemž jeho počátky sahají do 13. století. Dnes je gotické zdívo patrné pouze v pří-

zemí, přestože dům byl zpočátku jednopatrový. Za Jana z Pernštejna bylo přistavěno čtvrté křídlo, čímž vznikl renesanční uzavřený dvůr, který obklopovaly arkádové chodby v přízemí i patře. Pozdější přestavba na tržní dům se odrazila především v rozpříčkování interiérů. Článek *F. Karla* zpracovává historii domu zvaného „klášter“ v Rokycanech. Z průzkumů vyplývá, že dům je nejméně gotického stáří, vzhledově dnes připomíná kostelní loď. Autor upozorňuje na možnou souvislost se zaniklou kaplí sv. Petra a Pavla a bývalým augustiniánským klášteřem. Příspěvek *J. Smítky* o židovských domech ve Slatině (okr. Klatovy) přes svou stručnost inspirativně vede k mnoha otázkám pro další bádání: například zda (a jak) se odlišovala architektura běžných domů užívaných příslušníky etnických menšin.

Mezi širěji pojaté články patří stať *K. Fouda* o patrových roubených sýpkách severního Plzeňska. Autor uvádí a popisuje jednotlivé příklady z dané oblasti, poté sumarizuje především dispoziční řešení vlastních budov i jejich umístění v rámci usedlostí. Článek *M. Hauserové* o domech s vysokými síněmi se zaměřuje na problematiku osvětlení velkých městských domů v pozdním středověku a v době mladší. Přináší informace o těch částech domů, které měly jeho středové partie osvětlovat, a o tom, jak svým uspořádáním reagovaly na změny v jiných oblastech bydlení a stavitelství (například na způsob vytápění místností, tvar střešních apod.). Autorka uvádí jednotlivé případy nejen z Čech, ale pokouší se vývoj dokumentovat i na analogiích z prostředí německého, rakouského atd. Příspěvek *D. Mery* a *M. Pešky* se zabývá nejstarší brněnskou zděnou architekturou. Kromě výčtu možností jejího projevu v archeologických situacích je zaměřen i metodicky, když rozvádí možnosti datace těchto nálezu a jejich význam pro další interpretaci. Autoři se také zabývají nadzemní podobou těchto domů.

Článek *J. Anderleho a kol.* se zabývá dosud nepříliš poznaným opevněním Plzně. Vychází především z výzkumů posledního desetiletí a zaměřuje se na průběh a podobu hradeb v oblasti františkánského kláštera a dvou bran – západní Říšské a východní Pražské. *J. Varhaník* se zaměřil na možnosti datování fortifikační architektury. Uvádí, že se v těchto případech nemůžeme držet datování dle architektonických článků, neboť na této architektuře obvykle chybějí a pokud jsou zastoupeny, pak bývají často morfologicky neurčitelné, případně jsou použity druhotně. Navrhuje proto klást důraz především na technické řešení, vybavení těchto staveb, také na interpretaci jejich funkcí a srovnání s analogiemi. Jako příklad uvádí věž Kotnov v Táboře, kterou klade nejdříve do poloviny 16. století.

Poslední skupinou článků jsou ty, které se zaměřují na metodiku a témata jí blízká, či na dějiny bádání a oboru. *M. Hauserová* ve svém příspěvku zpracovává dějiny oboru zhruba od konce 19. století až do 50. let 20. století. Příspěvek *T. Čecháka*, *M. Kubelíka* a *L. Musílka* podává stručné informace o přírodovědných metodách datování a prvkové analýzy a uvádí příklady jejich použití. Článek *M. Ebela* reaguje na pokusy datovat dle rozměrů cihel. Zaměřuje se především na právní stránku jejich unifikace v rámci habsburské monarchie od roku 1686 po rok 1839, kdy bylo konečně stanovisko přijato i v Čechách. *P. Kodera* informuje ve svém článku o průzkumech v zátopové oblasti nádrže Orlíku, které zde probíhaly v 50. letech minulého století. *L. Krčmář* publikuje fotodokumentaci zobrazující vyčištění hradu Bubnu, které zde provedli členové Klubu českých turistů po roce 1929. Tyto fotografie zachycují i dnes již neexistující části hradu. Metodicky zaměřený je článek *V. Jesenského* a *M. Rykla* o hloubkovém stavebněhistorickém průzkumu. Autoři zde podrobně rozvádějí jeho specifika včetně rizik, oprávněnost, pracovní postup a vše, co s ním souvisí, např. tvorba plánů, fotodokumentace atd. Jsou připojeny i konkrétní příklady užití této formy průzkumu. Článek *K. Pavelky* informuje o založení fotogrammetrické databáze historických objektů, která je zpracovávána fotogrammetrickou laboratoří při ČVUT. Stať *J. Sommera* se týká jednotné dokumentace průzkumu krovů. Uvádí, že nelze využít původní plány z důvodu jejich vlastní rozrůzněnosti. Jde především o schematické zakreslování informací o krovu.

I z konference konané v roce 2002 vyšel zajímavý a podnětný sborník. Obsahuje 24 článků, jejichž skladba a zaměření jsou v podstatě stejné jako u předchozího sborníku.

M. Cejpková přináší zevrubný popis podoby a uspořádání hradu Strádova, zaniklého v 15. století. *Z. Fišera* se zabývá středověkými strážnicemi, které definuje jako místnosti nebo opevněné objekty, čímž je odlišuje od strážišť, které je spíše jen strategicky umístěnou polohou. *T. Karel* a *V. Knoll* ve svém příspěvku podávají informace o vývoji a historii hradu Kinsbergu na Chebsku. Historii ministeriálního hradu Hauenštejna na Karlovarsku se zaměřením na nejstarší stavební etapu z konce 12. století zpracovali *J. Úlovec*, *L. Zeman* a *J. Klsák*. *M. Plaček* se zabývá historií a vývojem tvrze v Krhově na Třebíčsku. *B. Šeda* uveřejňuje nové názory na účel pernštejnské hradby na Kunětické Hoře. Příspěvek *M. Timkové*, *K. Zvedelové* a *J. Gojdiče* popisuje ze stavebněhistorického hlediska vývoj hradu v Lukáčovicích na Nitransku.

Prvním z článků věnujících se kostelům je podrobně pojatá studie o krovu kostela sv. Bartoloměje v Plzni autorů *J. Anderleho, T. Kyncla a J. Škabradý*. Jsou zde podrobně rozebrány prameny, následuje detailní popis krovu, vývoje i použité stavební technologie. Dendrochronologické vzorky se řadí do doby obnovy chrámu po požáru v roce 1525. *M. Čechura* ve svém příspěvku předkládá výsledky archeologického výzkumu kostela sv. Ducha ve Všerubech. Výzkum odhalil stopy prvního kostela vzniklého ve 13. století, který byl kolem poloviny 14. století nahrazen stavbou, z níž se dochovaly presbytář a sakristie. *F. R. Václavík* se ve svém příspěvku zabývá věží kostela Nejsvětější Trojice ve Všestarech, především její střechou provedenou v podobě zděné helmice. Nejen archeology zaujme stať *J. Varhanika* o věži rotundy v Týnci nad Sázavou. Jádrem příspěvku jsou úvahy o funkci věže, týkající se především otázek, zda byla věží útočištnou, nebo obytnou, zda sloužila jako tribuna kostela, či jako soukromá kaple. Autor dochází k závěru, že věž byla neobvykle řešenou emporou, která byla proti rotundě uzavřená (uvádí i obdobné situace z polského prostředí).

Několik článků se opět zabývá obytnými a hospodářskými stavbami. Prvním z nich je článek *M. Hauserové a M. Rykla* o domě čp. 150–151 na Starém Městě pražském. Autoři v tomto článku narážejí na možnost dvorcového rozdělení románské Prahy (zde by tato hypotéza byla opřená především o vzájemné stratigrafické vztahy domů či jejich relikvů v rámci celého bloku). Článek se však zabývá i dalšími tématy, například vývojem typu zkoumaného domu, který zde byl zachycen, jeho analogiemi v německém prostředí a možnými vlivy určujícími jeho vznik. Některé domy vznikly patrně najednou. Cihelná výstavba dvoupatrových objektů s vydřevěnou světnicí je dendrochronologicky datována k roku 1352. *F. Kašička* ve svém článku uveřejňuje nové poznatky o zástavbě Vyšehradu. Z dalších článků o obytných stavbách zaujme především stať *D. Merty a M. Pešky* o bloku brněnských domů známém pod jménem Velký Špalíček. Zde bylo možno sledovat díky archeologickému a stavebněhistorickému výzkumu vývoj plochy a skupiny staveb zhruba od poloviny 12. století, kdy se zde nalézal pouze výrobní komplex. V lokalitě byly odhaleny pozůstatky sklepů domů dřevohlinité konstrukce. V závěru autoři dodávají, že zhruba každých sto let došlo k poměrně razantní přestavbě v rámci tohoto bloku. *R. Vrla* přináší informace o stavebněhistorických průzkumech na Zlínsku, které zasáhly nejen obytné stavby. *H. Hanzlíková* prezentuje digitální dokumentaci a výsledky stavebně historického průzkumu, kterému podrobila mostní branku ve Stříbře.

Další články se věnují metodice. *A. Majer* představuje metodu k měření síly zdiva pomocí elektromagnetické goniometrie. Uvádí, že na 1 m síly zdi připadá chyba 5 cm, při 2 m je chyba již 15 cm. *M. Panáček* přednáší ve svém příspěvku návrh na systematickou dokumentaci krovů, v níž by především byly různě důležité informace zakreslovány různými měřítky. *J. Sommer* se ve svém článku zaměřil na dokumentaci architektonických článků, která by měla být prováděna prostřednictvím jednoduchých formulářů. Ty by ale nebyly vyplňovány pomocí uzavřeného hesláře, neboť autor usiluje o co největší všestrannost.

Po shrnutí obsahu obou sborníků je patrný jejich opravdu široký záběr. Je tak zaručeno, že přinesou informace většímu počtu čtenářů, což přispěje nejen k širší diskusi, ale jistě i k posunu v poznání.

Jan Horák, FF UK

Tomasz Janiak: Kafle gotyckie w zbiorach Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie. Gniezno 2003. 108 str.

Kniha Tomasz Janiaka předkládá soubor gotických kachlů z Muzea Początków Państwa Polskiego v Hnězdně. Kniha je rozdělena na dvě základní části. První část je textová, druhou, obsažnější, tvoří katalog 240 kachlů. V úvodu textové části autor nejprve stručně shrnuje nejdůležitější historické události středověkého města Hnězdna. Následuje chronologicky uspořádaný přehled výzkumů s potřebnou terénní dokumentací, z nichž pochází nezanedbatelné procento nálezů gotických kachlů. Na základě práce Marie Dąbrowské je představena terminologie gotických kachlů užívaná při morfologické analýze výše zmíněného souboru.

Podstatná část textu je věnována rozboru konkrétních situací, které byly zachyceny archeologickými výzkumy v 90. letech 20. století. Nejprve je předložen detailní popis pozůstatků dvou kachlových kamen z lokality Jankowo Dolne z výzkumů Cz. Strzyżewského. Celkem sedm torz kachlových kamen bylo zkoumáno přímo na území města Hnězdna. Na základě těchto výzkumů a jejich následných výsledků se autor pokusil předložit rekonstrukci tří možných konstrukčních variant hnězden-ských gotických kachlových kamen.

Závěr textové části je věnován motivice kachlů. Ve výše uvedeném nálezovém souboru byla zaznamenána široká škála užívaných motivů. Mezi početněji zastoupené patří kachle s vyobrazením erbu, s figurálními motivy, poměrně časté jsou scény ze Starého a Nového zákona, rytířské a dvorské motivy. Mezi spíše ojedinělé motivy lze zařadit náměty

z řecké mytologie, komické scény a konečně motivy astronomicko-astrologické, znázorňující středověké představy o obloze a nebeských tělesech.

Podstatnou část knihy pak tvoří samotný katalog gotických kachlů, které náleží do sbírek hnězdenského muzea. Právě tento katalog poskytuje cenný srovnávací materiál.

Gabriela Dubská

Erzsébet Jerem – Pál Raczky Hrsg.: Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschenheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag. Budapest 2003. 565 str. ISBN 963 8046 46 5.

Sborník k životnímu jubileu Nándora Kalicze, který se v roce 2003 dožil v plné svěžesti a pracovním nasazení 75 let. Současný nestor maďarských neolitiků je znám v celé Evropě jako spolutvůrce moderní koncepce pravěkého vývoje v Karpatské kotlině v souvislostech širších oblastí střední Evropy, Balkánu a Anatólie. Do tohoto sborníku přispělo 42 kolegů ze všech zemí Evropy ve 34 statích, které tematicky navazují na práce jubilanta. Jejich soupis, obsahující účtyhodných 249 položek, najdeme v úvodu.

Jednotlivé příspěvky pokrývají celou škálu archeologické problematiky. Nejprve jsou to otázky teoretických koncepcí spojujících archeologii s etnografií nebo lingvistikou:

Walter Meier-Arendt: Zum Kultur- und Ethnosbegriff in der prähistorischen Archäologie. Archeologický pojem kultury je stále předmětem diskuse zejména v oblasti Karpatské kotliny a všude tam, kde se setkáváme s bohatou variabilitou artefaktů a jejich forem. Autor podává přehled názorů k tomuto tématu a na závěr místo další definice představuje určité modelové chování artefaktů v prostoru, který jsme zvyklí nazývat archeologickou kulturou. *Alexander Häusler:* Geschlechtsdifferenzierte Bestattungssitten und die Entstehung des grammatischen Geschlechts in den indogermanischen Sprachen. Pojednává v intencích svých dosavadních prací o rituálních polaritách a opozicích v široké oblasti Evropy a časové hloubce od mezolitu do body bronzové. Dává je s opatrností do souvislosti s jazykovými projevy v indoevropské rodině.

Další okruh teoretických úvah zaujímají otázky neolitizace, forem neolitu a kulturní změny:

Marion Lichardus-Itten – Jan Lichardus: Strukturelle Grundlagen zum Verständnis der Neolithisierungsprozesse in Südost- und Mitteleuropa. Autoři podávají nejnovější přehled dosavadních teorií

o neolitizaci v Karpatské kotlině a na Balkáně, zejména z pohledu geneze kultury s lineární keramikou. Nevidí žádnou možnou příčinu jejího vzniku z původního mezolitického prostředí, i když nepopírají možné kontakty mezi těmito dvěma strukturálně rozdílnými společnostmi. *Henrieta Todorova:* Neue Angaben zur Neolithisierung der Balkanhalbinsel. Autorka publikuje některé nové nálezy z různých oblastí Bulharska, které jsou současné s křišskou kulturou v Karpatské kotlině zhruba okolo roku 6000 BC (Krajinci, Koprivec aj.). *John Chapman:* From Franchthi to the Tiszazug: two Early Neolithic worlds. Porovnává podobnosti a rozdíly každodenního života nejstarších neolitických kultur v Řecku a Alföldské nížině. Přes celkovou podobnost způsobů života v těchto oblastech je křišská kultura na severu svébytná, což je podle autora dáno podílem staršího mezolitického obyvatelstva, a to přesto, že jeho stopy zatím neznáme. *A. Sherratt:* The Baden (Pécel) culture and Anatolia: perspectives on a cultural transformation. Badenská kultura je spojována s velkou kulturní transformací ve střední Evropě, kterou charakterizuje především vznik nových elit oproti předcházející neolitické společnosti. Není výsledkem prosté migrace z Anatólie, i když taková transformace mohla být inspirována anatólským vývojem.

Poměrně ojedinělé je téma environmentální archeologie:

Pál Sümegei: Early Neolithic man and riparian environment in the Carpathian Basin. Přírodní prostředí Karpatské kotliny je pojato jako spojující článek mezi balkánskou a středoevropskou oblastí. V ní se nachází zemědělsko-ekologická hranice, která vytvořila severní zábranu šíření staroneolitické křišské kultury, jež se měla šířit z Balkánu a Anatólie.

Několik příspěvků se zabývá artefakty z různých pohledů:

Katalin T. Biró – Katalin H. Simon: Lithic material of the Starčevo culture at Gellénháza-Városrét. Analýza kamenných surovin ze starčevského sídliště Gellénháza (okres Zala), kde převažuje radiolarit typu Szentgál. *Eva Lenneis:* Nachweise von Keszthely-Keramik in Österreich. Autorka se zabývá rozšířením specifického typu transdanubské lineární keramiky, který jubilant definoval již dříve. Tento keszthelyský typ je podle tvarů i techniky rytí dobře rozpoznatelný i na zlomcích. Zasaahuje do Rakouska a na Moravu. Je možno doplnit, že se objevil i na severní Moravě. Autorka jej zřejmě správně spojuje s výměnou kamenných surovin z Transdanubie směrem západním a severním. *István Zalai-Gaál:* Das Henkelgefäß aus Győr: Ein Beitrag zu den chronologischen und kulturellen Beziehungen der Len-

gyel-Kultur. Diskuse k chronologickému postavení poměrně vzácného tvaru džbánu ze žárového pohřbu v Győru. Tvarově se jedná o transdanubskou napodobeninu jižnějších vzorů z oblasti kultury Sopot. *László Horváth*: Celtic clay situla from Keszthely. Publikace hliněné napodobeniny bronzových situl z doby laténské (B1) v Keszthely. *Michel Louis Séfériadés*: Note sur l'origine et la signification des objets en spondyle de Hongrie dans le cadre du Néolithique et de l'Énéolithique européens. Přehledná typologie spondylových ozdob v Evropě s mapkou. Autor je zařazuje do souvislostí, které přesahují hranice Evropy. *Bernhard Hänsel*: Eine Gußform für Axt und Dolch aus Nea Olynthos von der Chalkidike. Kadlub na dýku z řecké oblasti dává autor do souvislosti s doplňkovou symbolikou seker a dýk, jak se projevuje v pohřební výbavě. *Jan Machnik – Taras K. Tkaczuk*: Interesting and important artifacts from the beginning of the Bronze Age in the vicinity of Halicz (upper basin of the Dneestr River). Měděná sekera a dva zlaté závěsky z Haliče v kontextu mieřanovické kultury z pozdního eneolitu. Příspěvek zahrnuje diskusi k chronologii a mapku rozšíření starší fáze této kultury. *Alexandra Krenn-Leeb*: Erste Radiokarbon daten vom Kleinen Anzingerberg in Meidling im Thale, VB Krems, Niederösterreich. Radiokarbonové datování sídliště v Meidlingu s charakteristickými nálezy jevišovické kultury. Spadá na přelom 4. a 3. tisíciletí BC. *Vladimír Podborský*: Zu den Anfängen der Erforschung der Lengyel-Kultur in Mähren. Velmi poučný příspěvek k významu Vildomcovy sbírky v Boskovštejně.

Menší počet příspěvků je věnován sídlištím:

Janusz Krzysztof Kozłowski – Marek Nowak – Marián Vizdal: A settlement of the Early Eastern Linear Pottery culture at Moravany (Eastern Slovakia) within the context of the neolithization of the Upper Tisza Basin. Publikace menšího výzkumu sídliště s alföldskou lineární keramikou v povodí Ondavy. Radiokarbonové datování je poměrně vysoké (5500–5400 BC), což může být zkruseno složitým pedologickým profilem a erozí. Vítaná je synchronizační tabulka zahrnující lokality z Podkarpatské Ukrajiny. *Florián Gogáltan*: Die neolithischen Tellsiedlungen im Karpatenbecken. Ein Überblick. Poměrně obsáhlý příspěvek včetně bohaté bibliografie sleduje vývoj telových sídlišť v Karpatské kotlině od neolitu až po dobu bronzovou. Jejich existenci spojuje s klimatickými podmínkami a jejich změnami. *Zsuzsanna M. Virág*: Settlement historical research in Transdanubia in the first half of the Middle Copper Age. Publikace sídliště kultury Lasinja z Transdanubie (Zalavár). Autorka přináší

důležitá data k vývoji dosud málo známých obytných areálů a jejich struktury v pozdním neolitu.

Podobně nepojednává mnoho příspěvků o pohřbech, spíše se věnují určitým rituálním zvláštnostem:

Johannes-Wolfgang Neugebauer (†) – Christine Neugebauer-Maresch: Die Doppel-Sonderbestattung der Bemaltkeramik von Reichersdorf, Markt-gemeinde Nußdorf ober Traisen, Niederösterreich. Dvojhrob ze středního stupně lengyelské kultury, který byl odkryt při záchranném výzkumu v Reichersdorfu. Obsahoval pohřeb muže a ženy v protilehlé pozici a typickou výbavu milodarů, včetně keramiky a spondylového šperku u ženské kostry. *Elisabeth Ruttkay*: Das endneolithische Hügelgrab von Neusiedl am See, Burgenland. Zweite Vorlage – II. Kulturgeschichtliche Aspekte des Zentralgrabes. Rekonstrukce starší nálezev situace a interpretace symbolického obsahu milodarů z pozdně eneolitické mohyly. Příspěvek je doplněn antropologickou a metalografickou analýzou. *Marietta Csányi*: Zwei Gräber aus dem frühbronzezeitlichen Gräberfeld von Nagyrév-Zsidóhalom. Publikace dvou hrobů nagyrévske kultury z eponymní lokality. Předmětem diskuse je především symbolická ornamentika na nádobách. *Tibor Kovács*: Bronzezeitliche Gräber mit eigenartigem Formen- und Motivschatz aus dem oberen Theißgebiet. Pohřby otomanské kultury ze severovýchodní části Karpatské kotliny v lokalitě Vásárosnamény. Ukazují, jak kulturně složitá byla situace v této oblasti nejen v neolitu, ale také v době bronzové.

Největším počtem příspěvků je pokryto téma náboženských a kultovních představ neolitických obyvatel:

Ottó Trogmayer: A unique Neolithic find from Rösztke. Pozůstatek větší keramické plastiky, v níž byly patrně zasazeny rohy krávy jako kultovního symbolu snad ve výzdobě domu. *Judit Koós*: Further data on Middle Neolithic clay pottery in Eastern Hungary. Antropomorfní i zoomorfní plastika ze známé starolineární lokality Mezökövesd (skupina Szatmár). *Pál Raczky – Alexandra Anders*: The internal relations of the Alföld Linear Pottery culture in Hungary and the characteristics of human representation. Antropomorfní nádoby z různých skupin v Potisi a jejich symbolický kontext ve známé dichotomii znaků M a U. Příspěvek obsahuje soupis, ale interpretace obličejových nádob zůstává omezena hranicemi Karpatské kotliny. *György Goldman – Júlia Szenászky*: Neue Angaben zum neolithischen Bauopfer in Südostungarn. Publikace stavební oběti, kterou představuje část lebky tura, z lokality Bottonya. *Dieter Kaufmann*: Menschenopfer bei den Bandkeramikern? Autor diskutuje podrobně alternativu

interpretace pohřbu s kamenným obložím v Eilslebenu jako lidské oběti. *Ferenc Horváth*: Neolithic boat model from Hódmezővásárhely-Gorzsa. Modely lodí z lokality Gorzsa a dalších míst v Potísi jsou předmětem diskuse k úloze využívání vodních cest v této oblasti. *Eszter Bánffy*: Neue Kleinfunde der Lengyel-Kultur aus Szekszárd. Publikace „stoletku“ s lengyelským kontextem ze Szekszádu. Plastika je spojena s figurálními prvky a autorka považuje směšování různých prvků na plastikách za typický projev neolitické symboliky. *Juraj Pavúk*: Menschliche Tonfiguren der Lengyel-Kulturaus der Slowakei. Chronologický přehled figurálních plastik z okruhu slovenského lengyelu. *Anna Endrődi*: Ein neues spätkupferzeitliches Idolbruchstück aus Budapest. Gedanken über die Erscheinungen des religiösen Lebens. Nález části figurálního idolu z prostředí badenské kultury na území Budapešti. Je doplněn informacemi o dalších kultovních předmětech této kultury. *Ildikó Szathmári*: Beiträge zu den Vogel-darstellungen der bronzezeitlichen Tell-Kulturen. Nálezy askosů na sídlišti ze starší a střední doby bronzové v Karpatské kotlině. Diskuse k ptačí symbolice a potenciální roli askosů jako nádob pro obětní tekutiny. *Erzsébet Jerem*: Animal sacrifice and ritual deposits of the Iron Age. Ritual treatment of animals: a case study from Sopron-Krautacker, NW Hungary. Pozůstatky zvířecích skeletů na laténském sídlišti v Šoproni jsou zde interpretovány jako obětiny. Jsou dávány do souvislosti s historicky doloženými náboženskými představami Keltů.

Sborník věnovaný Nándoru Kaliczovi přináší řadu příspěvků, které vytvářejí určitý tematický celek pro studium neolitu, eneolitu i mladších období v Karpatské kotlině. Publikované nálezy většinou přesahují svými kulturními a historickými souvislostmi geografické hranice této oblasti. Vzhledem k tomu a v neposlední řadě také pro obsáhlou bibliografii se stane tento svazek jistě nezbytným zdrojem informací všech badatelů zabývajících se těmito problémy.

I. Pavlů

Christine Keller: Gefäßkeramik aus Basel. Untersuchungen zur spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Gefäßkeramik aus Basel. Text, Katalog. Materialhefte zur Archäologie in Basel, Heft 15 A, B. Archäologische Bodenforschung des Kantons Basel-Stadt. Basel 1999. Text: 208 str. se 190 obr. Katalog: 236 str. se 124 tab. ISBN 3-9050989-27-1.

Vydání dvousvazkového díla velkého formátu o basilejské keramice od konce 13. do pol. 17. sto-

letí bylo nejenom završením několikaletého úsilí, které Christine Keller věnovala své disertační práci na Basilejské univerzitě v letech 1990–1996, ale také výrazným mezníkem ve výzkumu vrcholně a pozdně středověké keramiky v Basileji a zřejmě i nepřehlédnutelným příspěvkem ke studiu keramiky v oblasti severního Švýcarska a sousedních regionech, tj. francouzského Alsaska a jižního Bádenska-Württemberska. Českého čtenáře, jenž si oblast horního Porýní nejspíše spojí s difuzí přechodných keramických prvků do české vrcholně středověké produkce, především upoutá koncepce a podoba předkládané práce. Na jedné straně autorka těží z moderních analytických přístupů, na straně druhé velmi citlivě odhaluje interpretační meze keramiky a doplňuje je o informace, které od pozdního středověku zprostředkovávají písemné a ikonografické prameny. V úvodní části knihy k tomu výstižně dodává, že vedle ostatních kategorií hmotných pramenů jsou to právě ony, jejichž prostřednictvím se archeologie vyrovnává s mnohdy zúženým a jednostranným svědectvím keramických nádob o historické realitě (s. 13).

První svazek publikace, s přehledně strukturovaným textem, mapkami, obrázky i tabulkami, je rozdělen do 10 kapitol, za nimiž následuje slovník odborných pojmů, seznam bibliografických zkratk, seznam literatury a poznámkový aparát. Druhý svazek obsahuje vysvětlující poznámky ke katalogu a k obrazovým tabulkám, dále soupis nádob posuzovaného keramického souboru a také soupis nádob datovaných mincovními poklady. Obsah knihy vhodně doplňuje vynikající a esteticky působivá grafická úprava.

V úvodu načrtnutá historie výzkumu keramiky v Basileji a přilehlých oblastech popisuje sice jen hlavní trendy, ukazuje ale, že vývoj bádání vykazuje obdobné tendence i v jiných zemích, Čechy a Moravu nevyjímaje. Prvotní zájem o chronologii a regionální členění keramiky v 60. letech 20. století byl od 70. let doplňován rostoucím zájmem o technologické aspekty, k nimž od let 80. přibývaly otázky kulturněhistorické. V případě Basileje vznikaly předpoklady pro komplexní studium od 70.–80. let, s rozvojem archeologického výzkumu města, a tedy i s kvantitativním nárůstem pramenné základny.

Jistě se do práce Ch. Keller příznivě promítla leckdy nesamozřejmá skutečnost, že měla k dispozici poměrně kvalitní keramické soubory pocházející z úzce ohraničeného území města, resp. z jeho rýnského levobřeží (Grossbasel). Ty jí umožnily formulovat konkrétní cíle a problémy týkající se chronologie, technologie, organizace hrnčířské výroby a v neposlední řadě kontextu, v němž keramické vý-

robky fungovaly. Zajímalo ji, jak se vyvíjely keramické formy ve sledovaném období a které vnější impulsy na tento vývoj působily (problém inovací a stagnace v keramické produkci), které keramické třídy byly zastoupeny v širších a které v kratších časových úsecích, jakým funkcím sloužily keramické nádoby v měšťanské domácnosti, jaký druh výpovědi nabízejí psané a ikonografické prameny, zda může být keramika indikátorem sociálních rozdílů, čím se vyznačovala organizace hrnčářské výroby, jaká byla její topografie apod. (1. Einleitung, 13–15).

Těžiště analýzy spočívá ve vypracování chronologie keramiky (2500 celých nádob a fragmentů). Je předností této publikace, že autorka nakládala s keramickými soubory kriticky, tj. dle stanovených kritérií výběru vhodných nálezových souborů. Automaticky preferovala zejména stratifikované soubory a uzavřené nálezové celky, do nichž k našemu překvapení zařadila i odpadní jímký, dále soubory s reprezentativním počtem nejlépe celých nádob, u nichž předpokládala primární uložení, soubory s možností napojení na historicky datovatelné archeologické struktury, tedy stavební objekty, pozemky a katastrofické horizonty dokumentované písemnými prameny (zeměměření r. 1356), v neposlední řadě pak soubory nádob datované poklady mincí. Výsledkem výběru byl seznam 13 nálezových souborů s možností intervalového datování. Autorka se dále speciálně zabývala jejich nálezovou situací a nálezovým prostředím (2. Katalog der Fundstellen, 17–33).

Právě možnost časového určení souborů nearcheologickými metodami představovala nejenom základní východisko ke kvantitativní analýze a komparaci morfologických a technologických znaků souborů, ale i způsob, jak datovat keramické sekvence nezávisle na vývojových schématech. V první fázi rozboru se autorka zaměřila na sledování vývoje morfologických znaků, přičemž vycházela z pozorování zastoupení typů v příslušných časových fázích. Tento logický a – jak dodává sama autorka – jedině možný postup jí umožnil definovat spektrum výrobků dané fáze a následným srovnáním souborů sledovat počátek, průběh a konec jednotlivých typů napříč fázemi.

Za zmínku stojí rovněž skutečnost, že v hodnocení vypovídacích schopností pramenů byl zohledněn jak fakt různě dlouhého fungování keramického nádobí, tak i omezené možnosti, které nabízí jinak velmi vítaný materiál: mincovní poklady nebo inskripce na povrchu malovaných nádob. U těch nálezových souborů, jež obsahovaly kompletní nebo téměř celé nádoby, pak autorka vyloučila sekundární příměsi, což jí umožnilo formulovat názor, že

typologicky „starší“ a „mladší“ formy jedné fáze reprezentují výrobky, které vedle sebe normálně fungovaly a které v jednom okamžiku opustily prostředí živé kultury. K tomu poznamenává, že archeologizační mechanismy mohly typologickou skladbu souboru zkreslit do té míry, že absenci dané keramické formy v dané fázi lze přisoudit spíše náhodě než skutečné vývojové tendenci (3. Zur Datierung einzelnen Fundensembles, 35–57).

V následující části publikace autorka popsala morfologický vývoj jednotlivých druhů nádob, přičemž zdůraznila, že se opírá o signifikantní znaky (tvar, okraj, výzdoba), které podléhaly vývojovým změnám v závislosti na technologických možnostech výrobce a na vkusu i stravovacích nárocích spotřebitelů. Do volby posuzovaných znaků se zřejmě promítla zkušenost, že „Die oftmals in Typologien ad absurdum geführte Typenvielfalt spiegelt in der Regel die Variationsbreite gewisser Grundtypen wider und gestattet keine feinere chronologische Differenzierung“ (4. Die Gefäßformen: Spektrum und Entwicklung, 59–103).

To, čemu se Ch. Keller až dosud ve své práci věnovala, skloubila v pozoruhodné kapitole věnované inovacím a stagnacím v basilejské keramické produkci. Zaměřila se přitom na příčiny, které vedly k zavádění nových výrobních postupů a k produkci nových typů, nebo naopak k dlouhodobé až stagnující výrobě. Základní tezí této kapitoly je, že vývoj keramických forem podléhal společenským strukturálním změnám, které se projevovaly v každodenním životě měšťanské domácnosti.

Autorka došla ke zjištěním, že v souvislosti s rozvojem kulturních nároků v městském prostředí se od poloviny 13. století vyhraňují funkce keramických nádob, což se projevilo rozšířením spektra tradičních polyfunkčních keramických produktů (redukční hrnce s vně klenutým dnem a lištovitým okrajem) především o trojnohé hrnce, trojnohé pánve, konvice s třmenovým uchem, mísy a ploché pokličky s oušky, tj. většinou redukčně vypalované výrobky, které byly vyráběny již na rychle rotujícím nožním kruhu. Zatímco kuchyňská keramika vykazovala většinou stabilní plynulý vývoj, keramika stolní měnila svůj vzhled daleko rychleji. Tak řada nádob, jako např. hrnce s okružím, trojnohé hrnce nebo konvice, se mohly v produkci udržet až do 15.–16. století, kdy jejich funkce přebíraly výrobky z jiných materiálů, nebo mohly sloužit jen v omezeném časovém úseku, jako např. láhve 13. století, které byly vystřídány dřevěnými, kovovými nebo i koženými produkty. V této souvislosti autorka spojuje rozvoj výroby kovových odlévaných nádob, které patrně částečně nahradily výrobu běžné stolní

a kuchyňské keramiky poloviny 15. století, s koncentrací hrnčířského řemesla na výrobu kamnových kachlů, zajišťující lukrativnější zakázky. Příčinou dlouhodobé stability některých forem v keramickém repertoáru byla dle autorky od 1. pol. 14. století cechovní reglementační opatření. Do vývoje basilejské keramiky však zasáhly i nové výrobní prvky, jako např. glazování povrchu trojnohých pánví a aplikace tulejky na trojnohý hrnec od 1. pol. 14. století. S obecným rozšířením polévaných nádob pak autorka spojuje počátky oxidačně vypalované hrnčiny. Nástup různých tvarů mís v 15. století připisuje pestrému rejstříku připravované stravy a zavedení keramických talířů proměně kultury stolování v 16. století. Svě závěry zde autorka podepřela písemnými údaji z basilejských inventářů 14.–15. století (5. Innovation und Tradition, 105–110).

Z hlediska koncepce publikace je poněkud neobvyklé, že rozbor technologických parametrů keramiky byl zařazen až za předchozí kapitolu. To překvapí zvláště tehdy, čteme-li, že „Ein Gefäß ist letztlich nicht nur durch seiner Form definiert, sondern auch durch den Ton und die Herstellungstechnik“ (s. 113). Autorce šlo však patrně o to, aby technologické aspekty pojednala odděleně, protože vývoj 18 posuzovaných keramických tříd se zcela nekryl s vývojem morfologickým a zřejmě také proto, že by pokus o ucelený popis typologického vývoje z obou hledisek narušil přehlednost a ztížil sledování technologicky sice totožných, z pohledu chronologie však nesourodých keramických tvarů.

Ch. Keller věnovala značnou péči klasifikaci neglazovaných a glazovaných, redukčně i oxidačně vypalovaných keramických tříd, jejichž distribuci sledovala na časové ose u konkrétních tvarů a se smyslem pro výstižnost zaznamenala do přehledné grafické podoby. Speciální pozornost zde věnovala rovněž kamenině a fajánsi. Definiční keramických tříd založila na sledování barvy pláště a jádra zlomku pomocí Munsellovy barevné škály, charakter a tvrdost výpalu prostřednictvím Mohsovy škály tvrdosti. Dále sledovala druh ostřiva a stupeň slinutí. Z rozboru vyplynulo, že neglazované redukční hrnčiny začíná od 2. pol. 14. století konkurovat glazovaná oxidační keramika, jejíž rozvoj spadá do 15. století a končí v 16./17. století. Nejstarší glazování nádob je doloženo na oxidačně pálených trojnožkách (jako dekor vystupuje již na akvamanilích 2. pol. 13. století), kvalitní oxidační keramické třídy však spíše tendují ke stolní keramice. V první pol. 17. století se objevují oboustranně polévané formy.

Autorka i přes absenci dokladů výrobních zařízení v Basileji předpokládá, že většina technologických skupin byla místní proveniencie. Za importy

pokládá slabě zastoupenou kameninu datovanou do intervalu od počátku 14. do 16. století a raně novověkou fajáns. Zevrubně, s využitím přírodovědných analýz, se zabývá technologickými vlastnostmi polevy a její funkcí. Exkurz do problematiky glazování nádob uzavírá otázkami, zda se barva glazury řídila přáním odběratele, nebo zda byl pro daný typ nádoby používán speciální typ barvy, a konečně, zda barva glazury měla symbolický význam. Zároveň ale dodává, že řešení těchto otázek zatím nedovoluje stav výzkumu, a proto mohou být jen námetem k diskusi. V samotném závěru kapitoly se zabývá problematikou technologických i funkčních faktorů promítajících se do formování nádob a stylu výzdoby, a to v chronologické perspektivě (6. Aspekte zur Technologie, 111–156).

Skutečnost, že stanovení funkce a významu nádob ve středověké a novověké domácnosti posouvá archeologické prameny na samou mez vypovídacích schopností, reflektuje autorka v následující části knihy. Spletitou cestou kritiky písemných a ikonografických pramenů dochází k obecně platnému zjištění, že jak archeologické, tak písemné a obrazové prameny jsou komplementární, protože ani jedna kategorie nepostihuje fungování a skladbu veškerého kuchyňského stolního náčiní v celé šíři. Např. z toho prostého důvodu, že zápisy v basilejských inventářích zachytily ve vybavení měšťanské domácnosti jen nejceněnější kovové i dřevěné výrobky, obvyčejné keramické náčiní již nikoli. Nebo proto, že po desetiletí pořizované kopie pozdně středověkých kuchařek zobrazovaly nádoby, které se ve skutečnosti již nevyráběly. Na základě písemných pramenů pak sledovala funkci konkrétních keramických tvarů (7. Funktion und Stellenwert der Gefässe, 157–172).

Čtenář očekávající od následující kapitoly výjimečnou odpověď na otázku, zda lze na základě rozboru basilejské keramiky stanovit, do jaké míry keramické výrobky odrážejí sociální statut městských uživatelů, byl by patrně poněkud na rozpacích. Zároveň by však musel uznat, že se odpověď ze zřejmých důvodů zásadně neliší od poznatků, na které může narazit v domácí odborné literatuře (8. Zur sozialhistorischen Deutung der Gefässkeramik, 173–174).

Velice zajímavé souvislosti hrnčířského řemesla a jeho organizace předkládá autorka v poslední kapitole. Ukazuje zde, jak probíhalo začleňování hrnčírů do cechovních organizací, v čem spočívaly hospodářské výhody i nevýhody cechovních ustanovení. Konečně je naznačeno i to, jaké mechanismy působily na distribuci basilejské keramiky (monopolizace výroby prostřednictvím mílového práva)

a na utváření distribučních okruhů v souvislosti s cechovními zákazy a s organizací městských hrnčírů do rozsáhlých bratrstev v horním Porýní. Autorka se rovněž zabývá sociálním postavením hrnčírů a hrnčířek, rolí tovaryšů i žáků. Zvlášť se věnuje písemným zprávám, které od 14. století přispívají k poznání konkrétních výrobců, jejich majetkových poměrů a topografii výrobních dílen (9. Zum Hafnerhandwerk in Basel, 175–183).

Práce Ch. Keller zaelila citelnou mezeru ve studiu basilejské keramiky posledních 40 let. I přesto, že se autorka bravurně zhostila svého úkolu, platí závěrečný výrok: „Mit jedem neu ausgegrabenem Fundensemble stellen sich aber immer wieder andere, neue Fragen, so dass die Forschungen zur mittelalterlichen Keramik stets in Bewegung und noch lange nicht abgeschlossen sind“ (10. Zusammenfassung und Ausblick, 185–186). Dodejme, že publikace poskytuje srovnání, s nímž mohou být konfrontovány nikoli totožné, přesto však principiálně shodné přístupy, s nimiž se ve střední Evropě stále častěji setkáváme.

Ondřej Wolf

Landscapes vol. 1-4/2000-2003. Ed. Richard Muir, Windgather Press, UK. ISSN 1466–2035.

V zemi s nehlubší tradicí krajinné archeologie vzniklo nové periodikum vycházející dvakrát ročně, zaměřené na kulturní historii a archeologii krajiny. Časopis však nechce svou působnost omezit jen klasickým chronologickým rámcem či převažujícími koncepcemi studia krajiny. Již v prvním čísle byl vytčen úkol objevovat i komplikované vztahy mezi historickou/archeologickou krajinou a jejím širším subjektivním/estetickým/kulturním vnímáním. Tím byla předznamenána nutnost vysoké complexity při výzkumu krajin, zahrnující mimo historický rozměr i neustálé interakce kulturní, prostorové, technologické, sociální, politické i mnohé obtížně kvantifikovatelné procesy psychologické povahy. Tato koncepce, které se v teoretickém úvodu prvního čísla věnoval editor, se tak snaží doplnit tradiční geografické a behaviorální pojetí krajiny o nový rozměr. Časopis reprezentuje myšlenkový proud, který se v anglosaské a severské archeologii projevuje od přelomu 80./90. let 20. století. Přehledu poznání, vývoji teorií a současným perspektivám historie krajiny a historické ekologie, etablojící se v 60. letech, zde svoji úvahu věnoval *O. Rackham* (vol. 1.2. srov. také *Ingold 1993; Nash 1997; Gojda 2000*). Vytčenému cíli odpovídá i řada prozatím publikovaných statí, které svá témata zakládají především na historických a archeologických pramenech z Velké Británie.

V jednotlivých číslech jsou však hojně zastoupena i obvyklá témata krajinné archeologie, jako například studie týkající se letecké prospekce. Jsou to jmenovitě zprávy o aktuálních výzkumech, nové interpretace archeologických záznamů zachycených leteckou fotografií a informace o výsledcích výzkumu v rámci „English Heritage’s National Mapping Programme“ (vol. 2.1., *B. Bewley*; vol. 2.2., *P. Horne – D. MacLeod*). Shrnutí zakladatelského přínosu i osobního života O. G. S. Crawforda podal *M. Bowden* (vol. 2.2.). Přehled unikátního nahuštěného archeologického „palimpsestu“ v krajině okolí Salisburry z ptáčích perspektiv přiblížil *S. Crutchly* (vol. 2.2.).

Nepřekvapí zde ani množství příspěvků o historickém členění a hrazení pozemků, výjimečným způsobem konzervující jinak zaniklé krajinné struktury (vol. 1.1., *T. Williamson*; vol. 2.1., *G. Redmonds – D. Hey*; vol. 3.1., *S. W. Harrison*). Pozemky jsou analyzovány z chronologického, typologického, funkčního, sociologického i ideologického hlediska (paternalistická pozemková držba, elitářství, ale i snaha o vytvoření řádu). Dochované rozdělení polností v řadě případů pomáhá při rekonstrukci historických sídelních schémat, závislých na druhu pozemkového vlastnického práva (vol. 1.2., *J. L. Winchester*), ale i na osobitých odchylkách od nich, určených partikulárními zájmy a individuálními schopnostmi pozemkového držitele (vol. 1.2., *M. Jones*). Problému rozlišení prehistorických a středověkých neohrazených – tzv. keltských polí (*linear alignments*) – se věnovala *S. Oosthuizen* (vol. 4.1.). Výzkum v této oblasti byl zaměřen také na toponyma, vznik a význam názvů jednotlivých polních tratí (vol. 3.2., *R. E. Richardson*). Příbuzným tématem se zabývala i *N. Whyte* (vol. 4.1.), která analyzovala několik míst s popravišti (šibenicemi) z 18. století v anglickém Norfolku. Mimo pomístní názvy své úvahy rozšířila i o povědomí zakořeněné a přetrvávající v lokální kolektivní paměti. Výjimečné kartografické památky mapující anglickou komunikační síť z roku 1675 („Britannia“ od Johna Ogilbyho) se věnuje *G. C. Dickinson* (vol. 4.1.).

V souladu s editorským záměrem pojednává řada studií o různých symbolických a složitých sémantických vztazích v krajině. Autoři se například zabývají neolitickými kultovními dominantami Glastonbury Tor a Somerset (vol. 3.1., *P. Rathz*). Neopomíjejí však ani středověkou symbolickou krajinu, v níž „znovuobjevují“ spirituální (biblickou) rovinu prostoru při zakládání klášterů, kterou lze dnes vyčíst především ze zakladatelských legend i jiných písemných pramenů (vol. 1.1., *J. Menuge*). Jiný pokus *A. Fleminga* (vol. 2.1.) hledá cestu k rekonstrukci románsko-keltské (skotské a irské)

a středověké kosmologie na základě analýzy mýtů, legend a archeologických pramenů, vztahujících se ke dvěma obtížně přístupným britským pobřežním ostrovům (Hirta, Great Blasket). Téma doplňuje zajímavý fenomén i v naší vlasti známých „památých stromů“, tradicí spjatých s historickými postavami či událostmi (vol. 3.1., *P. Stamper*).

Mezi konkrétnější snahy o uchopení historické krajiny patří pokus o širší rekonstrukci (na základě archeologických pramenů) prostředí obklopujícího středověká anglo-normanská šlechtická sídla. Ta jsou chápána jako středobody uměle upraveného prostoru („Ornamental Landscapes“) zaplněného jezery, rybníky (vodní plochy myšlené jako zrcadla, místa reflexe), příkopy a násypy, zahradami a loveckými oborami, určenými pro zábavu a rekreaci (parksy a obory zde jako nový sociální projev vznikaly již v 11. stol a jejich pozůstatky dnes tvoří jednu z pozoruhodných krajinných složek – vol. 4.1., *L. Lid-diard*). Podobně popsal *Ch. Taylor* (vol. 1.1.) v Anglii již od 13. stol jednoznačně čitelnou snahu ve výběru míst pro výstavbu hradů z estetického a symbolického hlediska, které bylo stejně důležité jako obranná a vojenská funkce sídla. Odlišná studie *M. Roe* (vol. 4.1.) byla zaměřena na nový výzkum těžebních revírů olova ze 17. a 18. stol. v Yorkshire a zmapování jejich povrchových i podpovrchových stop. O objevení významu původních dominant určujících směry námořní a říční dopravy ve Středomoří se pokusil *A. J. Parker* (vol. 2.1.).

K historicko-ekologickým příspěvkům můžeme zařadit palynologickou rekonstrukci podoby a změn lesnatého prostředí v mezolitu britských ostrovů (vol. 2.1., *I. G. Simmons*) či proměny prostředí jižní Anglie od mezolitu až do doby bronzové (vol. 3.2., *M. J. Allen*). Klimatickým změnám a jejich sociálním a environmentálním aspektům bylo dokonce věnováno celé jedno číslo (vol. 3.2.; dokumentace klimatických změn v historii – *N. J. Menuge*; chladná oscilace mezi lety 1350–1750 na Britských ostrovech – *R. Tipping*; historické změny biodiverzity lesa – *N. H. Collinson* – *R. J. Smithers*; dopady na rozvoj pobřežních oblastí – *S. G. Pearson* – a na zemědělství – *C. Potter*; modely sociálních odpovědí na klimatické změny – *G. Marshall*).

Pozoruhodné poznatky přinesl článek *P. D. Jordan* (vol. 2.2.) o moderním etnografickém výzkumu lovecké (rybářské) společnosti západní Sibiře (střední tok Obu). Zaměřil se na dokumentaci její sídlištní, prostorové, funkční (jurtové tábory, pohřebiště, posvátná místa) i sezónní organizace (změna subsistenční ekonomie), mizející pod tlakem ruské vlády, preferující především své ekonomické zájmy v oblasti. Městským organismům (zde v pojetí „town-

scapes“) se věnoval např. *A. C. Crosby* (vol. 3.1.), jenž si položil obtížný úkol shrnout mozaiku proměnných etnických, nacionálně-politických a historických symbolů vtělených do urbanismu Krakova a dokumentujících osudy Poláků a polského národa od 13. stol po současnost. Jiný nepříliš objemný příspěvek se zabývá mírou vlivu historické role určitého městského prostoru, která předurčila jeho další vývoj a funkci až do naší současnosti. Model je demonstrován na rozvoji evropských měst, závislých na své původní fortifikační funkci (vol. 1.2., *M. F. Hopkinson*).

Z aktuálních témat byly publikovány příspěvky diskutující možnou podobu muzeí (skanzenů apod.) v otevřené přírodě a formulující požadavky na jejich tvorbu (vol. 1.1., *S. F. Mills*). Zajímavá je kritická úvaha nad charakterem moderních industriálních a obchodních předměstí, stavěných bez urbanistického plánu, poskytujících však možnost výjimečné sondy do současného sociálního a kulturního života městských organismů (vol. 1.2., *M. Shoard*). Nechybí zde ani tak žhavá témata, jako devastující vliv epidemie BSE ve Velké Británii v roce 2001 na komunitu v epicentru rozšíření (Cumbria a okolí), spojené se stěhováním, prudkou trvalou hospodářskou a ekologickou změnou v oblasti, ale i se změnou v politickém a psychologickém pojetí zdejšího farmářství (vol. 2.2.; *C. Potter*; *I. Simmons*; *R. White*; *T. Williamson*; *A. J. L. Winchester*; *R. Muir*). Nad potenciálem archivních fotografických a filmových materiálů pro rekonstrukci historické krajiny se zamyslel *H. N. Nicholson* (vol. 3.1.). Zakladatelské a průkopnické teoretické činnosti v oblasti krajinné historie *J. Hawkes* (1910–1996) věnoval rozsáhlou vzpomínku *R. Muir* (vol. 4.1.).

Prozatím poslední číslo (vol. 4.2.) bylo tematicky věnováno bitevním polím, k nimž se váže bohatá lidová imaginace i rozvíjející se turismus (*T. Pollard*). Obecný zájem o tato místa vyvolal diskusi nad problémy památkové péče (*M. Newman*) a nad jejich archeologickým a vojensko-historickým výzkumem (*G. Foard*; *T. L. Sutherland* – *A. Schmidt*). Projekt dokumentace a průzkumu britského pobřežního opevnění z období 2. světové války předložila *S. Newsome*. Jiná studie se zabývá proměnami krajiny na Shetlanských ostrovech od neolitu, a zejména pak po roce 1700, proměnami závislými na změnách hospodářského systému, rozvoji osídlení, intenzivním rybolovu a silícím zájmu o zdroje ropy v Severním moři (*J. R. Coull*). Širokého fenoménu cest v krajině (jejich historií, ekologií a kulturními konsekvencemi) se ujal *S. R. Martin*. Medailon věnovaný krajinnému historikovi Arthuru Raistrickovi (1896–1991) napsal *R. White*.

Závěr každého čísla patří úvahám jednotlivých autorů, působících v rozličných vědních či uměleckých oborech, na téma „What Landscapes Means to Me“ (*J. Appleton; H. Welfare; M. Sharp; R. Crofts; K. J. Edwards; I. Simmons*). Jednotlivé pohledy tak poskytují pestrou mozaiku významů krajiny a jejich celků pro člověka a jeho kulturu.

Při posuzování referovaného časopisu nelze opomenout jeho výbornou formální (editorskou i grafickou) úroveň, podstatně obohacenou o řadu černobílých i barevných fotografií a reprodukcí i o aktuální bibliografickou službu.

Petr Kostrhun

LITERATURA

- Gojda, M. 2000: Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny. Praha.
- Ingold, T. 1993: The Temporality of the Landscape, *World Archaeology* 25.2, 152–174.
- Nash, G. ed. 1997: Semiotics of Landscape: Archaeology of Mind. *British Archaeological Reports* 661. Oxford.

Vladimír Podborský a kolektiv: Dvě pohřebišťe neolitického lidu s lineární keramikou ve Vedrovicích na Moravě – Zwei Gräberfelder des neolithischen Volkes mit Linearbandkeramik in Vedrovice in Mähren. Ústav archeologie a muzeologie FF MU Brno 2002. 343 str. ISBN 80–210–2933–1.

Práce věnovaná památce Vladimíra Ondruše, který zemřel 14. 5. 2000, vychází jako výstup grantového projektu GA ČR péčí Ústavu archeologie a muzeologie FF MU v Brně. Jejím úkolem je předložit výsledky a základní vyhodnocení výzkumu dvou pohřebišť s LnK ve Vedrovicích (okr. Znojmo).

V. Podborský: Úvodem, 5–8. Vladimír Ondruš, dlouholetý pracovník prehistorického oddělení Moravského muzea v Brně, v letech 1975–1982 vedl systematický výzkum ve Vedrovicích (okres Znojmo), v tratích „Široká u lesa“ a „Za dvorem“. Podařilo se mu odkrytí a prozkoumat první velké pohřebišťe s LnK na Moravě (96 hrobových jam). Ovšem již předtím, v letech 1961–1974, a i poté, po ukončení výzkumu pohřebišťe, mezi roky 1983–1999, odkryl na obou tratích rozsáhlé plochy se sídlištními nálezy i jedinečnými příkopovými systémy. Během této náročné terénní práce připravoval publikaci pohřebišťe, vypracoval podrobný soupis objektů a nálezů doplněný plány, kresbami předmětů a fotografiemi, zveřejnění se bohužel již nedočkal. Pod vedením V. Podborského vznikl tým odborníků, kteří dokončili záměry V. Ondruše a navíc vypracovali svá sta-

noviska k jednotlivým druhům artefaktů a problémům obou nekropolí.

V. Ondruš *et al.*: Dvě pohřebišťe lidu s neolitickou lineární keramikou ve Vedrovicích – Zwei Gräberfelder des Volkes mit neolithischer Linearbandkeramik in Vedrovice, 9–149. V prvním, nejrozsáhlejším příspěvku je zveřejněna zrevidovaná verze základního fondu pohřebišťe zpracovaného V. Ondrušem. Na obr. 2 je názorně vidět rozsah i hodnotu celého prozkoumaného areálu. Na širokém jihozápadním svahu se podařilo zjistit nejen dvě pohřebišťe, ale i velkou část osady a navíc v českých zemích dosud neznámý fenomén, rozsáhlé příkopové ohrazení sídliště s LnK. Další dva kruhovitě příkopové rondely – jsou mladší, z období moravské malované keramiky. Ze sídliště zkoumaného v letech 1961–1974, s dobře zachovanými kúlovými domy, bylo získáno i 12 převážně dětských pohřbů v jámách (Ondruš 1972). Severně odtud, na vrcholu svahu, pak bylo prozkoumáno první pohřebišťe (Ondruš 1977). V období 1975–1999 se výzkum zaměřil na osídlení s příkopy, zjištěnými leteckou a geofyzikální prospekci (Humpolová – Ondruš 1999). V trati „Za dvorem“ byly odkryty vedle sídlištních pohřbů i zbytky druhého pohřebišťe, známého již z počátku minulého století z prostoru Vinklerovy cihelny. Zmínky o třetím možném pohřebišti na katastru Vedrovic v poloze „U kostela“ se zachovaly jen v písemných zprávách.

Pohřebišťe „Široká u lesa“ se rozkládá na ploše ca 4500 m². Bylo zjištěno celkem 96 hrobových jam (č. obj. 12–108). Z toho 11 jam bez kosterních pozůstatků (prokopaných již v 19. století), 1 žárový hrob MMK, vhodných k analýze zůstává 85. Každý hrob je podrobně popsán (hrobová jáma, poloha kostry a milodarů, jednotlivé milodary, antropologické určení) a dokumentován kresebnou a často i fotografickou dokumentací. Pohřebišťe „Za dvorem“ bylo zachyceno při plošném výzkumu menšího z obou rondelů. Osm regulérních hrobů je rozptýleno na rozsáhlé ploše mezi sídlištními objekty, dalších 5 pohřbů je uloženo v sídlištních jámách. Sídlištní pohřby z obou tratí budou zpracovány až v závěrečné publikaci celé vedrovické aglomerace. V r. 1910 bylo prokopáno v bývalé Vinklerově cihelně nejméně 8 pohřbů, řada hrobů byla patrně zničena při budování mladoneolitického rondelu. Rozsahem, hustotou pohřbů i výbavou se zdejší situace od severně položeného pohřebišťe v trati „Široká u lesa“ značně liší. Kromě běžných hrobů zde byl odkryt a *in situ* vyzvednut neobyčejně bohatě vybavený pohřeb mladé ženy č. 9/88 (846 ks milodarů), opatrně potom rozebíraný v Moravském zemském muzeu. Ondrušova partie je doplněna dokonalými fotografiemi terénu, keramiky, kamenných nástrojů a ozdob.

Z jeho zpracování výzkumu vycházeli všichni autoři, kteří se v následujících studiích věnují rozboru jednotlivých artefaktů a jejich vyhodnocení.

Z. Čižmář: Keramika z pohřebiště „Široká u lesa“ – Keramik aus dem Gräberfeld in der Flur „Široká u lesa“, 151–190. Studie je uvedena přehlednou tabulací objektů a jejich obsahu. Keramiku obsahovalo jen 54,2 % hrobů, z toho ve 26 hrobech byla součástí výbavy, ostatní lze považovat za intruzi. Celkem jde o 51 nádob (40 jemná, 11 hrubá keramika). V 15 hrobech uložena jediná nádoba, v 9 po dvou, jen v jednom případě 3 a v jednom 5 nádob, podle pohlaví v mužských hrobech 22 nádob, v ženských 12 a v dětských 4 nádoby. Tvarové spektrum je poměrně chudé (kulovité nádoby, lahve, putny a mísy) a liší se od poměrů na sídlišti. Podle poměrně špatného vypálení a zachování, nedbalého tvarového zpracování i výzdoby se dá uvažovat, že část byla vyráběna speciálně jako funerální zboží, někdy byly použity i poškozené nádoby. Vzhledem k malému množství nádob v hrobě je datování založeno spíše na typologii a srovnání s vypracovanou moravskou chronologií (R. Tichý, Z. Čižmář). Autor odlišuje 3 následné fáze vývoje pohřebiště, z nichž nejstarší (13 hrobů) řadí do staršího stupně LnK Ib1, 5 hrobů do Ib2, 6 obecně do Ib a 7 do středního stupně fáze IIa. Na pohřebišti se tyto fáze částečně prolínají, navíc téměř polovinu hrobů nelze blíže zařadit. Podle dělení českého a slovenského materiálu by pohřebiště odpovídalo fázím Ib–c staršího stupně LnK. Na základě většího množství milodarů v mužských hrobech předpokládá autor dominantní postavení mužů v rámci tehdejší jednotky.

M. Salaš: Broušená kamenná industrie z vedrovických pohřebišť – Geschliffene Steinindustrie aus den Vedrovicer Gräberfeldern, 191–209. Stejný názor zastává i M. Salaš, na základě rozboru broušené industrie. Nejčastějším typem v rámci pohřebiště jsou kopytovité klíny (21 kusů) v 19 hrobech, vesměs mužských nebo dětských. Kamenné nástroje byly totiž většinou přidávány do nadstandardně vybavených hrobů. M. Salaš má na vývoj pohřebiště poněkud odlišný názor: lze vydělit menší skupiny pohřbů, v jejichž středu jsou 1 až 2 bohaté mužské hroby, převážně z nejstarší fáze, kolem nichž se kontinuálně pohřbívalo až do fáze IIa, kdy došlo k určité pauperizaci. Starší nízké a široké kopytovité klíny tvoří 25 %, středně vysoké 41,7 %, vysoké 20,8 % a 3 ploché kopytovité sekery 12,5 %. Z toho středně vysoké odpovídají spíše až střednímu stupni LnK a podle vysokých tvarů autor soudí, že zde mohly být některé pohřby až z mladšího neolitu, zvláště na trati „Za dvorem“, kde se našla i motyka všeobecně datovaná až do doby StK.

A. Přichystal: Petrografický výzkum broušené a ostatní kamenné industrie z vedrovických pohřebišť – Petrographische Untersuchung geschliffener und übriger Steinindustrie aus den Vedrovicer Gräberfeldern, 211–215. Autor se zabývá proveniencí suroviny na výrobu broušené a ostatní kamenné industrie a mramorových ozdob. Broušená industrie byla vyráběna ze zelených břidlic až jemnozrnných amfibolitů, původem nejspíše z oblasti krkonošsko-jizerského granitového masivu, speciálně železnobrodského a ještědského krystalinika. Tento závěr lze dnes potvrdit nálezem těžebních jam v okolí Jistebka (Šrein *et al.* 2002, 91). Čtyři artefakty z břidlic typu Želešice náleží až mladšímu neolitu. Provenience motyky je prozatím nejistá, kamenné podložky i drtiče jsou místního původu. Podle fluorescenčního výzkumu materiál na výrobu mramorových ozdob (2 závěsky, 506 korálků) pochází spíše z oblasti Bílého kamene na Sázavě než z bližších zdrojů od Zblovic, jak soudí I. Mrázek. Byl by to nejstarší doklad využívání sázavských dolů, prozatím je zdejší těžba totiž známa až z mladšího neolitu. Úvaha o alpských zdrojích v době nejstarší LnK se nezdá příliš pravděpodobná.

I. Matejciucová: Štípaná kamenná industrie z pohřebiště v „Široké u lesa“ – Steinerne Spaltindustrie aus dem Gräberfeld in der Flur „Široká u lesa“, 217–233. Z 32 hrobů získáno 79 kusů štípané industrie, analýza je provedena na 67 kusech z 25 hrobů: 11 valounů a jader, 49 čepelí (z toho 26 nástrojů včetně příčných šipek) a 7 úštěpů. Valouny a část nástrojů místní proveniencí z rohovců Krumlovského lesa se nacházejí jak v mužských, tak ženských hrobech. Naopak čepele, vyráběné většinou z importovaného materiálu, ze silicitů krakovské jury a maďarských radiolaritů, a speciálně trapézy do šípů se nacházejí převážně v mužských hrobech (až 90 %, 1x dítě a 1x žena). V ženských hrobech převažují domácí rohovce, stejně jako na přilehlém sídlišti. Autorka uvádí zajímavou teorii, že v tomto případě, kdy byl k dispozici dostatek domácí a poměrně kvalitní suroviny k výrobě štípané industrie, nešlo o import ze vzdálenějších oblastí z důvodů hospodářských, ale měl spíše sociální a rituální význam, jehož účelem bylo „patrně setkávání se příbuzensky nebo jinak spřízněných skupin. Jejich účastníky byli především muži, aktivní složka lidské společnosti s potřebou prezentovat se“. Obě importované suroviny jsou známy i z jiných lokalit, hlavně s nejstarší LnK.

V. Podborský: Spondylový šperk z vedrovických pohřebišť – Spondylusschmuck in den Gräbern des Volkes mit Linearbandkeramik in Vedrovice, 236–255. Po stručném, ale vyčerpávajícím shrnutí nejnovějších poznatků o tomto fenoménu staršího

evropského neolitu se autor věnuje podrobně vedrovické lokalitě. Z trati „Široká u lesa“ pochází 137, z trati „Za dvorem“ 57 a ze starých nálezů dalších 38 kusů spondylových ozdob – celkem 232. Tím se Vedrovice řadí k nejbohatším nalezištím v celé Evropě. Spondylovými šperky bylo na větším pohřebišti vybaveno 29,4 % hrobů, na menším dokonce 62,5 %, zatímco v Nitě jen 13,5 % a na bavorských pohřebištech 10–15 %. Ve Vedrovicích se vyskytují všechny známé druhy šperků, od velkých „prestižních“ medailonů (4), náramků (7), jediné dvoukřídle zápony přes řadu větších rozmanitých závěsků (32) až po drobné kotoučovitě korále, nejčastěji uspořádané do náhrdelníků (414). Další ozdoby byly zhotoveny z mramoru (629), z jeleních grandlí (4), kostí (7) a ulit plžů (330). Ozdoby obsahovaly jak mužské, tak ženské i dětské pohřby. Ženy měly ozdoby sice častěji, ale většinou jen drobné korály. Mužské hroby a dětské, u nichž lze předpokládat mužské pohlaví, byly vybaveny hlavně velkými kusy prestižního významu a většinou šlo o výjimečně bohaté hroby s keramikou a kamennými nástroji, vesměs patřícími do nejstarší fáze pohřebiště. Autor upozorňuje na nutnost přehodnocení otázky postavení žen a mužů v neolitické společnosti. Vůbec nejbohatší hrob 9/88 však patřil ženě: vedle spondylového medailonku měla od hrdla až k pasu náhrdelník z 506 mramorových korálků a patrně šat pošíty na tři sta drobnými ulitami. Hrob byl bohužel bez datovatelné keramiky, ale podle použité suroviny na výrobu náhrdelníku se zdá být mladší než bohaté mužské hroby.

Š. Hladilová: Výsledky paleontologického studia ozdob z lokality Vedrovice – Ergebnisse paläontologischen Studiums der Verzierungen aus der Lokalität Vedrovice, 257–264. Autorka se zabývá určením suroviny použité při výrobě ozdob. Nejvíce jich je zhotoveno ze skořápek recentního mořského mlže druhu *Spondylus gaederopus* z oblasti Středozemního moře (možnost importu od Černého moře autorka odmítá), ze zubů obratlovců, jeleních grandlí a z ulit recentního sladkovodního plže *Lithoglyphus naticoides* (náhrdelník mladé ženy v hrobě 9/88). Původ ulit autorka situuje nejspíše na dolní toky Dyje nebo Moravy. Podobný náhrdelník se našel také v hrobě bohatě vybavené dívky v Plotištích n. L. (*Vokolek – Zápotocká 1997*, 38). Podle určení V. Ložka a L. Peškeho je ale zdroj těchto ulit kamoletu říčního nutno hledat na vzdáleném území mezi dolním Dunajem a Dněprem. Do střední Evropy se měl šířit až někdy v 18. století po Kr. To by znamenalo, že na pohřebiště se starší LnK (Vedrovice), ale i s mladší LnK – stejné ozdoby totiž pocházejí z hrobu 29 na pohřebišti v Sengkofen v Bavorsku

(*Nieschery 1995*, 191) – a poté ještě s StK (Plotiště n. L.), tedy někdy během 6. a 5. tisíciletí B.C., by se tyto křehké předměty dovážely z ca 1300 km vzdálené oblasti. To by předpokládalo určitý dlouhodobý styk s pontokaspickou oblastí, který ale žádnými jinými archeologickými nálezy není potvrzen. Řešení této otázky musíme přenechat paleontologům nebo novým překvapivým objevům.

Závěry následujících dvou příspěvků vzhledem k torzovitému stavu nálezů a z toho plynoucí nejednoznačnosti výkladů zůstávají, aniž bychom zpochybovali jejich potřebnost, stále v oblasti hypotéz.

E. Neustupný: Demografie vedrovické populace – Demographie der Population von Vedrovice, 265–273. Autor vychází z antropologického určení pohřbů z trati „Široká u lesa“ od J. Jelínka, které se sice v publikaci objeví 5x (v popisu objektů a na tabulích Z. Čižmáře, M. Salaše, E. Neustupného i ve shrnutí V. Podborského), ale předpokládaná samostatná antropologická studie připojena není. E. Neustupný v úvodu obhajuje smysluplnost demografického výzkumu neolitické společnosti na základě pohřebiště ve Vedrovicích. Různými postupy (rozdělení podle pohlaví a věku, úmrtnostní tabulky), využitými již v jeho předchozích pracích na toto téma, dochází k závěru, že pohřebiště používala poměrně velká komunita, která v případě, že se zde pohřbívalo 100 let, mohla mít současně až 10 domů s přibližně 40 obyvateli, kdyby však trvalo 200 let, už by to bylo jen 5 domů a 20 obyvatel. Podobná čísla podle jeho propočtů dávají i další neolitická pohřebiště (východní Německo, Tiszapolgár).

R. Rajchl: Archeoastronomická analýza orientace skeletů na pohřebišti v „Široké u lesa“ – Archäoastronomische Analyse der Orientierung der Skelette auf dem Gräberfeld in „Široká u lesa“, 275–291. Autor vychází ve svých závěrech u skrčených koster z dvojí orientace: 1) „hlavou k“ jako primární kultovní, astronomické, směřující k východům a západům slunce i měsíce (převažuje k JV, ojediněle k J a SZ), a 2) „pohledem k“ jako sekundární, symbolické, topografické – směřující k nejbližším terénním dominantám (k JZ – Leskoun, Pavlovské vrchy). Umístění pohřebiště bylo dle autora úmyslně vybráno tak, aby tyto požadavky splňovalo. Podle orientace se autor pokouší vysledovat i úmrtnost během jednotlivých období v roce.

V. Podborský: Vedrovická pohřebiště ve starším moravském a středoevropském neolitu – Die Gräberfelder in Vedrovice im älteren mährischen und mitteleuropäischen Neolithikum, 293–338. Autor v úvodu shrnuje současné poznatky o pohřbívání ve starším neolitu Evropy. Z mapy i ze seznamu se opět výrazně vyděluje česká kotlina, odkud stále ne-

známe jediné větší pohřebiště s LnK. Na Moravě je dnes známo 35 lokalit s ca 192 pohřby, z toho je možno u 7 lokalit uvažovat o části většího pohřebiště, ve 30 případech se jedná o hroby v sídlištních objektech a v 11 o ojedinělé hroby. Kromě přehledu faktů se V. Podborský zabývá i otázkami náboženských představ a důvody zakládání velkých společných pohřebišť oproti předchozím mezolitickým praktikám. V další kapitole soustavně shrnuje všechny poznatky z předchozích studií o vedrovických pohřebišťích a navíc podrobněji informuje o způsobech uložení mrtvých a o hrobových jámách i rozvržení pohřebišť. Všichni zemřelí zde byli pohřbeni ve skrčené poloze (střední až silné skrčení), na levém boku leželo plných 86,4 %, na pravém boku 7,4 %, 6,2 % bylo atypických. Ze všech známých pohřebišť jde o nejednotnější ritus; protože se jedná o pohřebiště z nejstaršího období LnK, je pravděpodobné, že zde byl co nejpřísněji dodržován původní způsob pohřbívání. V mladších stupních LnK je rozdíl mezi polohami daleko vyšší (Bavorsko – levý bok 73 %, pravý 12 %, Čechy 57 : 27 %). Červené barvivo se vyskytlo ve 30,2 % všech hrobů, není výrazný rozdíl mezi pohlavími, stářím ani v bohatosti hrobů. Kamenné podložky a valouny sloužily podle stop barviva spíše k drcení okru a hematitu než jako klasické mlýnské kameny. Co se týče sociální skladby pohřebišť: na jeden ženský hrob připadají v průměru jen necelé dva milodary, kdežto na mužský přes osm. Kamenná industrie a velké prestižní spondylové ozdoby jsou dávány pouze mužům, ženy mají většinou jen keramiku a drobné ozdoby. Nejbohatěji jsou vybaveni muži ve věkové kategorii 40–50 let s keramikou datovanou do nejstarší fáze – patrně patriarchové či zakladatelé vedrovické osady. Celé pohřebiště je podle keramické chronologie (R. Tichý, Z. Čížmář) datováno od staršího stupně LnK fáze Ib1–2 až do počátku středního stupně IIa, k délce užívání pohřebišť se autoři nevyjadřují. Dvě analýzy ASM ¹⁴C kostí z hrobů 15 a 46, provedené na univerzitě ve Vídni, daly poměrně nízká absolutní data, 5300 a 5260 B.C. Pohřebiště „Za dvorem“ se od předchozího odlišuje všemi parametry. Jde o jednotlivé, od sebe poměrně značně vzdálené hroby, navíc na stejném místě jsou sídlištní objekty. V hrobech téměř chybí keramika a kamenná industrie, je tedy těžko datovatelné, zato je neobyčejně bohaté na ozdoby, částečně odlišného rázu. Mladá žena s náhrdelníkem z mramorových korálků a šaty pošítymi drobnými ulitami měla navíc spondylový medailon umístěný pod pasem, který naznačuje možnost její role jako kněžky plodnosti.

Kolektivní práci o vedrovických pohřebišťích vzdali autoři nejen hold V. Ondrušovi, ale sami zde

na vysoké úrovni prezentovali jedinečný materiál, a to ve všech kategoriích materiální kultury staršího neolitu: v keramice, kamenné industrii a zvláště v jedinečné výbavě šperky. K úplnému obrazu chybí jen podrobné zhodnocení antropologické, které v obdobných publikacích bývá pravidlem. Na dokončení celého díla má zvláštní zásluhu V. Podborský, který nejenže zpracoval právě nejvýraznější složku zdejší výbavy hrobů – ozdoby, ale v závěru všechny na sobě nezávislé studie propojil, doplnil dalšími údaji a vyhodnotil význam obou pohřebišť v rámci moravského a evropského neolitu. Zpracování největšího neolitického pohřebiště na Moravě (i v celých českých zemích), nejstaršího v rámci kultury s LnK, tak přispívá významnou měrou k poznání neolitické společnosti. Nyní zbývá na celý tým moravských badatelů, v závěru knihy představených i s fotografiemi, ještě větší a těžší úkol: zpracování a vyhodnocení sídlištních nálezů i velkého příkopového ohrazení a stanovení vzájemných vztahů všech tří složek vedrovické aglomerace. Můžeme jim jen přát, aby se tak závažného úkolu zhostili stejně dobře jako v této již dokončené práci.

M. Zápotocká

LITERATURA

- Humpolová, A. – Ondruš, V. 1999: Vedrovice, okres Znojmo. In: Právěká sociokulturní architektura na Moravě, Brno, 167–219.
- Ondruš, V. 1972: Dětské pohřby na neolitickém sídlišti ve Vedrovicích, Časopis Moravského muzea LVII, 27–36.
- 1977: Objev neolitického pohřebiště, Časopis Moravského muzea LXII, 240–241.
- Nieschery, N. 1995: Linearbandkeramische Gräberfelder in Bayern. Internationale Archäologie 16. Espelkamp.
- Šrein, V. – Šreinová, B. – Štátný, M. – Šída, P. – Proštrředník, J. 2002: Neolitický těžební areál na katastru Jistebsko – A Neolithic mining area in Jistebsko cadaster, Archeologie ve středních Čechách 6/1, 91–99.
- Vokolek, V. – Zápotocká, M. 1997: Neolithische Gräber und Gräberfelder in Plotiště n. L. und Předměřice n. L., Bez. Hradec Králové, Památky archeologické 88, 5–55.

Právěk – Nová řada 11/2001. Vyd. Ústav archeologické památkové péče v Brně, Brno 2002. 466 str.

V současné době existuje v České republice celá řada archeologických periodik, jen málo z nich však má tak pestré osudy jako časopis Právěk. Jeho

počátky jsou spjaté se jménem I. L. Červinky, pod jehož patronací vyšlo v letech 1903–1912 prvních osm čísel. Poté následovalo několik pokusů o jeho obnovu, ta se však definitivně podařila až v roce 1991. Od té doby se nová řada Pravěku stala nedílnou součástí moravské i české archeologické produkce. Typickou „zelenou řadu“ najdeme dnes v knihovnách všech centrálních i řady regionálních archeologických institucí, nechybí však ani v mnoha soukromých sbírkách. Je proto potěšitelné, že se vydavatelům daří zachovávat každoroční periodicitu nového čísla časopisu a zároveň udržovat jeho vysokou obsahovou i formální kvalitu. Zatím poslední sešit Pravěku je toho důkazem.

Úspěšné vydání první desítky čísel nové řady zasluhuje malé ohlednutí, což hned v úvodu nového sešitu provedl *Vladimír Podborský* (9–12). Díky tomuto časopisu bylo již publikováno mnoho významných a mnohdy i zcela zásadních archeologických výzkumů a nálezů, daří se také podchycovat důležité události a aktivity moravské archeologické obce i většinu odborné literární produkce formou recenzí a anotací. Větší mezery však autor pocituje v širěji zaměřených teoretičtějších tématech. Ta jsou v Pravěku publikována spíše výjimečně. Zde se ovšem dostáváme k obecnějšímu problému současné archeologie, tj. k stále silící bipolaritě mezi teoretickou („akademickou“) a terénní („památkářskou“) archeologií. Tento jev je nicméně patrný i v mnoha dalších evropských zemích (srov. např. *Neustupný 2000*). Součástí úvodního bilancování je i velmi cenný autorský a personální rejstřík prvních deseti čísel nové řady Pravěku, sestavený *Milošem Čížmářem* (13–27). V úvodu 11. čísla najdeme i medailonky dvou významných osobností spjatých s Moravou, tj. vzpomínku na Jaroslava Böhma z pera *Miloše Čížmáře* (3–5) a zdravotní k nedožitému narozeninám Jaromíra Ondráčka od *Stanislava Stuchlíka* (6–8).

Pravěk je pojímán jako časopis všech moravských a slezských archeologů a tomu odpovídá i jeho obsahová šíře. Celkem 21 článků a studií je řazeno – jako obvykle – chronologicky. Nejvíce příspěvků je v tomto ročníku věnováno pozdní době kamenné. Významný pro poznání nejstarší fáze kultury nálevkovitých pohárů na Olomoucku je článek *Pavliny Procházkové* (29–42). Podle nových nálezů se ukazuje, že je třeba i v tomto regionu počítat s osídlením nejstarší KNP, jak ostatně naznačují i nálezy z přilehlé části Slezska. Z metodického hlediska zaujme i článek *Maxmiliána O. Baldii, Johna P. Staacka* a *Miroslava Šmída* o výzkumu nově objeveného mohylového pohřebiště KNP v katastru Luděřova (43–59). Autoři prozkoumali jednu mohylu a po

skončení výzkumu experimentálně provedli její opětovné navršení, kdy mohyla o rozměrech 13 x 5 x 1,4 m nasypávalo 10 lidí zhruba 7 hodin.

Následující článek je významný nejen z hlediska metodického, ale také svým geografickým záběrem. Jeho autor *David Vích* se již několik let věnuje intenzivnímu povrchovému průzkumu dosud značně opomíjené oblasti na pomezí mezi východními Čechami a střední Moravou. V uvedeném článku přináší přehled a zhodnocení eneolitických nálezů z uvedeného území (61–100). V této souvislosti můžeme připomenout i další regiony na česko-moravském pomezí, které by si zasloužily takovou pozornost, jako např. povodí horní Dyje na Dačicku a Slavonicku, kde lze rovněž očekávat řadu dosud neobjevených lokalit (srov. nejnověji *Bláhová 2002*).

Následuje několik kratších článků: o novém eneolitickém výšinném sídlišti u Horákova (*Petr Kos*), o souboru zlatých šperků pravděpodobně z Bratislavy (*Mária Novotná*) a o ojedinělém nálezu měděné sekery z Rudimova (*Jana Langová*). S pozoruhodným nálezem hrobu šňůrové kultury s vnitřní konstrukcí z Bystročic u Olomouce seznamuje článek *Jaroslava Pešky* (131–161). Autor uvádí řadu analogií konstrukčně podobných hrobů z celé střední Evropy z období mladého eneolitu až starší doby bronzové. O výzkumu dosud neznámého pohřebiště kultury zvoncovitých pohárů v Brně-Líšni referuje článek *Andrey Matějčkové* (163–180), doplněný antropologickým posudkem *Evy Drozdové* (181–193).

Metodicky zajímavý příspěvek publikoval *Ladislav Šmejda* (195–219). Provedl rozbor orientace, případného porušení a výbavy všech pohřbů ze známé lokality v Holešově a na tomto základě vytvořil chronologickou sekvenci, jdoucí od kultury zvoncovitých pohárů přes hroby přechodného charakteru, vykazující prvky KZP i následných epišňůrových kultur, po hroby skupiny Chloupice-Veselé a nitranské kultury. Tím je naznačen možný kontinuální vývoj, spojený s přejímáním nových vnějších civilizačních impulsů, nikoliv s migrací většího množství obyvatelstva. Otázkami kontinuity vývoje a vzájemných chronologických vztahů ve starší době bronzové se v následujícím příspěvku zabývá i *Zoja Benkovsky-Pivovarová* (221–231). Autorka analyzuje publikovaná radiokarbonová data ze slovenské lokality Jelšovce a polemizuje s názorem *Jozefa Bátory* o přímé kontinuitě kultur nitranské, únětické a maďarovské: podle *Z. Benkovsky-Pivovarové* se totiž hroby nitranské kultury vyskytují i v mladších fázích starší doby bronzové, tj. souběžně minimálně s hroby kultury únětické. Vztah obou těchto kultur tak nejspíš nebude tak jednoduchý,

jak se dosud soudilo. Posledním článkem tohoto čísla Pravěku, zabývající se dobou bronzovou, je studie *Martina Geislera* o výzkumu sídliště ze starší doby bronzové na katastru Uherského Brodu (233–253). Jedná se o dosud neznámé rovinné sídliště věteřovské kultury, opevněné třemi polokruhovitými příkopy. Přesnější interpretace situace je obtížná, autor však odmítá její ryze kultovní nebo pouze společensko-shromažďovací funkci.

Další články jsou věnovány době laténské. Několik zajímavých hrobů z Olomouce-Slavonína, obehnaných čtvercovými příkopy, analyzuje *Mark Kalábek* (255–263). Všechny tyto objekty jsou datovány do stupně LT B a autor uvádí i řadu analogických nálezů z okolních oblastí. Nové zpracování a zhodnocení několika středoláteňských hrobů ze Šlapanic nabízí článek *Miloše Čižmáře* (265–279). Hroby, odkryté ve 30. letech 20. století Josefem Poulikem, obsahovaly i několik předmětů dokládajících styky s oblastí dnešního jihozápadního Slovenska i středních Čech. Antropologický posudek jedné laténské kostry ze Šlapanic pak předkládá *Petra Wiesnerová* (281–283). Sídlíštní problematice doby laténské jsou věnovány další dvě studie. První z nich přináší informaci o záchranném výzkumu dvou sídlíštních objektů z časně laténského období v Rakovicích na jihozápadním Slovensku (285–299; autorkami jsou *Gertrúda Březinová* a *Lucia Benediková*). Ve druhém z těchto článků podrobil *Miloš Hlava* detailní analýze výsledky archeologického výzkumu uskutečněného v roce 1943 na laténském sídlišti u Tvarožné, který dosud nebyl podrobněji publikován (301–354). Celkem zde byly zachyceny čtyři zemnice, datované do stupňů LT B1 až LT D1. Zhodnocení osteologického materiálu z posledně jmenované lokality pak přináší článek *Martiny Roblíčkové* (355–364).

Sérii studií posledního čísla Pravěku uzavírají tři kratší články: *Michal Živný* seznamuje čtenáře s prvními nálezy z dosud nepublikovaného raně středověkého (9.–12. stol.) pohřebiště v Divákách (365–370), *Zdeněk Schenk* přináší informaci o nové polykulturní pravěké až středověké lokalitě, zjištěné opakovanými povrchovými sběry v několika polohách mezi Předmostím u Přerova a obcí Dluhonice (371–379). Na závěr popisuje *Jiří Kohoutek* v mírně odlehčeném tónu strastiplný výzkum raně středověké mohyly u Bílovic v roce 1916 (381–388).

Stejně jako ve všech předchozích číslech Pravěku je i v tomto sešitě věnována značná pozornost zprávám o odborných konferencích a dále vzpomínkám na významné moravské archeology. Obsah celého časopisu pak tradičně uzavírají recenze nové literatury.

Závěrem můžeme shrnout, že stejně jako v předchozích ročnících najde čtenář i v posledním čísle Pravěku mnoho zajímavých a podnětných článků, z nichž některé překračují regionální rámec. Přes drobné nedostatky v grafické podobě několika obrázků (např. na s. 249–250, 377) můžeme ocenit i formální provedení časopisu. Pravěk je tak skutečně důstojným reprezentantem moravské a slezské archeologie, který ovšem obstojí i ve srovnání s jinými středoevropskými archeologickými periodiky.

Ondřej Chvojka

LITERATURA

- Bláha, J. 2002:* Nejstarší osídlení Dačicka. In: J. Bistříčský – M. Kučerová, Dějiny Dačic, Dačice, 11–32.
- Neustupný, E. 2000:* Dvě archeologie. In: Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 5, Opava, 60–64.

A. Ruttkay – M. Ruttkay – P. Šalkovský: Slovensko vo včasnóm stredoveku. *Nitra 2002.* 211 str., 37 bar. příloh. ISBN 80-88709-60-1.

Obsáhlý úvod vysvětluje vznik této knihy: autoři se nechali inspirovat úspěchem výstavy Střed Evropy kolem r. 1000, z něž pro slovenskou archeologii, reprezentovanou zde ArÚ SAV, vyplynul pocit povinnosti seznámit veřejnost s ucelenějším obrazem vývoje v prvních šesti staletích přítomnosti Slovanů na území dnešního Slovenska. Nevysloven, leč zřejmý je pocit málo významného místa Slovenska v kontextu miléniové výstavy – Slovensko na ní bylo prezentováno jen jako tzv. „Nitrland“ nálezy 9. a 10. stol. Samotná kniha není koncipována jako ucelený výklad dějů na Slovensku v daném období, nýbrž je sestavena jako „výber z výsledkov dosiahnutých v rámci medzinárodnej spolupráce“, který ale má odpovídat „potrebe stručného syntetického náčrtu kulturních a hospodárskych dejín územia Slovenska“. Slovo výběr okamžitě vyvolá otázky typu: Co vybráno nebylo? Jaká byla kritéria výběru? To sice zajímá odborníky, kniha je však zaměřena na širší veřejnost, která úvodů zpravidla nečte. Obrátíme tedy nyní pozornost k jednotlivým příspěvkům – kapitolám knihy.

První kapitola (Osídlenie v době sťahovania národov) *K. Piety* pojednává o době těsně předcházející příchodu Slovanů, tedy o 5. století. Její zařazení je logické, vždyť Slované nepřicházeli do liduprázdné pustiny, byt byla mocensky volná. Autor podává přehled pohybů germánských kmenů po jednotlivých oblastech Slovenska a čtenáři se zdá být všechno jasné. Avšak hned úvod následující kapitoly od

G. Fuseka (Včasnoslavanské období) pojednává o posledních třiceti letech 5. stol. jinak, zčásti uvádí i jiné kmeny a čtenář vidí, že to vůbec není jasné. Tato kapitola je velmi krátká, avšak co se týče informací hutná. Téma by, kromě jedné uvedené mapky, bylo vhodné doplnit i nějakým obrázkem. Třetí kapitola (*J. Zábajnik*: Slovensko a avarský kaganát) popisuje děje 7.–8. stol. Za diskutabilní považují některé z osmi bodů, do kterých autor shrnuje příčiny úpadku kaganátu a jež zde uvádí jako axiomy bez odůvodnění. Zejména bod čtvrtý „společnost kaganátu sa nefeudalizovala, a preto nemohla využiť progresívne výdobytky tohoto spoločensko-ekonomického systému“ působí jako vystřížený z dvacet let staré publikace. Další tři kapitoly jsou věnovány otázkám sídelních struktur. Příspěvek *M. Ruttkaye* (Vývoj osídlenia na strednom Dunaji v 6.–12. storočí) je delší než předchozí kapitoly, přesto vzhledem k časovému rozsahu je jen stručným průletem dějinami, přičemž mnoha problémů se dotýká jen v obecné rovině. Mapky na obr. 3, 4, 5 a 8 ukazují názorně postupné zahušťování osídlení. Příspěvek *P. Šalkovského* (Stavebná kultúra a urbanizmus osád) je zaměřen na původ a vývoj typů sídel, domů a hospodářských objektů ve stejném časovém rozsahu šesti století, v textu i obrázcích postihuje podstatné jevy. Druhý článek *M. Ruttkaye* (Premeny agrárnej osady v 6.–15. storočí) se tematicky zčásti překrývá s příspěvkem *P. Šalkovského*, téma však nahlíží z trochu jiného úhlu. Zabývá se méně zobecňujícími typologiemi, uvádí více konkrétních příkladů a věnuje se souvislostem mezi formou osídlení a způsobem hospodaření a uspořádání společnosti v průběhu zrychlujícího se vývoje během staletí. Jediným příspěvkem věnujícím se speciálně pohřbívání je článek *M. Hanuliaka* (Pohrebiská a spôsoby pochovávaní vo veľkomoravskom období). Článek *D. Bialekové* (Remeslá a obchod) se rovněž soustřeďuje na veľkomoravské období. *A. Ruttkay* ve svém rozsáhlejším příspěvku (Odras politicko-spoločenského vývoja vo veľkomoravskom vojenstve a výzbroji) rozšířil územní záběr o Moravu, Dolní Rakousko a Blatensko, tedy na celou Velkou Moravu. Na rozdíl od *M. Ruttkaye*, který na str. 49 píše, že datování hradišť před 9. stol. je nepřesvědčivé, *A. Ruttkay* klade na str. 109 vznik prvních hradišť na Slovensku do let 770–800. *P. Šalkovský* se ve svém druhém příspěvku (Hradiská na Pohroní) věnuje hlavně čtyřem hradištím střezícím cestu tzv. Slovenskou bránou u Hronského Beňadiku z Podunají do rudonosných oblastí středního Slovenska. Druhý příspěvek *A. Ruttkaye* (Dvorce v 9. až 13. storočí) se pro 9. stol. opět neomezuje jen na území Slovenska, uvádí analogie veľkomoravských dvorců na Pohansku u Břeclavi

a v Zalaváru, poloha Borjúállás. *P. Bednár* a *M. Samuel* ve svém příspěvku (Nitriansky hrad na prelome tisícročí) shrnují výsledky vlastních výzkumů posledních více než deseti let. Třetí článek *A. Ruttkaye* (Archeologický výzkum cirkevných architektúr a christianizácia) začíná vřazením dění na Slovensku do evropských souvislostí, od prvních misí po křížové výpravy. Poté se zabývá jednotlivými stavbami (resp. jejich pozůstatky) od 9. do 12. stol. V dalším příspěvku (O interetnických vzťahoch po rozpade Veľkej Moravy) *A. Ruttkay* časově i tematicky navazuje na svůj první příspěvek a doplňuje (zčásti i opakuje) to, co bylo pro období 10.–11. stol. napsáno v jeho třetím příspěvku, o obraz osídlení a politických, vojenských a částečně i hospodářských dějin. Poslední krátký text *J. Hunky* (Počiatky stredovekého mincovníctva na Slovensku) nahlíží mince 10.–11. stol., a to nejen z obvyklého numismatického hlediska, ale ukládání jejich depotů uvádí i jako doklad vojenských vpádů, užívání obchodních cest, zakládání klášterů a měst, snah o christianizaci.

Na konci knihy je souhrnně uvedena veškerá použitá literatura. Publikace trpí dvojkolejností mezi svým východiskem a záměrem: je sestavena z maximálně zestručněných výsledků jednotlivých vybraných grantových projektů, které se časově i tematicky často překrývají, což znesnadňovalo úkol seřadit je tak, aby širší veřejnost získala úplný a souvislý přehled vývoje na území Slovenska od příchodu Slovanů do 12./13. stol. Proč například byly zařazeny články věnující se speciálně hradištím na Pohroní (a snad i hradu v Nitře), když všechna ostatní slovenská hradiště jsou pojednána jen v souhrnu *A. Ruttkaye* (9. kapitola)? Neodborník by tak mohl získat mylný dojem o jejich větší důležitosti oproti např. Bratislavě. A chybí-li kapitola o zemědělství a doplňkových způsobech získávání potravin, neměla být zařazena samostatná kapitola o řemeslech a obchodu (i když by to byla škoda). Rozpaky ve mně budí také neuvádění autorů u obrázků, zejména v případech, kdy jde o obrázky přejaté (viz seznam autorů fotografií v tiráži). Myslím, že kniha splnila záměr proklamovaný v úvodu jen částečně.

D. Frolíková-Kaliszová

Sborník z konzervátorského a restaurátorského semináře, konaného ve dnech 16.–18. září 2003 v Brně. Vyd. Technické muzeum v Brně, Brno 2003. 150 str. ISSN 1212-2742, ISNB 80-864-12-8.

Sborníky z konferencí jsou vždy přínosem, protože ukazují jednak současnou úroveň oboru a jednak nové směry, které se v oboru uplatňují. Nejinak

tomu bylo i na konferenci restaurátorů v září 2003 v Brně. Sborník z této konference (v názvu „Sborník z konzervátorského a restaurátorského semináře“ je chyba tisku) obsahuje 27 příspěvků. Poskytuje dostatek informací o restaurování jako o oboru, který by bez spolupráce s mnoha odborníky nemohl podávat výsledky na požadované úrovni.

Příspěvky je možno rozdělit do řady tematických skupin. Jako první a nejrozsáhlejší bych jmenovala restaurování kovů. Je potěšitelné, že nové trendy v restaurování kovů, propagující pokud možno nedestruktivní průzkum před konzervací, se stávají samozřejmostí, a to nejen v zahraničí, ale i u nás. V archeologickém periodiku je z otištěných článků třeba upozornit především na práci: *J. Děd – P. Novák – Z. Grosmanová: Metody restaurování stříbrných sbírkových předmětů.*

Do této skupiny patří i příspěvky týkající se zajímavé technologie – damascenské oceli. Je zřejmé, že metalografie přináší stále nové informace o předmětech, a jako průzkumnou metodu je třeba ji do konzervace zařazovat: *R. Fabiánek: Historie a novodobé experimenty s výrobou damascenské oceli – wootz, a H. Westphal: Svářková damascenská ocel, dvoutisíciletá kovářská tradice v Evropě.*

Velmi zajímavá byla skupina příspěvků využívajících při restaurování vysoce selektivních účinných enzymů. Enzymy, které nejsou pro lidský organismus a životní prostředí škodlivé, najdou jistě v budoucnosti mnohem širší uplatnění.

Poznatky o ochraně a konzervaci dřeva přinesly příspěvky: *I. Kučerová: Studium penetrace akrylátových konsolidantů do dřeva při impregnaci dřeva za sníženého tlaku. J. Kizlink: Možnosti ochrany a konzervace historického dřeva. Praktickou ukázkou konzervace a průzkumu pak přinesla přednáška A. Šimčíka: Konzervace – restaurování exotického kopí.*

Skupinu předmětů vyžadujících konzervační zásah rozšiřují předměty a stavby z 20. století, kterým bylo věnováno několik přednášek. Restaurování skla bylo zastoupeno příspěvkem *E. Rýdlové: Sklo poškozené korozí. Restaurování sádrových kopií se věnovala V. Sládková: Restaurování sádrových plastik.*

V oblasti vzdělávání a celoevropských požadavků na vzdělání s ohledem na vstup do EU jsou přínosem příspěvky *J. Příhody: Příprava studijního oboru chemie pro konzervátory a restaurátory – muzeologie, a A. Selucké a M. Klímy: Koncepce technologie Metodického centra konzervace při odstraňování následků povodní. Cílem tohoto centra je podporovat rozvoj oboru konzervování a restaurování v oblasti výzkumu, aplikace a vzdělávání*

v České republice. V letech 2004–2008 bude jeho prioritním úkolem pomoc při konzervaci povodněmi postižených fondů.

Preventivní konzervace představuje jeden z vhodných způsobů konzervace archeologického materiálu. O návrhu ICCROM evropské strategie preventivní konzervace informují *M. Sřeštková a A. Šimčík: Dokument z Vantaa – evropská politika preventivní konzervace. Do oblasti preventivní konzervace patří také příspěvek J. Drozenové: Vliv návštěvnosti na klima v hlavní budově Národního muzea.*

Nové konzervační metody byly na konferenci zastoupeny příspěvkem *M. Klímy: Praktická ukáзка nového konstrukčního řešení plazmové tužky.*

Konference tak širokého rozsahu jsou, navzdory některým organizačním problémům, stále žádáné. Myslím, že diskuse k jednotlivým přednáškám ukázala, že pohled na danou problematiku očima odborníků dalších oborů přináší nejen obohacení, ale ukazuje i další cesty mezioborové spolupráce.

A. Šilhová

Skramle. The true story of a deserted medieval farmstead. Sofia Andersson – Eva Svensson eds. Lund studies in medieval archaeology 27. Nossebro 2001. 213 str.

Sborník shrnuje příspěvky různých autorů zabývajících se problematikou zaniklé středověké osady Skramle. Výzkum zde probíhal v letech 1990–1998 pod vedením S. Andersson a E. Svensson. Výsledkem bylo odhalení čtyř fází zaniklého středověkého osídlení v zalesněné oblasti severního břehu jezera Vännern v západním Švédsku. Texty jsou tematicky řazeny tak, aby čtenáře seznámily s jednotlivými okruhy problémů týkajících se zaniklé vsi.

V prvním příspěvku (*S. Andersson – E. Svensson: Introduction to a deserted medieval village and a project*) nás autorky obecně seznamují s problematikou zaniklého středověkého vesnického osídlení a s vlastním projektem výzkumu. Původní vyhledávání zaniklých osad a dvorců se dělo v rámci systematického průzkumu oblasti Värmland, probíhajícího od roku 1987. Jeho základním cílem bylo prokázat starší než pozdně středověké osídlení severní oblasti jezera Vänern. Další otázkou, kterou se povedlo více či méně úspěšně zodpovědět, byly problémy obchodu a komunikace, využívání okolní neobydlené krajiny a pustnutí sídel.

S. Andersson (Skramle – A part of Gunnarskog) se věnuje okresu Gunnarskog, ve kterém se Skramle nachází. Poloha při hranici s Norskem ovlivnila jak jeho administrativní členění, tak i životní podmínky obyvatel.

S. Andersson a *C. Gottfridsson* (It wasn't only Skramle) se zabývají tradicemi opuštěné usedlosti v tomto kraji. Pověst o Skramle je živá ještě v současnosti, zachycena byla již v 18. století. Možných důvodů pro opuštění osady je několik a nelze se přiklonit pouze k jednomu. Kromě zhoršení klimatu, vlastnických problémů, válek a daní zde zřejmě hrála svou roli i morová epidemie.

Vlastní archeologické situaci zachycené v Skramle se věnuje čtvrtý příspěvek (*S. Andersson – E. Svensson: The excavation at Skramle*). Na mírném jižním svahu, asi 200 m od jezera, bylo identifikováno 14 domů, které byly přiřazeny čtyřem fázím. První fáze z přelomu 6. a 7. století je představována pouze jedním domem, stejně jako druhá fáze z 8. století. Sem je řazen i runový kámen, nalezený v roce 1993. Třetí fáze, rozdělená na fázi A z pozdního 13. století a fázi B z raného 14. století, reprezentuje nejintenzivnější osídlení lokality. Největší dům č. 5 obsahoval runový kámen, druhotně užitý jako práh. Ve čtvrté fázi, dělené opět na fázi A z pozdního 15. století a fázi B z raného 16. století, bylo osídlení mírně přesunuto.

Kapitola *S. Andersson* a *E. Svensson* s příspěvkem *H. Ranhedena, J. Sjørgen* a *J. Wallina* (The artefacts and the ecofacts) upozorňuje na absenci keramiky v lokalitě. Ta zde byla zřejmě nahrazena místní výrobou nádob z mastku a ze dřeva. Nalezeny byly i zbytky luxusnějších předmětů: zlomek bronzové nádoby, přezka a úlomek heraldického motivu. Ekofakty prokázaly existenci kulturní otevřené krajiny.

Stefan Nilsson (Soapstone artefacts at Skramle – handicraft or trade?) se zabývá výrobou a distribucí předmětů z mastku, která byla vázána na výchozí této suroviny a blízkost vodních zdrojů. Na něj pak úzce navazuje *E. Gustavsson* (The absence of pottery at Skramle – a peripheral question?), řešící problém absence keramiky v širších souvislostech.

Soubor asi 60 brousků nalezených v lokalitě byl zpracován *K. Carlssonem* (The whetstones from Skramle). Původní domněnka o využívání různých druhů hornin pro různou intenzitu broušení se zde nepotvrdila. Většina nálezů je vyrobena z jednoho druhu pískovce.

B. Odenstedt (The Skramle inscription – an important find with some notes on the older runic inscriptions) přispěl do sborníku interpretací nápisu na runovém kameni. Zároveň však polemizuje s *H. Gustavsonem*, jehož způsob čtení se v některých bodech liší. Nápis je psán ve starším futharku a je datován na přelom 7. a 8. století.

Jediným relativně ne zcela úspěšným článkem je pokus *V. Löndahl, M. Nilars* a *E. Svensson* o rekonstrukci sociálního postavení obyvatelů Skramle

(Who did what – and where? An attempt to visualise the social space at Skramle during the late 13th and early 14th century). Přes intenzivní studium etnografických pramenů se je nepodařilo spojit s archeologickou situací. *S. Andersson* (Communication and influences – contacts with a medieval farm) upozorňuje na velký význam vodní dopravy a zapojení do lokální obchodní sítě.

Zajímavým problémem využívání okolního neosídleného prostoru se zabývá *E. Svensson* (Outland use in the local society of Gunnarskog and at Skramle). Archeologicky zachytitelnými pozůstatky této činnosti jsou zde jámy na dřevěné uhlí, pozůstatky lomů, salaše a pasti na chytání losů. O datování nalezených reliktních salašů do středověku vypovídá článek *A. Johansson, E. Svensson* a *M. Holma* (Three shielings in Gunnarskog). Dvě závěrečné kapitoly (*C. Larsson: Skramle and the public*, a *K. Carlsson – B. Holter: The Skramle excavation – its influence on people and the countryside*) se zabývají dopadem proběhlých vykopávek na povědomí okolní veřejnosti.

Sborník je inspirujícím příkladem publikace, která kromě odborné kvality vykazuje i přístupnost vůči čtenářům z řad nearcheologické veřejnosti.

Klára Křenková, FF UK

Reinhard Spehr: Der Brakteatenschatz von Schmochtitz. Eine Untersuchung zur historischen Bedeutung des Brakteatenschatzes. *Schmochtitz 1999*. 111 str.

Je velmi pravděpodobné, že kniha *R. Spehra* si bude obtížně hledat cestu do povědomí odborné veřejnosti – zejména pro nenápadný název, příslušný spíše drobnému sdělení v časopise určeném numismatikům. Archeology pak potěší téměř tisícovka stříbrných datovacích opor drobné hrncovité nádoby zdobené rytou šroubovicí.

Rozbor samotného nálezu, učiněného v roce 1986 v hornolužické vsi Schmochtitz, však tvoří – včetně katalogu nálezů – necelou jednu pětinu práce a autorovi posloužil jako východisko široce koncipovaného nástinu vývoje východní části dnešního Saska.

První část historického úvodu (8–19) tvoří nástin dějin Horní Lužice mezi 10. stoletím a rokem 1173, stručnější verze starší autorovy práce (*Spehr 1994*). Pouze velmi obecně je zde zúročen přínos archeologie, zajímavá je lokalizace jednoho z prvních zmiňovaných lužických center – *Ostrusna* (1006) – k dnešní lokalitě Ostro na západě regionu (odlišné názory zastávají *G. Billig 1989*, 76n., a *J. Kurka 1967*, 4, pozn. 7).

Sněmem v Hermsdorfu (1173) otevírá autor druhou historickou podkapitolu vývoje sledované oblasti v rámci změněné politické situace (obnova integrace v Míšeňské marce) a zároveň jako dobu lokace zeměpanských měst. S archeologií nás zde spojují příklady dvou zaniklých městských lokací – Jochgrimm u Stolpen a Dymín u dnešního Diehmen (na cestě mezi Budyšinem a Šluknovem). U první z lokalit však budeme zdrženlivější v úvahách o Vladislavu II. jako iniciátoru městského založení. Stručným popisem (30–31) převážně českých aktivit v Horní Lužici 1. pol. 13. století autor historický přehled uzavírá.

Nejobsáhlejší část práce (31–84) tvoří pohledy na vybrané říšské statky na východě dnešního Saska. Pro české bádání jsou přitažlivé zejména úvahy o těžbě stříbra a o mincovnictví na severní straně Krušných hor. Příkladem je Míšeňsko a zejména Freiberg, kde rozbor jednotlivých územněprávních nároků doplňuje nové kompendium, z velké části postavené na výsledcích archeologických a stavebněhistorických výzkumů posledních let (*Richter 2002*).

Českému prostředí je blízká i další kapitola, o vývoji území Nišanska/Drážďanska. Po historickém přehledu složitých politických a územních nároků na tuto část Polabí se autor věnuje založení města Drážďan a velmi podrobně i nedochovanému románskému mostu v obsáhlé, v evropském kontextu koncipované pasáži (63–73). Most je zde chápán i jako právní symbol v několika rovinách.

Knihu uzavírají dvě podkapitoly – rozbor historie lesního komplexu (*Tharandter Forst*) jihozápadně od Drážďan a dvou tamních hradů, *Tharandtu* a *Grillenburgu*, kdy v případě druhé lokality doplnil výpověď písemných pramenů i autorův terénní výzkum. Zobecňujícím nástinem vývoje říšských statků ve 13. století autor svou knihu uzavírá.

I přes některé sporné či diskusi provokující formulace představuje práce R. Spehry inspirativní přístup k zdánlivě solitérnímu nálezu mincovního depotu z 1. poloviny 13. století v nepatrné hornolužické vesnici. Pro české bádání je navíc zřejmě jedním z nejnovějších přehledů vývoje oblasti, která po značnou část středověku byla i součástí českého státu.

Petr Meduna

LITERATURA

Billig, G. 1989: Die Burgwardorganisation im Obersächsisch-Meißnischen Raum. Archäologisch-archivalisch vergleichende Untersuchungen. Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Dresden. Band 20. Dresden.

Kurka, J. 1967: Záhvozdi a jeho vztah k severním Čechám, Sborník Severočeského musea – Historia 5, 3–14.

Richter, U. 2002: Freiberg in Mittelalter, in: Y. Hoffmann – U. Richter Hg., Stadt Freiberg. Beiträge. Band I, Freiberg, 5–45.

Spehr, R. 1994: Christianisierung und früheste Kirchenorganisation in der Mark Meissen. Ein Versuch, in: J. Oexle Hg., Frühe Kirchen in Sachsen, Stuttgart, 8–63.

Vít Vokolek: Gräberfeld der Urnenfelderkultur von Skalice / Ostböhmen. Fontes Archaeologici Pragenses vol. 26. Národní muzeum Praha 2002. 156 str. textu, 191 tab., 5 str. fotografií.

Komplexní publikací významného východočeského pohřebiště ve Skalici se odborné veřejnosti dostává do rukou mimořádně důležitý zdroj informací. Monografie je zpracována s důsledností pro autora typickou. Úvodní kapitoly seznamují s polohou naleziště, geomorfologií okolní krajiny a dějinami výzkumu lokality, které začaly prvním objevem v roce 1897, pokračovaly Domečkovým výzkumem 69 hrobů v roce 1912 a dalšími následnými drobnými akcemi, na něž navázaly výkopy L. Hájka, A. Jeništy a Z. Fiedlera v letech 1935–1936. Po druhé světové válce (v roce 1951) započalo Národní muzeum v Praze systematický výzkum lokality (Z. Fiedler), ve kterém potom v letech 1954–1956 pokračoval Archeologický ústav v Praze. Poslední výzkumy ve spolupráci Archeologického ústavu v Praze a muzea v Hradci Králové na lokalitě proběhly v letech 1964–1965, kdy bylo odkryto 73 hrobů. Těžištěm monografie je (podle Vokolkova typického schématu) detailní deskripce veškerých údajů, které se podařilo shromáždit o jednotlivých nalezových situacích, a popis získaných artefaktů. Popis nálezů z jednotlivých hrobových celků je doprovázen odkazy na tabulky, přinášející vyčerpávající kresebnou dokumentaci všech dochovaných artefaktů, zpracovanou tradičně samotným autorem. Až potud představuje monografie obvyklou kvalitní, čistě materiálovou publikaci, jejichž zásadní důležitost V. Vokolek vždy akcentuje.

Nicméně následné kapitoly posouvají práci do roviny, která u předchozích Vokolkových prací buď zcela chyběla, nebo byla podána velmi nezřetelně. Publikace totiž přináší analytické zpracování nalezových situací a materiálu a následné zhodnocení této analýzy, i když detailní rozbor mohl být realizován pouze v případech, kdy to kvalita terénní dokumentace umožňuje (pouze kampaně v letech 1964–1965).

Analýza rozložení hrobů na pohřebišti prokazuje postupné rozrůstání funerálního areálu směrem k severovýchodu. Potvrzuje se již dříve indikovaný postulat o větší hustotě a pravidelném uspořádání hrobů slezskoplatěnické kultury oproti hrobům kultury lužické. Stejně tak poničení starších lužických hrobů mladšími slezskoplatěnickými podporuje Vokolkovu tezi o nově přichodící populaci v pozdní době bronzové. Rozbor zjištěných pohřebních situací ukazuje, že vedle obvyklých hrobů s kremačními pozůstatky uloženými v urnách existovaly na lokalitě i jámové hroby, jejichž evidence patrně neodpovídá původní situaci, nýbrž je odvislá od kvality výzkumu. Dřevěné obložení hrobových jam nebylo ve Skalici zjištěno, nicméně uspořádání výbavy u některých hrobů existenci dřevěných konstrukcí naznačuje. Vzhledem k vysoké hustotě hrobů na pohřebišti nejsou neobvyklé vzájemné superpozice – jejich interpretace byla částečně využita při formulování chronologických závěrů v kapitole 6.

Zásadní důležitost ovšem má 5. kapitola, věnovaná rozboru artefaktů z pohřebišť. Konečně jsou v české literatuře na příkladu nálezů ze Skalice podrobně a přehledně utříděny a zobrazeny základní tvary a hlavní typy slezskoplatěnické keramiky v pozdní době bronzové. Četnost a stupeň zachování bronzových předmětů převážně prošlých žárem, jak bývá na pohřebištech obvyklé, neumožňovaly detailní deskripci typů jako v případě keramického inventáře, nicméně je podán jejich standardní přehled a zhodnocení. Vyšší míru chronologické citlivosti vykazují samozřejmě jehlice, nože a břitvy, zastoupeny jsou však i náramky, závěsky, faléry, spirály, drátěné a lité kroužky, spony, srpy, bronzové

šipky a v jednom případě i hrot kopí. V závěru 5. kapitoly je stručná pasáž věnována i artefaktům z 33 hrobů III. stupně slezskoplatěnické kultury, náležící již intervalu Ha C–D1 a představující nejmladší segment nekropole. Převážná část těchto hrobů (29) vytváří samostatnou skupinu na severozápadním okraji pohřebiště. Naopak nejstarší hroby zjištěné na lokalitě náležejí již starší fázi středního stupně lužické kultury podle Vokolkova třídění, tedy stupni Ha A1. Rozhodující většinu zjištěných hrobů představují ovšem celky s keramikou typickou zejména pro I. a také pro II. stupeň kultury slezskoplatěnické v intervalu Ha B1–B3/C1.

Pohřebiště ve Skalici leží na levém břehu Labe – v centru kumulace sídlišť a menších pohřebišť hustě osídleného regionu mezi dnešním Hradcem Králové a Jaroměří. Zatímco labské pravobřeží bylo intenzivněji osídleno již ve starších obdobích, území na levém břehu je systematictěji využíváno právě až v době kultur popelnicových polí. Analýza rozmístění sídlišť v okolí naznačuje, že skalická nekropole byla velmi pravděpodobně využívána obyvateli více okolních sídlišť.

Naleziště ve Skalici reprezentuje nejrozsáhlejší odkryté pohřebiště ve východních Čechách. Se svými 325 doposud odkrytými hroby je ovšem třeba jej zároveň řadit mezi velké a důležité nekropole i v rámci celoevropského prostoru v době kultur popelnicových polí. Proto je nutné vysoce ocenit tento Vokolkův publikační počín, který kvalitním a vyčerpávajícím způsobem zpřístupňuje zájemcům významný segment pramenného fondu.

L. Jiráň